UG SO S4-02
(DSC)

চাৰি বছৰীয়া স্নাতক পাঠ্যক্রম

(চি. বি. চি. এচ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

চতুর্থ ষাণ্মাসিক

গ্রাম্য চৰকাৰ আৰু শাসন ব্যৱস্থা

সমাজতত্ত্ব

সূর্য কুমাৰ ভূঞা সমাজ বিজ্ঞান অধ্যয়ন সত্র

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

এ এম এম জাকিৰ, ভূতপূর্ব সঞ্চালক, ষ্টেট ইনষ্টিটিউট অৱ পঞ্চায়ত এণ্ড ৰুৰেল ডেভেলপমেণ্ট (SIPRD)

পবিত্র কলিতা, যুটীয়া সঞ্চালক, ষ্টেট ইনষ্টিটিউট অৱ পঞ্চায়ত এণ্ড ৰুৰেল ডেভেলপমেণ্ট (SIPRD)

ড° জোচেফ ৰিয়ামেই, অধ্যক্ষ, চেণ্টাৰ ফৰ কমিউনিষ্ট অর্গেনাইজেশ্বন এণ্ড ডেভেলপমেণ্ট প্রেক্টিচ, স্কুল অফ চোছিয়েল ৰর্ক, টি আই এচ এচ, গুৱাহাটী

পাঠ্য সমন্বয়ৰক্ষী ঃ ড° ডোলা বৰকটকী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

অংকুৰজ্যোতি বর্মন, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

স্ব-শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*	*ভাষান্তকাৰী*
১,৬	ভার্গৱ বর্মন, সহকাৰী অধ্যাপক, ৰঙাপাৰা মহাবিদ্যালয়	অর্ণৱ শর্মা, গুৱাহাটী (অধ্যায় ১-১০)
২	বর্ষা চাংমাই, সহকাৰী অধ্যাপক, ৰত্নপীঠ মহাবিদ্যালয়	কৃত্তিম বুদ্ধিমত্তাৰ সহায়ত (অধ্যায় ১১, ১৫)
৩,১৫	ড° কৃষ্ণা শইকীয়া, ৰিচার্চ এচিষ্টেণ্ট, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	উদিতা ঈশানী কাকতি (অধ্যায় ১২)
৪,৫	ৰাণা শইকীয়া, সহকাৰী অধ্যাপক, বি.বি. কিষাণ মহাবিদ্যালয়	অসীমা বৰুৱা (অধ্যায় ১৩)
৭, ১১	ড° চয়নিকা সেনাপতি, সহকাৰী অধ্যাপক, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° মৰিণ কলিতা (অধ্যায় ১৪)
১২	ড° মৃদুস্মিতা দাস, সহকাৰী অধ্যাপক, (SIRD)	
১৩	ড° বৃহীবর্ণা তালুকদাৰ, সহকাৰী অধ্যাপক, শৰাইঘাট মহাবিদ্যালয়	
১৪	ড° জেউতি বড়ি, সহকাৰী অধ্যাপক, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	

সম্পাদনা কমিটি

বিষয়বস্তু	ঃ	**ড° মদন চন্দ্র বড়ো,** কুমাৰ ভাস্কৰ বর্মা সংস্কৃত এণ্ড এন্‌চিয়েণ্ট ষ্টাডিচ ইউনিভার্চিটি
ভাষা (ইংৰাজী)		**ড° ডোলা বৰকটকী,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
১-১০	ভাষা (অসমীয়া)	**ড° নিভা ৰাণী ফুকন,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
১১-১৫	ভাষা (অসমীয়া)	**ড° ডোলা বৰকটকী,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
গাঁথনি, ফৰমেট আৰু গ্রাফিক্চ	ঃ	**ড° ডোলা বৰকটকী,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রকাশ ঃ এপ্রিল, ২০২৬

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
দূৰ শিক্ষা ব্যুৰো, বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

বিষয়সূচী

অধ্যায় ১: **গ্রাম্য চৰকাৰ-গাঁথনি আৰু শাসন** ৭-১৫
গ্রাম্য চৰকাৰৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা, ভাৰতত গ্রাম্য চৰকাৰৰ বিৱর্তন, গাঁথনি আৰু শাসন

অধ্যায় ২: **বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰিকল্পনা** ১৬-৩১
বিকেন্দ্রীকৰণৰ অর্থ, বিকেন্দ্রীকৰণৰ ধাৰণা, বিকেন্দ্রীকৰণৰ গুৰুত্ব, বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু স্থানীয় শাসনৰ উপাদানসমূহ, ৭৩ সংখ্যক সংশোধনী আইন আৰু ভাৰতত বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা, ৭৩ সংখ্যক আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২-ৰ মুখ্য ব্যৱস্থাসমূহ, পঞ্চায়তী ৰাজ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ উন্নয়ন, তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰিকল্পনা: বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে গাঁও পঞ্চায়তসমূহৰ সৰলীকৰণ

অধ্যায় ৩. **পঞ্চায়তী ৰাজ** ৩২-৪৭
ভাৰতত পঞ্চায়তী ৰাজৰ ইতিহাস-প্রাচীন কালৰ পৰা স্বাধীনতা-পূর্ব কাললৈ, গ্রাম্য স্থানীয় শাসনৰ ওপৰত গঠিত আয়োগ আৰু সমিতিসমূহ, ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২, পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ গঠন আৰু ক্ষমতা

অধ্যায় ৪: **ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্রাম্য শাসন** ৪৮-৬১
ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্রাম্য শাসনৰ অর্থ আৰু বিৱর্তন, অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে সাংবিধানিক ব্যৱস্থাসমূহ, পঞ্চায়ত (অনুসূচিত অঞ্চললৈ সম্প্রসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (PESA), প্রত্যাহ্বানসমূহ আৰু আগবাঢ়ি যোৱাৰ পথ

অধ্যায় ৫: **গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ প্রতিষ্ঠান আৰু সংস্থাসমূহ** ৬২-৭২
ভাৰতত গ্রাম্য শাসনৰ অর্থ আৰু বিৱর্তন, স্বাধীনতা-পৰৱর্তী ভাৰতত গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ বাবে সংস্থা আৰু প্রতিষ্ঠানসমূহ, পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহ: শাসন আৰু পৰিকল্পনাত গাঁথনি আৰু ভূমিকা, প্রত্যাহ্বানসমূহ আৰু আগবাঢ়ি যোৱাৰ পথ

অধ্যায় ৬: **নাগৰিক সমাজ আৰু গ্রাম্য উন্নয়ন** ৭৩-৯০
নাগৰিক সমাজৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা, নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্টঞ্যসমূহ, নাগৰিক সমাজৰ ভূমিকা

অধ্যায় ৭: **সমবায় আৰু গ্রাম্য উন্নয়ন** ৯১-১১৩
সমবায়ৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা, সমবায়ৰ নীতিসমূহ (আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সমবায় মিত্রজোঁট, ১৯৯৫), ভাৰতত সমবায়ৰ প্রকাৰসমূহ, ভাৰতত সমবায় আন্দোলনৰ বিৱর্তন, ঋণ সমবায়সমূহৰ বিকাশ আৰু সম্প্রসাৰণ, সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি, ঋণবিহীন সমবায়সমূহৰ বিকাশ আৰু সম্প্রসাৰণ, ভাৰতীয় সমবায় খণ্ডৰ শেহতীয়া বিকাশ

অধ্যায় ৮: সম্প্রদায়ৰ সৱলীকৰণ আৰু সম্প্রদায়ভিত্তিক সংগঠনসমূহ ১১৪-১২৭
সম্প্রদায়ৰ সৱলীকৰণৰ মুখ্য উপাদানসমূহ, সম্প্রদায়ৰ সৱলীকৰণৰ গুৰুত্ব, সম্প্রদায়ৰ সৱলীকৰণত সম্প্রদায়ভিত্তিক সংগঠনসমূহৰ ভূমিকা, প্রত্যাহ্বানসমূহ

অধ্যায় ৯: ভাৰতত গ্রাম্য বিত্ত ১২৮-১৩৭
ভাৰতত গ্রাম্য বিত্তৰ অ-প্রাতিষ্ঠানিক উৎসসমূহ ঃ থলুৱা বেংকাৰ, মহাজন, ভূমি-মালিক, ব্যৱসায়ী, ভাৰতত গ্রাম্য বিত্তৰ প্রাতিষ্ঠানিক উৎসসমূহ ঃ সমবায় বেংক, ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংক, নিগম আৰু শীর্ষ প্রতিষ্ঠানসমূহ (NABARD, Agricultural Finance Corporation, RRBs)

অধ্যায় ১০: চৰকাৰী কার্যসূচীৰ বাবে ক্ষুদ্র পৰিকল্পনা ১৩৮-১৪৯
ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা, ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্যসমূহ, ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু প্রয়োজনীয়তা, ভাৰতত ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন, ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ মুখ্য উপাদানসমূহ, ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ প্রয়োগসমূহ, ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ পদক্ষেপসমূহ, ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ প্রত্যাহ্বানসমূহ

অধ্যায় ১১: গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষা ঃ নীতি আৰু কার্যসূচী ১৫০-১৬২
গ্রাম্য কল্যাণৰ ধাৰণা, গ্রাম্য কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ, সামাজিক কল্যাণৰ ধাৰণা, সামাজিক কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ, গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ নীতি আৰু কার্যসূচীসমূহ

অধ্যায় ১২: গ্রাম্য নিয়োগ আৰু দৰিদ্রতা ঃ পদ্ধতি আৰু কার্যসূচী ১৬৩-১৭৮
গ্রাম্য নিয়োগ আৰু দৰিদ্রতা, গ্রাম্য নিয়োগ আৰু দৰিদ্রতা নির্মূলৰ পদ্ধতিসমূহ, নিয়োগ সৃষ্টি আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ পূর্বৰ কার্যসূচীসমূহ, নিয়োগ সৃষ্টি আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ শেহতীয়া কার্যসূচীসমূহ

অধ্যায় ১৩: গ্রাম্য মৌলিক সেৱা আৰু গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনি ১৭৯-১৯০
গ্রাম্য মৌলিক সেৱাসমূহ, বাসগৃহ, খোৱাপানী, গ্রাম্য সেৱা হিচাপে অনাময় ব্যৱস্থা, গ্রাম্য বিদ্যুতীকৰণ, গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনি

অধ্যায় ১৪: খাদ্য সুৰক্ষা আৰু ৰাজহুৱা বিতৰণ ১৯১-২০৩
খাদ্য সুৰক্ষাৰ ধাৰণা, ভাৰতত খাদ্য সুৰক্ষাৰ গুৰুত্ব, ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (PDS), খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণ ঃ এক গোলকীয় উদ্বেগ

অধ্যায় ১৫: ই-শাসন ২০৪-২২০
ই-শাসনৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা, ই-শাসনৰ বিৱর্তন আৰু বিকাশ, ৰাষ্ট্রীয় ই-শাসন নীতি, ডিজিটেল ভাৰত, ই-শাসনৰ সুবিধাসমূহ, ভাৰতত ই-শাসনৰ প্রত্যাহ্বানসমূহ

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ

এই পাঠ্যক্রমটোৰ নাম 'গ্রাম্য চৰকাৰ আৰু শাসন' (Rural Government and Governance)। এই পাঠ্যক্রমটোৰে শিক্ষার্থীসকলক গ্রাম্য চৰকাৰ আৰু শাসনৰ মৌলিক নীতি আৰু কার্যপদ্ধতিৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়ে। গ্রাম্য অঞ্চলত স্থানীয় চৰকাৰে কেনেদৰে কাম কৰে, ইয়াৰ সৈতে কোনসকল জড়িত থাকে আৰু গ্রাম্য সম্প্রদায়ৰ লোকসকলৰ জীৱন-যাপনৰ মান উন্নত কৰাৰ বাবে কেনেদৰে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰা হয়, সেই বিষয়ে ইয়াত ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। ১৫টা সু-গাঁথনিযুক্ত অধ্যায়ৰ জৰিয়তে শিক্ষার্থীসকলে গ্রাম্য অঞ্চলসমূহ কেনেদৰে পৰিচালনা কৰা হয় আৰু ফলপ্রসূ শাসনে কেনেদৰে উন্নয়ন সাধন তথা গ্রাম্য লোকসকলৰ জীৱন-যাপনৰ পৰিস্থিতি উন্নত কৰাত সহায় কৰিব পাৰে, সেই বিষয়ে স্পষ্ট ধাৰণা লাভ কৰিব।

অধ্যায় ১: গ্রাম্য শাসন ব্যৱস্থাৰ এক সামগ্রিক পৰিচয় প্রদান কৰাৰ লগতে স্থানীয় প্রশাসন আৰু উন্নয়নত ইয়াৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ২: স্থানীয় সংস্থাসমূহৰ মাজত কেনেদৰে ক্ষমতাৰ বিতৰণ কৰা হয় আৰু স্থানীয় পর্যায়ত কেনেদৰে পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰা হয়, সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ৩: গ্রাম্য স্ব-শাসনৰ ক্ষেত্রত পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি, কার্যাৱলী আৰু গুৰুত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়া হৈছে।

অধ্যায় ৪: জনজাতীয় আৰু অনুসূচিত অঞ্চলসমূহৰ বাবে শাসনৰ আৰ্হি আৰু বিশেষ ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ৫: গ্রাম্য উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন চৰকাৰী আৰু অ-চৰকাৰী প্রতিষ্ঠানৰ ভূমিকা পৰীক্ষা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ৬: নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে গ্রাম্য শাসন আৰু সেৱা প্রদানৰ ক্ষেত্রত কেনেদৰে অৰিহণা যোগায়, সেই বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ৭: গ্রাম্য জীৱিকা আৰু অর্থনীতিক সহায় কৰাৰ ক্ষেত্রত সমবায় সমিতিসমূহৰ ভূমিকাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে।

অধ্যায় ৮: সম্প্রদায়ভিত্তিক সংগঠনসমূহে (CBOs) গ্রাম্য সম্প্রদায়ক কেনেদৰে সৱলীকৰণ কৰে আৰু অংশগ্রহণক কেনেদৰে উৎসাহিত কৰে, সেই বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা হৈছে।

অধ্যায় ৯: গ্রাম্য ঋণৰ বিভিন্ন উৎস আৰু গ্রাম্য উন্নয়নত সহায় কৰা বিত্তীয় প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ১০: গাঁও বা স্থানীয় পর্যায়ত চৰকাৰী আঁচনিসমূহৰ পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰাৰ বিভিন্ন সঁজুলি আৰু পদ্ধতিৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়া হৈছে।

অধ্যায় ১১: গ্রাম্য অঞ্চলত সামাজিক সুৰক্ষা প্রদানৰ উদ্দেশ্যে গ্রহণ কৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ১২: নিয়োগ সৃষ্টিমূলক কার্যসূচী আৰু গ্রাম্য দৰিদ্রতা হ্রাসৰ কৌশলসমূহৰ বিষয়ে সমালোচনামূলকভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ১৩: গ্রাম্য অঞ্চলৰ লোকসকলৰ জীৱন-যাপনৰ মান উন্নত কৰাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয় সেৱা আৰু আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নয়ন সাধনৰ উদ্দেশ্যে চৰকাৰে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন পদক্ষেপৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ১৪: খাদ্য সুৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত বিষয়সমূহ আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলত ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (PDS)-ৰ কাৰ্যপদ্ধতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

অধ্যায় ১৫: গ্ৰাম্য অঞ্চলত শাসন আৰু সেৱা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা উন্নত কৰাৰ বাবে ডিজিটেল প্ৰযুক্তি কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে।

ইউনিটসমূহৰ মাজেৰে গৈ থাকোঁতে আপুনি দেখিব যে ইউনিটটোক আৰু অধিক কিছুমান বিশেষ অংশ আৰু উপ-অংশত বিভক্ত কৰা হৈছে, য'তেই প্ৰয়োজন হয়, আপোনাৰ ভালদৰে বুজিবলৈ। আকৌ, ইউনিটসমূহে প্ৰয়োজনত এটা বিশেষ অংশৰ পিছত কিছুমান বিশেষ কাৰ্য্যকলাপ কঢ়িয়াই লৈ ফুৰে। এই "কাৰ্য্যকলাপ" সমূহে আপোনাক এটা বিশেষ খণ্ডৰ পাঠটো পঢ়ি লাভ কৰা জ্ঞানৰ ভিত্তিত নিজৰ চিন্তাধাৰাক কাৰ্যকৰীভাৱে প্ৰয়োগ কৰাৰ সুযোগ প্ৰদান কৰিব। ইয়াৰ উপৰিও কিছুমান প্ৰাসংগিক বিষয়ৰ অতিৰিক্ত তথ্য দিবলৈ হ'লে প্ৰতিটো ইউনিটৰ খণ্ডবোৰৰ পিছত "LeT US KNOW" নামৰ এটা শ্ৰেণী পাব। এটা বিশেষ ইউনিটৰ প্ৰতিটো খণ্ডৰ শেষত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা আন এটা শ্ৰেণী হ'ল "আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰক"। এই শ্ৰেণীৰ উদ্দেশ্য হৈছে আপুনি এটা বিশেষ অংশ কিমান ভালদৰে বুজি পাইছে সেই বিষয়ে নিজেই মূল্যায়ন কৰাত সহায় কৰা। তাৰ পিছত আপুনি আপোনাৰ উত্তৰসমূহ প্ৰতিটো ইউনিটৰ শেষত দিয়া "আপোনাৰ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰিবলৈ উত্তৰ"ৰ সৈতে মিলাব পাৰে। প্ৰতিটো ইউনিটৰ "অধিক পঢ়া" অংশত কেইখনমান কিতাপৰ নাম আছে যিবোৰ আপুনি যদি কোনো বিশেষ এককত আলোচনা কৰা ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে অধিক বিশদভাৱে জানিবলৈ আগ্ৰহী তেন্তে পৰামৰ্শ ল'ব বিচাৰিব পাৰে। তদুপৰি "MODEL QUESTIONS" নামৰ শিতানটোৰ উদ্দেশ্য হৈছে পৰীক্ষাত আপুনি কি ধৰণৰ প্ৰশ্ন পোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে তাৰ আভাস দিয়া।

.

অধ্যায় ১ ঃ গ্রাম্য চৰকাৰৰ প্ৰৱৰ্তন ঃ গাঁথনি আৰু শাসন ব্যৱস্থা

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ গ্রাম্য চৰকাৰৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
১.৪ ভাৰতত গ্রাম্য চৰকাৰৰ বিৱর্তন
১.৫ গাঁথনি আৰু শাসন ব্যৱস্থা
১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১.৭ অধিক জানিবলৈ
১.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গ্রাম্য শাসন আৰু শাসনৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- গ্রাম্য চৰকাৰৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ভাৰতৰ গ্রাম্য চৰকাৰৰ মূল্যায়ন সম্পর্কে অৱগত হ'ব
- চৰকাৰ আৰু শাসনৰ মাজৰ পার্থক্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

আৰম্ভণিৰেপৰাই ভাৰতত স্থানীয় চৰকাৰী অনুষ্ঠান এটাই অস্তিত্ব লাভ কৰি আহিছে। বর্তমান যুগত ইয়াৰ ৰূপান্তৰ ঘটি নতুন ৰূপলৈ বিকশিত হৈছে। ভাৰতৰ তিনি স্তৰীয় ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ বাবে এই প্রতিষ্ঠানসমূহ অপৰিহার্য। এই সংস্থাসমূহে তৃণমূল পর্যায়ৰ গণতন্ত্র, সম্প্রদায়ৰ কল্যাণৰ বাবে নাগৰিক সেৱা, আৰু গ্রাম্য তথা নগৰ উভয় অঞ্চলৰ বাবে পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়নৰ বাহক হিচাপে কাম কৰে। শীর্ষত কেন্দ্রীয় চৰকাৰ আৰু মাজত ৰাজ্য চৰকাৰ থকাৰ বাবে এই প্রতিষ্ঠানসমূহ কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰ উভয়ে গৃহীত কৰা আইনসমূহৰ দ্বাৰা গঠন কৰা হয়। দৰিদ্রতা দূৰ কৰা আৰু গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া জনসংখ্যাৰ মাজত ক্রমবর্ধমান আন্তঃগাঁথনিৰ ব্যৱধান বন্ধ কৰাটোৱেই গ্রাম্য উন্নয়নৰ প্রধান লক্ষ্য। "দেশৰ অর্থনৈতিক পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়ন প্রক্রিয়াত গ্রাম্য দৰিদ্রতা দূৰীকৰণ মূল লক্ষ্য হিচাপে পৰিগণিত হৈ আহিছে। গ্রাম্য উন্নয়নে গ্রাম্য অঞ্চলৰ সাধাৰণ জীৱন মানৰ সমগ্র উন্নতি সাধন কৰে গ্রাম্য অঞ্চলৰ দৰিদ্রতা নির্মূলৰ জৰিয়তে সম্ভৱ হ'ব পাৰে" বুলি চৰকাৰে উল্লেখ কৰে। গ্রামাঞ্চলৰ জনসংখ্যাৰ ৰাজনৈতিক আৰু আর্থ-সামাজিক অৱস্থা উন্নত কৰাৰ বাবে চৰকাৰে কাম কৰি আহিছে। এই দৃষ্টিভংগীৰে, গ্রাম্য কৃষি

সম্প্রসাৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি চৰকাৰে কেইবাটাও উন্নয়নমূলক পদক্ষেপ হাতত লৈছে। এই কার্যসূচীসমূহৰ সুফল লাভ কৰিবলৈ পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহক সংগঠিত কৰি প্রকৃত গণতন্ত্র প্রসাৰৰ ক্ষেত্রত আগৰণুৱা কৰা হৈছে।

১.৩ গ্রাম্য চৰকাৰৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

ভাৰতত গ্রাম্য চৰকাৰ মানে স্থানীয় চৰকাৰ যিটো গ্রাম্য অঞ্চলৰ বাবে পঞ্চায়ত আৰু চহৰৰ বাবে পৌৰসভা। স্থানীয় চৰকাৰ অবিহনে চৰকাৰৰ তিনিটা স্তৰৰ গাঁথনি সম্পূর্ণ নহয়। ই চৰকাৰী সংগঠনৰ স্তৰৰ ভিত্তিত অৱস্থিত। স্থানীয় সংস্থাই কোনো অঞ্চল বা সৰু সম্প্রদায়, যেনে গাঁও, নগৰ বা চহৰৰ পৰিচালনাৰ তদাৰক কৰে। ই স্থানীয় আত্মশাসনৰ প্রতিষ্ঠান। ইয়াক প্রতিষ্ঠা কৰা বিধিখনে উল্লেখ কৰা নীতিসমূহৰ ওপৰত ই কাম কৰে। উল্লেখযোগ্য যে ইয়াৰ অধিকাৰক্ষেত্র এটা বিশেষ ক্ষেত্রত সীমাবদ্ধ। ইয়াৰ ওপৰত অধিকাৰ ক্ষমতা থকা ৰাজ্য বা স্থানীয় চৰকাৰে ইয়াক পৰিচালিত আৰু তদাৰক কৰে। জনসাধাৰণৰ মাজলৈ গণতন্ত্র আনি স্থানীয় চৰকাৰে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ প্রক্রিয়াত ব্যাপক ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণ প্রতিষ্ঠা কৰে। ইয়াক গণতন্ত্রৰ প্রশিক্ষণ ক্ষেত্র হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ফেডাৰেল আৰু সংসদীয় সংবিধান দুয়োটাতে স্থানীয় আত্মশাসনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। আইনগত কাঠামোৰ ভিতৰত স্থানীয় আত্মশাসন বিকেন্দ্রীকৃত। নগৰীয়া স্থানীয় সংস্থা শ্চপৌৰসভাগ্ন হৈছে চহৰ অঞ্চলত স্থানীয় পৰিকল্পনা, উন্নয়ন আৰু প্রশাসনৰ বাবে গঠিত স্থানীয় সংস্থা; গ্রাম্য স্থানীয় সংস্থা (পঞ্চায়ত) হৈছে গ্রাম্য অঞ্চলত স্থানীয় পৰিকল্পনা, উন্নয়ন আৰু প্রশাসনৰ বাবে গঠন কৰা স্থানীয় সংস্থা। ভাৰতত স্থানীয় পর্যায়ত বিকেন্দ্রীকৰণৰ মূল আহিলা হৈছে স্থানীয় শাসন। জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ অহৰহ হেঁচা পৰিচালনা কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বাবেই এইবোৰ উল্লেখযোগ্য। স্থানীয় প্রশাসনিক গোটৰপৰা এই সামগ্রী আৰু সেৱাসমূহ জনসাধাৰণক বহুত বেছি ক্ষীপ্রতাৰে প্রদান কৰিব পাৰি। ই ৰাজ্য চৰকাৰক ব্যাপক নিয়মীয়া দায়িত্বৰপৰা বহু পৰিমাণে মুক্ত কৰে। ই এই ব্যৱস্থাৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত পৰে।

স্থানীয় চৰকাৰৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

এনচাইক্লপেডিয়া ব্রিটানিকাৰ মতে, "স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসন হৈছে এনে এক কর্তৃপক্ষ যিয়ে সমগ্র ৰাজ্যতকৈ সৰু সীমিত অঞ্চলৰ ভিতৰত সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু বাস্তৱত কার্যকৰী কৰিব পাৰে। মানুহক সিদ্ধান্ত লোৱা আৰু ব্যৱস্থা লোৱাৰ স্বাধীনতা দিয়াত ইয়াৰ গুৰুত্ব নিহিত হৈ আছে।"

জন জে ক্লার্কৰ মতে, "এটা জাতি বা ৰাজ্যৰ চৰকাৰৰ সেই অংশই মূলতঃ বিশেষ জিলা বা স্থানৰ বাসিন্দাসকলৰ সৈতে জড়িত বিষয়সমূহৰ সৈতে সম্পর্কিত"।

এল গোল্ডিঙৰ মতে স্থানীয় চৰকাৰ হৈছে "স্থানীয় লোকে নিজৰ কাম-কাজ পৰিচালনা কৰাৰ প্রক্রিয়া"।

জি মণ্টাগু হেৰিছৰ মতে স্থানীয় চৰকাৰ জনসাধাৰণে স্বেচ্ছাই বাচি লোৱা প্রতিনিধিৰ জৰিয়তে নিজেই চলায়।

"আধুনিক বিজ্ঞানে সংগঠনৰ উন্নত পৰ্যায় আৰু চিন্তাশীল কাৰঞ্জ্যৰ বহল সমন্বয়ৰ আহ্বান জনাইছে, যিটো এখন গাঁৱতে সম্ভৱপৰতকৈ বহল সমন্বয়ৰ প্ৰয়োজন, আমি ভাল পাওঁ বা নাপাওঁ, ভৱিষ্যতৰ বিশাল জগতখনত দৰিদ্ৰতা, নিৰক্ষৰতা বা অসুস্থতাৰ বিচ্ছিন্ন কাণ্ডৰ কোনো স্থান নাথাকিব।" এছ কে দেয়ে তেওঁৰ পঞ্চায়তী ৰাজ গ্ৰন্থত লিখিছে।

ওপৰত দিয়া সংজ্ঞাসমূহ বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে স্থানীয় চৰকাৰৰ কেইবাটাও গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান আছে। ইয়াৰ ভিতৰত এটা স্থানীয় সংস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয় যিটো অঞ্চলটোৰ লোকসকলে নিৰ্বাচন আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। ইয়াৰ উপৰিও উচ্চ কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা কিছু স্বাধীনতা আছে, স্থানীয় সেৱা প্ৰদান কৰে, স্থানীয় কৰ সংগ্ৰহ কৰে।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১। গ্ৰাম্য চৰকাৰ বা স্থানীয় চৰকাৰ বুলিলে আপুনি কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২। দাৰ্শনিকসকলে দিয়া স্থানীয় চৰকাৰৰ দুটা সংজ্ঞা লিখক।

১.৪ ভাৰতত গ্ৰাম্য চৰকাৰৰ বিৱৰ্তন

ভাৰতত স্থানীয় চৰকাৰৰ ইতিহাস হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ আগৰ আৰু ইয়াৰ বৰ্তমানৰ বিন্যাস আৰু কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে ব্ৰিটিছ শাসনৰ যথেষ্ট অৱদান আছে। ভাৰতত স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসন ব্ৰিটিছৰ উদ্ভাৱন। ইয়াক নিৰ্বাচিত কৰা জনসাধাৰণৰ ওচৰত জবাবদিহি হোৱা এটা প্ৰতিনিধিত্বমূলক সংগঠন। ইয়াৰ বহল প্ৰশাসনিক আৰু কৰ ক্ষমতা আছে। তদুপৰি ই দায়িত্বৰ প্ৰশিক্ষণ ক্ষেত্ৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হিচাপে ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। লৰ্ড ৰিপন ভাৰতৰ স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ পিতৃ হিচাপে পৰিচিত।

মহাত্মা গান্ধীৰ বিশ্বাস আছিল যে "ভাৰতে নিজৰ গাঁৱত বাস কৰে।" ভাৰতীয় স্বাধীনতা তলৰ পৰা আৰম্ভ কৰিব লাগিব আৰু তাৰ বাবে প্ৰতিখন গাঁৱক পঞ্চায়ত বা গণৰাজ্য হিচাপে সম্পূৰ্ণ কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰিব লাগিব। তেওঁৰ বক্তব্য অনুসৰি এখন প্ৰকৃত গণতন্ত্ৰ গঢ়ি তুলিব লাগিব প্ৰতিখন গাঁৱৰ নাগৰিকে, কেন্দ্ৰত বহি থকা বিশজন ব্যক্তিয়ে নহয়। ভাৰতত স্থানীয় চৰকাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৪০নং অনুচ্ছেদে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই ৰাজ্যক গাঁও পঞ্চায়ত সংগঠিত কৰি স্বায়ত্তশাসিত ৰাজনৈতিক গোট হিচাপে কাম কৰিবলৈ পৰ্যাপ্ত ক্ষমতা প্ৰদানৰ নিৰ্দেশ দিয়ে।

১৯৫০ চনৰ ২৬ জানুৱাৰীত সংবিধানখন বলবৎ হোৱাৰ সময়ত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সংবিধানৰ ৪০নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ৰাজ্যিক নীতিৰ নিৰ্দেশনামূলক নীতিৰ অধীনত আহিছিল। নিৰ্দেশক নীতিসমূহ আইনৰ আদালতত বলবৎযোগ্য নহয়, যিটো বহুলভাৱে স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত। গতিকে পঞ্চায়তীৰাজৰ বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজ্যই সমৰ্থন কৰিব বুলি আশা কৰাটোৱেই যুক্তিসংগত আছিল। সময়ৰ লগে লগে বিভিন্ন সময়ত পঞ্চায়তসমূহ দুৰ্গম কৰাৰ বাবে পৰামৰ্শ আগবঢ়াবলৈ বহু সমিটি গঠন কৰা হ'ল। ইয়াৰে কেইখনমান সমিতিৰ বিষয়ে তলত পৰিচয় দাঙি

ধৰা হ'ল—

বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতি (১৯৫৭) ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰসাৰণ সেৱা আৰু সামূহিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপসমূহ পৰীক্ষা কৰি পৰামৰ্শ প্ৰদানৰ বাবে বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতি গঠন কৰা হৈছিল। সম্প্ৰদায় উন্নয়নৰ পদক্ষেপটো সফল হ'বলৈ সমিতিখনে পৰিকল্পনা, সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু কাৰ্যকৰীকৰণৰ পৰ্যায়ত সম্প্ৰদায়টোক অন্তৰ্ভুক্ত কৰিবলৈ উগ্ৰ পৰামৰ্শ দিছিল। উচ্চ পৰ্যায়ৰ সংস্থা জিলা পৰিষদ কেৱল পৰামৰ্শদাতা সংস্থা হ'ব লাগিছিল। কমিটীয়ে নিৰ্বাচিত স্থানীয় সংস্থাসমূহ যিমান পাৰি সোনকালে গঠন কৰিবলৈ আৰু তেওঁলোকক প্ৰয়োজনীয় সম্পদ, ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল। ব্লক বা সমিতি আছিল বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ মূল।

সন্থানম সমিতি (১৯৬৩) ঃ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ পুঁজিৰ তদাৰক কৰিবলৈ সন্থানম সমিতি গঠন কৰা হৈছিল। কমিটীয়ে অন্যান্য বিষয়ৰ লগতে পঞ্চায়তসমূহক ঘৰ আৰু মাটিৰ ৰাজহৰ দৰে কৰ আৰোপ কৰাৰ কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল। সকলো ৰাজ্যিক অনুদান সংগ্ৰহ কৰি পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহলৈ এক সংযুক্ত ৰূপত প্ৰেৰণ কৰাৰ বাবে পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰিছে। প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ আৰ্থিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে পঞ্চায়তীৰাজ বিত্ত নিগম স্থাপন কৰাৰ বাবেও সমিটিয়ে পোষকতা কৰিছে।

অশোক মেহতা সমিতি (১৯৭৮) ঃ ১৯৭৭ চনত জনতা দলৰ চৰকাৰ নিৰ্বাচনৰ লগে লগে অশোক মেহতা সমিতি গঠন কৰা হয়। পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সহায় কৰিব পৰা কামৰ পৰামৰ্শ দিবলৈ এই সমিতি প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। সমিতিখনে কেইবাটাও উল্লেখযোগ্য পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল। বৰ্তমানৰ কাৰিকৰী জ্ঞানৰ সৈতে জিলাখন সম্পদ আবণ্টন, সমন্বয় আৰু পৰিকল্পনাৰ বাবে এক কাৰঞ্জয্যকৰী প্ৰশাসনিক গোট। সেয়েহে, সমিতিখনৰ মতে, দুটা স্তৰৰ ব্যৱস্থা থকাটো ভাল- ওপৰত জিলা পৰিষদ আৰু তলত মণ্ডল পঞ্চায়ত। ৰাজনৈতিক দলসমূহে নিৰ্বাচনত অৱতীৰ্ণ হ'ব লাগে আৰু পি আৰ আইৰ কাৰ্যকাল চাৰিবছৰীয়া হ'ব লাগে। আৰ্থিক আৰু কাৰ্য্যকৰী বিভাজনো প্ৰয়োজনীয়। সমিতিখনে পঞ্চায়তীৰাজৰ বাবে সকলো স্তৰতে কৰ্তৃত্বৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণ আৰু সাংবিধানিক সুৰক্ষা বৃদ্ধিৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়ায়।

জি ভি কে ৰাও কমিটি (১৯৮৫) ঃ পঞ্চায়তসমূহ বিভিন্ন দিশৰপৰা পৰীক্ষা কৰিবলৈ জি ভি কে ৰাও কমিটি গঠন কৰা হৈছিল। কমিটিখনে তলত দিয়া পৰামৰ্শসমূহ প্ৰদান কৰিছিল: ব্লকটোৱেই গ্ৰাম্য উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হ'ব লাগে; জিলা পৰ্যায় আৰু তাৰ তলৰ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে কাৰ্যসূচী আয়োজন, পৰিচালনা আৰু তদাৰক কৰাৰ দায়িত্ব দিব লাগে; আৰু পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সক্ৰিয় কৰি সকলো প্ৰয়োজনীয় সহায় আগবঢ়াব লাগে।

এল এম সিংভি কমিটী (১৯৮৬) ঃ এল এম সিংভি কমিটীৰ দুটা মূল পৰামৰ্শ আছিল যে ৰাজনৈতিক দলসমূহে পঞ্চায়ত নিৰ্বাচনত অংশগ্ৰহণ কৰিব নালাগে আৰু সংবিধানত নতুন

অধ্যায় সংযোজন কৰি স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনক আনুষ্ঠানিকভাৱে স্বীকৃতি দিয়াৰ লগতে সুৰক্ষিত আৰু সংৰক্ষণ কৰিব লাগে। অৱশেষত এই পৰামৰ্শসমূহৰ কেইবাটাও দিশৰ পৰা তীব্ৰ বিৰোধিতা হোৱাৰ পিছতো সংবিধান সলনি কৰি পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সাংবিধানিক কৰি তোলা হ'ল।

ৰাজ্যসমূহে গাঁও পঞ্চায়ত স্থাপন কৰি স্বায়ত্ব শাসনৰ একক হিচাপে কাম কৰিবলৈ সক্ষম কৰিবলৈ প্ৰয়োজনীয় কৰ্তৃত্ব আৰু ক্ষমতা প্ৰদান কৰিব লাগিব, যিটো ৰাজ্য নীতিৰ নিৰ্দেশনামূলক নীতিৰ ৪০ নং অনুচ্ছেদত উল্লেখ কৰা হৈছে। আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য আছিল স্থানীয় পৰ্যায়ত গণতন্ত্ৰ শক্তিশালী কৰা।

১৯৮৯ চনৰ ১৫ মে'ত ভাৰতৰ তেতিয়াৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী ৰাজীৱ গান্ধীয়ে স্থানীয় প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িত ৬৪ সংখ্যক সংশোধনী বিধেয়ক উত্থাপন কৰে। বিধেয়কখনে অৱশ্যে প্ৰত্যাশিত সমৰ্থন লাভ কৰা নাছিল। ১৯৯০ চনৰ ছেপ্টেম্বৰ মাহত তেওঁ এই আইনখন গৃহীত কৰাৰ আন এক প্ৰচেষ্টা চলাইছিল। কিন্তু এই দ্বিতীয় প্ৰচেষ্টাত আইনখনৰ ওপৰত একেবাৰেই চিন্তা কৰা নহ'ল। প্ৰধানমন্ত্ৰী পি ভি নৰসিংহ ৰাওৰ অধীনত ১৯৯১ চনৰ ছেপ্টেম্বৰ মাহত কংগ্ৰেছ প্ৰশাসনে পঞ্চায়তীৰাজ সম্পৰ্কে পুনৰ এবাৰ বিধেয়ক প্ৰস্তাৱ কৰে। কিছুমান সৰু সৰু পৰিৱৰ্তনৰ সৈতে ১৯৯২ চনত ৭৩ সংখ্যক সংশোধনী আইন হিচাপে গৃহীত হয় আৰু ১৯৯৩ চনৰ ২৪ এপ্ৰিলৰ পৰা কাৰ্যকৰী হয়।

ভাৰতত ৭৩ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনী আইনৰ দ্বাৰা বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বাবে অনুকূল পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হৈছিল। যদিও ইয়াৰ কাৰ্যকৰীকৰণৰ ওপৰত বিতৰ্ক চলি আছে, তথাপিও ইয়াৰ বিধানসমূহ সম্পূৰ্ণৰূপে পালন কৰিলে সঠিক বিকেন্দ্ৰীকৰণ সম্ভৱ বুলি বহুতে বিশ্বাস কৰে।

ভাৰতৰ স্থানীয় চৰকাৰৰ ইতিহাস বহু পুৰণি আৰু সময়ৰ লগে লগে সলনি হৈ তাত বাস কৰা লোক আৰু অঞ্চলটোৰ প্ৰয়োজন পূৰণ হৈছে। ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনী আইনৰ জৰিয়তে ই প্ৰতিষ্ঠাৰ সময়ৰ পৰা ১৯৯৩ চনত সাংবিধানিক মৰ্যাদা লাভ কৰালৈকে যথেষ্ট অগ্ৰগতি লাভ কৰে। পৰিৱৰ্তনসমূহ হৈছে স্থানীয় আত্মশাসনৰ প্ৰতিষ্ঠানটোক এক ব্যাপক গণতান্ত্ৰিক ভেটি দিয়া এক যুগান্তকাৰী আইন। তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্য আছিল যে স্থানীয় সংস্থাসমূহে আত্মশাসনৰ প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে কাম কৰিব লাগে য'ত জনসাধাৰণে উন্নয়ন পৰিকল্পনা প্ৰণয়ন আৰু সামাজিক ন্যায় আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপসমূহ নিষ্পাদন কৰাত জড়িত হ'ব।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩। "পঞ্চায়তী ৰাজ" গ্ৰন্থখন কোনে লিখিছিল?

প্ৰশ্ন ৪। পঞ্চায়তী ৰাজ ৰূপায়ণৰ সৈতে জড়িত দুখন সমিতিৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৫। ভাৰতত স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ পিতৃ হিচাপে কাক জনা যায়?

১.৫ গাঁথনি আৰু শাসন ব্যৱস্থা

ভাৰতৰ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ (PRIS)ত তলত উল্লেখ কৰা পৰিষদসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত—

ক) গ্ৰাম সভা আৰু পঞ্চায়ত

খ) পঞ্চায়ত সমিতি

গ) জিলা পৰিষদ

গ্ৰাম সভা আৰু পঞ্চায়ত ঃ গ্ৰামসভা বা গাঁওসভা পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ ভেঁটি আৰু ভোটদান কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা সকলো প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকেৰে গঠিত। ৰাজ্যৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক আইন অনুসৰি গ্ৰামসভাৰ বৈঠক বছৰত কমেও দুবাৰকৈ হ'ব লাগে। এই বৈঠক সাধাৰণতে ৰবি আৰু খাৰিফ শস্য চপোৱাৰ পিছত হয়। জম্মু-কাশ্মীৰ আৰু উৰিষ্যাত বছৰত এবাৰহে ইয়াৰ বৈঠক হয়। ৰাজ্যৰ নিৰ্দিষ্ট আইন অনুসৰি গ্ৰামসভাৰ ভোটৰ এটা নিৰ্দিষ্ট শতাংশ, উদাহৰণস্বৰূপে এক পঞ্চমাংশ আহিলে এখন বৈঠক অনুষ্ঠিত কৰিব লাগিব। প্ৰত্যাশা কৰা হৈছে যে গ্ৰামসভাই এটা বৰ্তমানৰ সংস্থা হিচাপে কাম কৰিব, যাৰ প্ৰতি স্থানীয় পঞ্চায়ত জবাবদিহি হ'ব। গ্ৰাম সভাই বংগ, পঞ্জাৱ, গুজৰাট আৰু অসমৰ গাঁও পঞ্চায়ত নিৰ্বাচন অনুষ্ঠিত কৰে। বিহাৰৰ গ্ৰাম সভাই কাৰ্যনিৰ্বাহক পৰিষদৰ বাবে এজন মুখীয়া আৰু ৫০ জন সদস্য বাচি লয়। গ্ৰাম সভাৰ কাম-কাজ উন্নত কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰা হৈছে যাতে ই পঞ্চায়ত নেতৃত্ব পৰিচালনাৰ বাবে এক শক্তিশালী আহিলা হিচাপে কাম কৰিব পাৰে।

গ্ৰামসভা, পঞ্চায়ত, সমিতিৰ সম্পৰ্ক জটিল। পঞ্চায়তখনে গ্ৰাম সভাৰ পৰামৰ্শ মানি চলিব লাগে, কিন্তু কেৱল কাৰ্যবাহী ভূমিকাত সীমাবদ্ধ থাকিব নালাগে।

গ্ৰামাঞ্চলত স্থানীয় চৰকাৰৰ প্ৰথম পৰ্যায়ৰ পঞ্চায়ত। ৰাজ্যসমূহৰ বিষয়বস্তু আৰু গঠনৰ ক্ষেত্ৰত পাৰ্থক্য আছে। কমেও ৩০০ জন বাসিন্দা থকা বসতিস্থলত ইয়াক স্থাপন কৰা হৈছে। প্ৰতিখন গাঁৱৰ জনসংখ্যা ৩০০তকৈ কম হ'লে দুখন বা তাতোকৈ অধিক গাঁও একত্ৰিত কৰি গোট-গ্ৰাম পঞ্চায়ত গঠন কৰিব পাৰি।

গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ মুৰব্বীক সৰ্পঞ্চ বা অধ্যক্ষ বুলি জনা যায়। এজন সৰ্পঞ্চ আৰু এজন উপ-সৰ্পঞ্চক গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ নিৰ্বাচিত সদস্যসকলে পাঁচ বছৰীয়া কাৰ্যকালৰ বাবে বাছনি কৰে। কোনো কোনো ঠাইত গাঁওবাসীয়ে পোনপটীয়াকৈ পঞ্চায়তৰ সভাপতি নিৰ্বাচন কৰে। সৰ্পঞ্চৰ বিভিন্ন দায়িত্ব আছে।

পঞ্চায়ত সমিতি ঃ পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ অধীনত গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ বাবে ই স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ দ্বিতীয় স্তৰ। পঞ্চায়তী ৰাজ মন্ত্ৰালয়ৰ তথ্য অনুসৰি ভাৰতত বৰ্তমান ৬৩১২ খন পঞ্চায়ত সমিতি আছে। ই একোটা ব্লক স্তৰত কাম কৰে। স্থানীয় গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ প্ৰতিজন মুৰব্বী এখন পঞ্চায়ত সমিতিৰ পদমৰ্যাদাৰ সদস্য। সকলো নিৰ্বাচিত আঞ্চলিক প্ৰতিনিধি যেতিয়ালৈকে তেওঁলোক মন্ত্ৰী নহয়, ব্লকত বাস কৰা আৰু মন্ত্ৰালয়ত নথকা সকলো ৰাজ্য পৰিষদৰ সদস্য আৰু অঞ্চলটোৰ প্ৰতিখন গ্ৰাম সভাৰ দ্বাৰা নিৰ্বাচিত তিনিজন সদস্যও পঞ্চায়ত সমিতিৰ অংশ হয়। চৰকাৰে নিযুক্তি দিয়া ব্লক উন্নয়ন বিষয়াজনে পঞ্চায়ত সমিতিৰ পদ মৰ্মে কাৰ্যবাহী মুৰব্বী

হিচাপে কাম কৰে। সমিতিৰ সদস্যসকলে নিজৰ অধ্যক্ষ বা নেতাক ভিতৰৰ পৰা বাচি লয়। সভাসমূহৰ সভাপতিত্ব কৰে অধ্যক্ষই। এই সমিতিৰ কার্যকাল পাঁচ বছৰৰ। সাধাৰণতে সমিতিখনক কেইবাটাও বিভাগ বা উপসমিতিত সংগঠিত কৰা হয়, যাৰ প্ৰত্যেকৰে নেতৃত্বত এজন সমিতিৰ সদস্য থাকে। সাধাৰণ প্ৰশাসন আৰু বিত্ত বিভাগসমূহ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য বিভাগৰ ভিতৰত অন্যতম।

পঞ্চায়ত সমিতিৰ প্ৰাথমিক দায়িত্ব জিলা পৰিষদৰ পৰিকল্পনাসমূহ সম্পন্ন কৰা। সকলো ক্ষেত্ৰতে ই প্ৰকৃত কার্যকৰীকৰণ সংস্থা। অঞ্চলটোৰ বিদ্যালয়, পানী যোগান, অনাময় আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ তদাৰক কৰাৰ উপৰিও অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু সমাজৰ অন্যান্য প্ৰান্তীয় গোটৰ উন্নতিৰ বাবেও বিশেষ পদক্ষেপ ৰূপায়ণ কৰে।

পঞ্চায়ত সমিতিয়ে প্ৰাথমিক পুঁজি ৰাজ্য চৰকাৰ, জিলা পৰিষদ আৰু অন্যান্য স্থানীয় কর্তৃপক্ষৰ পৰা লাভ কৰে। সম্প্ৰদায়ৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা লেভি, কৰ আৰু জৰিমনা; বিভিন্ন সেৱাৰ বাবে মাচুল আৰু গাড়ী তথা অনুজ্ঞাপত্ৰৰ পঞ্জীয়নৰ পৰা পোৱা ৰাজহৰ লগতে ব্যৱসায় আৰু বজাৰৰ পৰাও লাভ কৰা ৰাজহ ইয়াৰ ভিতৰত অন্তর্ভূক্ত।

জিলা পৰিষদ ঃ পঞ্চায়তীৰাজ মন্ত্ৰালয়ে প্ৰকাশ কৰা অনুসৰি ভাৰতৰ কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চল আৰু ৰাজ্যসমূহত মুঠ ৫৮৪খন জিলা পৰিষদ আছে। উত্তৰ প্ৰদেশ ৰাজ্যত সর্বাধিক জিলা পৰিষদ আছে (৭২ খন)। পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ সর্বোচ্চ স্থানীয় চৰকাৰী সংস্থা হৈছে জিলা পৰিষদ। ইয়াৰ প্ৰাথমিক দায়িত্ব জিলাখনৰ প্ৰতিখন পঞ্চায়তৰ পৰিচালনা। জিলা সদৰ হ'ল য'ত ইয়াৰ কার্যালয় অৱস্থিত। পাঁচ বছৰীয়া কার্যকালৰ বাবে জিলা পৰিষদৰ সদস্যসকলক প্ৰাপ্তবয়স্কৰ নীতি ব্যৱহাৰ কৰি জিলাখনৰ পৰা নির্বাচিত কৰা হয়। জিলা পৰিষদত ৫০ জন বা ৭৫ জন সদস্য থাকিব পাৰে। মহিলা, পিছপৰা শ্ৰেণী, অনুসূচিত জনজাতি, আৰু অনুসূচিত জাতি সকলোকে আসন আবণ্টন দিয়া হয় ।সকলো পঞ্চায়ত সমিতিৰ অধ্যক্ষই জিলা পৰিষদত সদস্য হিচাপে যোগদান কৰে। সংগঠনটোৰ নেতৃত্ব দিবলৈ জিলা পৰিষদৰ সদস্যসকলৰ মাজৰ পৰা এজন সভাপতি আৰু এজন উপ-সভাপতি বাচনি কৰা হয়। জিলা পৰিষদৰ প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰৰ নেতৃত্বত আছে মুখ্য কার্যবাহী বিষয়া (চি ই অ'), যিজন এগৰাকী আই এ এছৰ বিষয়া হয়। চিইঅ'ই পৰিষদৰ বিভাগসমূহ তদাৰক কৰে আৰু ইয়াৰ উন্নয়ন পৰিকল্পনাসমূহ সম্পন্ন কৰে।

জিলা পৰিষদৰ প্ৰাথমিক কর্তব্য হ'ল পঞ্চায়ত সমিতিৰ কাম-কাজ চোৱাচিতা কৰা আৰু জিলাখনৰ গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ মাজত যোগাযোগকাৰী হিচাপে কাম কৰা। পঞ্চায়ত সমিতিৰ জৰিয়তে ই গ্ৰাম্য জনসাধাৰণক প্ৰয়োজনীয় সেৱা আৰু সুবিধা প্ৰদান কৰে। ই সকলো জিলা উন্নয়ন পদক্ষেপৰ বাবে প্ৰাথমিক কার্যবাহী আৰু পৰিকল্পনা সংস্থা হিচাপে কাম কৰে। জিলাখনৰ কৃষি উন্নতিত অৰিহণা যোগোৱাটো ইয়াৰ কর্তব্য। ফলত কৃষকক উন্নত বীজ দিয়ে। ইয়াৰ উপৰিও সমিতিয়ে তেওঁলোকক পর্যাপ্ত প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰাৰ লগতে নতুন খেতি পদ্ধতিৰ বিষয়েও অৱগত কৰে। সমিতি ক্ষুদ্ৰ পৰিসৰৰ জলসিঞ্চন প্ৰকল্প নির্মাণৰো দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬। স্থানীয় চৰকাৰৰ তিনিটা স্তৰৰ কথা উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৭। গ্রাম সভাৰ বিষয়ে এটা চমু টোকা লিখক।

১.৬ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতত গ্রাম্য চৰকাৰ মানে স্থানীয় চৰকাৰ। গ্রাম্য অঞ্চলৰ বাবে পঞ্চায়ত আৰু চহৰ অঞ্চলৰ বাবে পৌৰসভা আছে। স্থানীয় চৰকাৰ অবিহনে চৰকাৰৰ তিনিটা স্তৰৰ গাঁথনি সম্পূর্ণ নহয়।
- জি মন্টাগু হেৰিছৰ মতে স্থানীয় চৰকাৰ জনসাধাৰণে স্বেচ্ছাই বাচি লোৱা প্রতিনিধিৰ জৰিয়তে নিজেই চলায়।
- ১৯৫০ চনৰ ২৬ জানুৱাৰীত সংবিধানখন বলবৎ হোৱাৰ সময়ত পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহ সংবিধানৰ ৪০ নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ৰাজ্যিক নীতিৰ নির্দেশনামূলক নীতিৰ অধীনত আহিছিল। নির্দেশক নীতিসমূহ আইনৰ আদালতত বলবৎযোগ্য নহয়, যিটো বহুলভাৱে স্বীকৃতিপ্রাপ্ত।
- ভাৰতৰ পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহ (PRIS)ত অন্তর্ভুক্ত সমিতিসমূহ হ'ল— গ্রাম সভা আৰু পঞ্চায়ত, পঞ্চায়ত সমিতি, জিলা পৰিষদ।
- গ্রামাঞ্চলত স্থানীয় চৰকাৰৰ প্রথম পর্যায়ৰ পঞ্চায়ত। ৰাজ্যসমূহৰ বিষয়বস্তু আৰু গঠনৰ ক্ষেত্রত পার্থক্য আছে। কমেও ৩০০ জন বাসিন্দা থকা বসতিস্থলত ইয়াক স্থাপন কৰা হৈছে। প্রতিখন গাঁৱৰ জনসংখ্যা ৩০০তকৈ কম হ'লে দুখন বা তাতোকৈ অধিক গাঁও একত্রিত কৰি গোট-গ্রাম পঞ্চায়ত গঠন কৰিব পাৰি।
- পঞ্চায়ত সমিতিৰ প্রধান দায়িত্ব হৈছে জিলা পৰিষদৰ পৰিকল্পনা সম্পন্ন কৰা। সকলো ক্ষেত্রতে ই প্রকৃত কার্যকৰীকৰণ সংস্থা।
- জিলা পৰিষদৰ প্রাথমিক কর্তব্য হ'ল পঞ্চায়ত সমিতিৰ কাম-কাজ চোৱাচিতা কৰা আৰু জিলাখনৰ গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ মাজত যোগাযোগকাৰী হিচাপে কাম কৰা। পঞ্চায়ত সমিতিৰ জৰিয়তে ই গ্রাম্য জনসাধাৰণক প্রয়োজনীয় সেৱা আৰু সুবিধা প্রদান কৰে।

১.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Johnson, C. (2003). Decentralisation in IndiaÊ. poverty, politics and Panchayati Raj (Vol. 199). LondonÊ. Overseas Development Institute.
2) Bhargava, B. S. (1979). Panchayati Raj Insitutions. APH Publishing.
3) Gandhi, M., & Prabhu, R. K. (1959). Panchayat raj. AhmedabadÊ.

Navajivan Publishing House.

4) Basu, R. (1994). Public administrationÊ. Concepts and theories. Sterling publishers pvt. Ltd.

5) Naidu, S. P. (2005). Public administrationÊ. Concepts and theories. New Age International.

১.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতত গ্ৰাম্য চৰকাৰ মানে স্থানীয় চৰকাৰ যিটো গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ বাবে পঞ্চায়ত আৰু চহৰৰ বাবে পৌৰসভা। স্থানীয় চৰকাৰ অবিহনে চৰকাৰৰ তিনিটা স্তৰৰ গাঁথনি সম্পূৰ্ণ নহয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) জন জে ক্লাৰ্কৰ মতে "এটা জাতি বা ৰাজ্যৰ চৰকাৰৰ সেই অংশই মূলতঃ বিশেষ জিলা বা স্থানৰ বাসিন্দাসকলৰ সৈতে সম্পৰ্কিত বিষয়সমূহৰ সৈতে জড়িত"।

খ) এল গোল্ডিঙৰ মতে স্থানীয় চৰকাৰ হ'ল "এটা স্থানীয় লোকে নিজৰ কাম-কাজ পৰিচালনা কৰা ব্যৱস্থা"।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এছ কে দে

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতি (১৯৫৭) আৰু খ) সন্থানম সমিতি (১৯৬৩)

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লৰ্ড ৰিপন

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্ৰাম সভা আৰু পঞ্চায়ত, পঞ্চায়ত সমিতি আৰু জিলা পৰিষদ

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্ৰামসভা বা গাঁওসভা পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ ভেটি আৰু ভোটদান কৰিব পৰা সকলো প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকেৰে গঠিত। ৰাজ্যৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক আইন অনুসৰি গ্ৰামসভাৰ বৈঠক বছৰত কমেও দুবাৰকৈ হ'ব লাগে, সাধাৰণতে ৰবি আৰু খাৰিফ শস্য চপোৱাৰ পিছত। জম্মু-কাশ্মীৰ আৰু উৰিষ্যাত বছৰত এবাৰহে ইয়াৰ বৈঠক হয়। ৰাজ্যৰ নিৰ্দিষ্ট আইন অনুসৰি গ্ৰামসভাৰ ভোটৰ এটা নিৰ্দিষ্ট শতাংশ, উদাহৰণস্বৰূপে এক পঞ্চমাংশ আহিলে এখন বৈঠক অনুষ্ঠিত কৰিব লাগিব। প্ৰত্যাশা কৰা হৈছে যে গ্ৰামসভাই এটা বৰ্তমানৰ সংস্থা হিচাপে কাম কৰিব, যাৰ প্ৰতি স্থানীয় পঞ্চায়ত জবাবদিহি হ'ব।

১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) ঃ

প্ৰশ্ন ১। স্থানীয় চৰকাৰৰ গঠন সম্পৰ্কে এটা চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ২। বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতি (১৯৫৭) সম্পৰ্কে এটা চমু টোকা লিখক।

খ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক) ঃ

প্ৰশ্ন ১। ভাৰতত স্থানীয় চৰকাৰৰ বিৱৰ্তনৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২। অশোক মেহতা সমিতিৰ ১৯৭৮ চনৰ প্ৰধান পৰামৰ্শসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ২ ঃ বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰিকল্পনা

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ বিকেন্দ্রীকৰণৰ অর্থ
২.৪ বিকেন্দ্রীকৰণৰ ধাৰণা
২.৫ বিকেন্দ্রীকৰণৰ গুৰুত্ব
২.৬ বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু স্থানীয় শাসনৰ উপাদান
২.৭ ভাৰতত ৭৩ সংখ্যক সংশোধনী আইন আৰু বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা
২.৮ ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ৰ মুখ্য বিধান
২.৯ পঞ্চায়তীৰাজ আৰু তৃণমূল উন্নয়ন
২.১০ তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰিকল্পনা: বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে গাঁও পঞ্চায়তসমূহক সবলীকৰণ
২.১১ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.১২ অধিক জানিবলৈ
২.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
২.১৪ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- বিকেন্দ্রীকৰণৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বিকেন্দ্রীকৰণৰ অর্থ, ধাৰণা আৰু গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু স্থানীয় শাসনৰ উপাদানসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ৰ প্রধান বিধানসমূহৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব
- পঞ্চায়তী ৰাজ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ উন্নয়নৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয়

বিকেন্দ্রীকৰণৰ পৰিসৰত স্থানীয়ভাৱে নির্বাচিত কর্তৃপক্ষক ক্ষমতা হস্তান্তৰ কৰা, তেওঁলোকৰ নির্বাচনী ক্ষমতা, বাজেটৰ ক্ষমতা আৰু প্রশাসনিক দায়িত্ব বৃদ্ধি কৰা আদি অন্তর্গত। যোৱা চাৰিটা দশকত বিকেন্দ্রীকৰণক বিশ্বজুৰি গ্রহণ কৰাৰ ফলত নাগৰিকৰ সংযোগ প্রসাৰ হোৱাৰ লগতে গণতন্ত্রক অধিক মুকলি আৰু জবাবদিহি কৰা হৈছে।

বিশ্বজুৰি প্ৰায় ৮০-১০০ দেশে বিকেন্দ্রীকৰণক অন্তৰ্ভুক্ত কৰিবলৈ পুনৰ্গঠন কৰিছে। এই প্ৰক্ৰিয়াটো গণতন্ত্ৰ, প্ৰগতি আৰু সুশাসনৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত, যাৰ ফলত মানুহ সংগঠিত আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে। স্থানীয় চৰকাৰসমূহে ক্ষমতাৰ ভিন্নতা থাকিলেও গণতান্ত্ৰিক সমাজত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু দক্ষিণ এছিয়াৰ বহু দেশত গ্ৰাম্য চৰকাৰসমূহে ৰাজহুৱা সেৱা আৰু স্থানীয় বৃদ্ধিৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানিক ক্ষমতাৰ সৈতে প্ৰায়ে সংগ্ৰাম কৰে।

বিকেন্দ্রীকৰণে বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগায় বুলি ধাৰণাৰ বিকাশ হৈছে। ইনাগৰিকৰ অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰাৰ লগতে স্থানীয় চৰকাৰত উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি আৰু ন্যায্য আঞ্চলিক উন্নয়নক সমৰ্থন কৰে। বিকেন্দ্রীকৰণে কৰ, ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক কাম-কাজ চৰকাৰৰ নিম্নস্তৰলৈ হস্তান্তৰ আৰু স্থানীয় সংস্থা আৰু জনসেৱাৰ ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰে।

১৯৯০ চনত উন্নত দেশসমূহে বিশ্ব বেংকৰ দৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিত্তীয় সংস্থাসমূহৰ সহায়ত বিকেন্দ্রীকৰণক সন্মতি জনাইছে। প্ৰায় সকলো উন্নত দেশেই কোনোধৰণৰ বিকেন্দ্রীকৰণ গ্ৰহণ কৰিছে যদিও ৭৫খনৰ ভিতৰত মাত্ৰ ১২খন দেশে এই ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা নাই। এই বিশ্বব্যাপী প্ৰচেষ্টাৰ লক্ষ্য হৈছে ব্যক্তিগত পৰ্যায়ৰ লোকসকলক শাসন ব্যৱস্থাত জড়িত কৰি ৰাষ্ট্ৰৰ বোজা হ্ৰাস কৰা আৰু ফলপ্ৰসূতা তথা জবাবদিহিতা বৃদ্ধি কৰা। ভাৰতকে ধৰি দেশসমূহে উপ-ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰলৈ ৰাজ্যিক ক্ষমতা বিকেন্দ্রীকৃত কৰিছে।

বিকেন্দ্রীকৰণে ক্ষমতা অদক্ষ কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰপৰা অধিক জবাবদিহি স্থানীয় চৰকাৰলৈ স্থানান্তৰিত কৰে। ই ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ, সঁহাৰি আৰু উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ উন্নত ৰূপায়ণক প্ৰসাৰিত কৰে। ভাৰতৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশসমূহত বিকেন্দ্রীকৰণে প্ৰত্যক্ষ শাসন অংশগ্ৰহণৰ জৰিয়তে স্থানীয় প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ চিনাক্ত আৰু সম্বোধন কৰাৰ লগতে অংশগ্ৰহণ, স্বচ্ছতা আৰু প্ৰান্তীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ সবলীকৰণৰ পোষকতা কৰে।

এই অধ্যায়ত বিকেন্দ্রীকৰণৰ ধাৰণা, গুৰুত্ব আৰু মাত্ৰাসমূহ, পঞ্চায়তীৰাজ আৰু নগৰীয়া স্থানীয় সংস্থাসমূহৰ আৰ্হিসমূহ অন্বেষণ কৰাৰ লগতে ইয়াৰ কাৰ্য্যকলাপসমূহ আলোচনা কৰিম।

২.৩ বিকেন্দ্রীকৰণৰ ধাৰণা

বিকেন্দ্রীকৰণক ফলপ্ৰসূভাৱে মোকাবিলা কৰিবলৈ হ'লে আমি ইয়াৰ অৰ্থ বুজিব লাগিব। শতিকাৰ অন্যতম প্ৰধান ৰাজনৈতিক-প্ৰশাসনিক উদ্ভাৱন হিচাপে গণ্য কৰা ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ ই এক উল্লেখযোগ্য বিষয় হৈ পৰিছে। কেন্দ্রীয় পৰিকল্পনাৰ অদক্ষতাক প্ৰতিহত কৰি উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ শাসন ব্যৱস্থা উন্নত কৰাৰ বাবে বিকেন্দ্রীকৰণক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ নীতি হিচাপে দেখা যায়। কেন্দ্রীয় চৰকাৰসমূহে প্ৰায়ে জটিল আৰ্থ-সামাজিক সমস্যাৰ সৈতে যুঁজি দুখীয়াৰ মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাত ব্যৰ্থ হয়।

ভাৰতত স্বাধীনতাৰ পিছৰেপৰা স্থানীয় সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ পোষকতা কৰি বিকেন্দ্রীকৰণৰ প্ৰচেষ্টা চলি আছে। বিকেন্দ্রীকৰণ শব্দটোৰ ব্যাখ্যা ভিন্ন যদিও সাধাৰণতে ইয়াৰ লগত কেন্দ্রীয়

চৰকাৰৰ পৰা নিম্ন পৰ্যায়লৈ ক্ষমতা হস্তান্তৰ কৰা, বিভিন্ন গোটৰ মাজত কৰ্তৃত্ব ভগাই দিয়া আদি জড়িত হৈ থাকে। এই প্ৰক্ৰিয়া কেৱল প্ৰশাসনিক প্ৰতিনিধি দলৰে নহয়, গণতান্ত্ৰিক বিভাজনৰ লগতো সম্পৰ্কিত।

বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ লগত সুবিধাসমূহৰ স্থান আৰু এটা সংস্থাৰ ভিতৰত কৰ্তৃত্ব বিভাজন কৰাটো জড়িত হৈ থাকে। ই চূড়ান্ত আদেশৰ কৰ্তৃত্ব আৰু ফলাফলৰ দায়িত্ব আঞ্চলিক গোটসমূহৰ মাজত স্থানীয়কৰণ কৰে। ডাঙৰ নীতিসমূহক উচ্চ পৰ্যায়লৈ প্ৰেৰণ কৰাৰ লগতে নিম্ন পৰ্যায়লৈ দায়িত্ব অৰ্পণ কৰাটো ফলপ্ৰসূ বুলি প্ৰমাণিত হৈছে।

ভাৰতত বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ লক্ষ্য হৈছে গণতান্ত্ৰিক আৰ্হি অনুসৰণ তথা উচ্চ প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা স্থানীয় সংস্থালৈ ক্ষমতা আৰু ধন হস্তান্তৰ কৰা। ই চৰকাৰী ক্ষমতাসমূহ হস্তান্তৰ, স্থানীয় নেতৃত্ব বিকাশ আৰু অৰ্থনৈতিক আধুনিকীকৰণক প্ৰসাৰ কৰা আদি কাম কৰে। এই প্ৰক্ৰিয়াত চৰকাৰে কিছুমান কৰ্তৃত্ব অন্য কৰ্তৃপক্ষৰ মাজত বিতৰণ কৰাটো জড়িত হৈ থাকে।

বিকেন্দ্ৰীকৰণে আত্মনিৰ্ভৰশীলতা, গণতান্ত্ৰিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ, জনপ্ৰিয় অংশগ্ৰহণ আৰু ৰাজহুৱা বিষয়াৰ জবাবদিহিতাক প্ৰসাৰিত কৰে। ই গণতন্ত্ৰক প্ৰতিনিধিত্বমূলক আৰু সঁহাৰি জনোৱাটো নিশ্চিত কৰে। ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্ত হিচাপে বিকেন্দ্ৰীকৰণে নিম্নস্তৰৰ মাজত কৰ্তৃত্ব বিয়পাই দিয়ে, স্থানীয় সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত দায়িত্বক বজাই ৰাখে আৰু সাংগঠনিক দক্ষতা তথা সঁহাৰিৰ উন্নতি সাধন কৰে।

২.৪ বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ গুৰুত্ব

বিকেন্দ্ৰীকৰণক স্থানীয় কেন্দ্ৰৰপৰা ৰাজহুৱা সেৱা প্ৰদানৰ এক ফলপ্ৰসূ উপায় হিচাপে দেখা যায়, যাৰ ফলত তেওঁলোকে সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি অধিক সঁহাৰি জনায়। উন্নয়নশীল বিশ্বই জনসাধাৰণৰ দাবী পূৰণৰ বাবে বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন ব্যৱস্থা ক্ৰমান্বয়ে গ্ৰহণ কৰিছে (ইছলাম, ২০০৭)। প্ৰধান লক্ষ্য হৈছে প্ৰশাসনক নাগৰিকৰ ওচৰ চপাই তেওঁলোকৰ আৰু চৰকাৰৰ মাজত প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰা।

কেইবাটাও কাৰকে বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বাবে উৎসাহ প্ৰদান কৰে ঃ

- **সেৱা প্ৰদান ঃ** স্থানীয় গোটসমূহে খাদ্য, গৃহ আৰু পানীৰ দৰে মৌলিক ৰাজহুৱা সামগ্ৰীসমূহ ভালদৰে যোগান ধৰিব পাৰে।
- **গ্ৰাম্য প্ৰৱেশ ঃ** উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ বেছিভাগ মানুহেই ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজধানীৰ পৰা বহু দূৰৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলত বাস কৰে। বিকেন্দ্ৰীকৰণে এই দূৰৱৰ্তী অঞ্চলসমূহত প্ৰশাসনৰ ব্যৱস্থা কৰাটো নিশ্চিত কৰে।
- **সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য ঃ** জাতিগত, ভাষিক আৰু ধৰ্মীয় পাৰ্থক্যৰ বাবে আঞ্চলিক বৈচিত্ৰ্যৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ বিকেন্দ্ৰীকৃত প্ৰশাসনৰ প্ৰয়োজন হয়।

- **স্থানীয় সম্পদ ঃ** উন্নয়নৰ বাবে আঞ্চলিক আৰু স্থানীয় সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰাটো অধিক ফলপ্রসূ হয় যেতিয়া প্রশাসন বিকেন্দ্রীকৃত হয়, স্থানীয় পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়নত সহায় কৰে।
- **ৰাজনৈতিক আৰু প্রশাসনিক সুবিধা ঃ** উন্নয়নমূলক কার্য্যকলাপত স্থানীয় অংশগ্রহণে স্থানীয় দাবীসমূহৰ অর্থপূর্ণভাৱে প্রকাশ আৰু শক্তিশালী ৰাজনৈতিক সমর্থনৰ সৈতে বাস্তৱিক পৰিকল্পনাৰ সূচনা কৰে। প্রশাসনিকভাৱে ই সিদ্ধান্ত গ্রহণত স্থায়ী অংশগ্রহণৰ জৰিয়তে স্থানীয় শাসন ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে।

বিকেন্দ্রীকৰণে স্থানীয় শক্তি আৰু উন্নয়নমূলক কার্য্যকলাপৰ বাবে সমর্থন সংগঠিত কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে। ই সম্প্রদায়সমূহক ৰাজনৈতিক আৰু প্রশাসনিক পৰিপক্কতা লাভ কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ উপৰিও বিকল্প সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়া সৃষ্টি কৰি উন্নয়ন পৰিকল্পনাত নাগৰিকৰ অংশগ্রহণক প্রতিষ্ঠানিকৰণ কৰে।

ৰজনী কোথাৰীৰ (১৯৮৮) মতে বিকেন্দ্রীকৰণ হ'ল "স্থানীয় সমস্যা সমাধানৰ বাবে জনকেন্দ্রিক পদ্ধতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত এক বিকল্প শাসন ব্যৱস্থা, য'ত মানুহ ক্ষমতাৰ কেন্দ্রবিন্দুত থাকে আৰু তেওঁলোক কেৱল ইয়াৰ হিতাধিকাৰী নহয়, উন্নয়ন প্রক্রিয়াৰ চালিকা শক্তি হৈ পৰে।"

২.৫ বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু স্থানীয় শাসনৰ উপাদান

উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ শাসন ব্যৱস্থা উন্নত কৰাৰ বাবে বিকেন্দ্রীকৰণ হৈছে এক গুৰুত্বপূর্ণ নীতিগত উপাদান, যিটোক প্রায়ে আর্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্রীকৰণৰ পূর্ব চর্ত হিচাপে দেখা যায়। বিকেন্দ্রীকৰণৰ মূল মাত্রাসমূহৰ ভিতৰত প্রশাসনিক, ৰাজনৈতিক, কার্য্যকৰী আৰু বিত্তীয় দিশসমূহ অন্তর্ভুক্ত। এই মাত্রাসমূহে বিকেন্দ্রীকৰণৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ অগ্রগতিৰ পর্যায়সমূহ প্রতিফলিত কৰে (জৈন, ২০০৩)।

- **ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্রীকৰণ ঃ** ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্রীকৰণৰ ভিতৰত কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৰা নিম্ন পর্যায়লৈ ৰাজনৈতিক ক্ষমতা হস্তান্তৰ প্রক্রিয়া অন্তর্গত। ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্রীকৃত ব্যৱস্থা স্থানীয় নাগৰিকে নির্বাচিত কৰে আৰু কিছু পৰিমাণে স্বায়ত্ত শাসনৰ অধিকাৰী। ১৯৫৯ চনত বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতিৰ পৰামর্শৰ ভিত্তিত ভাৰততে আৰম্ভ কৰা এই প্রক্রিয়াটো ১৯৯৩ চনত ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ জৰিয়তে সম্পূর্ণৰূপে কার্যকৰী কৰা হয়। এই সংশোধনীসমূহে কেন্দ্রীয়, ৰাজ্য, জিলা, ব্লক আৰু গাঁও পর্যায়ত শাসন ব্যৱস্থা প্রতিষ্ঠা কৰি স্থানীয় প্রতিনিধিত্ব আৰু অংশগ্রহণ বৃদ্ধি কৰে।
- **প্রশাসনিক বিকেন্দ্রীকৰণ ঃ** প্রশাসনিক বিকেন্দ্রীকৰণৰ অন্তর্গত প্রশাসনিক স্তৰৰ ভিতৰত নিম্ন বিষয়াসকলক কর্তৃত্ব, সম্পদ আৰু দায়িত্ব হস্তান্তৰ কৰা। এই পৰিৱর্তনৰ লক্ষ্য হৈছে স্থানীয় সুবিধা আৰু সেৱাসমূহ উন্নত কৰা। ভাৰতত পৰিকল্পনা আয়োগৰ সৈতে ১৯৫০ চনৰ পিছত আৰম্ভণিৰ উন্নয়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱাৰ পিছতো স্থানীয় দৃষ্টিভংগীৰ অভাৱৰ

বাবে নিম্নমুখী নীতিয়ে স্থানীয় জনসাধাৰণক উপকৃত কৰিব নোৱাৰিলে। প্ৰশাসনিক বিকেন্দ্রীকৰণে উৰ্ধমুখী পদ্ধতিৰ পোষকতা কৰে, যাৰ ফলত শাসন ব্যৱস্থা অধিক সঁহাৰিজনক হয়।

- **কার্য্যকৰী বিকেন্দ্রীকৰণ ঃ** কার্য্যকৰী বিকেন্দ্রীকৰণৰ লগত স্থানীয় স্তৰসমূহক নির্দিষ্ট কার্য্যসমূহ নিযুক্তি দিয়াটো জড়িত হৈ থাকে যাতে ফলপ্রসূ আৰু কার্যক্ষম দায়িত্ব পালন সক্ষম হয়। প্রতিটো স্তৰৰ কার্য্যকলাপৰ ক্ষেত্রখন স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞায়িত কৰিব লাগে, যাৰ ফলত স্বতন্ত্র কার্য্যকলাপৰ অনুমতি পোৱা যায়। ৭৩ সংখ্যক আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনে ভাৰতত স্পষ্ট কার্য্যকৰী অধিকাৰ ক্ষেত্রৰ অনুপস্থিতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল। কিন্তু বহু ৰাজ্যই এতিয়াও আইন প্রণয়নৰ পৰিৱর্তে কার্যবাহী আদেশৰ জৰিয়তে কাম-কাজ অর্পণ কৰে (মিশ্র, ২০০৬)।
- **वित्तीय विकेन्द्रीकरण ঃ** বিত্তীয় বিকেন্দ্রীকৰণে স্থানীয় সংস্থাসমূহলৈ কৰ, পুঁজি আৰু ব্যয়ৰ ক্ষমতা হস্তান্তৰ কৰাৰ লগতে স্থানীয় পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ বাবে তেওঁলোকৰ বিত্তীয় স্বায়ত্তশাসন বৃদ্ধি কৰে। স্থানীয় সংস্থাসমূহৰ আর্থিক ক্ষমতা উন্নত কৰাৰ বাবে এই বিভাজন অতি প্রয়োজনীয়। ইয়াৰ পূর্বে ভাৰতীয় স্থানীয় সংস্থাসমূহে ধনৰ অভাৱ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ অনুদানৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতাৰ বাবে সংগ্রাম কৰিছিল। ৭৩ আৰু ৭৪ নং সংবিধান সংশোধনী আইন অনুসৰি স্থানীয় সংস্থাসমূহক কৰ আৰোপ আৰু সংগ্রহৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ কার্য্যক্ষমতা উন্নত হৈছিল।

সামৰণিত ক'বলৈ গ'লে ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনে ভাৰতত বিকেন্দ্রীকৰণৰ বিভিন্ন মাত্রা কার্যকৰী কৰি স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা যথেষ্ট বৃদ্ধি কৰিলে।

২.৬ ভাৰতত ৭৩ সংখ্যক সংশোধনী আইন আৰু বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা

৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনখন ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্রীকৰণৰ এক উল্লেখযোগ্য মাইলৰ খুঁটি হিচাপে চিহ্নিত। এই আইনৰ অধীনত স্থানীয় পৰিষদসমূহে প্রকল্পৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত যথেষ্ট স্বায়ত্তশাসন লাভ কৰিছিল। আইনখনৰ ২৪৩জি (২৪৩) অনুচ্ছেদত স্থানীয় কর্তৃপক্ষক 'অর্থনৈতিক বৃদ্ধি আৰু সামাজিক ন্যায়'ৰ বাবে কৌশলৰ খচৰা প্রস্তুত আৰু কার্যকৰী কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ বুলি কল্পনা কৰা হৈছে।

গ্রাম সভাসমূহক পৰিকল্পনা সৃষ্টি, প্রকল্পৰ বাবে সেৱাসমূহ সংজ্ঞায়িত আৰু দৰিদ্রতা নিৰাময় আৰু সমাজ কল্যাণমূলক কার্যসূচীৰ বাবে হিতাধিকাৰী নির্বাচন কৰিবলৈ ক্ষমতা প্রদান কৰা হয়। ৭৩ সংশোধনীৰ একাদশ খণ্ডত পঞ্চায়তসমূহৰ ক্ষমতা আৰু দায়িত্বৰ সৈতে জড়িত ২৮টা বিষয়ৰ তালিকাভুক্ত কৰা হৈছে, য'ত পুঁজি বিতৰণ, কার্য্যকৰী আবণ্টন আৰু ৰাজ্যিক বিত্ত আয়োগ স্থাপনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে।

৭৪ সংশোধনী আইনৰ ২৪৩ নং অনুচ্ছেদত জিলা পৰিকল্পনা সমিতি গঠনৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰা হৈছে। এই বিধানসমূহৰ মাজতো ভাৰতীয় স্থানীয় চৰকাৰসমূহে এনে প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে যিয়ে গণতান্ত্ৰিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ লক্ষ্যসমূহক ভেঙুচালি কৰে। পৌৰসভাৰ প্ৰতি সমৰ্থনৰ অভাৱ, ৰাজনৈতিক বাধা, স্থানীয় অভিজাত শ্ৰেণীৰ প্ৰভাৱ আৰু কম নাগৰিক সজাগতাই ফলপ্ৰসূ আত্মশাসন আৰু বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

ভাৰতৰ পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ লক্ষ্য হৈছে ব্যক্তিক তিনিটা স্তৰত সবলীকৰণ কৰা আৰু ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংশোধনে এই লক্ষ্যক যথেষ্ট আগু�ৱাই লৈ গৈছিল। সপ্তম সংশোধনে প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাক শক্তিশালী কৰি তুলিছিল আৰু ৰাজ্যসমূহক বিকেন্দ্ৰীকৰণ আইন প্ৰণয়ন আৰু কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ বাধ্য কৰাইছিল। বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ লগত তৃণমূল পৰ্যায়ৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ স্থানীয় চৰকাৰসমূহলৈ কৰ্তৃত্ব হস্তান্তৰ কৰাটো জড়িত হৈ থাকে (মোহাপাত্ৰ, ২০১৫)।

৭৩ সংখ্যক সংশোধনীৰ জৰিয়তে গাঁও, ব্লক আৰু জিলা সংস্থাসমূহক বিধানসভাৰ মৰ্যাদা প্ৰদান কৰা হৈছে। মূল দিশসমূহৰ ভিতৰত আছে:

- গ্ৰামসভাৰ দ্বাৰা পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থা প্ৰতিষ্ঠা কৰা।
- ২০ লাখৰ তলৰ জনসংখ্যা থকা ৰাজ্যসমূহে তিনি স্তৰৰ পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠান স্থাপনৰ প্ৰয়োজন নাই।
- প্ৰতি ৫ বছৰৰ মূৰে মূৰে সকলো স্তৰৰ বাবে প্ৰত্যক্ষ নিৰ্বাচন।
- মহিলা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বাবে এক তৃতীয়াংশ আসন সংৰক্ষণ।
- পঞ্চায়তৰ সকলো স্তৰৰ নিৰ্বাচন পৰিচালনা, সংগঠিত, আৰু তদাৰক কৰিবলৈ এখন ৰাজ্যিক নিৰ্বাচন আয়োগ গঠন কৰা হ'ব। ইয়াৰ উপৰিও পঞ্চায়তসমূহৰ বিত্তীয় অৱস্থা নবীকৰণ আৰু সংশোধন কৰিবলৈ প্ৰতি ৫ বছৰৰ মূৰে মূৰে এখন ৰাজ্যিক বিত্ত আয়োগ গঠন কৰা হ'ব, পঞ্চায়তৰ ধন আবণ্টনৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা হ'ব।
- ৰাজ্যৰ ৰাজ্যপালে প্ৰতি পু বছৰৰ মূৰে মূৰে এখন বিত্তীয় সমিতি গঠন কৰি পঞ্চায়তসমূহৰ আৰ্থিক অৱস্থা পুনৰীক্ষণ কৰিব।

বিশ্ব বেংকৰ ভাৰতীয় বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বিশ্লেষণে ভাৰতক ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বাবে উচ্চ হাৰ দিছে যদিও প্ৰশাসনিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বাবে কম। পঞ্চায়ত বিত্তৰ ওপৰত এম এ ওমেনৰ অধ্যয়নত গাঁও পঞ্চায়তৰ বাবে অপৰ্যাপ্ত প্ৰশাসনিক আৰু আৰ্থিক সহায়, অতিৰিক্ত কৰ্মচাৰীৰ সংখ্যা আৰু স্বতন্ত্ৰ বাজেট অধিকাৰৰ অভাৱ আদি বিষয়সমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে। এই প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ মাজতো ৭৩ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনে বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ পৰিৱৰ্তনশীল পদক্ষেপক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে (Faguet, 2012)।

২.৭ ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ৰ মুখ্য বিধান

ভাৰতৰ সংবিধানত পঞ্চায়তক গ্ৰামাঞ্চলত স্থানীয় স্বশাসনৰ প্ৰতিষ্ঠান বুলি সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে। ১৯৯২ চনৰ ৭৩ আৰু ৭৪ সংশোধনী আইন অনুসৰি পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহক সাংবিধানিককৰণ কৰা হৈছে, যাৰ লক্ষ্য হৈছে বিকেন্দ্ৰীকৰণ ক্ষিপ্ৰতাৰে আৰু স্থানীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহ শক্তিশালী কৰা। এই সংশোধনীসমূহ ঐতিহাসিক কাৰণ ইয়াৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় গণতন্ত্ৰৰ চৰিত্ৰ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ সম্ভাৱনা আছে। এই আইনসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল—

- গ্ৰামাঞ্চল আৰু চহৰ অঞ্চলত (২০ লাখতকৈ কম জনসংখ্যা থকা সৰু ৰাজ্যত দুটা স্তৰৰ) তিনিটা স্তৰৰ সংস্থা বাধ্যতামূলকভাৱে স্থাপন কৰা।
- প্ৰতি ৫ বছৰৰ মূৰে মূৰে নিয়মীয়া নিৰ্বাচন অনুষ্ঠিত কৰা। সময়ৰ আগতে ভংগ হ'লে ৬ মাহৰ ভিতৰত নতুনকৈ নিৰ্বাচন অনুষ্ঠিত হ'ব।
- সকলো পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভা পৰ্যায়ত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে তেওঁলোকৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰা।
- পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাত মহিলাৰ বাবে এক তৃতীয়াংশ আসন সংৰক্ষণ।
- বেছিভাগ পদৰ বাবে প্ৰত্যক্ষ নিৰ্বাচন, মধ্যম আৰু শীৰ্ষ স্তৰত অধ্যক্ষৰ বাবে পৰোক্ষ নিৰ্বাচন।
- পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান) আৰু পৌৰসভাৰ সংস্থাসমূহৰ নিৰ্বাচন অনুষ্ঠিত কৰিবলৈ ৰাজ্যিক নিৰ্বাচন আয়োগ গঠন কৰা।
- পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান আৰু পৌৰসভাৰ সংস্থাসমূহৰ বিত্তীয় অৱস্থা পৰ্যালোচনা কৰিবলৈ প্ৰতি ৫ বছৰৰ মূৰে মূৰে ৰাজ্যিক বিত্ত আয়োগ গঠন কৰা।
- ক্ৰমে একাদশ আৰু দ্বাদশ অনুসূচীত উল্লেখ কৰা অনুসৰি ২৯টা কাৰ্য্যৰ বাবে পঞ্চায়ত সংস্থাসমূহক আৰু ১৮টা কাৰ্য্যৰ বাবে পৌৰসভাৰ সংস্থাসমূহক ক্ষমতা প্ৰদান কৰা।
- গ্ৰামসভা আৰু ৱাৰ্ড কমিটিৰ গঠন।
- ৭৪ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনীৰ অধীনত উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ জিলা পৰিকল্পনা সমিতি আৰু মহানগৰ পৰিকল্পনা সমিতি গঠনৰ নিৰ্দেশ দিয়া হৈছে।

৭৩ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনীৰ ২৪৩এম অনুচ্ছেদত পঞ্চম অনুসূচীৰ এলেকা, ষষ্ঠ অনুসূচীৰ এলেকা, আৰু অন্যান্য জনজাতীয় অঞ্চলকে ধৰি কিছুমান অঞ্চলত ইয়াৰ প্ৰয়োগ ৰেহাই দিয়া হৈছে। প্ৰায়ে প্ৰান্তীয়কৃত আৰু মূলসুঁতিৰ উন্নয়নৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ থকা জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা সুৰক্ষিত। তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত প্ৰতিষ্ঠানসমূহে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণৰ প্ৰয়োজন। জনজাতীয় অঞ্চলত তৃণমূল পৰ্যায়ৰ গণতন্ত্ৰ শক্তিশালী কৰাৰ বাবে ১৯৯৬ চনৰ পঞ্চম অনুসূচীৰ অন্তৰ্গত অঞ্চললৈ পঞ্চায়ত সম্প্ৰসাৰণ আইন (Panchayats Extension to Scheduled V Areas Act - PESA) য়ে সংবিধানৰ নৱম খণ্ড সম্প্ৰসাৰণ কৰি এই অঞ্চলসমূহৰ গ্ৰামসভা আৰু পঞ্চায়তসমূহক একচেটিয়া আৰু ব্যাপক ক্ষমতা প্ৰদান কৰে।

২.৮ পঞ্চায়তীৰাজ আৰু তৃণমূল উন্নয়ন

পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সৱল কৰি তোলাৰ লগতে সমগ্ৰ দেশতে সেৱাৰ সুদক্ষতা প্ৰদান আৰু সৰ্বাংগীন উন্নয়ন সুনিশ্চিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে ২০০৪ চনত পঞ্চায়তীৰাজ মন্ত্ৰালয় প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। ২০০৭ চনত ভাৰত চৰকাৰে বিজয় কেলকাৰৰ অধ্যক্ষতাত ত্ৰয়োদশ বিত্ত আয়োগ গঠন কৰি দেশৰ ভিতৰত আৰ্থিক সম্পদৰ বিতৰণ পৰীক্ষা কৰে। কেন্দ্ৰীয় ৰাজহ বিভাগীয় গোটৰ এটা অংশ পঞ্চায়তলৈ আবণ্টন দিয়াৰ পৰামৰ্শ আয়োগে দিছে।

কেৱল কেন্দ্ৰীয় গোটত কৰ্তৃত্ব আৰু ক্ষমতা কেন্দ্ৰীভূত কৰিলে ব্যৱস্থাটো ক্ষতিগ্ৰস্ত হ'ব। তৃণমূল পৰ্যায়ত বিভিন্ন সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ বাবে ভাৰতীয় সংবিধানৰ একাদশ অনুসূচীত প্ৰায় ২৯টা বিষয়ৰ তালিকাভুক্ত কৰা হৈছিল। পৰিকল্পনা আয়োগ আৰু গ্ৰামোন্নয়ন মন্ত্ৰালয়ে ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ বাবে ধাৰাবাহিকভাৱে আহ্বান জনাই আহিছে। পঞ্চায়ত ব্যৱস্থাই তৃণমূল পৰ্যায়ত শাসন আৰু উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত গ্ৰাম্য আৰু জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণ সক্ষম কৰি তুলিছে।

একাদশ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ সৱলীকৰণক এক জটিল প্ৰত্যাহ্বান হিচাপে চিনাক্ত কৰা হৈছিল। পৰিকল্পনাৰ নথিখনে এই কথাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ বঞ্চিত শ্ৰেণীক সবলীকৰণৰ বাবে কাৰ্য্য, ধন আৰু কাৰ্য্যকৰীসকলক পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানলৈ হস্তান্তৰ কৰাত বিলম্ব বা আওকাণ কৰিব নালাগে। নথিখনত থকা উল্লেখ অনুসৰি তৃণমূল পৰ্যায়ৰ আত্মশাসন শক্তিশালী কৰাটো ভাৰতৰ সংবিধানে স্বীকৃতি দিয়া এক ৰাজহুৱা কল্যাণৰ লগত জড়িত বিষয়।

২০০৯ চনৰ ২৭ আগষ্টত ভাৰত চৰকাৰে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানত মহিলাৰ বাবে ৫০% সংৰক্ষণৰ নিৰ্দেশ দিছিল আৰু কেইবাখনো ৰাজ্যই এই নীতি কাৰ্যকৰী কৰিছে। ভাৰত চৰকাৰেও গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে অসংখ্য পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিছে, এছিয়া আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰীয় সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন কেন্দ্ৰ আৰু আফ্ৰিকান-এছিয়ান গ্ৰাম্য উন্নয়ন সংস্থাৰ বাবে গ্ৰাম্য উন্নয়ন মন্ত্ৰালয়ক মুখ্য বিভাগ হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে।

৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনখনে ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে এক নতুন মাত্ৰা প্ৰদান কৰি পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু মহিলাৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ কৰি দেশত উল্লেখযোগ্য অগ্ৰগতিৰ সৃষ্টি কৰিছিল (Kaur & Dhindsa, 2012)। ভাৰতৰ তৃণমূল পৰ্যায়ত গণতান্ত্ৰিক আত্মশাসন আৰু বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বাবে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ অবিচ্ছেদ্য অংগ (গগৈ, ২০১৩)। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ আৰু গ্ৰামাঞ্চলৰ মাজৰ ব্যৱধান দূৰ কৰি এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহে জনসাধাৰণৰ প্ৰতি জবাবদিহি হৈ থাকে।

পৰিকল্পনা আৰু সম্পাদন কাৰ্য্যকলাপত অংশগ্ৰহণৰ জৰিয়তে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ তৃণমূল পৰ্যায়ৰ উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত। স্থানীয় প্ৰয়োজন পূৰণৰ বাবে স্থানীয় শাসন অতি প্ৰয়োজনীয়। ৭৩ আৰু ৭৪ নং সাংবিধানিক সংশোধনীৰ জৰিয়তে

গ্ৰামাঞ্চলত বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন আৰু উন্নয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তাক স্বীকৃতি দিয়া হয়। এইদৰে গ্ৰাম পঞ্চায়তসমূহে নাগৰিকৰ সৈতে পোনপটীয়াকৈ মত বিনিময় কৰিছিল আৰু গ্ৰামসভাসমূহ আছিল বিভিন্ন তৃণমূল পৰ্যায়ৰ উন্নয়নমূলক কাৰ্য্যকলাপৰ সিদ্ধান্ত লোৱাৰ মঞ্চ।

দেশৰ উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণৰ বাবে ভাৰতীয় জনসাধাৰণৰ আকাংক্ষাৰ সৈতে মিল ৰাখি সামাজিক ন্যায়ৰ সৈতে উন্নয়ন সাধনত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ৭৩ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনীৰ পিছত গ্ৰাম্য উন্নয়নত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ স্পষ্ট ভূমিকা থকাৰ কথা কল্পনা কৰা হৈছে। ভাৰত চৰকাৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান সমূহক বিভিন্ন আঁচনি আৰু দৰিদ্ৰতা নিৰাময় কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণৰ বাবে আৰ্থিক সহায় আগবঢ়ায়।

২০১১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি ভাৰতৰ ৬৮.৮৪% জনসংখ্যা গ্ৰাম্য অঞ্চলত বাস কৰাৰ বিপৰীতে ৩১.১৬% লোক চহৰ অঞ্চলত বাস কৰে। গ্ৰাম্য জনসংখ্যাৰ অৱস্থা উন্নত কৰিবলৈ ভাৰত চৰকাৰে পৰিকল্পনা আয়োগৰ জৰিয়তে কেইবাখনো আঁচনি আৰম্ভ কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আইন (এম জি এনৰেগা), ৰাষ্ট্ৰীয় সম বিকাশ যোজনা (আৰ এছ ভি ৰাই), ইন্দিৰা আৱাস যোজনা (আই এ ৰাই), সম্পূৰ্ণ গ্ৰামীণ ৰোজগাৰ যোজনা (এছ জি আৰ ৰাই), সংহত জনজাতি উন্নয়ন প্ৰকল্প (আই টি ডি পি), প্ৰধানমন্ত্ৰী গ্ৰাম সড়ক যোজনা (পি এম জি এছ ৰাই), সংহত শিশু উন্নয়ন সেৱা (আই চি ডি এছ) আৰু গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন এলেকা (ডি ডব্লিউ চি আৰ এ) প্ৰধান। এই আঁচনিসমূহৰ লক্ষ্য আছিল গ্ৰাম্য আৰু চহৰ অঞ্চলৰ মাজৰ ব্যৱধান দূৰ কৰি ভাৰসাম্যহীনতা হ্ৰাস আৰু উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া ত্বৰান্বিত কৰা। কিন্তু অপৰ্যাপ্ত পুঁজি আৰু যোগ্য তথা দক্ষ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধি আৰু বিষয়াৰ অভাৱে গ্ৰাম্য উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ ফলপ্ৰসূ ৰূপায়ণত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল।

পঞ্চায়তসমূহক অধিক কাৰ্যক্ষম, স্বচ্ছ আৰু জবাবদিহি কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰীয় ই-শাসন কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণ কৰা হৈছিল। আত্মশাসন উন্নত কৰাৰ বাবে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰাৰ লগতে ই-শাসন শক্তিশালী কৰিবলৈ আৰু তৃণমূল পৰ্যায়ত জনবন্ধুত্বপূৰ্ণ শাসন আৰু উন্নয়ন প্ৰদান কৰিবলৈ ছফটৱেৰ/এপ্লিকেচন বিকশিত কৰা হৈছে।

দেশৰ সামগ্ৰিক উন্নয়ন গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ কৃষি, উদ্যোগ, যোগাযোগ, শিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু সংশ্লিষ্ট খণ্ডৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল। গ্ৰাম্য আন্তঃগাঁথনি উন্নত, গ্ৰাম্য পৰিয়ালৰ আয় বৃদ্ধি আৰু শিক্ষা, স্বাস্থ্য, আৰু সুৰক্ষা ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত প্ৰদান ব্যৱস্থা বৃদ্ধিৰ বাবে পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন কৰা হৈছিল। তৃণমূল পৰ্যায়ৰ উন্নয়নত পঞ্চায়তসমূহে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে।

ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিসকলক প্ৰশিক্ষণ আৰু সামৰ্থ্য গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিবলৈ কেন্দ্ৰীয় পৃষ্ঠপোষকতা প্ৰদান কৰা আঁচনি ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰাম স্বৰাজ যোজনা ৰূপায়ণ কৰা হৈছিল (Gaikwad et al., 2015)। কেন্দ্ৰীয় খণ্ডৰ চাহিদা-চালিত আন এক পদক্ষেপ গ্ৰাম্য ব্যৱসায়িক কেন্দ্ৰ আঁচনিখনে গ্ৰাম্য কেঁচামাল আৰু দক্ষতা ব্যৱহাৰ কৰি

ব্যৱসায়ক প্রসাৰিত কৰে। পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহক দৰিদ্রতা নিৰাময়, আত্মনিয়োগ কার্যসূচী, আন্তঃগাঁথনি উন্নয়ন আৰু সংহত গ্রাম্য উন্নয়নৰ দায়িত্ব দিয়া হয়। পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠান সমূহে ৰূপায়ণ কৰা বিশিষ্ট কার্যসূচীসমূহৰ ভিতৰত স্বর্ণজয়ন্তী গ্রাম স্বৰোজগাৰ যোজনা, প্রধানমন্ত্রী গ্রামোদয় যোজনা, সম্পুর্ণ গ্রামীণ ৰোজগাৰ যোজনা, মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আঁচনি, ইন্দিৰা আৱাস যোজনা আদি উল্লেখযোগ্য।

এই প্রচেষ্টাসমূহৰ পিছতো গ্রাম্য জনগোষ্ঠীসমূহ প্রায়ে গণতান্ত্রিক বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ উন্নয়নৰ বাবে ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণৰ বিষয়ে অজ্ঞাত। দলীয় ৰাজনীতিয়ে বিশেষকৈ শাসকীয় দলৰ হস্তক্ষেপে গণতান্ত্রিক বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ সাৰমর্মক ভেঙুচালি কৰে। মূল প্রত্যাহ্বানসমূহৰ ভিতৰত আছে ব্লক আৰু গ্রাম পঞ্চায়ত পর্যায়ত অপর্যাপ্ত প্রশাসনিক আৰু কাৰিকৰী জনশক্তি, যিয়ে পৰিকল্পনা নিৰীক্ষণ, অনুমোদন নিৰীক্ষণ আৰু অভিলেখ ৰক্ষণাবেক্ষণত প্রভাৰ পেলায়। ইয়াৰ ফলত আঁচনি ৰূপায়ণ আৰু স্বচ্ছতাত প্রভাৱ পৰে।

সমাজৰ দৰিদ্র আৰু দুর্বল শ্রেণীৰ শোষণ ৰোধ কৰি সক্রিয় সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক সংগঠনৰ সুবিধাৰ বাবে পঞ্চায়তীৰাজৰ এক ব্যাপক ধাৰণাৰ প্রয়োজন। পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানৰ প্রতিষ্ঠানিক, গাঁথনিগত আৰু কার্য্যকৰী দিশসমূহ সাংবিধানিক নীতি, বিতৰণমূলক ন্যায়, আৰু গ্রাম্য অঞ্চলৰ অন্তর্ভুক্ত উন্নয়নৰ সৈতে মিল থকা উচিত।

অধ্যয়নসমূহে ইংগিত দিয়ে যে সাক্ষৰতা, সজাগতা, দক্ষতা আৰু নেতৃত্বৰ গুণৰ অভাৱৰ বাবে মহিলা আৰু দুর্বল শ্রেণীৰ প্রতিনিধিসকলে পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠান পৰিচালনা কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিব পৰা নাই। কর্মশালা, প্রশিক্ষণ কার্যসূচী, চিন্তা-চর্চা আৰু অন্যান্য বৌদ্ধিক অনুশীলনৰ জৰিয়তে পঞ্চায়ত ৰাজৰ নির্বাচিত প্রতিনিধিসকলৰ নেতৃত্বৰ বিকাশৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্রহণৰ প্রয়োজন।

পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানৰ আইনী কাঠামোই ভাৰত চৰকাৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিভিন্ন কাম-কাজ আৰু শাসন বিষয়ক বিকেন্দ্রীকৰণ কৰাত সহায় কৰে। বহু ৰাজ্যই তৃণমূল পর্যায়ত পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু বিভিন্ন আঁচনি ৰূপায়ণত সফল হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১। বিকেন্দ্রীকৰণ কি?

প্রশ্ন ২। ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো সংশোধনে বিকেন্দ্রীকৰণক আনুষ্ঠানিক কৰিলে?

প্রশ্ন ৩। সংবিধানৰ ৭৩ আৰু ৭৪ সংশোধনীৰ প্রধান উদ্দেশ্য কি?

প্রশ্ন ৪। পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠানৰ তিনিটা স্তৰ কি কি?

২.৯ তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনা ঃ বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে গাঁও পঞ্চায়তসমূহক সবলীকৰণ

বিকেন্দ্রীকৃত বা তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাই পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াক জনসাধাৰণৰ ওচৰলৈ লৈ যায়, যাৰ ফলত তেওঁলোকে নিজৰ উন্নয়নমূলক অগ্ৰাধিকাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰে আৰু পৰিকল্পনা তথা ৰূপায়ণত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে। পঞ্চায়তীৰাজ (পি আৰ) ব্যৱস্থাই উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণৰ বাবে এক প্ৰতিষ্ঠানিক ভিত্তি প্ৰদান কৰে। তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনা বা ক্ষুদ্ৰ পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাই সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰয়োজনীয়তা চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰে, সেইবোৰক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে আৰু সীমিত সম্পদৰ সৈতে সৰ্বাধিক উন্নয়ন লাভ কৰিবলৈ কাৰ্য্যকৰী প্ৰকল্প প্ৰণয়ন কৰে। এই দায়িত্ব মূলতঃ গাঁৱৰ পঞ্চায়তসমূহৰ ওপৰত ন্যস্ত।

গাঁও পঞ্চায়তৰ ভূমিকা

৭৩ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনীৰ পূৰ্বে উন্নয়নমূলক কাম-কাজৰ আৰম্ভণি আৰু ৰূপায়ণৰ দায়িত্ব গাঁও পঞ্চায়তৰ ওপৰত আছিল। কিন্তু তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজনীয় প্ৰশাসনিক কৰ্তৃত্ব আৰু সম্পদৰ অভাৱ আছিল। পঞ্চায়তীৰাজৰ শেহতীয়া আইনখনে গাঁও পঞ্চায়তসমূহক নিজৰ সম্প্ৰদায়ৰ বাবে পৰিকল্পনা আৰু কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণ কৰিবলৈ প্ৰয়োজনীয় কৰ্তৃত্ব আৰু আৰ্থিক সম্পদৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

চৰকাৰী নিৰ্ভৰশীলতাৰ পৰা স্থানান্তৰিত হোৱা

পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ বিধিগত কাৰ্যব্যৱস্থাৰ পূৰ্বে চৰকাৰী যন্ত্ৰই গাঁৱত প্ৰায় সকলো উন্নয়নমূলক কাম কৰাৰ ফলত নিৰ্ভৰশীলতাৰ এক ঋণাত্মক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হৈছিল। প্ৰায় সকলো কামতে মানুহ নিৰ্ভৰ কৰিছিল চৰকাৰৰ ওপৰত। তেওঁলোকৰ জীৱনত প্ৰভাৱ পেলোৱা সিদ্ধান্তবোৰত তেওঁলোকৰ মতামত আছিল অতি কম। ফলত চৰকাৰী বিষয়াসকলে মানুহক কি প্ৰয়োজন আৰু সমস্যাবোৰ কেনেকৈ সমাধান কৰিব লাগে সেই বিষয়ে সিদ্ধান্ত ল'লে। গতিকে মানুহক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰাটো এটা প্ৰত্যাহ্বান হিচাপে দেখা দিলে। চৰকাৰ সদায় একমাত্ৰ কৰ্তৃপক্ষ নহয়, ই এক সমৰ্থন ব্যৱস্থা হিচাপেও কাম কৰিব লাগে। তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাৰ অৰ্থ হ'ল স্থানীয় আত্মশাসনৰ জৰিয়তে মানুহে নিজৰ উন্নয়নত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰা।

ফলপ্ৰসূ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে পূৰ্বচৰ্ত

পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে আত্মশাসনৰ প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে কাম কৰিবলৈ হ'লে তেওঁলোকক পৰ্যাপ্ত ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ সৈতে স্পষ্টভাৱে সীমাবদ্ধ ন্যায়িক অধিকাৰৰ প্ৰয়োজন। পৰিকল্পনা ফলপ্ৰসূভাৱে ৰূপায়ণ কৰিবলৈও প্ৰয়োজনীয় মানৱ আৰু আৰ্থিক সম্পদৰ প্ৰয়োজন হয়। তিনিওটা স্তৰৰ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ কেন্দ্ৰীয় গাঁথনিৰ ভিতৰত কাৰঞ্জ্যকৰী স্বায়ত্তশাসন থাকিব লাগে। ১৯৯২ চনৰ সাংবিধানিক সংশোধনীৰ লক্ষ্য হৈছে এই চৰ্তসমূহ পূৰণ কৰা যাৰ জৰিয়তে পঞ্চায়ত সংস্থাসমূহে গ্ৰাম্য উন্নয়ন ফলপ্ৰসূভাৱে কাৰ্যকৰী কৰিব পাৰে।

তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰধান ক্ষেত্ৰসমূহ

৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন অনুসৰি জনসংযোগ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে গাঁৱৰ আৰ্থ-সামাজিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত ২৯খন ক্ষেত্ৰ সামৰি লয়। এই ক্ষেত্ৰসমূহক সাতটা খণ্ডত ভাগ কৰা হৈছে:

১। কৃষি আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত কাম-কাজ
- কৃষি, ভূমি উন্নয়ন, সৰু সৰু জলসিঞ্চন, পশুপালন, মীন পালন

২। বন আৰু পৰিৱেশ
- সামাজিক আৰু কৃষি বন, সৰু সৰু বনজ সামগ্ৰী, অগতানুগতিক শক্তি সম্পদ

৩। উদ্যোগসমূহ
- ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগ, খাদী গাঁও আৰু কুটিৰ উদ্যোগ

৪। আন্তঃগাঁথনি আৰু সমাজ সেৱা
- পথ, গ্ৰাম্য বিদ্যুৎকৰণ, খোৱাপানী, গ্ৰাম্য গৃহ, শিক্ষা, স্বাস্থ্যঞ্জয, অনাময় ব্যৱস্থা

৫। সমাজ কল্যাণ
- নাৰী আৰু শিশু কল্যাণ, অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ সমাজ কল্যাণ

৬। দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণ

৭। সম্প্ৰদায়ৰ সম্পত্তিৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ

এই ২৯টা ক্ষেত্ৰই জিলা, ব্লক আৰু গাঁও পৰ্যায়ত ভাগ কৰা প্ৰায় ২৯০টা কাৰ্য্যকলাপলৈ পৰ্যবসিত হয়। এই ক্ষেত্ৰত প্ৰতিটো স্তৰৰ বাবে সুকীয়া দায়িত্ব থাকে।

গাঁও উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ বিত্তীয় সাহায্য

গাঁও পঞ্চায়তসমূহৰ বাবে পঞ্চায়তৰ কাৰ্যালয়, নাগৰিক সেৱা আৰু আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নৰ বাবে আৰ্থিক সম্পদৰ প্ৰয়োজন হয়। ৭৩ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনীৰ অধীনত পঞ্চায়তসমূহৰ বাবে পৰ্যাপ্ত আৰ্থিক সম্পদ নিশ্চিত কৰিবলৈ প্ৰতিখন ৰাজ্যতে বিত্ত আয়োগৰ নিৰ্দেশ দিয়া হৈছে। গাঁও পঞ্চায়তসমূহৰ বাবে আয়ৰ উৎসসমূহৰ ভিতৰত ৰাজ্যিক অনুদান আৰু স্থানীয় কৰ আদি অন্তৰ্ভুক্ত।

নিৰীক্ষণ আৰু তত্বাৱধান

গাঁও পঞ্চায়তসমূহে মূলতঃ উন্নয়নমূলক কাম-কাজৰ তদাৰক কৰাৰ উপৰিও পঞ্চায়ত সমিতি আৰু জিলা পৰিষদে অতিৰিক্ত তদাৰকী প্ৰদান কৰে। সামাজিক নিৰীক্ষণ, উন্নয়নমূলক কাম-কাজত স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতা সুনিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰামসভাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনা অনুমোদন কৰে, হিতাধিকাৰী নিৰ্বাচন কৰে, আৰু সম্পদ পৰিচালনা কৰে।

তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাৰ পদ্ধতিসমূহ

নিয়মীয়াকৈ অনুষ্ঠিত হোৱা গাঁও পঞ্চায়তৰ সভাত উপ-সমিতিৰ জৰিয়তে উন্নয়নমূলক কামৰ পৰিকল্পনা আৰু নিষ্পাদন জড়িত হৈ থাকে। তিনিমাহত অন্ততঃ এবাৰ অনুষ্ঠিত হোৱা

গ্ৰামসভাৰ বৈঠকত অগ্ৰগতি পৰ্যালোচনা কৰা হয় আৰু কাৰ্যকৰীকৰণৰ তদাৰক কৰা হয়। গ্ৰাম সভাৰ সিদ্ধান্ত আৰু পৰামৰ্শসমূহ ফলপ্ৰসূ তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

সামৰণিত ক'বলৈ গ'লে বিকেন্দ্ৰীকৃত বা তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাত উন্নয়ন তথা সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণ জড়িত হৈ থাকে, য'ত গাঁও পঞ্চায়তসমূহে কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰে। ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনীৰ জৰিয়তে পঞ্চায়তসমূহক উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনা ৰূপায়ণৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় কৰ্তৃত্ব আৰু সম্পদৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ইয়াৰ ফলত তৃণমূল পৰ্যায়ত আত্মনিৰ্ভৰশীলতা আৰু জবাবদিহিতা লাভ কৰিছে।

✓ ২.১০ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- গ্ৰাম্য আৰু নগৰ উভয় অঞ্চলতে বিকেন্দ্ৰীকৰণ দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে।
- ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ ফলত স্থানীয় গণতন্ত্ৰ গভীৰ হৈছে, ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ বহল হৈছে, আৰু প্ৰতিনিধিত্বৰ বৈচিত্ৰ্য বৃদ্ধি পাইছে।
- বিকেন্দ্ৰীকৰণে এক প্ৰতিষ্ঠানিক ক্ষেত্ৰ প্ৰদান কৰিছে য'ত স্থানীয় জনসাধাৰণে স্থানীয় চৰকাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে।
- বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াই গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া স্থানীয় সংস্থাসমূহক শাসন ব্যৱস্থাৰ অধিক দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰাৰ সুযোগ দিছে।
- বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন ব্যৱস্থাৰ নতুন ব্যৱস্থাই তৃণমূল পৰ্যায়ত ধাৰাবাহিকতা প্ৰদান কৰিছে আৰু অংশগ্ৰহণমূলক প্ৰক্ৰিয়া সম্প্ৰসাৰিত কৰিছে।
- ৰাজ্যসমূহে কাৰ্য্যসমূহ হস্তান্তৰ আৰু স্থানীয় সংস্থাসমূহলৈ ধন হস্তান্তৰ কৰাৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে।
- এই অগ্ৰগতিৰ পিছতো তৃণমূল পৰ্যায়ৰ স্থানীয় সংস্থাসমূহে শাসনৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহ মোকাবিলা কৰাৰ কঠিন কামৰ সন্মুখীন হৈছে।
- তৃণমূল পৰ্যায়ত সঠিক ধৰণৰ শাসন ব্যৱস্থা স্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজ্যৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা আছে।
- পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাৰ আইনসমূহ কাৰ্যকৰী কৰাত ৰাজ্যই স্থানীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহ গঢ়ি তোলা, আইনী ভিত্তি সৃষ্টি কৰা আৰু অংশগ্ৰহণৰ বাবে এক সক্ষম পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- মানৱ সম্পদ আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক উন্নয়নৰ বাবে নীতিৰ জৰিয়তে ইতিবাচক ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপ বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াক শক্তিশালী কৰাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- বিশ্বায়নৰ যুগত কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰে আন্তঃগাঁথনি আৰু প্ৰতিষ্ঠান নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত স্থানীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহক জটিল সহায় আগবঢ়াব লাগিব, কিয়নো বিশ্বায়নে গাঁৱৰ জীৱনত প্ৰভাৱ পেলাইছে।

- ভাৰতত বিকেন্দ্রীকৰণৰ ধৰণ উন্নত কৰাৰ বাবে স্বচ্ছতা, জবাবদিহিতা, ফলপ্রসূ পৰিকল্পনা আৰু সামগ্রী আৰু সেৱাৰ দক্ষ হস্তান্তৰ অতি প্রয়োজনীয়
- নিম্নমুখী পৰিকল্পনাই আশা কৰা ধৰণৰ ফলাফল দিব পৰা নাই, যাৰ ফলত সামাজিক পৰিকল্পনাকাৰীসকলে গণতান্ত্রিক বিকেন্দ্রীকৰণৰ জৰিয়তে ঊর্ধমুখী পৰিকল্পনাৰ পোষকতা কৰিছে।
- ১৯৯২ চনৰ ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনে তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰিকল্পনাত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণক প্রতিষ্ঠানিক কৰি তুলিছিল।
- নতুন পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাত ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ তিনিটা স্তৰৰ ব্যৱস্থা আছে: গাঁও পর্যায়ত গাঁও পঞ্চায়ত, ব্লক পর্যায়ত ব্লক পঞ্চায়ত আৰু জিলা পর্যায়ত জিলা পঞ্চায়ত।
- গ্রামসভা নতুন পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ এক অপৰিহার্য আৰু সজীৱ উপাদান। ই জবাবদিহিতা আৰু স্বচ্ছতা নিশ্চিত কৰাৰ লগতে সাধাৰণ মানুহক নিজৰ সম্প্রদায়ৰ বাবে পৰিকল্পনাত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ে।
- গ্রামসভাৰ লগত আলোচনা কৰি বিভিন্ন কার্যসূচী আৰু আঁচনিৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ বাবে পঞ্চায়ত সংস্থাসমূহক আর্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ ২৯টা বহল ক্ষেত্র, যেনে কৃষি, পশুপালন আৰু ক্ষুদ্র উদ্যোগৰ বাবে দিয়া হৈছে।
- জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে জনজাতীয় পৰিচয় সুৰক্ষিত কৰি প্রান্তীয়কৰণৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ 'পঞ্চায়তৰ বিধান (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্রসাৰণ) আইন, ১৯৯৬' প্রণয়ন কৰা হৈছে।
- বর্ধিত আইনখনত গ্রামসভা হৈছে গণতান্ত্রিকভাৱে বিকেন্দ্রীকৃত প্রশাসনিক গাঁথনিৰ মূল, জনজাতীয় পৰিচয়, পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি, প্রথা, সম্প্রদায়ৰ সম্পত্তি ৰক্ষা আৰু স্থানীয় বিবাদৰ সমাধান।

২.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Islam, Md.N. (2007): Decentralised Governance in India: Yesterday, Today and Tomorrow. In M.R. Biju, Decentralisation an Indian Experience. Jaipur: National Publishing House.

2) Kothari R. (1988): State against democracy: In search of humane governance. Delhi: Ajanta Publications.

3) Jain, S.P. (2003): Decentralization in India: An Appraisal In S.N Mishra, et. al (Eds.), Public Governance and Decentralization (Vol. II). New Delhi. Mittal.

4) Mishra, S. (2006): Understanding Decentralization in Contemporary Settings. In Decentralisation and Local Governance MPA-016. New Delhi: School of Social Sciences.

5) Mohapatra, B. P. (2015): Decentralised governance and planning in India: case study of a tribal district. Commonwealth Journal of Local Governance (16-17), 83-104.

6) Faguet, J.P. (2012): Decentralisation and Popular Democracy: Governance from Below in Bolivia. University of Michigan Press.

7) Gogoi, B. (2013): Panchayati Raj and Tribal Development in India, International Journal of Advanced Research in Social Sciences & Humanities, 1(1): 01—10.

8) Kaur, G. and Dhindsa P. K. (2012): Panchayati Raj Institutions and Rural Development Post 73rd Amendment Scenario. Journal of Research in Peace, Gender and Development, 2(5): 123—131.

9) Gaikwad, A. Y. and Karmadkar P. H. (2015): Panchayat Raj: Governance by Locals in Rural India, EPRA International Journal of Economic and Business Review, 3(10): 125—131.

২.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বিকেন্দ্ৰীকৰণ হৈছে কেন্দ্ৰীয়ৰ পৰা স্থানীয় চৰকাৰী প্ৰতিষ্ঠানলৈ ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব আৰু দায়িত্ব হস্তান্তৰ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৭৩ সংখ্যক সংশোধনীৰ জৰিয়তে গ্ৰামাঞ্চলৰ বাবে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান) প্ৰৱৰ্তন কৰি বিকেন্দ্ৰীকৰণক আনুষ্ঠানিক কৰি তোলা হয়।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৭৩ আৰু ৭৪ সংশোধনীৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান আৰু নগৰীয়া স্থানীয় সংস্থা (ইউ এল বি)ৰ জৰিয়তে স্থানীয় আত্মশাসন শক্তিশালী কৰা, নিয়মীয়া নিৰ্বাচন নিশ্চিত কৰা, প্ৰান্তীয় গোটৰ বাবে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰা, আৰু তেওঁলোকক কাৰ্য্য, ক্ষমতা আৰু দায়িত্ব অৰ্পণ কৰা।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান)ৰ তিনিটা স্তৰ হ'ল গাঁও পৰ্যায় (গ্ৰাম পঞ্চায়ত), মধ্যম পৰ্যায় (পঞ্চায়ত সমিতি বা ব্লক) আৰু জিলা পৰ্যায় (জিলাপৰিষদ)।

২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ প্ৰায় ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৭৩ সংখ্যক সংশোধনে গ্ৰামাঞ্চলৰ তৃণমূল পর্যায়ৰ উন্নয়ন কেনেকৈ বৃদ্ধি কৰিলে?

প্ৰশ্ন ২: ভাৰতৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াত গ্ৰামসভাৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩: তৃণমূল পর্যায়ত ফলপ্ৰসূ বিকেন্দ্ৰীকৰণ ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰতে কি কি প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে?

খ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: ভাৰতত বিকেন্দ্ৰীকৰণ আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ উন্নয়নৰ বিৱর্তনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। লগতে মূল সংস্কাৰ আৰু শাসন আৰু উন্নয়নৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ ওপৰত আলোকপাত কৰক।

প্ৰশ্ন ২: গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ প্ৰধান বিষয় আৰু প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩: গ্ৰাম্য উন্নয়নত ৰাজনৈতিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ প্ৰভাৱৰ মূল্যায়ন কৰক।

প্ৰশ্ন ৪: ৰাজহুৱা সেৱা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰশাসনিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ ফলপ্ৰসূতা মূল্যায়ন কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৩ ঃ পঞ্চায়তী ৰাজ

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য
৩.২ পৰিচয়
৩.৩ ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজৰ ইতিহাস— প্ৰাচীন কালৰ পৰা প্ৰাক স্বাধীনতা যুগলৈকে
৩.৪ গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ আয়োগ আৰু সমিতি
৩.৫ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২
৩.৬ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পি আৰ আই)ৰ গঠন আৰু ক্ষমতা
৩.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৩.৮ অধিক জানিবলৈ
৩.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৩.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতৰ পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ইতিহাসৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- ভাৰতৰ গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ বিষয়টো আগুৱাই নিয়াৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন সমিতি আৰু আয়োগে লোৱা ভূমিকা সম্পৰ্কে বুজিব পাৰিব
- ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ৰ বিধানসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পি আৰ আই)ৰ গঠন, ক্ষমতা আৰু কাৰ্য্যসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

৩.২ পৰিচয়

ভাৰতত বিকেন্দ্ৰীকৰণক উৎসাহিত কৰাৰ বাবে আৰু গ্ৰাম্য জনগোষ্ঠীসমূহক নিজৰ কাম-কাজ চলাবলৈ কৰ্তৃত্ব প্ৰদানৰ বাবে স্থানীয় স্বায়ত্বশাসনৰ পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰা হৈছিল। ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হ'ল তৃণমূল পৰ্যায়ৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণে স্থানীয় সম্প্ৰদায়সমূহক প্ৰভাৱিত কৰা তথা অধিক সুলভ, অংশগ্ৰহণমূলক আৰু সঁহাৰিজনক শাসনৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰা।

ধাৰণা হিচাপে ই ভাৰতৰ পৰম্পৰাগত শাসন ব্যৱস্থাত গভীৰভাৱে শিপাই আছে, য'ত স্থানীয় কাম-কাজ পৰিচালনাৰ দায়িত্ব গাঁও পৰিষদসমূহৰ ওপৰত আছিল। বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতিৰ (১৯৫৭) স্থানীয় চৰকাৰৰ তিনি স্তৰৰ গাঁথনি সৃষ্টিৰ প্ৰস্তাৱৰ দ্বাৰা বিংশ শতিকাত বৰ্তমানৰ পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি হয়।

এই অধ্যায়ত আমি ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ৰ অধীনত স্থানীয়

শাসন ব্যৱস্থাৰ গাঁথনিগত বৃদ্ধি, ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ বিধান আৰু ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ (পি আৰ আই) গঠন, ক্ষমতা আৰু কাৰ্য্যসমূহ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

৩.৩ ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজৰ ইতিহাস- প্ৰাচীনকালৰ পৰা প্ৰাক স্বাধীনতা যুগলৈকে

ভাৰতবৰ্ষত অতীজৰে পৰা আত্মশাসন এক পৰম্পৰা হৈ আহিছে। পঞ্চায়ত এই ক্ষেত্ৰত বৈদিক যুগৰ পৰাই আছে। কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰ, মহাভাৰতৰ মনুস্মৃতি আৰু শান্তি পাৰ্বত গাঁও পৰিষদৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে স্পষ্টকৈ উল্লেখ আছে। স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা প্ৰশাসন কৰা গাঁও পৰিষদৰ বিষয়েও উল্লেখ কৰাৰ কৃতিত্ব বাল্মিকীৰ ৰামায়ণত পোৱা যায়। মৌৰ্য আৰু গুপ্ত যুগতো স্থানীয় আত্মশাসনৰ বৈশিষ্ট্য থকাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। মৌৰ্য যুগত গাঁও প্ৰশাসন সভা অথবা বিধানসভাই পৰিচালনা কৰিছিল। সভাখন আছিল গাঁৱৰ বহুবিধ কাম-কাজৰ কেন্দ্ৰ (ঠাকুৰিয়া আৰু দাস, ২০১৬)। গুপ্ত যুগত কিছুমান ঠাইত গাঁও পৰিষদক 'পঞ্চ পৰমেশ্বৰ', 'পঞ্চ মণ্ডলী' বা 'গ্ৰামজনপদ' আদি নামেৰে জনা গৈছিল।

মধ্যযুগীয় যুগত মোগলৰ আগমনৰ লগে লগে স্থানীয় আত্মশাসনৰ প্ৰাসংগিকতা হেৰুৱাই পেলালে। কাৰণ এই সময়ছোৱাত প্ৰশাসন অতি কেন্দ্ৰীভূত হৈ পৰিল। স্থানীয় অনুষ্ঠানসমূহক উৎসাহিত আৰু শক্তিশালী কৰাৰ বাবে মোগল শাসকসকলে বেছি উদ্যোগ লোৱা নাছিল। ফলত স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ সম্পূৰ্ণ বিভাজন ঘটিল আৰু একেবোৰ প্ৰয়োজনীয় কাৰ্যক্ষম আৰু ফলপ্ৰসূ ব্যৱস্থা পুনৰুজ্জীৱিত হ'ল।

বৰ্তমান স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি ভাৰতত ব্ৰিটিছ শাসনৰ বাবেই ইয়াৰ অস্তিত্বৰ ঋণী। যদিও ব্ৰিটিছ চৰকাৰে প্ৰাচীন ভাৰতীয় স্থানীয় শাসন প্ৰতিষ্ঠানক সন্মান জনোৱা নাছিল তথাপিও তেওঁলোকে সময়ৰ লগে লগে দেশত স্থানীয় শাসন গঠনৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰিছিল। ৰাষ্ট্ৰপতিৰ তিনিখন চহৰ মাদ্ৰাজ, কলিকতা আৰু বম্বেত পৌৰ নিগম গঠনৰ দিশত পদক্ষেপ ১৬৮৭ চনৰ পৰা ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনে গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৮৭০ চনৰ লৰ্ড মেয়'ৰ প্ৰস্তাৱ এই ক্ষেত্ৰত বিখ্যাত, কিয়নো ইয়াত কেন্দ্ৰৰ পৰা প্ৰদেশলৈকে কিছু পৰিমাণে বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ পোষকতা কৰা হৈছিল। ১৮৮২ চনৰ 'স্থানীয় শাসনৰ মেগনা কার্টা' হিচাপে জনাজাত লৰ্ড ৰিপনৰ প্ৰস্তাৱে ভাৰতৰ স্থানীয় শাসনৰ ইতিহাসত বৃহৎ পৰিৱৰ্তন আনিছিল। এই কাৰণেই তেওঁক 'ভাৰতত স্থানীয় শাসনৰ পিতৃ' হিচাপে গণ্য কৰা হয়। চাৰ্লছ হবহাউছৰ অধ্যক্ষতাত ৰয়েল কমিছন অন ডিচেণ্ট্ৰেলাইজেচনে (১৯০৭) গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল, কিয়নো ই গাঁও পৰ্যায়ত পঞ্চায়তৰ গুৰুত্বক স্বীকাৰ কৰিছিল। এই সময়ছোৱাত দেশৰ গাঁও পঞ্চায়ত স্থাপন কৰা হৈছিল। কিন্তু প্ৰশাসনিক কাম-কাজ লেহেমীয়া হোৱাৰ বাবে অদক্ষতাই এই সময়লৈকে ব্যৱস্থাটোক জুৰুলা কৰি পেলাইছিল। ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯৩৫য়ে সহায়ৰ হাত আগবঢ়াইছিল আৰু ই ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯১৯ (যাক মণ্টেগ'-চেমছফৰ্ড সংস্কাৰ বুলিও কোৱা হয়) দ্বাৰা প্ৰৱৰ্তন কৰা শাসন ব্যৱস্থাৰ দ্বি-তৰপীয়া ব্যৱস্থাৰ ঠাইত প্ৰাদেশিক স্বায়ত্বশাসন প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।

স্বাধীনতাৰ পিছৰ সময়ছোৱাত কেন্দ্ৰৰ চৰকাৰসমূহে একেৰাহে শক্তিশালী গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা স্থাপনৰ বাবে অসংখ্য পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিছিল। ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৪০নং অনুচ্ছেদ চতুৰ্থ খণ্ড (ৰাজ্যিক নীতিৰ নিৰ্দেশনামূলক নীতি)ৰ অধীনত "ৰাজ্যই গাঁও পঞ্চায়তসমূহক সংগঠিত কৰি স্বায়ত্বশাসনৰ একক হিচাপে কাম কৰিব পৰাকৈ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।"

৩.৪ গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ আয়োগ আৰু সমিতি

১) বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতি শ্চৰজ্মপ্তজ্ঞ: ভাৰত চৰকাৰে গণতান্ত্ৰিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ সমস্যাৰ অনুসন্ধান আৰু ভাৰতৰ সফল স্থানীয় আত্মশাসন বিকাশৰ উপায় প্ৰদানৰ বাবে ৰজ্মপ্তজ্জ চনত বলৱন্তৰাই মেহতা সমিতি গঠন কৰে। সেই সময়ত পঞ্চায়তীৰাজৰ কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰী বলৱন্তৰাই মেহতাই অধ্যক্ষ হিচাপে কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰিছিল।

মূল লক্ষ্য আৰু পৰামৰ্শ ঃ

ক) **গণতান্ত্ৰিক বিকেন্দ্ৰীকৰণক প্ৰসাৰিত কৰা ঃ** কমিটীয়ে স্থানীয় চৰকাৰসমূহক কেনেকৈ অধিক প্ৰশাসনিক কৰ্তৃত্ব দিব পাৰি তাৰ পৰামৰ্শ দিবলৈ বিচাৰিছিল যাতে তেওঁলোকে স্থানীয় বিষয়সমূহ ভালদৰে চোৱাচিতা কৰিব পাৰে আৰু জনস্বাৰ্থৰ বাবে তৃণমূল পৰ্যায়ৰ সদস্য হিচাপে কাম কৰিব পাৰে।

খ) **পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা ঃ** পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাক অন্যতম মূল ব্যৱস্থা হিচাপে ৰূপায়ণ কৰি তিনি স্তৰৰ পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলাৰ পৰামৰ্শ দিয়া হৈছিল—

- **জিলা পৰিষদ (জিলা পৰ্যায়) ঃ** শীৰ্ষত, নিম্ন পৰ্যায়ৰ কাৰঞ্জয্যকলাপৰ তত্বাৱধান আৰু সমন্বয়ৰ বাবে।
- **পঞ্চায়ত সমিতি (ব্লক পৰ্যায়) ঃ** মাজতে, ব্লক পৰ্যায়ৰ পৰিচালনাৰ তদাৰক কৰিবলৈ।
- **পঞ্চায়ত (গাঁও পৰ্যায়) ঃ** স্থানীয় পৰ্যায়ত, গাঁও আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি।

গ) **নিৰ্বাচিত স্থানীয় সংস্থাসমূহ ঃ** প্ৰকৃত গণতান্ত্ৰিক প্ৰতিনিধিত্বৰ নিশ্চয়তা প্ৰদানৰ বাবে সমিতিখনে পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰে যে গ্ৰাম পঞ্চায়ত, পঞ্চায়ত সমিতি আৰু জিলা পৰিষদৰ সদস্যসকলক পোনপটীয়াকৈ ৰাইজে বাচনি কৰিব লাগে।

ঘ) **বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়ন ঃ** উন্নয়নৰ পদক্ষেপৰ পৰিকল্পনা আৰু নিষ্পাদনৰ সুবিধাৰ বাবে সমিতিখনে স্থানীয় সত্তাসমূহক এই প্ৰক্ৰিয়াত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়ায়।

ঙ) **वित्तीय स्वायत्तशासन ঃ** স্থানীয় উন্নয়নৰ পদক্ষেপ গ্ৰহণৰ বাবে স্থানীয় কৰ্তৃপক্ষক আৰ্থিক স্বায়ত্বশাসন প্ৰদান কৰাৰ পৰামৰ্শ দিয়া হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল কৰ লোৱা, অনুদান লাভ কৰা, নিজৰ বিত্তীয় ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰাৰ ক্ষমতা।

চ) **ক্ষমতা প্রদান ঃ** স্থানীয় সমস্যাসমূহ যাতে তৎকালীন আৰু ফলপ্রসূভাৱে সমাধান পৰা যায় তাৰ নিশ্চয়তা দিবলৈ সমিতিখনে প্রশাসনিক কর্তব্যসমূহ ৰাজ্য চৰকাৰৰ পৰা স্থানীয় সংগঠনসমূহলৈ হস্তান্তৰ কৰাৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়।

প্রভাৱ ঃ

বলৱন্তৰাই মেহতা সমিতিয়ে দিয়া পৰামর্শৰ ফলস্বৰূপে ভাৰতে পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা ৰূপায়ণ কৰিলে। ১৯৫৯ চনত ৰাজস্থানত প্রথম অৱস্থাত প্রৱর্তনৰ পিছত আন ৰাজ্যসমূহে এই পদ্ধতি গ্রহণ কৰে। ভাৰতৰ স্থানীয় শাসনৰ গণতন্ত্রীকৰণ আৰু বিকেন্দ্রীকৰণৰ লক্ষ্যত ই এক উল্লেখযোগ্য মাইলৰ খুঁটিলৈ পৰিণত হয়।

১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনখনে পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাক অধিক প্রতিষ্ঠানিক আৰু শক্তিশালী কৰি তোলাৰ লগতে সমগ্র ভাৰতবর্ষত স্থানীয় আত্মশাসনৰ সাংবিধানিক ভিত্তি প্রতিষ্ঠা কৰা বলৱন্তৰাই মেহতা সমিতিৰ প্রতিবেদনৰ দ্বাৰা সম্ভৱ হৈ উঠিছিল।

২) অশোক মেহতা সমিতিঃ ভাৰত চৰকাৰে ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা কেনেদৰে চলি আছে তাৰ তদন্ত আৰু মূল্যায়নৰ বাবে ১৯৭৭ চনত অশোক মেহতা সমিতি গঠন কৰিছিল। অশোক মেহতা নামৰ এজন প্রাক্তন সাংসদৰ নেতৃত্বত গঠিত এই গোটটোক আধুনিক ৰাজনৈতিক আৰু প্রশাসনিক ব্যৱস্থাত ইয়াক অধিক শক্তিশালী আৰু অধিক প্রাসংগিক কৰি তোলাৰ উপায় সন্দর্ভত পৰামর্শ আগবঢ়োৱাৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল।

পৰামর্শ ঃ

ক) **দ্বিস্তৰীয় ব্যৱস্থা ঃ** বলৱন্তৰাই মেহতা সমিতিয়ে পৰামর্শ দিয়া তিনি স্তৰৰ ব্যৱস্থাৰ ঠাইত স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ দ্বিস্তৰীয় ব্যৱস্থাৰ পৰামর্শ দিছিল কমিটীয়ে। এই ব্যৱস্থা অনুসৰি:

- **জিলা পৰিষদ (জিলা পর্যায়) ঃ** শীর্ষত, জিলা পর্যায়ৰ বিকেন্দ্রীকৃত চৰকাৰৰ বাবে প্রধান সত্তা হিচাপে কাম কৰা।
- **গ্রাম পঞ্চায়ত (গাঁও পর্যায়) ঃ** তৃণমূল পর্যায়ত গ্রাম পঞ্চায়তসমূহে স্থানীয় কাম-কাজ আৰু গ্রাম্য উন্নয়নৰ দায়িত্ব লয়। মধ্যম পর্যায় হিচাপে পঞ্চায়ত সমিতি (ব্লক লেভেল) বন্ধ কৰাৰ পৰামর্শ দিছিল।

খ) **ৰাজনৈতিক প্রতিনিধিত্ব ঃ** দায়িত্ব আৰু সঁহাৰি বৃদ্ধিৰ বাবে সমিতিখনে পঞ্চায়তসমূহ গণতান্ত্রিকভাৱে নির্বাচিত সত্তা হ'বলৈ পৰামর্শ আগবঢ়ায়, য'ত ৰাজনৈতিক দলসমূহে নির্বাচনত অৱতীর্ণ হ'ব। স্থানীয় অৰাজনৈতিক সংগঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা পূর্বৰ কৌশলৰ পৰা এইটো এটা পৰিৱর্তন আছিল।

গ) **ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্রীকৰণ ঃ** ইয়াত স্থানীয় সংস্থাসমূহক অধিক কর্তৃত্ব দিয়াৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছিল। স্থানীয় উন্নয়নৰ সৈতে জড়িত পছন্দসমূহ যাতে স্থানীয়ভাৱে সিদ্ধান্ত লোৱা হয় তাৰ নিশ্চয়তা দিবলৈ সমিতিখনে পঞ্চায়তসমূহক অধিক প্রশাসনিক আৰু বিত্তীয় কর্তৃত্ব দিয়াৰ পোষকতা কৰে।

ঘ) **জিলা পৰিষদৰ কাম-কাজ ঃ** জিলা পৰিষদক পঞ্চায়ত আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ মাজত যোগাযোগৰ মাধ্যম হিচাপে কাম কৰিবলৈ কমিটীয়ে পৰামর্শ আগবঢ়ায়। ইয়াত জিলা পৰিষদক জিলা পর্যায়ৰ উন্নয়নমূলক প্রকল্প সম্পন্ন কৰিবলৈ পর্যাপ্ত ধন আৰু কর্তৃত্ব প্রদানৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছিল।

ঙ) **বিত্তীয় স্বায়ত্ত্ব শাসন ঃ** অশোক মেহতা সমিতিয়েও বলৰন্তৰাই মেহতা সমিতিৰ দৰেই পৰামর্শ দিছিল, অর্থাৎ স্থানীয় পৰিষদক আর্থিক স্বায়ত্ত্বশাসন দিয়া হওক। ইয়াৰ ভিতৰত স্থানীয় উন্নয়নৰ বাবে ধন পৰিচালনা, কৰ সংগ্রহ, চৰকাৰী পুঁজি আহৰণৰ কর্তৃত্ব অন্তর্ভুক্ত।

চ) **পঞ্চায়তৰ বাবে সাংবিধানিক মর্যাদা ঃ** স্থানীয় চৰকাৰসমূহে যাতে দক্ষতাৰে কাম কৰিব আৰু কেন্দ্রীয় বা ৰাজ্য চৰকাৰৰ যিকোনো হস্তক্ষেপৰ পৰা ৰক্ষা পৰে তাৰ নিশ্চয়তা দিবলৈ সমিতিখনে পঞ্চায়তসমূহক সাংবিধানিক মর্যাদা প্রদান কৰাৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়।

ছ) **ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ অংশগ্রহণ ঃ** অশোক মেহতা সমিতিয়ে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যে বলৰন্তৰাই মেহতা সমিতিৰ পূর্বৰ পৰামর্শৰ বিপৰীতে প্রক্রিয়াটোক অধিক গতিশীল আৰু গণতান্ত্রিক কৰি তুলিবলৈ ৰাজনৈতিক দলসমূহে পঞ্চায়ত নির্বাচনত অংশগ্রহণ কৰিব লাগে।

জ) **বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা ঃ** ইয়াত পৰামর্শ দিয়া হৈছিল যে স্থানীয় সংগঠনসমূহক উন্নয়নমূলক পদক্ষেপসমূহ সংগঠিত আৰু সম্পন্ন কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হয়, পঞ্চায়তসমূহক আঞ্চলিক বৃদ্ধিৰ বাবে অগ্রাধিকাৰ নির্ধাৰণ কৰাৰ কর্তৃত্ব প্রদান কৰা হয়।

অশোক মেহতা সমিতিৰ প্রভাৱ ঃ

যদিও কমিটীৰ কিছুমান পৰামর্শ তৎক্ষণাত বাস্তৱত ৰূপায়িত নহ'ল, তথাপিও ইয়াৰ প্রতিবেদনে আগলৈ ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজৰ আলোচনাত প্রভাৱ পেলায়। ভাৰতীয় সংবিধানত তিনি স্তৰৰ গাঁথনি শ্চগ্রাম পঞ্চায়ত, পঞ্চায়ত সমিতি, আৰু জিলা পৰিষদগ্ন প্রতিষ্ঠা কৰি পঞ্চায়তসমূহক সাংবিধানিক নিশ্চয়তা প্রদান কৰা ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনখন কমিটীৰ পৰামর্শৰ দ্বাৰা বহুলাংশে প্রভাৱিত হৈছিল।

বলৰন্তৰাই মেহতা সমিতিৰ পৰা উল্লেখযোগ্য পার্থক্য

বলৰন্তৰাই মেহতা সমিতিয়ে তিনিটা স্তৰৰ ব্যৱস্থাৰ পৰামর্শ দিছিল (য'ত ব্লক পর্যায়ত পঞ্চায়ত সমিতিকো অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে), আনহাতে অশোক মেহতা সমিতিয়ে দুটা স্তৰৰ ব্যৱস্থাৰ পৰামর্শ দিছিল।

ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণ ঃ বলৰন্তৰাই মেহতা সমিতিয়ে অৰাজনৈতিক সংস্থাক সমর্থন কৰিছিল যদিও অশোক মেহতা সমিতিয়ে ৰাজনৈতিক দলসমূহে স্থানীয় সংস্থাৰ নির্বাচনত অংশগ্রহণৰ পোষকতা কৰিছিল। অশোক মেহতা সমিতিৰ কেইবাটাও পৰামর্শ সলনি হ'লেও বা এতিয়াও সম্পূর্ণৰূপে কার্যকৰী নহ'লেও ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণ, আর্থিক স্বায়ত্ত্ব শাসন আৰু স্থানীয় সংগঠনৰ প্রতি বৃহত্তৰ দায়িত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াটোৱে ভাৰতৰ বিকেন্দ্রীকৃত প্রশাসনৰ

ভৱিষ্যত গঢ় দিয়াত সহায় কৰিছিল।

৩) **জি ভি কে ৰাও কমিটী ঃ** ভাৰত চৰকাৰে ১৯৮৫ চনত জি ভি কে ৰাও কমিটী গঠন কৰি পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা কিমান ভালদৰে চলি আছে তাৰ মূল্যায়ন আৰু ইয়াক উন্নত কৰাৰ উপায়ৰ পৰামর্শ দিয়ে। ভাৰতীয় প্রশাসনিক সেৱাৰ (আই এ এছ) প্রাক্তন বিষয়া তথা গ্রাম্য উন্নয়ন বিশেষজ্ঞ জি ভি কে ৰাৱে কমিটীৰ অধ্যক্ষ হিচাপে কার্যনির্বাহ কৰিছিল।

জি ভি কে ৰাও কমিটীৰ মূল পৰামর্শসমূহ আছিল তলত দিয়া ধৰণৰ—

ক) **পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ পুনৰুজ্জীৱিতকৰণ ঃ** গ্রাম্য উন্নয়ন আৰু স্থানীয় শাসনৰ ক্ষেত্রত পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ ফলপ্রসূতা বৃদ্ধিৰ উদ্দেশ্যে সমিতিখনে ইয়াক পুনৰুজ্জীৱিত কৰাৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়। ইয়াত বর্তমানৰ তিনিটা স্তৰৰ স্থানীয় শাসন গাঁথনি (জিলা পৰিষদ, পঞ্চায়ত সমিতি, আৰু গ্রাম পঞ্চায়ত)ক সুদৃঢ় কৰাটো কিমান গুৰুত্বপূর্ণ সেয়া উল্লেখ কৰা হৈছে।

খ) **বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা ঃ** সমিতিখনে কয় যে পৰিকল্পনাক বিকেন্দ্রীকৃত কৰাটো ইয়াৰ অন্যতম মূল পৰামর্শ হিচাপে। উন্নয়ন পৰিকল্পনা সৃষ্টি আৰু কার্যকৰীকৰণত স্থানীয় সত্তা বিশেষকৈ পঞ্চায়তসমূহ জড়িত হ'ব লাগে। তেওঁলোকৰ বিশেষ প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি স্থানীয় উন্নয়ন পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰাৰ দায়িত্ব স্থানীয় সংস্থাসমূহে ল'ব লাগে বুলি পৰামর্শ দিয়া হৈছিল।

গ) **স্থানীয় সংস্থাসমূহক ক্ষমতা প্রদান কৰা ঃ** স্থানীয় সংস্থাসমূহৰ উন্নয়নমূলক কাম-কাজ চলাবলৈ পর্যাপ্ত প্রশাসনিক, ৰাজনৈতিক আৰু আর্থিক ক্ষমতা থকাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ সমিতিখনে এই সত্তাসমূহলৈ ক্ষমতা প্রদানৰ তাৎপর্য্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ৰাজ্য বা কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৰা পৰিকল্পনা সম্পন্ন কৰাৰ উপৰিও স্থানীয় চৰকাৰসমূহৰ নিজ নিজ অঞ্চলৰ বাবে অগ্রাধিকাৰ নির্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা থাকিব লাগিব।

ঘ) **বিত্তীয় স্বায়ত্ত শাসন ঃ** জি ভি কে ৰাও কমিটীয়ে পৰামর্শ দিছিল যে অন্য কমিটিসমূহৰ থকাৰ দৰে পঞ্চায়তসমূহৰ আর্থিক স্বায়ত্ত্ব শাসন থাকিব লাগে। ইয়াৰ ভিতৰত ধন সংগ্রহ, কৰ আৰোপ আৰু কেন্দ্রীয় তথা ৰাজ্য চৰকাৰৰ পৰা স্থানীয় উন্নয়নৰ বাবে ধন লাভ কৰাৰ কর্তৃত্ব অন্তর্ভুক্ত হ'ব।

ঙ) **জিলা পৰিকল্পনা সমিতিসমূহ ঃ** জিলা পর্যায়ত সংহত পৰিকল্পনাক সহায় কৰাৰ উদ্দেশ্যে সমিতিখনে জিলা পৰিকল্পনা সমিতি (ডিপিচি) গঠনৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়। এই সমিতিসমূহে সম্পদৰ ফলপ্রসূ ব্যৱহাৰৰ তদাৰক কৰিব আৰু জিলাখনৰ নগৰ আৰু গ্রাম্য জিলাসমূহৰ উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ সমন্বয় সাধন কৰিব।

চ) **জিলা পৰিষদসমূহৰ কার্যক্ষমতা বৃদ্ধি ঃ** গ্রাম্য উন্নয়নৰ পদক্ষেপসমূহ পৰিচালনা আৰু সমন্বয়ৰ ক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে সমিতিখনে জিলা পৰিষদসমূহ (জিলা পর্যায়ৰ সংস্থাসমূহ) শক্তিশালী কৰাৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়। জিলা পৰিষদসমূহক উন্নয়নমূলক

পদক্ষেপসমূহৰ জিলা পর্যায়ৰ নিষ্পাদন তদাৰক কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া উচিত।

ছ) **অধিক জনসংযোগ ঃ** সমিতিখনে স্থানীয় চৰকাৰত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণক প্রসাৰিত কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। স্থানীয় জনসাধাৰণ উন্নয়ন সম্পর্কীয় সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ সৈতে প্রচুৰভাৱে জড়িত হ'ব লাগে আৰু পঞ্চায়তসমূহে সক্রিয় সম্প্রদায়ৰ অংশগ্রহণৰ মঞ্চ হিচাপে কাম কৰিব লাগে।

জ) **ৰাজ্য চৰকাৰৰ ভূমিকা ঃ** পঞ্চায়তসমূহক সহায় কৰাটো ৰাজ্য চৰকাৰৰ বাবে কিমান গুৰুত্বপূর্ণ সেই কথাও সমিতিখনে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ৰাজ্য চৰকাৰে নিশ্চয়তা দিব লাগিব যে পঞ্চায়তসমূহৰ হাতত প্রয়োজনীয় ধন, সম্পত্তি, আৰু প্রশাসনিক সহায় আছে।

ঝ) **প্রশিক্ষণ আৰু সামর্থ্য বিকাশ ঃ** স্থানীয় নির্বাচিত বিষয়াসকলৰ প্রশিক্ষণ আৰু সামর্থ্য বিকাশৰ প্রয়োজনীয়তাক সমিতিখনে স্বীকাৰ কৰে। ইয়াত স্থানীয় বিষয়াসকলৰ প্রশাসন, পৰিকল্পনা, আৰু শাসন পাৰদর্শিতা উন্নত কৰিবলৈ প্রশিক্ষণৰ সুবিধা স্থাপন কৰাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছিল।

জি ভি কে ৰাও সমিতিৰ প্রভাৱ ঃ

পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ অভাৱ-অসুবিধাসমূহৰ প্রতি দৃষ্টি আকর্ষণ কৰাত জিভিকে ৰাও কমিটীয়ে যথেষ্ট সহায় কৰিছিল। যদিও সেই সময়ত ইয়াৰ বহু পৰামর্শ সম্পূর্ণৰূপে কার্যকৰী কৰা হোৱা নাছিল, তথাপিও ইয়াৰ দ্বাৰা অন্তর্দৃষ্টিসম্পন্ন তথ্য আগবঢ়োৱা হৈছিল যিয়ে ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনখন গঢ় দিয়াত সহায় কৰিছিল।

৭৩ সংখ্যক সংশোধনীৰ দ্বাৰা পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা বহু পৰিমাণে শক্তিশালী হৈ উঠিছিল। এই সংশোধনীয়ে পঞ্চায়তসমূহক সাংবিধানিক বৈধতা প্রদান কৰিছিল, নির্বাচনৰ অনুমতি দিছিল, কর্তৃত্ব প্রদান কৰিছিল আৰু স্থানীয় চৰকাৰসমূহৰ আর্থিক স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰিছিল। জি ভি কে ৰাও সমিতিৰ বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা আৰু জিলা পৰিকল্পনা সমিতি গঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াটোও স্থানীয় শাসন সংস্কাৰৰ বৃহত্তৰ কাঠামোত একত্রিত কৰা হৈছিল।

৪) **এল এম সিংভি কমিটী ঃ** বিশিষ্ট সাংবিধানিক বিশেষজ্ঞ, আইনবিদ, প্রাক্তন সংসদ সদস্য ড° এল এম সিংভিৰ নেতৃত্বত ১৯৮৬ চনত ভাৰত চৰকাৰে গঠন কৰা এল এম সিংভি কমিটিৰ কাম আছিল পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰি ইয়াক অধিক শক্তিশালী কৰাৰ উপায়ৰ পৰামর্শ দিয়া, বিশেষকৈ ভাৰতত স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ কার্যক্ষমতা বৃদ্ধি কৰা।

মূল পৰামর্শসমূহ ঃ

ক) **পঞ্চায়তৰ বাবে সাংবিধানিক মর্যাদা ঃ** পঞ্চায়তক সাংবিধানিক মর্যাদা দিয়া উচিত, এল এম সিংভি সমিতিৰ অন্যতম মূল পৰামর্শ আছিল। স্থানীয় আত্মশাসনসমূহৰ আইনী সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰিবলৈ, তেওঁলোকৰ স্বাধীনতা বজাই ৰাখিবলৈ আৰু কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ হস্তক্ষেপ কম কৰিবলৈ এই কাম কৰা হৈছিল। পিছলৈ ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ দ্বাৰা এই ধাৰণাটো বাস্তৱত পৰিণত কৰা হয়।

খ) **পঞ্চায়তীৰাজৰ ত্রি-স্তৰীয় ব্যৱস্থা ঃ** সমিতিখনে জিলা পর্যায়ত গাঁও পর্যায়ৰ গ্রাম পঞ্চায়ত, ব্লক পর্যায়ৰ পঞ্চায়ত সমিতি আৰু জিলা পৰিষদক সামৰি লোৱা পঞ্চায়তীৰাজৰ তিনি স্তৰৰ গাঁথনিৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে। এই গাঁথনিক ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসন ব্যৱস্থাৰ স্থায়ী অংশ হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছিল।

গ) **প্রত্যক্ষ নির্বাচন ঃ** সমিতিখনে পৰামর্শ দিছিল যে পঞ্চায়তসমূহৰ সকলো স্তৰৰ (জিলা পৰিষদ, পঞ্চায়ত সমিতি, আৰু গ্রাম পঞ্চায়ত) সকলো সদস্যক ৰাইজে প্রত্যক্ষভাৱে নির্বাচন কৰিব লাগিব। স্থানীয় চৰকাৰৰ গণতান্ত্রিক বৈধতা শক্তিশালী কৰাৰ বাবে এই কাম কৰা হৈছিল।

ঘ) **বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা ঃ** কমিটীয়ে গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে পৰিকল্পনা প্রক্রিয়াটো ওপৰৰ পৰা তললৈ কৰাৰ পৰিৱর্তে তলৰ পৰা ওপৰলৈ হ 'বলৈ পৰামর্শ দিছিল আৰু বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনাক প্রসাৰিত কৰিছিল। উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা স্থানীয় সংগঠনৰ দ্বাৰা সৃষ্টি আৰু সম্পন্ন কৰিব লাগে।

ঙ) **পঞ্চায়তসমূহৰ বাবে আর্থিক স্বায়ত্ত শাসন ঃ** স্থানীয় সংগঠনসমূহক আর্থিক স্বায়ত্বশাসন দিয়াৰ ওপৰত কমিটীয়ে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যাতে তেওঁলোকে নিজাববীয়াকৈ কাম কৰিব পাৰে। স্থানীয় উন্নয়নৰ পদক্ষেপসমূহৰ বিত্তীয় সাহায্যৰ বাবে পঞ্চায়তসমূহক অনুদান, কৰ আৰু অন্যান্য উৎসৰ জৰিয়তে নিজৰ সম্পদ সংগ্রহ কৰাৰ কর্তৃত্ব প্রদান কৰাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছিল।

চ) **স্থানীয় শাসনত মহিলাৰ ভূমিকা ঃ** পঞ্চায়ত নির্বাচনত লিংগ সমতাৰ তাৎপর্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে ড° সিংভীয়ে স্থানীয় শাসনত মহিলাৰ ভূমিকা সম্পর্কে দিয়া ভাষণত। গোটটোৰে যুক্তি আগবঢ়ায় যে স্থানীয় শাসনত মহিলাসকলৰ সক্রিয় অংশগ্রহণ নিশ্চিত কৰিবলৈ সকলো পঞ্চায়তীৰাজ পর্যায়তে তেওঁলোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষিত কৰিব লাগে। পঞ্চায়তসমূহৰ এক তৃতীয়াংশ আসন মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত কৰিবলৈ ৭৩ সংখ্যক সংশোধনী আইন (১৯৯২)ৰ জৰিয়তে পৰৱর্তী সময়ত এই ধাৰণা বাস্তৱায়িত কৰা হয়।

প্রভাৱ ঃ

ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত এল এম সিংভি কমিটীৰ যথেষ্ট প্রভাৱ পৰিছিল। ইয়াৰ বহু পৰামর্শ ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনত স্পষ্টভাৱে অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছিল, যিয়ে পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাক সাংবিধানিক কৰণৰ জৰিয়তে আইনী সমর্থন আৰু সুৰক্ষা প্রদান কৰিছিল। গাঁও, ব্লক আৰু জিলা পর্যায়ৰ সকলো পঞ্চায়ত সদস্যই প্রত্যক্ষ নির্বাচনত অংশগ্রহণ কৰিব লাগিব। পঞ্চায়ততে মহিলাৰ বাবে (এক তৃতীয়াংশ আসন) সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল। বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনাত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল আৰু স্থানীয় সংস্থাসমূহক নিজাকৈ উন্নয়ন পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল।

৫) **সৰকাৰিয়া আয়োগ ঃ** ১৯৮৩ চনত কেন্দ্রীয় চৰকাৰে উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত ন্যায়াধীশ আৰ এছ্ সৰকাৰিয়াৰ অধ্যক্ষতাত কেন্দ্র-ৰাজ্য সম্পর্কৰ তিনিজনীয়া আয়োগ গঠন কৰে। এই আয়োগে কেন্দ্রীয় গাঁথনি আৰু কেন্দ্র-ৰাজ্যিক সম্পর্কৰ বিষয়ে সোধা-পোছা কৰি আছিল। আয়োগে পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠান সন্দর্ভতো মন্তব্য কৰে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে এই স্থানীয় সংস্থাসমূহে সঠিকভাৱে কাম কৰা নাই। নির্বাচন প্রায়ে পিছু�ৱাই দিয়া হৈছিল বা বাতিল কৰা হৈছিল। পঞ্চায়তীৰাজ সম্পর্কীয় আইনসমূহো বিভিন্ন ৰাজ্যত বেলেগ বেলেগ আছিল। গতিকে, আয়োগে সমগ্র দেশতে পি আৰ আইৰ একেধৰণৰ গাঁথনি থকাৰ পৰামর্শ দিলে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: 'স্থানীয় শাসনৰ মেগনা কার্টা' নামেৰে কিহক আখ্যা দিয়া হয়?

প্রশ্ন ২: 'ভাৰতত স্থানীয় শাসনৰ পিতৃ'হিচাপে কোনগৰাকী ব্যক্তিক গণ্য কৰা হয়?

৩.৫ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২

এই আইনখনে ভাৰতীয় সংবিধানত নতুন নৱম খণ্ড সংযোজন কৰিছে, যাৰ শিৰোনাম হৈছে "পঞ্চায়তসমূহ।" ২৪৩ নং অনুচ্ছেদৰ পৰা ২৪৩ অ'লৈকে পঞ্চায়তৰ বিধানসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই আইনখনে সংবিধানত নতুন একাদশ সূচীও সংযোজন কৰিছে। ইয়াত পঞ্চায়তসমূহৰ ২৯টা কার্য্যকৰী বস্তু আছে।

আইনখনৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ

ক) এই আইনখনে পি আৰ আই সমূহক সাংবিধানিক মর্যাদা প্রদান কৰে। ই তেওঁলোকক সংবিধানৰ ন্যায়িকতা অংশৰ অধীনত আনিছে।

খ) এই আইনখনে প্রতিখন ৰাজ্যতে পঞ্চায়তীৰাজৰ তিনিটা স্তৰৰ ব্যৱস্থাৰ ব্যৱস্থা কৰিছে।

গ) এই আইনখনে পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ ভেটি হিচাপে এখন গ্রামসভাৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। ই এখন গাঁৱৰ নির্বাচনী তালিকাত পঞ্জীয়নভুক্ত ব্যক্তিৰে গঠিত সংস্থা।

ঘ) এই আইনত প্রতিটো স্তৰৰ পঞ্চায়তসমূহলৈ কার্যালয়ৰ পাঁচ বছৰৰ কার্যকালৰ ব্যৱস্থা আছে।

ঙ) ৰাজ্যৰ ৰাজ্যপালে প্রতি পাঁচ বছৰৰ মূৰে মূৰে পঞ্চায়তসমূহৰ বিত্তীয় অৱস্থা পুনৰীক্ষণ কৰিবলৈ বিত্ত আয়োগ গঠন কৰিব।

চ) পঞ্চায়ত অঞ্চলৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ অনুপাতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে প্রতিখন পঞ্চায়ততে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা আছে।

ছ) ইয়াৰ উপৰিও মহিলাৰ বাবে মুঠ আসনৰ এক তৃতীয়াংশতকৈ কম নহয় (অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ শ্রেণীৰ মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত আসনসমূহকে ধৰি) সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে।

জ) গাঁও, মধ্যম পর্যায় আৰু জিলা পর্যায়ৰ পঞ্চায়তসমূহৰ সকলো সদস্যক পোনপটীয়াকৈ জনসাধাৰণৰ মাজৰ পৰা নির্বাচিত কৰা হ'ব। ইয়াৰ উপৰিও মধ্যম পর্যায় আৰু জিলা পর্যায়ৰ অধ্যক্ষক পৰোক্ষভাৱে ইয়াৰ নির্বাচিত সদস্যসকলৰ দ্বাৰা আৰু তেওঁলোকৰ মাজৰ পৰা নির্বাচিত কৰা হ'ব।

ঝ) আইনখনৰ এটা মূল বৈশিষ্ট্য হৈছে একাদশ অনুসূচী, য'ত পঞ্চায়তসমূহৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত ২৯টা কার্য্যকৰী বিষয় সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে : কৃষি; ভূমি উন্নয়ন, ভূমি সংস্কাৰ ৰূপায়ণ; ক্ষুদ্র জলসিঞ্চন, পানী ব্যৱস্থাপনা আৰু জলভাগ উন্নয়ন; পশুপালন, দুগ্ধ আৰু হাঁহ-কুকুৰা; মীনপালন; সামাজিক বনজ; ক্ষুদ্র বনজ উৎপাদন; ক্ষুদ্র উদ্যোগ; খাদী, গাঁও আৰু কুটিৰ উদ্যোগ; গ্রাম্য গৃহ নির্মাণ; খোৱা পানী; ইন্ধন আৰু পশুখাদ্য; ৰাস্তা, কালভার্ট, দলং, ফেৰী; গ্রাম্য বিদ্যুৎকৰণ; অগতানুগতিক শক্তিৰ উৎস; দৰিদ্রতা নিৰাময় কার্যসূচী; প্রাথমিক আৰু মাধ্যমিক বিদ্যালয়কে ধৰি শিক্ষা; কাৰিকৰী প্রশিক্ষণ আৰু বৃত্তিমূলক শিক্ষা; প্রাপ্তবয়স্ক আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা; পুথিভঁৰালসমূহ; সাংস্কৃতিক কার্য্যকলাপ; বজাৰ আৰু মেলা; স্বাস্থ্য আৰু অনাময়; পৰিয়ালৰ কল্যাণ; মহিলা আৰু শিশুৰ বিকাশ; সমাজ কল্যাণ; দুর্বল শ্রেণীৰ কল্যাণ; ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা; আৰু সম্প্রদায়ৰ সম্পত্তিৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ।

এইদৰে ৭৩ নং সংশোধনী আইনখনে গ্রাম্য স্থানীয় প্রশাসনত এক বৈপ্লৱিক পৰিৱর্তন আনিছে। পঞ্চায়তসমূহক ৰাজনৈতিক, প্রশাসনিক, আৰু আর্থিক স্বায়ত্তশাসন প্রদান কৰি ৭৩ সংখ্যক সংশোধনীয়ে স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ বহুখিনি উন্নতি সাধন কৰিলে। ই ব্যক্তিসকলক তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনত প্রভাৰ পেলোৱা সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত জড়িত হ'বলৈ স্থান দিছিল আৰু তৃণমূল পর্যায়ৰ গণতন্ত্রক লাভৱান হ'বলৈ অনুমতি দিছিল। গ্রাম্য অঞ্চলৰ মহিলাসকলক সবলীকৰণ আৰু এক তৃতীয়াংশ আসন মহিলাৰ বাবে আবণ্টন দি চৰকাৰৰ সৈতে জড়িত হ'বলৈ উৎসাহিত কৰাৰ ক্ষেত্রত এই সংশোধনী অতি গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। স্থানীয় পৰিস্থিতিৰ বাবে উন্নয়ন যাতে অধিক সঁহাৰিজনক আৰু উপযুক্ত হয়, তাৰ বাবে স্থানীয় সংস্থাসমূহক নিজৰ অঞ্চলৰ বিশেষ প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি উন্নয়ন পৰিকল্পনা তৈয়াৰ আৰু সম্পন্ন কৰাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছিল। ঐতিহাসিকভাৱে অপ্রতিনিধিত্বশীল গোটসমূহৰ ৰাজনৈতিক প্রতিনিধিত্ব নিশ্চিত কৰিবলৈ এই আইনখনে অনুসূচিত জাতি (SC) আৰু অনুসূচিত জনজাতি (ST)ৰ বাবে সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। কেইবাখনো আয়োগ গঠন আৰু সময়ে সময়ে নির্বাচন অন্তর্ভুক্ত কৰাৰ ফলত পঞ্চায়তসমূহৰ জবাবদিহিতা বৃদ্ধি পালে। ইয়াৰ ফলত স্থানীয় কর্তৃপক্ষই জনসাধাৰণৰ সমস্যাজনিত উদ্বেগক অধিক গ্রহণযোগ্য কৰি তুলিছিল আৰু দুর্নীতি হ্রাস কৰাত সহায় কৰিছিল।

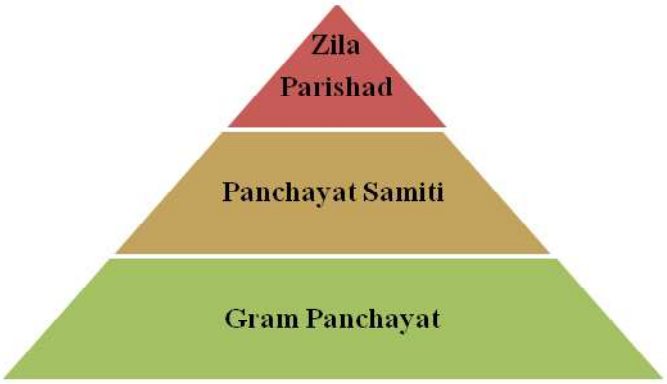
অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩: ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ৰ যিকোনো দুটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৪: ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন প্রণয়নৰ ফলত ভাৰতীয় সংবিধানত শেহতীয়াকৈ কোনটো অংশ সংযোজন কৰা হৈছে?

৩.৬ পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠানৰ গঠন আৰু ক্ষমতা

গঠন ঃ পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ তিনিটা স্তৰ আছে:

গ্রাম পঞ্চায়ত হৈছে পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ সর্বনিম্ন স্তৰ। ইয়াত গাঁৱৰ বাসিন্দাসকলে বাচি লোৱা নির্বাচিত বিষয়াসকলে গঠিত, য'ত এজন সর্পঞ্চ বা গাঁওবুঢ়া (গ্রাম পঞ্চায়তৰ নেতা) আৰু পঞ্চ (সদস্য) অন্তর্ভুক্ত। এখন গ্রাম পঞ্চায়তত সদস্যৰ সংখ্যা গাঁৱৰ জনসংখ্যাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ব্লক পর্যায়ৰ পঞ্চায়ত সমিতিখন হৈছে পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ মধ্যম স্তৰ, যিয়ে গ্রাম পঞ্চায়তসমূহৰ কাম-কাজ ব্লকসমূহৰ সৈতে সমন্বয়ৰ দায়িত্বত থাকে। ব্লকটোৰ বাসিন্দাসকলে পোনপটীয়াকৈ সদস্যসকলক নির্বাচন কৰে। পঞ্চায়ত সমিতিৰ সদস্যসকলে সদস্যসকলৰ মাজৰ পৰা প্রধান বা মুৰব্বী নির্বাচন কৰে। পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ সর্বোচ্চ স্তৰ হৈছে জিলা পৰিষদ। জিলাখনৰ প্রতিটো ব্লকৰ পৰা নির্বাচিত বিষয়াৰে গঠিত। জিলা পৰিষদৰ সদস্যসকলে অধ্যক্ষ নির্বাচন কৰে।

শক্তি আৰু কার্য্যসমূহ

ক) **জিলা পৰিষদৰ সাধাৰণ ক্ষমতা ঃ**

জিলা পৰিষদক জিলাখনৰ অর্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ বাবে পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰাৰ লগতে একাদশ অনুসূচীৰ ২৯টা বিষয়ৰ সৈতে জড়িত বিষয়সমূহৰ ক্ষেত্রত এনে পৰিকল্পনাসমূহৰ সমন্বিত ৰূপায়ণ নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে।

১। **বিধায়িনী ক্ষমতা ঃ**

- **পৰিকল্পনা প্রণয়ন ঃ** জিলা পৰিষদে জিলা পর্যায়ত উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। ই কল্যাণমূলক সেৱা, শিক্ষা, স্বাস্থ্যঞ্জয, আন্তঃগাঁথনি, আৰু কৃষিকে ধৰি ক্ষেত্রসমূহৰ বাবে পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰে।
- **আঁচনিৰ অনুমোদন ঃ** জিলা পৰিষদে সমগ্র জিলাখনক প্রভাৱিত কৰা আৰু গ্রাম্য উন্নয়ন,

শিক্ষা, স্বাস্থ্য, আৰু অনাময় ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত কেইবাটাও কার্যসূচীক অনুমোদন আৰু তদাৰক কৰে।

- **স্থানীয় বিষয়সমূহৰ ওপৰত আইন প্রণয়ন ঃ** ইয়াৰ স্থানীয় চৰকাৰী বিষয়সমূহৰ ওপৰত প্রস্তাৱ আৰু উপ-বিধি প্রণয়ন কৰাৰ কর্তৃত্ব আছে, যেনে জিলা পর্যায়ৰ জনসেৱা প্রশাসন আৰু সম্পদ ব্যৱস্থাপনা।

২। **কার্যবাহী ক্ষমতা ঃ**

- **চৰকাৰী কার্যসূচী ৰূপায়ণ ঃ** জিলা পর্যায়ত চৰকাৰী পদক্ষেপসমূহ সম্পন্ন কৰাৰ দায়িত্ব জিলা পৰিষদৰ দায়িত্বত থাকে। ইয়াৰ ভিতৰত নিয়োগ, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, পানী যোগান আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ সৈতে জড়িত কল্যাণমূলক পদক্ষেপসমূহৰ অন্তর্ভুক্ত।
- **পঞ্চায়তসমূহৰ মাজত সমন্বয় ঃ** পঞ্চায়ত সমন্বয়ে পঞ্চায়ত সমিতি শ্চল্লক পর্যায়তগ্ন আৰু গ্রাম পঞ্চায়ত (গাঁও পর্যায়ত)ৰ মাজত এক সংযোগকাৰী হিচাপে কাম কৰে। জিলা পৰিষদে পঞ্চায়ত সমিতি আৰু গ্রাম পঞ্চায়তৰ কাম-কাজ চোৱাচিতা কৰে আৰু জিলা পর্যায়ত ৰাজ্য পর্যায়ৰ নীতিসমূহ যাতে উপযুক্তভাৱে কার্যকৰী কৰা হয় তাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখে।

৩। **বিত্তীয় ক্ষমতা ঃ**

- **পুঁজিৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ ঃ** জিলা পর্যায়ৰ উন্নয়নমূলক পদক্ষেপৰ বাবে আবণ্টিত ধনৰ যথেষ্ট অংশ জিলা পৰিষদে তদাৰক কৰে। নিজৰ অধিকাৰক্ষেত্রৰ ভিতৰত গ্রাম পঞ্চায়ত আৰু পঞ্চায়ত সমিতিলৈ ধন আবণ্টন দিয়াৰ দায়িত্ব ইয়াৰ ওপৰত।
- **ৰাজহ আহৰণ ঃ** ই ধন সংগ্রহৰ বাবে কৰ আৰোপ কৰিব পাৰে বা অন্যান্য উপায়, যেনে কেন্দ্রীয় বা ৰাজ্য চৰকাৰৰ অনুদান ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এইবোৰ কল্যাণমূলক পদক্ষেপ, জনসেৱা আৰু স্থানীয় আন্তঃগাঁথনিৰ দিশত যায়।
- **নিৰীক্ষণ আৰু বিত্তীয় নিৰীক্ষণ ঃ** জিলা পৰিষদৰ নিৰীক্ষণ আৰু বিত্তীয় নিৰীক্ষণৰ দায়িত্ব থাকে, যাতে জিলাখনৰ বৃদ্ধিৰ বাবে ধনৰ দক্ষতাৰে ব্যৱহাৰ কৰাটো নিশ্চিত কৰা হয়। জবাবদিহিতা আৰু স্বচ্ছতাৰ নিশ্চয়তাৰ বাবে ই পঞ্চায়ত সমিতি আৰু গ্রাম পঞ্চায়তৰ বিত্তীয় অভিলেখ নিৰীক্ষণ কৰে।

৪। **প্রশাসনিক ক্ষমতা ঃ**

- **জিলা প্রশাসনৰ তদাৰক কৰা ঃ** জিলা পৰিষদক জিলা প্রশাসনৰ তদাৰক আৰু নির্দেশনাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে, স্থানীয় চৰকাৰৰ নীতিসমূহ উপযুক্তভাৱে পালন কৰাৰ নিশ্চয়তা প্রদান কৰা হৈছে।
- **কর্মচাৰী নিযুক্তি ঃ** জিলা পর্যায়ত জিলা পৰিষদৰ একাধিক কল্যাণ আৰু উন্নয়নমূলক

পদক্ষেপৰ বাবে কর্মী নির্বাচন কৰাৰ কর্তৃত্ব আছে। ইয়াৰ উপৰিও জিলা প্রশাসনিক বিষয়াসকলৰ কাম-কাজ নিয়ন্ত্রণ আৰু তদাৰক কৰাৰ ক্ষমতাও ইয়াৰ আছে।

- **বিবাদ নিষ্পত্তি ঃ** বহুতো পঞ্চায়তৰ মাজত প্রশাসনিক সংঘাত নিষ্পত্তি কৰাৰ বাবে ই অতি গুৰুত্বপূর্ণ যাতে সমগ্র পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাটো সুচাৰুৰূপে চলি থাকে। পঞ্চায়তৰ মাজত সংঘাতৰ ক্ষেত্রত জিলা পৰিষদে মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে কাম কৰে।

খ) **পঞ্চায়ত সমিতিৰ ক্ষমতা**

১) **বিধায়িনী ক্ষমতা ঃ**

- **পৰিকল্পনা প্রণয়ন ঃ** ব্লকটোৰ উন্নতিৰ বাবে সংকল্প আৰু পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰাৰ দায়িত্ব পঞ্চায়ত সমিতিৰ। বিশেষকৈ স্বাস্থ্য, শিক্ষা, কৃষিৰ দৰে ক্ষেত্রত উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ নিষ্পাদন সংগঠিত কৰাৰ বাবে ই অতি গুৰুত্বপূর্ণ।
- **আঁচনিৰ অনুমোদন ঃ** ব্লক পর্যায়ত গ্রাম পঞ্চায়তসমূহে উত্থাপন কৰা পৰিকল্পনা আৰু আঁচনিসমূহ গ্রহণ বা পৰিৱর্তন কৰাৰ কর্তৃত্ব ইয়াৰ আছে। তদুপৰি আঞ্চলিক দাবীৰ প্রতি সঁহাৰি জনাই নতুন পদক্ষেপ আৰম্ভ কৰাৰ কর্তৃত্ব পঞ্চায়ত সমিতিৰ।

২) **কার্যবাহী ক্ষমতা ঃ**

- **উন্নয়ন কার্যসূচী ৰূপায়ণ ঃ** ব্লক পর্যায়ত পঞ্চায়ত সমিতিয়ে কেইবাটাও চৰকাৰী পদক্ষেপ গ্রহণ কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত শিক্ষা, স্বাস্থ্য, অনাময়, গ্রাম্য উন্নয়ন আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ সৈতে জড়িত কার্যসূচীসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- **গ্রাম পঞ্চায়তৰ তত্ত্বাৱধান ঃ** পঞ্চায়ত সমিতিক নিজৰ ব্লকত থকা গ্রাম পঞ্চায়তৰ কাম-কাজৰ ওপৰত চকু ৰাখিবলৈ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে। ইয়াত নিশ্চয়তা দিয়া হৈছে যে গ্রাম পঞ্চায়তসমূহে স্থানীয় বিষয়সমূহ দক্ষতাৰে আৰু চৰকাৰী নির্দেশনা অনুসৰি চম্ভালিছে।
- **নির্দেশনা প্রদান কৰা ঃ** স্থানীয় উন্নয়ন প্রকল্পৰ আর্হি প্রস্তুত আৰু নিষ্পাদনত গ্রাম পঞ্চায়তসমূহক সহায় কৰিবলৈ পঞ্চায়ত সমিতিয়ে তেওঁলোকক কাৰিকৰী সহায় আৰু পৰামর্শ আগবঢ়ায়।

৩) **বিত্তীয় ক্ষমতা**

- **পুঁজি আবণ্টন ঃ** ব্লকত আবণ্টিত ধনৰ তদাৰকীৰ দায়িত্ব পঞ্চায়ত সমিতিৰ। ই ৰাজ্য বা কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৰা গ্রাম পঞ্চায়তসমূহক স্থানীয় উন্নয়নৰ বাবে ধন লাভ কৰাৰ পিছত ধন দিয়ে।
- **ৰাজহ আহৰণ ঃ** আয় আহৰণৰ বাবে পঞ্চায়ত সমিতিৰ হাতত বিভিন্ন ধৰণৰ কৰ আৰু অন্যান্য পদ্ধতি উপলব্ধ। ব্লক পর্যায়ৰ উন্নয়ন প্রকল্পসমূহৰ বাবে এই লাভৰ দ্বাৰা বিত্তীয় সাহায্য প্রদান কৰা হ'ব পাৰে।
- **বিত্তীয় ব্যৱহাৰৰ ওপৰত নজৰ ৰখা ঃ** গ্রাম পঞ্চায়তসমূহক দিয়া ধন যাতে ফলপ্রসূভাৱে ব্যৱহাৰ হয় তাৰ বাবে পঞ্চায়ত সমিতিয়ে তেওঁলোকৰ আর্থিক ব্যৱহাৰৰ ওপৰত চকু

ৰাখে।

গ) **গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ ক্ষমতা**

১) **বিধায়িনী ক্ষমতা ঃ**

জনস্বাস্থ্য, অনাময়, আৰু গাঁৱৰ কল্যাণৰ দৰে স্থানীয় বিষয়সমূহৰ সৈতে জড়িত উপ-বিধি আৰু সিদ্ধান্তসমূহ গ্ৰাম পঞ্চায়তে গৃহীত কৰিব পাৰে। গাঁৱৰ উন্নয়নৰ বাবে ধন সংগ্ৰহ কৰিবলৈ ই হয়তো ওচৰৰ ঘৰ, মাটি আৰু কৃষি কাৰ্য্যকলাপৰ ওপৰত কৰ আৰোপ কৰিব পাৰে।

২) **কাৰ্যবাহী ক্ষমতা ঃ**

গাঁও পৰ্যায়ত আন্তঃগাঁথনি, স্বাস্থ্য, শিক্ষা, গ্ৰাম্য উন্নয়ন, আৰু দৰিদ্ৰতা হ্ৰাসৰ সৈতে জড়িত চৰকাৰী পদক্ষেপসমূহ সম্পন্ন কৰাৰ দায়িত্ব গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ ওপৰত থাকে। স্থানীয় পৰ্যায়ত দক্ষ কাৰ্য্যকলাপৰ নিশ্চয়তা দিবলৈ ই শিক্ষক আৰু স্বাস্থ্যসেৱা পেছাদাৰীকে ধৰি স্থানীয় ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীৰ কামৰ ওপৰত চকু ৰাখে। আৱৰ্জনা ব্যৱস্থাপনা, খোৱাপানী, অনাময় ব্যৱস্থা, ৰাজপথৰ পোহৰ আদিৰ দৰে অত্যাৱশ্যকীয় সা-সুবিধাসমূহো গ্ৰাম পঞ্চায়তত প্ৰদান কৰিব লাগিব।

৩) **আৰ্থিক ক্ষমতা ঃ**

স্থানীয় কৰ, যেনে সম্পত্তিৰ কৰ, গাড়ীৰ কৰ আৰু পানী যোগানৰ দৰে উপযোগী সামগ্ৰীৰ মাচুল গ্ৰাম পঞ্চায়তে সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে ইয়াক অনুদান প্ৰদান কৰে যাতে ই এক পৰিসৰৰ উন্নয়নমূলক পদক্ষেপ ৰূপায়ণ কৰিব পাৰে। বাজেট তৈয়াৰ কৰা আৰু গাঁওখনৰ উন্নয়নৰ বাবে আবণ্টিত ধন কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাৰ ওপৰত নজৰ ৰখাৰ দায়িত্ব ইয়াৰ ওপৰত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫: ভাৰতৰ পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ স্তৰভিত্তিক গাঁথনি ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬: পঞ্চায়ত সমিতিৰ বিধানসভাৰ ক্ষমতা স্পষ্ট কৰক।

৩.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতবৰ্ষত অতীজৰে পৰা আত্মশাসন এক পৰম্পৰা। পঞ্চায়ত, সেইটো কথাৰ বাবে বৈদিক যুগৰ পৰাই আছে। কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰ, মহাভাৰতৰ মনুস্মৃতি আৰু শান্তি পাৰ্বত গাঁও পৰিষদৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে স্পষ্টকৈ উল্লেখ আছে। স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা প্ৰশাসন কৰা গাঁও ব্যৱস্থাৰ বিষয়েও উল্লেখ কৰাৰ কৃতিত্ব বাল্মিকীৰ ৰামায়ণত পোৱা যায়। মৌৰ্য আৰু গুপ্ত যুগতো স্থানীয় আত্মশাসনৰ বৈশিষ্ট্য থকাৰ বৈশিষ্ট্য আছিল।
- বৰ্তমানৰ স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি ভাৰতত ব্ৰিটিছ শাসনৰ ওচৰত ঋণী। যদিও ব্ৰিটিছ চৰকাৰে প্ৰাচীন ভাৰতীয় স্থানীয় শাসন প্ৰতিষ্ঠানক সন্মান কৰা নাছিল, তথাপিও তেওঁলোকে সময়ৰ লগে লগে দেশত স্থানীয় শাসন গঠনৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰিছিল।

- স্বাধীনতাৰ পিছৰ সময়ছোৱাত কেন্দ্ৰৰ একেৰাহে চৰকাৰে শক্তিশালী গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা স্থাপনৰ বাবে অসংখ্য পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিছিল। বৰ্তমান দেশত প্ৰচলিত পি আৰ আইৰ গাঁথনি গঢ় দিয়াত বলৱন্তৰাই মেহতা কমিটি, অশোক মেহতা কমিটি, জি ভি কে ৰাও কমিটি, এল.এম. সিংভি কমিটি আৰু চৰকাৰী আয়োগৰ দৰে আয়োগৰ দৰে কমিটীয়ে বৃহৎ ভূমিকা পালন কৰিছে।
- ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ চনত ভাৰতৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কীয় বিধানৰ সৈতে ২৪৩-২৪৩ অ অনুচ্ছেদকে ধৰি ভাৰতীয় সংবিধানত নতুন নৱম খণ্ড সংযোজন কৰা হয়। এই আইনখনে দেশৰ পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ সাংবিধানিকীকৰণৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল, গণতান্ত্ৰিক বিকেন্দ্ৰীকৰণ আৰু গ্ৰামাঞ্চলৰ নিম্নতম স্থানীয় পৰ্যায়লৈ ক্ষমতা আৰু পুঁজিৰ বিভাজন।
- জিলা পৰ্যায়ত জিলা পৰিষদ, মাধ্যমিক বা অন্তৰৰ্তী পৰ্যায়ত পঞ্চায়ত সমিতি আৰু নিম্নতম পৰ্যায়ত গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ সৈতে পঞ্চায়তীৰাজৰ তিনি স্তৰৰ ব্যৱস্থাই দেশৰ তৃণমূল গণতন্ত্ৰৰ সফলতাৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰে।

৩.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Dharitri Thakuria, John Das, "Rural Local Governance", Aditya Book Distributor, Panbazar, Guwahati
2) M. Laxmikanth, "Indian Polity", McGraw Hill, New Delhi
3) Pradip Chaturvedi, Food Security and Panchayati Raj, Concept Publishing Company, New Delhi

৩.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লৰ্ড ৰিপনৰ সিদ্ধান্ত।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লৰ্ড ৰিপন।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ক) এই আইনখনে পি আৰ আই সমূহক সাংবিধানিক মৰ্যাদা প্ৰদান কৰে। ই তেওঁলোকক সংবিধানৰ ন্যায়িকতা অংশৰ অধীনত আনিছে।

খ) এই আইনখনে প্ৰতিখন ৰাজ্যতে পঞ্চায়তীৰাজৰ তিনিটা স্তৰৰ ব্যৱস্থাৰ ব্যৱস্থা কৰিছে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নৱম খণ্ড

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পঞ্চায়তীৰাজৰ ত্ৰিস্তৰীয় ব্যৱস্থাই জিলা পৰ্যায়ত জিলা পৰিষদ, মাধ্যমিক পৰ্যায়ত পঞ্চায়ত সমিতি আৰু নিম্নতম পৰ্যায়ত গ্ৰাম পঞ্চায়তক লৈ দেশত তৃণমূল পৰ্যায়ৰ গণতন্ত্ৰৰ সফলতাৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰে।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ক) **পৰিকল্পনা প্ৰণয়ন ঃ** ব্লকটোৰ উন্নতিৰ বাবে সংকল্প আৰু পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰাৰ দায়িত্ব পঞ্চায়ত সমিতিৰ। বিশেষকৈ স্বাস্থ্য, শিক্ষা, কৃষিৰ দৰে ক্ষেত্ৰত উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ নিষ্পাদন সংগঠিত কৰাৰ বাবে ই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

খ) **আঁচনিৰ অনুমোদন ঃ** ব্লক পৰ্যায়ত গ্ৰাম পঞ্চায়তসমূহে উত্থাপন কৰা পৰিকল্পনা আৰু আঁচনিসমূহ গ্ৰহণ বা পৰিৱৰ্তন কৰাৰ কৰ্তৃত্ব ইয়াৰ আছে। তদুপৰি আঞ্চলিক দাবীৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই নতুন পদক্ষেপ আৰম্ভ কৰাৰ কৰ্তৃত্ব পঞ্চায়ত সমিতিৰ।

৩.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **অতি চমু প্ৰশ্ন**

প্ৰশ্ন ১: জিলা পৰ্যায়ত কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ এক পৰিসৰৰ পদক্ষেপৰ বাবে কৰ্মী নিৰ্বাচন কৰাৰ কৰ্তৃত্ব কোনখন পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ আছে?

প্ৰশ্ন ২: পঞ্চায়তসমূহৰ মাজত সংঘাতৰ সৃষ্টি হ'লে কোনখন পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানে মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে কাম কৰে?

প্ৰশ্ন ৩: প্ৰতিটো স্তৰতে পঞ্চায়তসমূহৰ কাৰ্যকালৰ সময়সীমা কিমান?

খ) **চুটি প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ ক্ষমতাৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ প্ৰাচীনকালৰ পৰা প্ৰাক স্বাধীনতা কালৰ ঐতিহাসিক বিৱৰ্তনৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

গ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: বলৱন্তৰাই মেহতা সমিতিৰ প্ৰধান পৰামৰ্শ আৰু প্ৰভাৱৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: জিলা পৰিষদৰ কাম-কাজৰ বিষয়ে বিতংভাৱে বৰ্ণনা কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৪ ঃ ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসন

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসনৰ অর্থ আৰু বিৱর্তন
৪.৪ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে সাংবিধানিক বিধান
৪.৫ পঞ্চায়ত (অনুসূচিত অঞ্চললৈ সম্প্রসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (PESA)
৪.৬ প্রত্যাহ্বান আৰু অগ্রগতিৰ পথ
৪.৭ উপসংহাৰ
৪.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৯ অধিক জানিবলৈ
৪.১০ অগ্রগতি খতিয়ান
৪.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসনৰ বিৱর্তনৰ অর্থ আৰু ইতিহাস বুজিব পাৰিব
- অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীৰ অধীনত থকা প্রধান সাংবিধানিক বিধানসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- জনজাতীয় সম্প্রদায়ক সবলীকৰণৰ ক্ষেত্রত পঞ্চায়ত (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্রসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (পি ই এছ এ)ৰ ভূমিকা আৰু তাৎপর্য্যৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসনত সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ বুজিব পাৰিব
- জনজাতীয় সংস্কৃতি আৰু অধিকাৰ সংৰক্ষণৰ বাবে বিকেন্দ্রীকৃত শাসনৰ গুৰুত্বৰ কথা জানিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চল বুলিলে ভাৰতৰ খিলঞ্জীয়া জনসংখ্যাৰ যথেষ্ট অংশ থকা অঞ্চলসমূহক বুজোৱা হয় যিবোৰক সাংবিধানিকভাৱে অনুসূচিত জনজাতি (ST) বুলি জনা যায়। অনুসূচিত জনজাতি শব্দটোৱে এটা সামাজিক গোটক প্রতিনিধিত্ব নকৰে বৰঞ্চ অন্যান্য সাংস্কৃতিক, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য থকা অসংখ্য সম্প্রদায়ক সামৰি লয়।

জনজাতি পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰালয়ৰ তথ্য অনুসৰি ভাৰত চৰকাৰৰ অনুসূচিত জনজাতি (ST) ভাৰতৰ জনসংখ্যাৰ প্ৰায় ৮.৬% অৰ্থাৎ সংখ্যাগত ভাৱে প্ৰায় ১০.৪ কোটি। ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩৪২ নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ৭৩০টাতকৈও অধিক অনুসূচিত জনজাতি অধিসূচনা কৰা হৈছে। এই সম্প্ৰদায়সমূহৰ সুকীয়া আৰ্থ-ৰাজনৈতিক পৰিচয় আৰু তেওঁলোকৰ ঐতিহাসিক প্ৰান্তীয়কৰণক স্বীকৃতি দি ভাৰতীয় সংবিধানে তেওঁলোকৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ বাবে কিছুমান বিশেষ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰিছে, যাৰ লক্ষ্য হৈছে তেওঁলোকৰ অধিকাৰ আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় ৰক্ষা আৰু তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক বিকাশৰ প্ৰসাৰ কৰা । ভাৰতীয় সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচী এনে বিশেষ ব্যৱস্থাৰ উদাহৰণ। সংবিধানৰ দশম খণ্ডৰ ২৪৪ নং অনুচ্ছেদত "অনুসূচিত এলেকা" আৰু "জনজাতি অঞ্চল" হিচাপে অধিসূচনা কৰা অঞ্চলসমূহৰ প্ৰশাসনৰ বিশেষ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। সংবিধানৰ ২৪৪(১) অনুচ্ছেদত উল্লেখ কৰা হৈছে যে উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ চাৰিখন ৰাজ্য অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা আৰু মিজোৰামৰ বাহিৰে আন যিকোনো ৰাজ্যৰ অনুসূচিত এলেকা আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ প্ৰশাসন আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত পঞ্চম অনুসূচী প্ৰযোজ্য হ'ব। আনহাতে, ২৪৪(২) অনুচ্ছেদত ষষ্ঠ অনুসূচীৰ অধীনত অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা আৰু মিজোৰামৰ চাৰিখন ৰাজ্যৰ জনজাতীয় অধীনস্থ অঞ্চলৰ পৃথক প্ৰশাসনৰ ব্যৱস্থা আছে। এই ব্যৱস্থাসমূহৰ বাহিৰেও ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলসমূহৰ শাসন আৰু উন্নয়নৰ বাবে কেন্দ্ৰীয় আৰু বিভিন্ন ৰাজ্য চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা পঞ্চায়ত (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (পিইএছএ) আদি অন্যান্য বিধান আৰু ব্যৱস্থা আছে।

৪.৩ ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসনৰ অৰ্থ আৰু বিৱৰ্তন

ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ভাৰতত 'অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসন' বুলিলে "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে নিৰ্ধাৰিত অঞ্চলসমূহৰ স্থানীয় আত্মশাসন ব্যৱস্থাক বুজোৱা হয় য'ত বিভিন্ন "জনজাতি আৰু অনুসূচিত" সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্গত যথেষ্ট সংখ্যক লোকে বাস কৰে। স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ মূল লক্ষ্য হৈছে জনজাতীয় আৰু অনুসূচিত জনগোষ্ঠীসমূহক সবলীকৰণ কৰা। ইয়াৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে গ্ৰাম সভাৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে নিজৰ কাম-কাজ নিজে পৰিচালনা কৰিব পাৰে। একে সময়তে ই তেওঁলোকৰ সংস্কৃতি, পৰম্পৰা আৰু প্ৰথাগত আইনক সন্মান কৰে। এই ব্যৱস্থাটো পঞ্চায়ত (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (PESA)ৰ দ্বাৰা সমৰ্থিত। এই আইনখনে বিকেন্দ্ৰীকৃত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণক প্ৰসাৰিত কৰে আৰু ভাৰতৰ গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত জনজাতীয় জনগোষ্ঠীসমূহৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰে।

ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ গ্ৰাম্য শাসন কেৱল প্ৰশাসনিক ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণতে সীমাবদ্ধ নহয়। জনজাতীয় জনগোষ্ঠীসমূহ যাতে তেওঁলোকৰ জীৱনত প্ৰত্যক্ষ প্ৰভাৱ পেলোৱা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াৰ অংশ হয় তাৰ বাবেও ই এক আহিলা। অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলসমূহত সামাজিক বৈষম্য, সম্পদৰ অভাৱ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধিত্বৰ নিম্ন মাত্ৰা আদি প্ৰত্যাহ্বানৰ সৃষ্টি হয়। এই অঞ্চলসমূহে সন্মুখীন হোৱা ঐতিহাসিক অন্যায় আৰু

প্ৰান্তীয়কৰণৰ শুধৰণি কৰিবলৈ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ গ্ৰাম্য শাসনে এই সম্প্ৰদায়সমূহক নিজৰ কাম-কাজ পৰিচালনাৰ কৰ্তৃত্ব আৰু স্বায়ত্ত্ব শাসন প্ৰদান কৰাৰ চেষ্টা কৰে। 'জনজাতীয় আৰু অনুসূচিত' সম্প্ৰদায়ৰ স্বায়ত্ত্ব শাসন প্ৰসাৰিত কৰাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থাসমূহৰ ভিতৰত আছে ভূমি, প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ আৰু তেওঁলোকৰ সাংস্কৃতিক তথা পৰম্পৰাগত পদ্ধতিসমূহ সংৰক্ষণ আৰু প্ৰচাৰৰ ক্ষমতা। গ্ৰাম সভা (গাঁও সভা)ৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে সকলোবোৰত প্ৰথাগত আইন আৰু পদ্ধতিসমূহ মানি চলি এই অঞ্চলসমূহৰ জনসাধাৰণক স্থানীয় বিষয়সমূহ, যেনে— প্ৰাকৃতিক সম্পদ ব্যৱস্থাপনা, কল্যাণমূলক আঁচনি, উন্নয়নৰ পদক্ষেপসমূহৰ সন্দৰ্ভত সামূহিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ উৎসাহিত কৰা হয়। মূলতঃ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম শাসনৰ আৰ্হি হৈছে ভাৰত গণৰাজ্যৰ গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত অন্তৰ্ভুক্ত কৰি এই সম্প্ৰদায়সমূহক শক্তিশালী কৰা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰেক্ষাপটত তেওঁলোকৰ অধিকাৰ সুৰক্ষিত হোৱাটো নিশ্চিত কৰা।

ভাৰতৰ জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে পৃথক প্ৰশাসন ব্যৱস্থা ঔপনিৱেশিককালত আৰম্ভ হৈছিল। ব্ৰিটিছ চৰকাৰে মূলতঃ নিজৰ স্বাৰ্থ পূ�ৰণৰ বাবে আইন সৃষ্টি কৰিছিল। এই আইনসমূহে জনজাতীয় আৰু অনুসূচিত সম্প্ৰদায়ৰ মাটি, উত্তৰাধিকাৰ আৰু প্ৰথাগত প্ৰথাক প্ৰভাৱিত কৰিছিল। দুখন গুৰুত্বপূৰ্ণ আইন আছিল ১৮৭৩ চনৰ ইনাৰ লাইন ৰেগুলেচন আৰু ১৮৭৪ চনৰ অনুসূচিত জিলা আইন। ১৮৭৪ চনৰ অনুসূচিত জিলা আইনখনে কিছুমান বিশেষ অঞ্চলৰ বাবে বিশেষ নিয়ম প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। এই অঞ্চলসমূহক পাছলৈ ১৯১৯ চনৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনৰ অধীনত "পিছপৰা অঞ্চল" বুলি কোৱা হৈছিল। ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯৩৫ অনুসৰি এই জিলাসমূহক "বৰ্ধিত" আৰু "আংশিকভাৱে বাদ দিয়া" অঞ্চল হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল। ভাৰতৰ উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ পাহাৰীয়া অঞ্চল যিবোৰ পূৰ্বতে ঔপনিৱেশিক কালত অবিভক্ত অসমৰ অংশ আছিল, সেইবোৰ পৰোক্ষভাৱে ঔপনিৱেশিক প্ৰশাসনে শাসন কৰিছিল। এই অঞ্চলসমূহৰ বাবে ব্ৰিটিছে সীমিত প্ৰশাসনিক হস্তক্ষেপৰ দ্বাৰা চিহ্নিত প্ৰশাসনৰ এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছিল। ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯৩৫য়ে ঔপনিৱেশিক অসমৰ পাহাৰীয়া অঞ্চলসমূহক "বৰ্জন" শ্ৰেণীত স্থান দিছিল।

স্বাধীনতাৰ পিছত প্ৰশাসনিক হস্তক্ষেপ বিৰোধী নীতিয়ে জনজাতীয় সংস্কৃতি, পৰম্পৰা, ভাষা আৰু অধিকাৰ আদি সুৰক্ষাৰ লক্ষ্যৰে একত্ৰীকৰণ আৰু উন্নয়নৰ নীতিৰ পথ মুকলি কৰি দিলে। ১৯৪৬ চনত জনজাতীয় আৰু বৰ্জনীয় অঞ্চলৰ প্ৰশাসন সন্দৰ্ভত সংবিধান সভাক পৰামৰ্শ দিবলৈ এখন সমিতি গঠন কৰা হয়। এই সমিতিখনক মৌলিক অধিকাৰ, সংখ্যালঘু আৰু জনজাতি আৰু বৰ্জন কৰা অঞ্চলৰ সমিতি বুলি কোৱা হৈছিল। ইয়াৰ নেতৃত্বত আছিল চৰ্দাৰ বল্লভ ভাই পেটেল। জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ সমস্যাবোৰ ভালদৰে বুজিবলৈ ১৯৪৭ চনত দুখন উপ-সমিতি গঠন কৰা হয়। এখন আছিল বাদ পৰা আৰু আংশিকভাৱে বৰ্জন কৰা অঞ্চল (অসমৰ বাহিৰে) উপ-সমিতি, যাৰ নেতৃত্বত আছিল এ.ভি. ঠাক্কৰ। আনখন আছিল গোপীনাথ বৰদলৈৰ নেতৃত্বত উত্তৰ-পূৱ সীমান্ত (অসম) জনজাতি আৰু বৰ্ধিত এলেকা উপ-সমিতি। এই দুখন সমিতিৰ পৰামৰ্শ

মতেই অসমৰ বাহিৰে আন জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ প্ৰধানকৈ বসবাস কৰা অঞ্চলসমূহক "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয় আৰু অসম ৰাজ্যৰ জনজাতীয় বসতিপ্ৰধান অঞ্চলসমূহক "জনজাতি অঞ্চল" হিচাপে ৰূপায়ণ কৰা হয়। পিছলৈ এই "অনুসূচিত" আৰু "জনজাতি" অঞ্চলসমূহ ১৯৫০ চনত স্বাধীন ভাৰতৰ সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীৰ বিশেষ বিধান হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।

৪.৪ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে সাংবিধানিক বিধান

পঞ্চম অনুসূচী ঃ ভাৰতৰ সংবিধানৰ ২৪৪(১) অনুচ্ছেদ, ক অংশৰ অধীনত পঞ্চম অনুসূচীৰ বিধানসমূহ অসম, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যৰ বাহিৰে ভাৰতৰ যিকোনো ৰাজ্যৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হ'ব। সংবিধানৰ পঞ্চম সূচীৰ গ অংশত "অনুসূচিত এলেকা"ৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিয়া হৈছে— "যিবোৰ অঞ্চল ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে আদেশ অনুসৰি অনুসূচিত এলেকা বুলি ঘোষণা কৰিব পাৰে"। প্ৰথম অনুসূচিভুক্ত এলেকা আৰু অনুসূচিত জনজাতি আয়োগ অনুসৰি যিকোনো এলেকাক "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ মাপকাঠী হ'ল—

ক) জনজাতীয় জনসংখ্যাৰ প্ৰাধান্য,

খ) অঞ্চলটোৰ সীমিত আৰু যুক্তিসংগত আকাৰ,

গ) জিলা, ব্লক বা তালুকাৰ দৰে এটা কাৰঞ্জয্যক্ষম প্ৰশাসনিক সত্তা

ঘ) চুবুৰীয়া অঞ্চলৰ তুলনাত অঞ্চলটো কিমান অৰ্থনৈতিক ভাৱে পিছপৰা।

এই "অনুসূচিত এলেকা", প্ৰধানকৈ "অনুসূচিত জনজাতি" সকলে বসবাস কৰা ভাৰতৰ ৰাজ্য অন্ধ্ৰ প্ৰদেশ, বিহাৰ, ছত্তীশগড়, গুজৰাট, হিমাচল প্ৰদেশ, ঝাৰখণ্ড, মধ্যপ্ৰদেশত, মহাৰাষ্ট্ৰ, ওড়িশা, ৰাজস্থান আৰু তেলেংগানাত অৱস্থিত।

যিকোনো অঞ্চলক "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে ঘোষণা কৰাৰ বা এই মৰ্যাদা আঁতৰোৱাৰ ক্ষমতা ৰাষ্ট্ৰপতিৰ আছে। সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচীৰ অধীনত ৰাজ্যসমূহৰ ৰাজ্যপালসকলক এই অঞ্চলসমূহ পৰিচালনাৰ বাবে বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। তেওঁলোকে অনুসূচিত এলেকাসমূহ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু শাসন কৰিব পাৰে। সংসদ বা ৰাজ্যিক বিধানসভাই নিৰ্মিত আইন অনুসূচিত এলেকাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হ'ব নে নহয় সেই বিষয়েও ৰাজ্যপালে সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। তেওঁলোকে আইন প্ৰয়োগ নকৰাটো বাছি ল'ব পাৰে বা কিছুমান পৰিৱৰ্তন আৰু ব্যতিক্ৰমৰ সৈতে প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে, যিদৰে খ অংশ, অনুচ্ছেদ ৫(১)ত উল্লেখ কৰা হৈছে। ৰাজ্যপালসকলক জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ ভূমি সুৰক্ষা আৰু অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থকে ধৰি অনুসূচিত অঞ্চলসমূহৰ শান্তি আৰু সু-চৰকাৰৰ বাবেও বিশেষ দায়িত্ব প্ৰদান কৰা হয়।

সংবিধানৰ পঞ্চম সূচীত জনজাতীয় পৰামৰ্শদাতা পৰিষদ (Tribal Advisory Councils -TAC/টিএচি)ৰ ব্যৱস্থাও আছে (খ খণ্ড, দফা ৪(১))। অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নতিৰ সৈতে জড়িত বিষয়সমূহৰ পৰামৰ্শ দিবলৈ অনুসূচিত এলেকা থকা ৰাজ্যসমূহত টিএচি

স্থাপন কৰা হয়। প্ৰতিটো টিএচিত বিশজনলৈকে সদস্য থাকে, য'ত তিনি চতুৰ্থাংশ ৰাজ্যখনৰ বিধানসভাৰ পৰা অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ প্ৰতিনিধি হয়। (খ, (১) আৰু (২) খণ্ড)।

ষষ্ঠ অনুসূচী ঃ সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচীত অন্তৰ্ভুক্ত অন্যান্য "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" সম্প্ৰদায়ৰ তুলনাত উত্তৰ-পূৰ ভাৰতৰ জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ এক সুকীয়া ইতিহাস আৰু পৰিচয় আছে। ইয়াৰ ফলত সংবিধান প্ৰণয়কৰ্তাসকলে ষষ্ঠ অনুসূচীৰ অধীনত অসম, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু ত্ৰিপুৰাৰ চাৰিখন ৰাজ্যত বসবাস কৰা আদিবাসীসকলৰ বাবে সুকীয়া প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা আৰু বিশেষ ব্যৱস্থা নিৰ্ধাৰণ কৰে। ষষ্ঠ সূচীত জনজাতীয় অঞ্চলসমূহ স্বায়ত্ত শাসিত জিলা আৰু স্বায়ত্ত শাসিত অঞ্চল হিচাপে প্ৰশাসনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। তদুপৰি ইয়াত স্বায়ত্ত শাসিত জিলা পৰিষদ আৰু কিছুমান বিধানসভা, ন্যায়িক আৰু প্ৰশাসনিক কাৰ্য্য আৰু ক্ষমতা থকা আঞ্চলিক পৰিষদ গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। এই পৰিষদসমূহ বহুলাংশে পাঁচবছৰৰ বাবে সাৰ্বজনীন প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকৰ গোটৰ দ্বাৰা নিৰ্বাচিত হয় আৰু জিলা পৰিষদলৈ ত্ৰিশজন সদস্যৰ ভিতৰত ২৬ জন নিৰ্বাচিত হয় আৰু মাত্ৰ চাৰিজন সদস্যক ৰাজ্যপালে মনোনীত কৰে। এই পৰিষদসমূহক কিছু পৰিমাণে স্বায়ত্ত্ব শাসন প্ৰদান কৰা হয় যাতে জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ ভূমি আৰু বাসস্থান, বনাঞ্চল, পৰম্পৰাগত জীৱন ধাৰণৰ পদ্ধতি, সংস্কৃতি আৰু ৰীতি-নীতি আদিৰ সুৰক্ষাৰ বাবে নিজাকৈ আইন-কানুন তৈয়াৰ কৰিব পাৰে। জিলা আৰু আঞ্চলিক পৰিষদৰ বাবে ষষ্ঠ সূচীত নিৰ্ধাৰিত ক্ষমতা আৰু কাৰ্য্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ—

১) **বিধায়িনী ক্ষমতা ঃ** ষষ্ঠ অনুসূচীত জিলা পৰিষদসমূহক ৰাজ্যপালৰ পূৰ্ব অনুমোদন লৈ মাটি, বনাঞ্চল ব্যৱস্থাপনা, ঝুম আৰু অন্যান্য স্থানান্তৰিত খেতিৰ নিয়মাৱলী, উত্তৰাধিকাৰ, বিবাহ আৰু বিবাহ বিচ্ছেদ তথা সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ ওপৰত আইন আৰু নিয়ম প্ৰণয়নৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। স্বায়ত্তশাসিত অঞ্চলৰ জিলা পৰিষদৰ সেই অঞ্চলত বাস কৰা পঞ্জীয়নভুক্ত জনগোষ্ঠীৰ অন্তৰ্গত নোহোৱা ব্যক্তিৰ ধন ঋণ বা লেনদেন নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে আইন প্ৰণয়নৰ ক্ষমতা থাকে।

২) **কাৰ্যবাহী ক্ষমতা ঃ** ষষ্ঠ অনুসূচীত জিলা পৰিষদ আৰু আঞ্চলিক পৰিষদকো ব্যাপক কাৰ্যবাহী ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। জিলা পৰিষদ আৰু আঞ্চলিক পৰিষদৰ জিলাৰ ভিতৰত প্ৰাথমিক বিদ্যালয়, ঔষধৰ দোকান, বজাৰ, পোহনীয়া জন্তুক পানী দিয়া স্থান, মীনপালন, পথ তথা পথ পৰিবহন আৰু জলপথ স্থাপন আদি নিৰ্মাণ বা নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষমতা আছে। প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ত শিক্ষাদানৰ মাধ্যম আৰু পদ্ধতি নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতাও পৰিষদৰ আছে।

৩) **ন্যায়িক ক্ষমতা ঃ** জিলাসমূহৰ আভ্যন্তৰীণ গোচৰৰ ভিতৰত অনুসূচিত জনজাতিৰ অন্তৰ্গত হোৱা গোচৰসমূহৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ গাঁও আৰু জিলা পৰিষদৰ আদালত গঠন কৰাৰ ক্ষমতা পৰিষদসমূহৰ আছে। পৰিষদীয় আদালতৰ এই গোচৰসমূহৰ ওপৰত ভাৰতৰ উচ্চ ন্যায়ালয় আৰু উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰহে অধিকাৰ আছে।

৪) **বিত্তীয় ক্ষমতা ঃ** ষষ্ঠ সূচীত পৰিষদক বাজেট প্ৰস্তুত কৰাৰ ক্ষমতা আৰু ভূমিৰ ৰাজহ

মূল্যায়ন তথা কৰ আৰোপ কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ষষ্ঠ অনুসূচীৰ ৯ নং দফাত পৰিষদসমূহক এই অনুসূচীৰ অধীনত ক্ষমতাপ্ৰাপ্ত পৰিষদৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত খনিজ পদাৰ্থ নিষ্কাশনৰ বাবে অনুজ্ঞাপত্ৰ বা পট্টা প্ৰদানৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।

উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ চাৰিখন ৰাজ্যত ষষ্ঠ সূচীত তালিকাভুক্ত হোৱা দহটা অঞ্চল স্বায়ত্তশাসিত জিলা আৰু স্বায়ত্তশাসিত অঞ্চল হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে। এইবোৰ হ'ল—

প্ৰথম খণ্ড (অসম)

১। উত্তৰ-কাছাৰ পাৰ্বত্য জিলা শ্চডিমা হাচাওগ্ন

২। কাৰ্বি-আংলং জিলা

৩। বডোলেণ্ড টেৰিটৰিয়েল এৰিয়া কাউঞ্চিল

দ্বিতীয় খণ্ড (মেঘালয়)

১। খাচী পাহাৰ জিলা

২। জয়ন্তীয়া পাহাৰ জিলা

৩। গাৰো পাহাৰ জিলা

দ্বিতীয় খণ্ড-ক (ত্ৰিপুৰা)

১। ত্ৰিপুৰা জনজাতি অঞ্চল জিলা

তৃতীয় খণ্ড (মিজোৰাম)

১। চাকমা জিলা

২। মাৰা জিলা

৩। লাই জিলা

তদুপৰি অসম ৰাজ্যত অসমৰ জনজাতীয় জনগোষ্ঠীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক সুৰক্ষা তথা সৰলীকৰণৰ বাবে ছটা স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ আছে। এইবোৰ হ'ল—

১। ৰাভা হাছং স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ

২। মিছিং স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ

৩। তিৰা স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ

৪। দেউৰী স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ

৫। ঠেঙাল কছাৰী স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ

৬। সোণোৱাল কছাৰী স্বায়ত্ত শাসিত পৰিষদ

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: 'ভাৰতৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম শাসন'ৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২: ষষ্ঠ অনুসূচীৰ অন্তৰ্গত ৰাজ্যসমূহৰ নাম লিখক।

৪.৫ পঞ্চায়ত (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (PANCHAYATS EXTENSION TO SCHEDULED AREAS – PESA)

১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন (CAA) আৰু সমগ্ৰ দেশতে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক প্ৰতিষ্ঠানিকৰণ গ্ৰাম শাসনৰ ক্ষেত্ৰত এক ডাঙৰ মাইলৰ খুঁটিস্বৰূপ হোৱাৰ বিপৰীতে পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীৰ "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" অঞ্চলসমূহ ইয়াৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত ৰখা হৈছিল। ২৪৩এম অনুচ্ছেদ অনুসৰি কিছুমান বিশেষ অঞ্চল ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত ৰখা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত ২৪৪(১) অনুচ্ছেদৰ অধীনত উল্লেখ কৰা আৰু পঞ্চম অনুসূচীত তালিকাভুক্ত অনুসূচিত এলেকাসমূহো অন্তৰ্ভুক্ত। ২৪৪(২) অনুচ্ছেদৰ অধীনত উল্লেখ কৰা আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত তালিকাভুক্ত জনজাতীয় অঞ্চলসমূহো ইয়াৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

আনুষ্ঠানিকভাৱে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান প্ৰৱৰ্তন কৰাৰ পাছত অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলতো এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সম্প্ৰসাৰিত কৰিব লাগে বুলি অনুভৱ কৰা হ'ল। এই কথা পৰীক্ষা কৰিবলৈ ১৯৯৪ চনত ডি এছ ভূৰিয়াৰ অধ্যক্ষতাত ভূৰীয়া কমিটি নামৰ এখন উচ্চস্তৰীয় সমিতি গঠন কৰা হয়। এই সমিতিৰ পৰামৰ্শৰ ভিত্তিত ভাৰতৰ সংসদে পঞ্চায়তৰ বিধান (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ নামৰ এখন আইন প্ৰণয়ন কৰে, যাক জনপ্ৰিয়ভাৱে পেছা আইন বুলি জনা যায়। সহজ ভাষাত ক'বলৈ গ'লে পেছা আইনখনে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পি আৰ আই) সম্পৰ্কীয় সংবিধানৰ নৱম খণ্ডৰ বিধানসমূহ অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰিছে। পেছা আইনখনৰ দৃষ্টিভংগী হৈছে ভাৰতৰ "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" জনগোষ্ঠীসমূহক আত্মশাসন ব্যৱস্থা প্ৰদান কৰা। ইয়াত জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ প্ৰথাগত আইন, সামাজিক-ধৰ্ম-সাংস্কৃতিক ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা ৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা আছে। ই এই সম্প্ৰদায়সমূহৰ আত্ম-পৰিচালনাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ বিচাৰে। ই গ্ৰাম সভা প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে গাঁও পৰ্যায়ত শাসনৰ কেন্দ্ৰলৈ জনগোষ্ঠীক আনে।

মন কৰিবলগীয়া যে পেছা আইনখনে ভাৰতৰ পঞ্চত্ৰম অনুসূচীৰ অঞ্চলসমূহহে সামৰি লৈছে আৰু ইয়াৰ অধীনত ষষ্ঠ অনুসূচীৰ অঞ্চলসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হোৱা নাই।

পেছাৰ দ্বাৰা সামৰি লোৱা ৰাজ্যসমূহ—

- অন্ধ্ৰ প্ৰদেশ
- ছত্তীশগড়
- হিমাচল প্ৰদেশ
- ঝাৰখণ্ড
- মধ্য প্ৰদেশ
- মহাৰাষ্ট্ৰ
- ওড়িশা
- ৰাজস্থান

পেছাৰ লক্ষ্য হৈছে প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনা, বিবাদ নিষ্পত্তি আৰু স্থানীয় আত্মশাসনৰ ওপৰত যথেষ্ট কৰ্তৃত্বৰে গ্ৰামসভা (গাঁৱৰ সভা)ক ক্ষমতা প্ৰদান কৰা। পেছাৰ মূল বিধানসমূহ হ'ল—

১। **কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক আইন আৰু জনজাতীয় পৰম্পৰাৰ মাজত সমন্বয়**

জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে পঞ্চায়ত সম্পৰ্কীয় যিকোনো আইন প্ৰথাগত আইন, সামাজিক আৰু ধৰ্মীয় পদ্ধতি আৰু জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ৰ দ্বাৰা সম্প্ৰদায়ৰ সম্পদ পৰিচালনাৰ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ সৈতে মিল থাকিব লাগিব।

২। **এখন গাঁৱৰ সংজ্ঞা প্ৰদান**

পেছা আইনখনে গাঁওখনক সাধাৰণতে এটা বাসস্থান, বাসস্থানৰ গোট বা গাঁৱৰে গঠিত বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছিল, য'ত সম্প্ৰদায়টোৱে পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতি অনুসৰি নিজৰ জীৱন পৰিচালনা কৰে।

৩। **গ্ৰাম সভাৰ প্ৰতিষ্ঠা**

পেছাৰ অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ বিধান হ'ল নিৰ্বাচনী তালিকাত তালিকাভুক্ত ব্যক্তিসকলক অন্তৰ্ভুক্ত কৰি প্ৰতিখন গাঁৱতে মুখ্য সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী সংস্থা হিচাপে গ্ৰামসভা স্থাপন কৰা।

৪। **পৰম্পৰাগত সংস্কৃতি আৰু ৰীতি-নীতি সংৰক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰামসভাৰ ভূমিকা আৰু দায়িত্ব**

পৰম্পৰা, ৰীতি-নীতি, সাংস্কৃতিক পৰিচয়, সম্প্ৰদায়ৰ সম্পদৰ সুৰক্ষা আৰু সংৰক্ষণ, প্ৰথাগত পদ্ধতিৰে বিবাদ নিষ্পত্তি কৰা গ্ৰাম সভাৰ অন্যতম প্ৰধান দায়িত্ব।

৫। **উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ অনুমোদন আৰু নিৰীক্ষণ**

পেছাৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিধান হ'ল অনুসূচিত এলেকাসমূহত উন্নয়নমূলক প্ৰকল্প আৰু পুনৰ্বাসনৰ বাবে ভূমি অধিগ্ৰহণৰ কাম গ্ৰাম সভা বা পঞ্চায়তৰ সৈতে আলোচনা অবিহনে কৰিব নোৱাৰিব।

৬। **প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনা**

সৰু সৰু জলভাগ পৰিচালনা আৰু পৰিকল্পনা কৰাৰ লগতে এই অঞ্চলসমূহৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদসমূহ যাতে বহনক্ষমভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাৰ বাবে পঞ্চায়তসমূহৰ দায়িত্ব আছে।

৭। **সৰু সৰু বনজ উৎপাদন আৰু গাঁৱৰ বজাৰৰ ওপৰত অধিকাৰ**

জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ অৰ্থনৈতিক অধিকাৰ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ গ্ৰামসভা বা পঞ্চায়তক সামান্য বনজ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ মালিকীস্বত্ব আৰু গাঁৱৰ বজাৰৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ অৰ্পণ কৰা হয়।

৮। **মদ্যপান আৰু ঋণ নিয়ন্ত্ৰণ**

জনজাতীয় লোকৰ শোষণ ৰোধ কৰিবলৈ গ্ৰাম সভা বা পঞ্চায়তক মাদক দ্ৰব্যৰ বিক্ৰী আৰু সেৱন নিষিদ্ধ বা নিয়ন্ত্ৰণ আৰু ঋণ নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।

৯। **জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ**

অধ্যক্ষৰ পদকে ধৰি অনুসূচিত এলেকাৰ সকলো পঞ্চায়তৰ মুঠ আসনৰ কমেও ৫০% অনুসূচিত জনজাতিসকলৰ বাবে সংৰক্ষিত।

১০। **বিচ্ছিন্ন ভূমি পুনৰুদ্ধাৰ**

গ্ৰাম সভা বা পঞ্চায়তক জনজাতীয় জনগোষ্ঠীক ভূমি বিচ্ছিন্নতাৰ পৰা ৰক্ষা কৰাৰ লগতে অবৈধভাৱে বিচ্ছিন্ন ভূমি ইয়াৰ সঠিক জনজাতীয় মালিকক পুনৰ ঘূৰাই দিয়াৰ বাবে উপযুক্ত ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছে।

এই বিধানসমূহে জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহক সবলীকৰণ, বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন সম্প্ৰসাৰণ আৰু পঞ্চম অনুসূচীৰ অঞ্চলসমূহত বাস কৰা জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ আৰ্থ-সাংস্কৃতিক আৰু অৰ্থনৈতিক অধিকাৰ সু�ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত পেছা আইনসমূহৰ ভূমিকাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

গ্ৰামসভাৰ ভূমিকা আৰু কার্য্য ঃ

ওপৰত উল্লেখ কৰা অনুসৰি পেছা আইনখনৰ এটা প্ৰধান দিশ আছিল প্ৰতিখন গাঁৱতে গ্ৰামসভাৰ ব্যৱস্থা। গ্ৰামসভাক পেছা আইনৰ অধীনত "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চল"ত গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাত বিশিষ্ট ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। গ্ৰামসভাৰ কিছুমান কাম হ'ল—

ক) গাঁও পৰ্যায়ত পঞ্চায়তে সেইবোৰ ৰূপায়ণৰ বাবে লোৱাৰ আগতে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা, কার্যসূচী, প্ৰকল্পসমূহ অনুমোদন কৰা;

খ) দৰিদ্ৰতা হ্ৰাস কৰাৰ লক্ষ্যৰে আৰু অন্যান্য পদক্ষেপৰ অধীনত সহায় লাভ কৰিবলৈ ব্যক্তিক বাছনি বা চিনাক্ত কৰাৰ দায়িত্বত থকা।

গ) প্ৰতিখন গাঁৱতে নিৰ্বাচনৰ তালিকাত নাম থকা লোকেৰে গঠিত এখন গ্ৰামসভা হ'ব লাগে।

ঘ) জনসাধাৰণৰ পৰম্পৰা, ৰীতি-নীতি, আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ লগতে সাম্প্ৰদায়িক সম্পদসমূহ সুৰক্ষিত আৰু বজাই ৰখা আৰু পৰম্পৰাগত উপায়েৰে স্থানীয় সংঘাত সমাধান কৰা।

ঙ) উন্নয়নমূলক প্ৰকল্পৰ বাবে মাটি অধিগ্ৰহণ কৰাৰ সময়ত আৰু নিৰ্দিষ্ট অঞ্চলত এনে প্ৰকল্পৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত ব্যক্তিসকলক পুনৰ সংস্থাপন বা পুনৰ সংস্থাপন কৰাৰ সময়ত গ্ৰামসভা বা সংশ্লিষ্ট পৰ্যায়ৰ পঞ্চায়তৰ সৈতে পৰামৰ্শ ল'ব লাগিব। ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত প্ৰকল্পসমূহৰ পৰিকল্পনা আৰু নিষ্পাদনৰ সমন্বয় কৰা হ'ব।

৪.৬ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসনৰ বাবে প্ৰত্যাহ্বান আৰু অগ্ৰগতিৰ পথ

এক শক্তিশালী সাংবিধানিক ব্যৱস্থা থকাৰ পিছতো "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" অঞ্চলত ফলপ্ৰসূ শাসন ব্যৱস্থাত বাধাৰ সৃষ্টি হৈছে। জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ শাসনৰ বাবে কিছুমান প্ৰত্যাহ্বান তলত দিয়া হ'ল।

ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক প্ৰত্যাহ্বান

- **সীমিত স্বায়ত্ত্বশাসন ঃ** সংবিধানৰ পৰা নিশ্চয়তা থকাৰ পিছতো ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে স্বায়ত্তশাসিত জিলা পৰিষদ আৰু গ্ৰাম সভাসমূহক বিভিন্ন উপায়েৰে আবণ্টিত স্বায়ত্ত্বশাসনক প্ৰায়ে সীমিত কৰি ৰাখে, যাৰ ফলত বিবাদ আৰু অদক্ষতাৰ সৃষ্টি হয়।
- **নীতি ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱধান ঃ** পেছা আইনত উল্লেখ কৰা নীতি আৰু ইয়াৰ প্ৰকৃত ৰূপায়ণৰ মাজত বহু পাৰ্থক্য আছে। অজ্ঞানতা, আমোলাতান্ত্ৰিক নিষ্ক্ৰিয়তা আদি সমস্যাই ফলপ্ৰসূ শাসন ব্যৱস্থাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।
- **ৰাজনৈতিক বৰ্জন ঃ** ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় বিধায়িনী দলত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱৰ বাবে জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহে প্ৰায়ে ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সন্মুখীন হয়, যাৰ ফলত তেওঁলোকক প্ৰভাৱিত কৰা নীতিসমূহক প্ৰভাৱিত কৰাৰ ক্ষমতা হ্ৰাস পায়।

সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰত্যাহ্বান

- **দৰিদ্ৰতা আৰু অনগ্ৰসৰতা ঃ** অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলসমূহৰ বৈশিষ্টঞ্জয হৈছে দৰিদ্ৰতা, নিৰক্ষৰতাৰ উচ্চ হাৰ আৰু জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ৰ সাধাৰণ কল্যাণত প্ৰভাৱ পেলোৱা গুৰুত্বপূৰ্ণ আন্তঃগাঁথনিৰ অভাৱ।
- **ভূমি বিচ্ছিন্নতা আৰু স্থানচ্যুতি ঃ** জনজাতীয় গোটসমূহে প্ৰায়ে বিভিন্ন আন্তঃগাঁথনি আৰু ঔদ্যোগিক উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ বাবে নিজৰ মাটি ক্ৰয় কৰাৰ ফলত হোৱা স্থানচ্যুতিৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হয় যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক অসহায়তা আৰু বেছিকৈ বৃদ্ধি পায়।
- **সাংস্কৃতিক খহনীয়া ঃ** আধুনিকীকৰণৰ প্ৰভাৱ আৰু অজনজাতীয় জনসংখ্যাৰ প্ৰবাহৰ বাবে জনজাতীয় লোকসকলৰ পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় মচি পেলোৱাৰ ভাবুকিৰ সন্মুখীন হৈছে।

পৰিৱেশৰ প্ৰত্যাহ্বান

- **বনাঞ্চল ধ্বংস আৰু অৱক্ষয় ঃ** খনন, উদ্যোগিক কাৰঞ্জয্যকলাপ আৰু বনাঞ্চল ধ্বংসই জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ৰ বাবে গুৰুতৰ পৰিৱেশ সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। এই সম্পদসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল খিলঞ্জীয়া জনসংখ্যাৰ জীৱিকা তথা পৰিৱেশৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ পৰে।
- **জলবায়ু পৰিৱৰ্তন ঃ** জলবায়ু পৰিৱৰ্তনে জনজাতীয় অঞ্চলসমূহক অত্যধিকভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে, যিবোৰ সঘনাই জীৱিকাৰ বাবে কৃষি আৰু প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। ইয়াত বৰষুণৰ পৰিৱৰ্তিত ধৰণ আৰু চৰম বতৰৰ পৰিঘটনাও অন্তৰ্ভুক্ত।

এইটোও উল্লেখ কৰিব পাৰি যে পেছাৰ অধীনত গ্ৰাম্য প্ৰশাসনৰ বাটত বহুতো বাধা আছে, যেনে— জনজাতীয় জনগোষ্ঠীসমূহৰ অধিকাৰৰ প্ৰতি সজাগতাৰ অভাৱ, ক্ষমতা আৰু গ্ৰামসভালৈ কৰ্তৃত্ব প্ৰদানৰ আমোলাতান্ত্ৰিক বিৰোধিতা। প্ৰশাসনিক সামৰ্থ্যৰ অভাৱ, স্থানীয় অভিজাত শ্ৰেণীৰ প্ৰভাৱ আৰু সম্পদৰ সীমাবদ্ধতাৰ বাবে শাসন প্ৰতিষ্ঠানসমূহ আৰু অধিক

দুৰ্বল হৈ পৰে। তদুপৰি আধুনিক গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থা জাপি দিয়াৰ ফলত পৰম্পৰাগত প্ৰতিষ্ঠানসমূহ বিঘ্নিত হয় আৰু নিৰীক্ষণৰ অভাৱ, সম্পদৰ শোষণ, উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনা আদিৰ সৈতে দুৰ্বল সংহতিৰ বাবে ইয়াৰ কাৰ্যকাৰিতা বাধাগ্ৰস্ত হয়।

সজাগতা বৃদ্ধি, সামৰ্থ্য বিকাশ আৰু ৰাজ্যিক আইনসমূহক পেছাৰ সৈতে সামঞ্জস্য কৰি তোলাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থাসমূহ এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ বাবে অপৰিহাৰ্য পদ্ধতি। পৰম্পৰাগত শাসন প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সহায় কৰা, আৰ্থিক স্বায়ত্বশাসনৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা আৰু পেছা আইনৰ ফলপ্ৰসূ কাম-কাজ আৰু জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ৰ দ্বাৰা স্থানীয় আত্মশাসনক সুৰক্ষা আৰু সবলীকৰণৰ বাবে গ্ৰামসভাক সবলীকৰণ কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। কঠোৰ তদাৰকী পদ্ধতি স্থাপন কৰি আৰু মহিলা আৰু যুৱক-যুৱতীসকলৰ দৰে অপ্ৰতিনিধিত্বশীল গোটৰ প্ৰতিনিধিত্ব শক্তিশালী কৰি অন্তৰ্ভুক্ত ব্যৱস্থা বৃদ্ধি কৰিব পাৰি। চৰকাৰী কল্যাণমূলক কাৰ্যসূচীসমূহ পেছাৰ নিয়মৰ সৈতে মিল থকাটো নিশ্চিত কৰি অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত বহনক্ষম শাসন ব্যৱস্থাক প্ৰসাৰিত কৰা হ'ব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩: পেছা (PESA) আইনখনৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি?

প্ৰশ্ন ৪: পেছা, ১৯৯৬ গঠনৰ পৰামৰ্শ দিয়া সমিতিখনৰ নাম লিখক।

৪.৭ উপসংহাৰ

ভাৰতৰ "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" অঞ্চলত জনজাতীয় জনগোষ্ঠীসমূহক সবলীকৰণ, তেওঁলোকৰ সাংস্কৃতিক পৰিচয় সংৰক্ষণ আৰু তেওঁলোকৰ অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে গ্ৰাম্য শাসন এক জটিল ব্যৱস্থা। জনজাতীয় অঞ্চলৰ শাসন ব্যৱস্থা ভাৰতীয় সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচী আৰু পঞ্চায়ত (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (PESA)ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। ই বিকেন্দ্ৰীকৃত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ উপৰিও ই প্ৰথাগত আইনসমূহ সুৰক্ষিত কৰে আৰু সম্পদৰ সম্প্ৰদায়ৰ নেতৃত্বত ব্যৱস্থাপনাক সমৰ্থন কৰে। স্বায়ত্তশাসিত জিলা পৰিষদ আৰু গ্ৰাম সভাৰ দৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ সংস্থাই অংশগ্ৰহণমূলক শাসন ব্যৱস্থাত সহায় কৰে। তেওঁলোকে মানুহক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে। এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহে জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহক নিজৰ কাম-কাজ পৰিচালনা কৰিবলৈ আৰু সামাজিক, ৰাজনৈতিক, সাংস্কৃতিক, আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

কিন্তু "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" অঞ্চলৰ ফলপ্ৰসূ শাসন ব্যৱস্থা দৰিদ্ৰতা, সাংস্কৃতিক অৱনতি, ৰাজনৈতিক বৰ্জন আৰু পৰিৱেশৰ অৱক্ষয় আদি বিষয়ৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। এই সমস্যাসমূহ জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ৰ সজাগতাৰ অভাৱ আৰু নীতি প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন সীমাৱদ্ধতাৰ বাবে আৰু অধিক ভয়াৱহ হৈ উঠে। এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ বাবে পৰম্পৰাগত শাসন ব্যৱস্থাসমূহ সংৰক্ষণ আৰু পুনৰ বিকশিত কৰা, জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ ভিতৰত

সামৰঞ্জথ্য গঠনক উৎসাহিত কৰা আৰু পেছাৰ সৈতে ৰাজ্যিক নীতিসমূহৰ সমন্বয় সাধনৰ বাবে সমন্বিত প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰয়োজন। এই স্থানসমূহত বহনক্ষম শাসন ব্যৱস্থা নিশ্চিত কৰিবলৈ জনজাতীয় পৰম্পৰাক বৃহত্তৰ ৰাষ্ট্ৰীয় গাঁথনিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ লগতে সন্মান জনোৱা সন্মিলিত উন্নয়ন কৌশলৰ প্ৰয়োজন।

✓ ৪.৮ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ভাৰতত 'অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসন' বুলিলে "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে নিৰ্ধাৰিত অঞ্চলসমূহৰ স্থানীয় আত্মশাসন ব্যৱস্থাক বুজোৱা হয় য'ত বিভিন্ন "জনজাতি আৰু অনুসূচিত" সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্গত যথেষ্ট সংখ্যক লোকে বাস কৰে। স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ মূল লক্ষ্য হৈছে জনজাতীয় আৰু অনুসূচিত জনগোষ্ঠীসমূহক সবলীকৰণ কৰা। ইয়াৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে গ্ৰাম সভাৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে নিজৰ কাম-কাজ নিজে পৰিচালনা কৰিব পাৰে। একে সময়তে ই তেওঁলোকৰ সংস্কৃতি, পৰম্পৰা আৰু প্ৰথাগত আইনক সন্মান কৰে। এই ব্যৱস্থাটো পঞ্চায়ত (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ (PESA)ৰ দ্বাৰা সমৰ্থিত। এই আইনখনে বিকেন্দ্ৰীকৃত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণক প্ৰসাৰিত কৰে আৰু ভাৰতৰ গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত জনজাতীয় জনগোষ্ঠীসমূহৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰে।
- 'জনজাতীয় আৰু অনুসূচিত' সম্প্ৰদায়ৰ স্বায়ত্তশাসন প্ৰসাৰিত কৰাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থাসমূহৰ ভিতৰত ভূমি, প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ আৰু তেওঁলোকৰ সাংস্কৃতিক আৰু পৰম্পৰাগত পদ্ধতিসমূহ সংৰক্ষণ আৰু প্ৰচাৰৰ ক্ষমতা অন্তৰ্ভুক্ত।
- জনজাতীয় জনগোষ্ঠীৰ বিষয় আৰু সমস্যাজনিত উদ্বেগ অধ্যয়ন আৰু বুজিবলৈ দুখন উপ-সমিতি— যেনে— এ.ভি. ঠাক্কাৰ আৰু ১৯৪৭ চনত গোপীনাথ বৰদলৈৰ নেতৃত্বত উত্তৰ-পূৰ সীমান্ত (অসম) জনজাতি আৰু বৰ্ধিত এলেকা উপ-সমিতি গঠন কৰা হয়।
- এই দুখন সমিতিৰ পৰামৰ্শ মতেই অসমৰ বাহিৰে আন জনজাতি জনগোষ্ঠীৰ বসতিপ্ৰধান অঞ্চলসমূহক "অনুসূচিত এলেকা" আৰু অসম ৰাজ্যৰ জনজাতীয় বসতিপ্ৰধান অঞ্চলসমূহক "জনজাতি অঞ্চল" হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়।
- পিছলৈ এই "অনুসূচিত" আৰু "জনজাতি" অঞ্চলসমূহ ১৯৫০ চনত স্বাধীন ভাৰতৰ সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীৰ বিশেষ বিধান হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।
- ভাৰতৰ সংবিধানৰ ২৪৪(১) অনুচ্ছেদ, ক খণ্ডৰ অধীনত পঞ্চম অনুসূচীৰ বিধানসমূহ অসম, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যৰ বাহিৰে ভাৰতৰ যিকোনো ৰাজ্যৰ অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হ'ব।
- ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে যিকোনো অঞ্চলক "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে নিৰ্ধাৰণ বা প্ৰত্যাহাৰ কৰাৰ কৰ্তৃত্ব সংৰক্ষিত ৰাখিছে যদিও পঞ্চম অনুসূচীৰ অধীনত সংবিধানে ৰাজ্যসমূহৰ ৰাজ্যপালসকলক "অনুসূচিত এলেকা"সমূহ শাসন আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ বিস্তৃত ক্ষমতা আৰু কাৰ্য্যৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে, য'ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক সংসদ বা ৰাজ্যিক বিধায়িনী

দলৰ কোনো আইন অনুসূচিত এলেকাত প্ৰয়োগ নকৰিবলৈ বা ইয়াৰ অধীনত প্ৰয়োগ নকৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়াৰ কৰ্তৃত্বও অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ই ব্যতিক্ৰম আৰু পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে। (খ অংশ, দফা ৫(১))।

- সংবিধানৰ পঞ্চম সূচীত জনজাতীয় পৰামৰ্শদাতা পৰিষদ (TAC)ৰ ব্যৱস্থাও আছে (খ অংশ, দফা ৪(১))। অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নতিৰ সৈতে জড়িত বিষয়সমূহৰ পৰামৰ্শ দিবলৈ অনুসূচিত এলেকা থকা ৰাজ্যসমূহত টিএচি স্থাপন কৰা হয়। প্ৰতিটো টিএচিত বিশজনলৈকে সদস্য থাকে, য'ত তিনি চতুৰ্থাংশ ৰাজ্যখনৰ বিধানসভাৰ পৰা অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ প্ৰতিনিধি। (খ, (১) আৰু (২) খণ্ড)।
- ষষ্ঠ সূচীত জনজাতীয় অঞ্চলসমূহ স্বায়ত্তশাসিত জিলা আৰু স্বায়ত্তশাসিত অঞ্চল হিচাপে প্ৰশাসনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। তদুপৰি ইয়াত স্বায়ত্তশাসিত জিলা পৰিষদ আৰু কিছুমান বিধানসভা, ন্যায়িক আৰু প্ৰশাসনিক কাৰ্য্য আৰু ক্ষমতা থকা আঞ্চলিক পৰিষদ গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে।
- ষষ্ঠ অনুসূচীত তালিকাভুক্ত উত্তৰ-পূৱ ভাৰতৰ চাৰিখন ৰাজ্যত স্বায়ত্তশাসিত জিলা আৰু স্বায়ত্তশাসিত অঞ্চল হিচাপে দহটা অঞ্চল নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে।
- ২৪৩এম অনুচ্ছেদ অনুসৰি কিছুমান বিশেষ অঞ্চল ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত ৰখা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত ২৪৪(১) অনুচ্ছেদৰ অধীনত উল্লেখ কৰা আৰু পঞ্চম অনুসূচীত তালিকাভুক্ত অনুসূচিত এলেকাসমূহো অন্তৰ্ভুক্ত। ২৪৪(২) অনুচ্ছেদৰ অধীনত উল্লেখ কৰা আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত তালিকাভুক্ত জনজাতীয় অঞ্চলসমূহো ইয়াৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- আনুষ্ঠানিকভাৱে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান প্ৰৱৰ্তন কৰাৰ পাছত অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলতো এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সম্প্ৰসাৰিত কৰিব লাগে বুলি অনুভৱ কৰা হ'ল। এই কথা পৰীক্ষা কৰিবলৈ ১৯৯৪ চনত ডি এছ ভূৰিয়াৰ অধ্যক্ষতাত ভূৰীয়া কমিটি নামৰ এখন উচ্চস্তৰীয় সমিতি গঠন কৰা হয়। এই সমিতিৰ পৰামৰ্শৰ ভিত্তিত ভাৰতৰ সংসদে পঞ্চায়তৰ বিধান (অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণ) আইন, ১৯৯৬ নামৰ এখন আইন প্ৰণয়ন কৰে, যাক জনপ্ৰিয়ভাৱে পেছা আইন বুলি জনা যায়। সহজ ভাষাত ক'বলৈ গ'লে পেছা আইনখনে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (পি আৰ আই) সম্পৰ্কীয় সংবিধানৰ নৱম খণ্ডৰ বিধানসমূহ অনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰিছে। পেছা আইনখনৰ দৃষ্টিভংগী হৈছে ভাৰতৰ "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" জনগোষ্ঠীসমূহক আত্মশাসন ব্যৱস্থা প্ৰদান কৰা।

৪.৯ অধিক জানিবলৈ

1) Bhagat-Ganguly, V., & Kumar, S. (Eds.). (2021). India's scheduled areas: Untangling governance, law and politics. Routledge India. https://doi.org/10.4324/9780429285417

2) Xaxa, V. (2019, November 9). Governors and the Fifth Schedule: Failing the Constitutional Mandate. Economic and Political Weekly, 54(44), 10–11.

৪.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ভাৰতত 'অনুসূচিত আৰু জনজাতীয় অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসন' বুলিলে "অনুসূচিত এলেকা" হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰা অঞ্চলসমূহৰ স্থানীয় আত্মশাসন ব্যৱস্থাক বুজোৱা হয় য'ত বিভিন্ন "জনজাতি আৰু অনুসূচিত" সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্গত যথেষ্ট সংখ্যক লোকে বাস কৰে।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসম, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু ত্ৰিপুৰা।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পঞ্চায়ত শ্চঅনুসূচিত এলেকালৈ সম্প্ৰসাৰণগ্ন আইন, ৰজ্মজ্মছ

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভুৰিয়া সমিতি।

৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **অতি চমু প্ৰশ্ন**

প্ৰশ্ন ১: সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদে "অনুসূচিত এলেকা" আৰু "জনজাতি অঞ্চল" হিচাপে অধিসূচনা কৰা অঞ্চলসমূহৰ প্ৰশাসনৰ বিশেষ ব্যৱস্থাৰ প্ৰদান কৰিছে?

প্ৰশ্ন ২: মৌলিক অধিকাৰ, সংখ্যালঘু আৰু জনজাতীয় আৰু বৰ্ধিত অঞ্চলৰ সমিতিৰ অধ্যক্ষ কোন আছিল?

প্ৰশ্ন ৩: যিকোনো এখন পঞ্চম সূচীৰ অন্তৰ্ভূক্ত ৰাজ্যৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৪: টিএচি (TAC)ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি?

প্ৰশ্ন ৫: অসমৰ স্বায়ত্তশাসিত জিলাৰ নামসমূহ লিখক।

খ) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: ষষ্ঠ অনুসূচীৰ স্বায়ত্তশাসিত জিলা আৰু আঞ্চলিক পৰিষদৰ ক্ষমতা আৰু কাৰ্য্যৰ বিষয়ে চমুকৈ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ২: গ্ৰামসভাৰ কাম-কাজৰ ওপৰত এটা চমু টোকা প্ৰস্তুত কৰক।

গ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: পেছা আইন, ১৯৯৬ কি? ইয়াৰ মূল বিধানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: "অনুসূচিত আৰু জনজাতীয়" অঞ্চলত গ্ৰাম্য শাসনৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩: পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীৰ সাংবিধানিক বিধান ব্যাখ্যা কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৫ ঃ গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ প্ৰতিষ্ঠান আৰু সংস্থা

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসনৰ অর্থ আৰু বিৱর্তন
৫.৪ গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ বাবে স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত সংস্থা আৰু প্রতিষ্ঠান
৫.৫ পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠান: শাসন আৰু পৰিকল্পনাত গাঁথনি আৰু ভূমিকা
৫.৬ প্রত্যাহ্বান আৰু অগ্রগতিৰ পথ
৫.৭ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ
৫.৮ অধিক জানিবলৈ
৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৫.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি,

- ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসনৰ বিৱর্তনৰ অর্থ আৰু ইতিহাস বুজিব পাৰিব।
- গ্রাম্য পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়নত ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ ভূমিকা সম্পর্কে জানিব পাৰিব।
- ভাৰতৰ গ্রাম্য অঞ্চলত অংশগ্রহণমূলক আৰু বিকেন্দ্রীকৃত শাসন ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলাৰ ক্ষেত্রত পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ গঠন, ভূমিকা সম্পর্কে জানিব।
- গ্রাম্য শাসন আৰু উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনাত ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় চৰকাৰী সংস্থা আৰু পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

স্থানীয় চৰকাৰী প্রতিষ্ঠানসমূহক ভাৰতৰ তিনি স্তৰৰ চৰকাৰ ব্যৱস্থাৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ হিচাপে গঢ়ি তোলা হৈছে। স্থানীয় জনগোষ্ঠীসমূহৰ বাবে কল্যাণমূলক ব্যৱস্থাসমূহ প্রসাৰিত কৰাত আৰু ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইত পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়নমূলক প্রচেষ্টা গ্রহণ কৰাত তৃণমূল পর্যায়ত গণতান্ত্রিক প্রক্রিয়াত গণ অংশগ্রহণ ব্যাপক আৰু গভীৰ কৰাৰ ক্ষেত্রত স্থানীয় চৰকাৰৰ প্রতিষ্ঠান আৰু সংস্থাসমূহ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। ভাৰতত স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাক ব্যাপকভাৱে দুটা

ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে - গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া। এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতৰ গ্রাম্য অঞ্চল আৰু সম্প্রদায়ৰ পৰিকল্পনা, উন্নয়ন আৰু প্রশাসনৰ বাবে দায়বদ্ধ প্রতিষ্ঠান আৰু সংস্থাসমূহৰ ওপৰত আলোচনা কৰিম।

৫.৩ ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসনৰ অর্থ আৰু বিৱর্তন

ভাৰতৰ প্রেক্ষাপটত গ্রাম্য শাসনে ভাৰতৰ বিভিন্ন গ্রাম্য অঞ্চলত বসবাস কৰা গ্রাম্য জনগোষ্ঠীসমূহৰ জীৱনৰ মানদণ্ড আৰু জীৱিকাৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলোৱা ব্যৱস্থা প্রশাসন আৰু পৰিকল্পনাক বুজায়। ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসনক এনে ব্যৱস্থা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি, যাৰ জৰিয়তে স্থানীয় শাসনৰ প্রতিষ্ঠানসমূহে, বিশেষকৈ পঞ্চায়তসমূহে গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ প্রয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণৰ বাবে ৰাজনৈতিক, প্রশাসনিক আৰু আর্থিক ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে, অত্যাৱশ্যকীয় ৰাজহুৱা সেৱাসমূহ প্রদান কৰে আৰু গ্রাম্য জনগোষ্ঠীসমূহক ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে সবলীকৰণ কৰে। ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসন ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু অংশগ্রহণমূলক সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ নীতিৰ ওপৰত গঢ় লৈ উঠিছে যাতে শাসন প্রক্রিয়াত গ্রাম্য জনগোষ্ঠীসমূহৰ অধিক অংশগ্রহণ নিশ্চিত হয় আৰু ভাৰতৰ বিশাল গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ কৃষি, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, আন্তঃগাঁথনি, সমাজ কল্যাণৰ সৈতে জড়িত নীতিসমূহৰ ফলপ্রসূ পৰিকল্পনা আৰু স্বচ্ছ ৰূপায়ণৰ বাবে চৰকাৰী সংস্থাসমূহ যাতে প্রকৃততে দায়বদ্ধ হয়। ভাৰতত গ্রাম্য শাসনে মূলতঃ পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠান (PRI) সমূহৰ কাম-কাজক বুজায়, যিবোৰ ক্ষমতা বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু স্থানীয় আত্মশাসনক প্রসাৰিত কৰাৰ বাবে প্রতিষ্ঠা কৰা গণতান্ত্রিক প্রতিষ্ঠান। এই প্রতিষ্ঠানসমূহক ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী (১৯৯২)ৰ দ্বাৰা ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে, যিয়ে গাঁও, মধ্য আৰু জিলা পর্যায়ত পঞ্চায়ত স্থাপনৰ বাবে আইনী কাঠামো প্রদান কৰে। পঞ্চায়তসমূহৰ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ লগতে বিভিন্ন কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰী সংস্থা আছে যিয়ে গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

ভাৰতত কিবা নহয় কিবা ৰূপত স্থানীয় শাসনৰ এক দীর্ঘদিনীয়া ঐতিহাসিক পৰম্পৰা আছে যিটো সহস্রাব্দৰ ভিতৰত, প্রাচীন কালৰ পৰা মধ্যযুগীয়, ঔপনিৱেশিক আৰু স্বাধীনতাৰ পিছৰ যুগলৈকে বিকশিত হৈছে। মৌর্য যুগত গ্রাম্য শাসন ব্যৱস্থা শাসনৰ এক বিশিষ্ট বৈশিষ্ট্য হৈ পৰিছিল। বিশেষকৈ সম্রাট অশোকৰ অধীনত মৌর্যসকলৰ কেন্দ্রীয় চৰকাৰে এক জটিল প্রশাসনিক ব্যৱস্থা স্থাপন কৰিছিল য'ত স্থানীয় বিষয়া যেনে স্থনীকা, গোপা আৰু গ্রামিকা (গাঁওবুঢ়া) সকলে গ্রাম্য অঞ্চল শাসন কৰিছিল। গুপ্ত যুগে বিভিন্ন স্থানীয় সংস্থাৰ জৰিয়তে গ্রাম্য শাসনক আৰু অধিক প্রতিষ্ঠানিক কৰি তুলিছিল। মধ্যযুগত মোগলসকলে স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা প্রতিষ্ঠা কৰিছিল য'ত জমিদাৰ (মাটিৰ মালিক)সকলক ৰাজহ সংগ্রহ আৰু গ্রাম্য অঞ্চলত আইন-শৃংখলা বজাই ৰখাৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল।

ব্রিটিছ ঔপনিৱেশিক শাসনে প্রৱর্তন কৰা ভূমি ৰাজহৰ নতুন ব্যৱস্থা, আইনী ব্যৱস্থা আৰু

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰে ভাৰতৰ গ্ৰাম্য শাসন ব্যৱস্থাৰ আমূল পৰিৱৰ্তন ঘটালে। ব্ৰিটিছে গ্ৰাম সভাৰ দৰে পৰম্পৰাগত গাঁও শাসনৰ গাঁথনিক নাকচ কৰি জিলা বিষয়া (সংগ্ৰাহক)ৰ হাতত কৰ্তৃত্ব কেন্দ্ৰীভূত কৰিছিল। কেৱল কিছুমান অঞ্চলত বৃটিছৰ তত্বাৱধানত হ'লেও গাঁও পঞ্চায়ত (স্থানীয় পৰিষদ)ৰ পৰম্পৰাগত ব্যৱস্থাটো চলিবলৈ দিয়া হৈছিল। ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ব্ৰিটিছ ঔপনিৱেশিক চৰকাৰে বিশেষকৈ চহৰ অঞ্চলত সীমিত স্থানীয় আত্মশাসন প্ৰৱৰ্তনৰ প্ৰয়াস কৰিছিল যদিও গ্ৰাম্য আত্মশাসন প্ৰৱৰ্তনৰ কোনো উল্লেখযোগ্য প্ৰচেষ্টা গ্ৰহণ নাছিল। ১৯০৯ চনৰ ভাৰতীয় পৰিষদ আইন আৰু মণ্টেগু-চেলমছফৰ্ড সংস্কাৰ (১৯১৯)ৰ দ্বাৰা শাসন ব্যৱস্থাত কিছু পৰিমাণে স্থানীয় অংশগ্ৰহণৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল যদিও গ্ৰাম্য অঞ্চলসমূহ বেছিভাগেই পৰোক্ষ উপায়েৰে পৰিচালিত হৈছিল। এই ক্ষেত্ৰত মূলতঃ আত্মপ্ৰশাসনৰ পৰিৱৰ্তে ৰাজহ আহৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল।

স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ সময়ত মহাত্মা গান্ধীৰ দৰে জাতীয়তাবাদী নেতাই গ্ৰাম স্বৰাজ বা গাঁৱৰ আত্মশাসনৰ পোষকতা কৰিছিল, য'ত বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন ব্যৱস্থাৰ অধীনত প্ৰতিখন গাঁও নিজৰ নিজৰ কাম-কাজ পৰিচালনাৰ বাবে দায়বদ্ধ হ'ব। তেওঁ গাঁও পঞ্চায়ত, তালুকা পঞ্চায়ত, জিলা পঞ্চায়ত, প্ৰাদেশিক পঞ্চায়ত আৰু সৰ্বভাৰতীয় পঞ্চায়তৰ পাঁচটা স্তৰৰ ব্যৱস্থাৰ কল্পনা কৰিছিল। তেওঁ কল্পনা কৰা প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটো আছিল এনে এটা পিৰামিড যিটো দেশৰ অসংখ্য গাঁও সম্প্ৰদায়ৰ দ্বাৰা গঠিত।

স্বাধীনতাৰ পিছত গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ প্ৰথম প্ৰচেষ্টা ১৯৫২ চনত সামূহিক উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ দ্বাৰা কৰা হয় আৰু তাৰ পিছত ৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰসাৰণ আঁচনি, ১৯৫৩ৰ জৰিয়তে সামান্য সফলতা লাভ কৰা হয়। বলৱন্ত ৰায় মেহতা সমিতিৰ পৰামৰ্শৰ পিছত ভাৰতৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী জৱাহৰলাল নেহৰুৱে ১৯৫৯ চনৰ ২ অক্টোবৰত ৰাজস্থানৰ নগৌৰত গ্ৰাম্য শাসনৰ বাবে প্ৰথম পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান উদ্বোধন কৰে। ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইন, ১৯৯২ চনত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাক সাংবিধানিক ৰূপ দিয়া হৈছে। তলৰ উপ-অধ্যায়সমূহত আমি গ্ৰাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ বাবে দায়বদ্ধ আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ বিভিন্ন কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰী সংস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব।

৫.৪ গ্ৰাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ বাবে স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত সংস্থা আৰু প্ৰতিষ্ঠান

ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়ন মন্ত্ৰালয় (MoRD) হৈছে গ্ৰাম্য খণ্ডৰ উন্নতিৰ লক্ষ্যৰে নীতি, নিয়ম, আৰু পদক্ষেপ প্ৰণয়নৰ বাবে শীৰ্ষ সংস্থা। মন্ত্ৰালয়ৰ উদ্দেশ্য হৈছে গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ জীৱনৰ মান উন্নত কৰা, উন্নয়নমূলক বৈষম্য দূৰ কৰা আৰু সমাজৰ অতি বঞ্চিত লোকসকলে যাতে এই পদক্ষেপসমূহৰ দ্বাৰা উপকৃত হয়।

মন্ত্ৰালয়টো দুটা মূল বিভাগত বিভক্ত ঃ

১। **ভূমি সম্পদ বিভাগ (Department of Land Resources- DoLR)**

ভূমি সম্পদ বিভাগে বিশেষকৈ বৰষুণৰ দ্বাৰা পৰিচালিত আৰু অৱক্ষয়িত অঞ্চলত বহনক্ষম

ভূমি ব্যৱস্থাপনা আৰু ভূমিৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। মূল লক্ষ্যসমূহৰ ভিতৰত আছে:

- ভূমিৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ বাবে সংহত জলভাগ ব্যৱস্থাপনাক প্ৰসাৰ কৰা।
- ৰাষ্ট্ৰীয় ভূমি অভিলেখ আধুনিকীকৰণ কাৰ্যসূচী (এনএলআৰএমপি) ৰূপায়ণত ৰাজ্যঙ্গকেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলসমূহক সহায় কৰা।

ভূমি সংস্কাৰৰ তদাৰক কৰা আৰু ভূমিৰ সৈতে জড়িত আইন পৰিচালনা কৰা, যেনে— ভূমি অধিগ্ৰহণ আইন, ১৮৯৪ আৰু ২০০৭ চনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পুনৰ্বাসন আৰু পুনৰ সংস্থাপন নীতি।

২। **গ্ৰামোন্নয়ন বিভাগ (Department of Rural Development - DRD)**

দৰিদ্ৰতা নিৰাময় আৰু আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নৰ লক্ষ্যৰে বিভিন্ন সেৱা আৰু আঁচনিৰ জৰিয়তে গ্ৰাম্য উন্নয়ন বিভাগৰ দায়িত্ব। মূল কাৰ্য্যসমূহৰ ভিতৰত আছে—

- গ্ৰাম্য জনসাধাৰণৰ বাবে মজুৰি নিয়োগ আৰু আত্মনিয়োগ সৃষ্টি আঁচনিৰ প্ৰসাৰ।
- জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিবলৈ গৃহ নিৰ্মাণ, জলসিঞ্চন আৰু মৌলিক সেৱা প্ৰদান কৰা।
- প্ৰশিক্ষণ আৰু গৱেষণাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা, লগতে স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থা শক্তিশালী কৰিবলৈ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সহায় কৰা।
- সংযোগ আৰু অৰ্থনৈতিক সুযোগ বৃদ্ধিৰ বাবে পথকে ধৰি গ্ৰাম্য আন্তঃগাঁথনি উন্নয়ন কৰা।

দুয়োটা বিভাগে গ্ৰাম্য অঞ্চলসমূহৰ উন্নীতকৰণ, জীৱন-যাপনৰ অৱস্থা উন্নত কৰা তথা ভূমি ব্যৱস্থাপনা, আন্তঃগাঁথনি আৰু জীৱিকা উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হস্তক্ষেপৰ জৰিয়তে বহনক্ষম বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত সহায়ক হোৱাকৈ কাম কৰে। ইয়াৰ ঠাইত নীতি আয়োগ লোৱাৰ পূৰ্বে ভাৰতৰ পৰিকল্পনা আয়োগৰ এটা গ্ৰাম্য উন্নয়ন বিভাগ আছিল যিয়ে গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা আৰু কাৰ্যসূচীৰ বাবে নীতিগত নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰিছিল।

গ্ৰাম্য উন্নয়ন মন্ত্ৰালয়ৰ কাৰ্যসূচী, যেনে— দৰিদ্ৰতা বিৰোধী পদক্ষেপ, মজুৰি নিয়োগ আৰু গ্ৰাম্য গৃহ নিৰ্মাণ, জিলা গ্ৰাম্য উন্নয়ন সংস্থাসমূহে (ডি আৰ ডি এ) কাৰ্যকৰী আৰু তদাৰক কৰে। ভাৰত চৰকাৰৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ পুঁজিৰ এক উল্লেখযোগ্য অংশ বিভিন্ন কেন্দ্ৰীয় পৃষ্ঠপোষকতা আঁচনিৰ অধীনত ডি আৰ ডি এৰ জৰিয়তে প্ৰেৰণ কৰা হয়। বিত্তীয় দৃষ্টিকোণৰ পৰা ডি আৰ ডি এসমূহে গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে জিলা পৰ্যায়ত মূল প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। জিলা পৰ্যায়ৰ বিষয়া আৰু জনপ্ৰতিনিধি, যেনে সংসদৰ সদস্য (সাংসদ), বিধানসভাৰ সদস্য (বিধায়ক)ত আৰু পঞ্চায়ত সমিতিৰ অধ্যক্ষ দুয়োজনেই ডি আৰ ডি এ ছ'চাইটিৰ সদস্য। জিলা পৰিষদৰ সভাপতিগৰাকীয়ে ডি আৰ ডি এৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক অধ্যক্ষ হিচাপে ভূমিকা পালন কৰে। সংগ্ৰাহকৰ হাতত সকলো প্ৰশাসনিক আৰু বিত্তীয় কৰ্তৃত্ব থাকে। আনহাতে প্ৰকল্প সঞ্চালকে সংস্থাটোৰ দৈনন্দিন কাম-কাজ পৰিচালনা কৰে। ডি আৰ ডি এয়ে ভাৰত চৰকাৰৰ গ্ৰাম্য উন্নয়ন মন্ত্ৰালয়, আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ দ্বাৰা পুঁজিৰে বিভিন্ন দৰিদ্ৰতা বিৰোধী কাৰ্যসূচীৰ বাবে বেংক আৰু

কার্যবাহী সংস্থাসমূহক ধন প্রদান কৰে। সংস্থাটোৱে আঁচনিসমূহৰ ৰূপায়ণ আৰু পুঁজিৰ ব্যৱহাৰৰ ওপৰত তীক্ষ্ণ দৃষ্টি ৰাখে।

গ্রাম্য শাসন আৰু উন্নয়নৰ আন এটা মূল সংস্থা হৈছে ৰাষ্ট্রীয় কৃষি আৰু গ্রাম্য উন্নয়ন বেংক (National Bank for Agriculture and Rural Development - NABARD)। গ্রাম্য অঞ্চলৰ ক্ষুদ্র উদ্যোগ, কৃষি, হস্তশিল্প, গ্রাম্য শিল্পকর্ম, গাঁও উদ্যোগ, কুটিৰ উদ্যোগ আৰু অন্যান্য বাণিজ্যিক কার্য্যকলাপৰ বাবে আর্থিক সহায়ৰ পৰিকল্পনা আৰু পৰিচালনাৰ দায়িত্বত থকা অগ্রণী প্রতিষ্ঠান। শিৱৰমণ সমিতিৰ পৰামর্শ অনুসৰি ১৯৮২ চনৰ ১২ জুলাইত সংসদৰ আইনৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্রীয় কৃষি আৰু গ্রাম্য উন্নয়ন আইন ১৯৮১ কার্যকৰী কৰিবলৈ ইয়াক স্থাপন কৰা হৈছিল। গ্রাম্য অঞ্চলত ঋণৰ প্রয়োজনীয়তাক সহজ কৰি তোলাৰ বাবে ই অন্যতম মূল সংস্থা। নাবার্ডৰ উপৰিও গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ বাবে আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ সংস্থা হৈছে আঞ্চলিক গ্রাম্য বেংক (আৰ আৰ বি)। তেওঁলোকৰ মূল লক্ষ্য হৈছে অর্থনৈতিকভাৱে বঞ্চিত গ্রাম্য লোকসকলক বিশেষকৈ ক্ষুদ্র আৰু প্রান্তীয় কৃষক, শিল্পী, কৃষি শ্রমিক আৰু ক্ষুদ্র উদ্যোগীসকলক ঋণ প্রদান কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: ভাৰতৰ প্রেক্ষাপটত গ্রাম্য শাসনৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন ২: ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী কেতিয়া গৃহীত হৈছিল?

৫.৫ পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠান ঃ শাসন আৰু পৰিকল্পনাত গাঁথনি আৰু ভূমিকা

এই কেন্দ্র আৰু ৰাজ্যৰ চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ লগতে সমসাময়িক ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসন, পৰিকল্পনা আৰু উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহে (পি আৰ আই) গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। পি আৰ আইসমূহে বিকেন্দ্রীকৃত শাসনৰ সংস্থা হিচাপে কাম কৰে। ই সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াসমূহক তৃণমূল পর্যায়লৈ অনাটো নিশ্চিত কৰে। এই বিকেন্দ্রীকৃত পদ্ধতিয়ে গ্রাম্য সম্প্রদায়ৰ প্রয়োজন আৰু আকাংক্ষাৰ প্রতি অধিক কার্যক্ষম সঁহাৰি প্রদান কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

ভাৰতীয় গণতন্ত্রৰ ইতিহাসত এক বিশেষ মুহূর্ত হিচাপে পৰিগণিত হোৱা ১৯৯২ চনৰ ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী আইনৰ জৰিয়তে পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাই বর্তমানৰ সাংবিধানিক ভিত্তি অর্জন কৰিছিল। এই সংশোধনীৰ লক্ষ্য আছিল পি আৰ আইসমূহক সাংবিধানিক মর্যাদা, গাঁথনি, ক্ষমতা আৰু দায়িত্বৰ বাবে স্পষ্ট ভিত্তি প্রদান কৰি আৰু গণতান্ত্রিক বৈধতা নিশ্চিত কৰিবলৈ প্রত্যক্ষ নির্বাচন প্রদান কৰি পুনৰুজ্জীৱিত কৰা।

ভাৰতত পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানৰ গাঁথনিত ২০ লাখৰো অধিক জনসংখ্যা থকা সকলো ৰাজ্যতে প্রযোজ্য তিনি স্তৰৰ ব্যৱস্থা অনুসৰণ কৰা হয়। এই ব্যৱস্থাই তৃণমূল পর্যায়ত বিকেন্দ্রীকৃত শাসন ব্যৱস্থা নিশ্চিত কৰে আৰু তলত দিয়া স্তৰসমূহ অন্তর্ভুক্ত হৈ আছে—

১। **গাঁও পর্যায় ঃ গ্রাম পঞ্চায়ত**

গ্ৰামসভা ঃ গ্ৰামসভাত গাঁৱৰ সকলো প্ৰাপ্তবয়স্ক সদস্য (১৮ বছৰ আৰু তাতকৈ অধিক) থাকে আৰু ই সাধাৰণ সভা হিচাপে কাম কৰে য'ত বাসিন্দাসকলে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত প্ৰত্যক্ষভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰে। গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ দ্বাৰা প্ৰস্তাৱিত পৰিকল্পনা, বাজেট, প্ৰকল্প অনুমোদন কৰাত ই মূল ভূমিকা পালন কৰে।

গ্ৰাম পঞ্চায়ত ঃ গ্ৰাম পঞ্চায়ত হৈছে গ্ৰাম সভাৰ সদস্যৰ দ্বাৰা নিৰ্বাচিত কাৰ্যনিৰ্বাহক সংস্থা। ই উন্নয়ন কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণ আৰু পানী যোগান, অনাময়, আৰু স্থানীয় আন্তঃগাঁথনিৰ দৰে মৌলিক সেৱাসমূহ ৰক্ষণাবেক্ষণৰ বাবে দায়বদ্ধ। গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ নেতৃত্বত থাকে এজন সৰ্পঞ্চ বা গাওঁবুঢ়া সদস্যসকলে নিৰ্বাচিত কৰে।

২। **অন্তৰ্বৰ্তী স্তৰ**

পঞ্চায়ত সমিতি (ব্লক পৰ্যায়) ঃ মধ্যম পৰ্যায়ৰ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ ২০ লাখতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা ৰাজ্যসমূহতহে আছে। ই গ্ৰাম পঞ্চায়ত আৰু জিলা পৰিষদৰ মাজত সমন্বয়ক সংস্থা হিচাপে কাম কৰে। ইয়াত ব্লকটোৰ ভিতৰৰ গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ পৰা নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিৰ লগতে নিযুক্তিপ্ৰাপ্ত বিষয়াও থাকে। পঞ্চায়ত সমিতিৰ দায়িত্বসমূহৰ ভিতৰত গাঁও পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাসমূহ একত্ৰিত কৰা, সমগ্ৰ ব্লকতে উন্নয়নমূলক আঁচনিসমূহ ৰূপায়ণ কৰা, যেনে— স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা, আৰু কৃষি আদি। পঞ্চায়ত সমিতিৰ মুৰব্বীক সাধাৰণতে অধ্যক্ষ বা খণ্ড উন্নয়ন বিষয়া (BDO) বুলি কোৱা হয়।

৩। **জিলা পৰ্যায় ঃ জিলা পৰিষদ**

জিলা পৰিষদ হৈছে জিলা পৰ্যায়ৰ শীৰ্ষ সংস্থা যিটো পঞ্চায়ত সমিতিৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধি, বিধানসভাৰ সদস্য (বিধায়ক), আৰু জিলাৰ পৰা সংসদ সদস্য (সাংসদ)ৰে গঠিত। ইয়াৰ দায়িত্বসমূহৰ ভিতৰত আছে সমগ্ৰ জিলাখনৰ উন্নয়ন পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত আৰু সমন্বয় কৰা, ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ আঁচনিসমূহ ৰূপায়ণৰ তদাৰক কৰা আদি।ইয়াৰ নেতৃত্বত এজন অধ্যক্ষ, এজন মুখ্য কাৰ্যবাহী বিষয়া (চি ই অ') প্ৰশাসনিক মুৰব্বী হিচাপে কাম কৰে।

পি আৰ আইৰ গাঁথনিৰ কিছুমান মূল বৈশিষ্ট্যৰ ভিতৰত আছে—

ক) **বিকেন্দ্ৰীকৰণ ঃ** উন্নত শাসনৰ বাবে ক্ষমতা আৰু দায়িত্ব কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ পৰা স্থানীয় সংস্থালৈ হস্তান্তৰ কৰা হয়।

খ) **গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়া ঃ** সকলো স্তৰতে প্ৰতি পাঁচ বছৰৰ মূৰে মূৰে প্ৰত্যক্ষ নিৰ্বাচন অনুষ্ঠিত হয়।

গ) **আসন সংৰক্ষণ ঃ** অনুসূচিত জাতি (SC), অনুসূচিত জনজাতি (ST) আৰু মহিলা (আসনৰ এক তৃতীয়াংশতকৈ কম নহয়)ৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট আসন সংৰক্ষিত।

ঘ) **বিত্ত আৰু সম্পদ ঃ** পি আৰ আইসমূহে ৰাজ্যিক আবণ্টন, কেন্দ্ৰীয় আঁচনি, আৰু স্থানীয় ৰাজহ আহৰণৰ জৰিয়তে ধন লাভ কৰে।

গ্ৰাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাত পি আৰ আইৰ ভূমিকা

পি আৰ আইৰ অন্যতম প্ৰাথমিক ভূমিকা হ'ল চৰকাৰ আৰু গ্ৰাম্য জনসাধাৰণৰ মাজত

অপৰিহাৰ্য সংযোগী হিচাপে কাম কৰা। তৃণমূল পৰ্যায়ত গ্ৰাম পঞ্চায়তসমূহে স্থানীয় প্ৰয়োজন আৰু আকাংক্ষাসমূহ যাতে ফলপ্ৰসূভাৱে পূৰণ কৰা হয় তাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। গ্ৰামসভাৰ ভূমিকা হ'ল সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ, পৰিকল্পনা আৰু তদাৰকীত বাসিন্দাসকলক জড়িত কৰি অংশগ্ৰহণমূলক শাসন ব্যৱস্থাক লালন-পালন কৰা এক আলোচনামূলক সংস্থা হিচাপে কাম কৰা। গাঁও পঞ্চায়তত অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ প্ৰসাৰৰ বাবে গ্ৰাম পঞ্চায়ত উন্নয়ন পৰিকল্পনা (জিপিডিপি) প্ৰস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব গ্ৰাম পঞ্চায়তসমূহক দিয়া হৈছে। মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আইন (এম জি এনৰেগা), স্বচ্ছ ভাৰত মিছন (এছ বি এম), প্ৰধানমন্ত্ৰী আৱাস যোজনা (পি এম এ ৱাই) আদিৰ দৰে বিশেষ আঁচনি আৰু কাৰ্যসূচীসমূহৰ ফলপ্ৰসূ আৰু কাৰ্যক্ষম ৰূপায়ণ নিশ্চিত কৰাত তেওঁলোকে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু ফলত সুবিধাসমূহ উদ্দেশ্য প্ৰণোদিত হিতাধিকাৰীসকলৰ ওচৰলৈ যায়। ইয়াৰ উপৰিও পি আৰ আইসমূহে উন্নয়নমূলক পদক্ষেপসমূহত সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণক সংগঠিত কৰে, যাৰ ফলত গ্ৰাম্য কাৰ্যসূচীসমূহ অধিক বহনক্ষম আৰু প্ৰভাৱশালী হয়।

তদুপৰি গ্ৰাম পঞ্চায়তৰ জৰিয়তে সমন্বয় কৰা গাঁও পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনাই পানী যোগান, অনাময়, পথ আৰু জনস্বাস্থ্যৰ সুবিধা উন্নত কৰা আদি স্থানীয় অগ্ৰাধিকাৰ চিনাক্ত কৰে। তাৰ পিছত এই পৰিকল্পনাসমূহ পঞ্চায়ত সমিতিয়ে ব্লক পৰ্যায়ত একত্ৰিত কৰে, যাতে স্থানীয় পদক্ষেপসমূহ বহল উন্নয়নমূলক লক্ষ্যৰ সৈতে মিল থকাটো নিশ্চিত হয়। পঞ্চায়ত সমিতিসমূহক বৰ্ধিত উৰ্ধমুখী পদ্ধতি অনুসৰণ কৰি অংশগ্ৰহণমূলক, অন্তৰ্ভুক্ত, আৰু স্বচ্ছ প্ৰক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ কৰি ব্লক পঞ্চায়ত উন্নয়ন পৰিকল্পনা (বিপিডিপি) প্ৰস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছে। জিলা পৰ্যায়ত জিলা পৰিষদে এই প্ৰচেষ্টাসমূহ একত্ৰিত কৰি ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ সৈতে সমন্বয় সাধন কৰি আঁচনিসমূহ দক্ষতাৰে ৰূপায়ণ কৰে।

সামাজিক ন্যায় আৰু সমতাও পি আৰ আইৰ মূল অগ্ৰাধিকাৰ। অনুসূচিত জাতি (SC), অনুসূচিত জনজাতি (ST) আৰু মহিলাৰ বাবে আসন সংৰক্ষণৰ ফলত এই গোটসমূহে শাসন আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত অধিক উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। সংবিধানৰ ২৪৩(ঘ) অনুচ্ছেদত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি, পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ লগতে মহিলাৰ বাবে পঞ্চায়তত আসন সংৰক্ষণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰা হৈছে। কুৰিখনতকৈও অধিক ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলে পঞ্চায়তসমূহত নেতৃত্বৰ ভূমিকাত থকা মহিলাসকলৰ বাবে ৫০% সংৰক্ষণৰ বাবে নিয়ম আৰু আইন প্ৰণয়ন কৰিছে। এই পদ্ধতিয়ে দীৰ্ঘদিনীয়া সামাজিক বৈষম্য আৰু অন্যায় দূৰ কৰাত সহায় কৰাৰ লগতে সমতাপূৰ্ণ উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াক বজাই ৰাখে। পি আৰ আইৰ ভূমিকাৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হ'ল আৰ্থিক সবলীকৰণ। পি আৰ আইসমূহে কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ বিভিন্ন আবণ্টন, স্থানীয় কৰ আৰু অনুদানৰ পৰা ধন লাভ কৰে। ৰাজ্যিক বিত্ত আয়োগ স্থাপনৰ ফলত পি আৰ আইৰ দায়িত্ব পালন কৰিবলৈ পৰ্যাপ্ত আৰ্থিক সম্পদ থকাটো নিশ্চিত হয়। এই বিত্তীয় স্বায়ত্ত শাসনে তেওঁলোকক উন্নয়নমূলক প্ৰকল্পসমূহৰ পৰিকল্পনা আৰু ফলপ্ৰসূভাৱে কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

মূলতঃ ভাৰতৰ চৰকাৰ আৰু ইয়াৰ গ্রাম্য নাগৰিকক সংযোগ স্থাপনৰ ক্ষেত্রত পি আৰ আই সমূহে এক অপৰিহার্য ভূমিকা পালন কৰে। অংশগ্রহণমূলক শাসন ব্যৱস্থাক প্রসাৰিত কৰি, অর্থনৈতিক উন্নয়নক লালন-পালন কৰি, আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ বাবে পদক্ষেপসমূহ সক্ষম কৰি পি আৰ আইসমূহ ভাৰতৰ গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাৰ এক প্রতিষ্ঠানত পৰিণত হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩: গ্রাম পঞ্চায়তৰ কাম-কাজ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৪: জিলা পৰিষদৰ গঠন সম্পর্কে লিখক।

প্রশ্ন ৫: ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদে অনুসূচিত জাতি (SC), অনুসূচিত জনজাতি (ST), পিছপৰা শ্রেণীৰ নাগৰিক আৰু মহিলাৰ বাবে পঞ্চায়তত আসন সংৰক্ষণৰ অনুমতি প্রদান কৰিছে?

৫.৬ প্রত্যাহ্বান আৰু অগ্রগতিৰ পথ

এতিয়ালৈ বিভিন্ন ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় চৰকাৰী সংস্থা আৰু পঞ্চায়তীৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহে গ্রাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাক গভীৰ তথা বহল কৰাৰ ক্ষেত্রত কেনেদৰে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে সেই সম্পর্কে আলোচনা কৰা হৈছে। কিন্তু ভাৰতৰ গ্রাম্য অঞ্চলত শাসন ব্যৱস্থা আৰু সমতাপূর্ণ উন্নয়নৰ এক ফলপ্রসূ আৰু কার্যক্ষম গোট হোৱাৰ ক্ষেত্রত এই সংস্থাসমূহ আৰু প্রতিষ্ঠানসমূহক প্রভাৱিত কৰিব পৰা বিভিন্ন সমস্যা আছে। নাবার্ড, গ্রাম্য উন্নয়ন বিভাগ (Department of Rural Development - DRD) আৰু জিলা গ্রাম্য উন্নয়ন সংস্থা (District Rural Development Agencies - DRDA)ৰ দৰে বিভিন্ন গ্রাম্য শাসন সংস্থাই সন্মুখীন হোৱা কিছুমান উল্লেখযোগ্য প্রত্যাহ্বানৰ ভিতৰত আছে—

ক) **পুঁজিৰ বাধা আৰু অদক্ষতা** ঃ এই সংস্থাসমূহে সন্মুখীন হোৱা এটা ডাঙৰ সমস্যা হ'ল অপর্যাপ্ত পুঁজি, পুঁজি বিতৰণত পলম হোৱা আৰু নিযুক্ত সম্পদৰ অপচয়। ইয়াৰ ফলত গ্রাম্য উন্নয়নৰ সৈতে জড়িত কার্যসূচী আৰু প্রকল্পসমূহ ফলপ্রসূভাৱে প্রণয়নত বাধাৰ সৃষ্টি হয়।

খ) **সামর্থ্য আৰু আন্তঃগাঁথনিৰ সীমাবদ্ধতা** ঃ বহুতো গ্রাম্য শাসন সংস্থাত বিভিন্ন উন্নয়নমূলক পদক্ষেপ ৰূপায়ণ কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় মানৱ সম্পদ, আন্তঃগাঁথনি, আৰু কাৰিকৰী জ্ঞানৰ অভাৱ।

গ) **সমন্বয়ৰ বিষয়সমূহ** ঃ কেন্দ্রীয়, ৰাজ্যিক, আৰু স্থানীয় শাসন প্রতিষ্ঠানসমূহৰ মাজত সমন্বয়ৰ অভাৱে বিভিন্ন আঁচনি ৰূপায়ণৰ প্রক্রিয়াত যথেষ্ট ব্যৱধানৰ সৃষ্টি কৰে।

ঘ) **অপর্যাপ্ত সম্প্রদায়ৰ অংশগ্রহণ** ঃ অংশগ্রহণমূলক শাসনৰ ওপৰত ইয়াৰ উল্লেখিত মনোনিৱেশ সত্ত্বেও বহু গ্রাম্য সম্প্রদায় বিভিন্ন পঞ্চায়তীৰাজ কার্যসূচীৰ প্রতি অজ্ঞাত বা অনাগ্রহী হৈয়েই আছে।

ঙ) **বাহ্যিক নির্দেশনাৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা ঃ** নাবার্ড আৰু ডি আৰ ডি এৰ দৰে সংস্থাসমূহে প্ৰায়ে কেন্দ্ৰীয় বা ৰাজ্য চৰকাৰে জাৰি কৰা নির্দেশনাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে যিয়ে এটা বিশেষ অঞ্চলৰ বাবে নির্দিষ্ট বিষয়সমূহৰ সমাধানৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ নমনীয়তা সীমিত কৰে। এই নিম্নমুখী পদ্ধতিয়ে স্থানীয় প্ৰয়োজনীয়তাসমূহৰ প্ৰতি কার্যসূচীসমূহৰ গ্ৰহণযোগ্যতা হ্ৰাস কৰে।

পি আৰ আইসমূহে সন্মুখীন হোৱা কিছুমান মূল সমস্যা হ'ল—

ক) **নিম্নমুখী পদ্ধতি ঃ** বিভিন্ন কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰে পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত নিম্নমুখী পদ্ধতি (টপ-ডাউন মডেল) গ্ৰহণ কৰিছে যিয়ে পি আৰ আইসমূহে নিজৰ লক্ষ্য আৰু আদেশসমূহ দক্ষতাৰে লাভ কৰাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। এই নিম্নমুখী পদ্ধতিয়ে পি আৰ আইসমূহক বিশেষ দায়িত্বপূর্ণ সংস্থা হিচাপে গঢ়ি তোলাত যথেষ্ট বাধা দিছে।

খ) **সামর্থ্যৰ বাধা ঃ** ৰাজ্যিক গ্ৰাম্য উন্নয়ন প্ৰতিষ্ঠানৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানসমূহে সামর্থ্য গঠনৰ বিভিন্ন প্ৰচেষ্টা চলোৱাৰ পিছতো পি আৰ আইসমূহক স্থানীয় পর্যায়ত সীমিত ক্ষমতাৰ স্থায়ী সমস্যাই জুৰুলা কৰি আহিছে। এই প্ৰচেষ্টাসমূহ অপর্যাপ্ত হৈছে আৰু এন জি অ'সমূহৰ অধিক অংশগ্ৰহণে সম্প্ৰদায়সমূহৰ উন্নত সংগঠন আৰু ফলপ্ৰসূ সামর্থ্য বিকাশৰ সূচনা কৰিব।

গ) **পুঁজিৰ সমস্যা ঃ** পঞ্চায়তসমূহে নিজৰ ৰাজহৰ উৎস সুৰক্ষিত আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণৰ বাবে ধাৰাবাহিকভাৱে সংগ্ৰাম কৰি আহিছে। পর্যাপ্ত ধনৰ অভাৱত পঞ্চায়তসমূহৰ ফলপ্ৰসূ কাম-কাজত বাধাৰ সৃষ্টি হৈছে। এই সমস্যাৰ এটা সাম্ভাব্য সমাধান হ'ল ৰাজহুৱা-ব্যক্তিগত অংশীদাৰিত্বৰ দৰে পুঁজিৰ বিকল্প আর্হি অন্বেষণ কৰা যিয়ে তেওঁলোকৰ বিত্তীয় স্বায়ত্ত শাসন শক্তিশালী কৰিব।

ঘ) **ক্ষমতাৰ অসম্পূর্ণ বিভাজন ঃ** বহু ৰাজ্যই এতিয়ালৈকে পঞ্চায়তসমূহৰ বাবে নির্ধাৰিত বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ সম্পূর্ণৰূপে ইয়াৰ হাতলৈ হস্তান্তৰ কৰা নাই। ভাৰতৰ বহু ৰাজ্যত পঞ্চায়তসমূহলৈ দায়িত্ব আৰু ক্ষমতাৰ ফলপ্ৰসূ অর্পণ হোৱা নাই।

ঙ) **জনশক্তিৰ প্ৰত্যাহ্বান ঃ** পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহত জনশক্তিৰ নাটনি হৈছে। পঞ্চায়তসমূহত সঘনাই পর্যাপ্ত জনশক্তিৰ অভাৱ হয় আৰু তেওঁলোকৰ কার্য্যকৰী ক্ষমতা দুর্বল কৰি নিযুক্ত কর্মচাৰীৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ প্ৰত্যক্ষ প্ৰশাসনিক নিয়ন্ত্ৰণ নাথাকে। পি আৰ আইৰ জৰিয়তে ফলপ্ৰসূ গ্ৰাম্য শাসন শক্তিশালী কৰাৰ বাবে জনশক্তিৰ নাটনিৰ সমস্যাসমূহ সমাধান কৰা আৰু পঞ্চায়তসমূহক নিজৰ কর্মচাৰী চম্ভালিবলৈ অধিক স্বাধীনতা প্ৰদান কৰাটো প্ৰয়োজনীয়।

৫.৭ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

ভাৰতে গ্ৰাম্য স্থানীয় শাসনৰ ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট অগ্ৰগতি লাভ কৰিছে।

- ভাৰতে বৰ্তমান বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন আৰু অংশগ্ৰহণমূলক পৰিকল্পনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।
- ৭৩ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনীৰ জৰিয়তে পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানক তৃণমূল পৰ্যায়ৰ গণতন্ত্ৰৰ ভেঁটি হিচাপে প্ৰতিষ্ঠানিকৰণ কৰা হৈছে।
- এই সংস্থাসমূহে গ্ৰাম্য উন্নয়ন মন্ত্ৰালয়, নাবাৰ্ড আৰু ডি আৰ ডি এৰ দৰে কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক সংস্থাসমূহৰ সৈতে জীৱিকা, আন্তঃগাঁথনি উন্নয়ন, আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ভাৰতৰ গ্ৰাম্য পৰিৱেশ সলনি কৰিছে।
- পি আৰ আইসমূহ গ্ৰাম্য সম্প্ৰদায়সমূহক সবলীকৰণ, অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন সক্ষম কৰা আৰু অন্তৰ্ভুক্ত স্থানীয় আত্মশাসনক লাভান্বিত কৰাত উল্লেখযোগ্য এজেণ্ট হৈ পৰিছে।
- গ্ৰামসভা আৰু পঞ্চায়তসমূহে স্থানীয় গণ অংশগ্ৰহণ নিশ্চিত কৰাৰ লগতে এম জি এনৰেগা আৰু স্বচ্ছ ভাৰত অভিযানৰ দৰে বিশেষ কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণত মূল ভূমিকা পালন কৰে।
- নাবাৰ্ডৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানে গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় আৰ্থিক সহায় আগবঢ়ায়, আনহাতে ডি আৰ ডি এসমূহে কাৰ্যসূচী প্ৰদানৰ ফলপ্ৰসূ সমন্বয় কৰে।
- এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহে একেলগে এনে এক বিকেন্দ্ৰীকৃত দৃষ্টিভংগীক মূৰ্ত কৰি তুলিছে যিয়ে গণতান্ত্ৰিক নীতিসমূহক শক্তিশালী কৰে, বহনক্ষম উন্নয়নক লাভান্বিত কৰে আৰু সমগ্ৰ ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলত সমতাপূৰ্ণ বৃদ্ধিৰ ভেটি গঢ়ি তোলে।

৫.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Jain, S.P. (2003): Decentralization in India: An Appraisal In S.N Mishra, et. al (Eds.), Public Governance and Decentralization (Vol. II). New Delhi. Mittal.

2) Kaur, G. and Dhindsa P. K. (2012): Panchayati Raj Institutions and Rural Development Post 73rd Amendment Scenario. Journal of Research in Peace, Gender and Development, 2(5):123—131.

3) Gaikwad, A. Y. and Karmadkar P. H. (2015): Panchayat Raj: Governance by Locals in Rural India, EPRA International Journal of Economic and Business Review, 3(10): 125—131.

৫.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ গ্ৰাম্য শাসনক এনে ব্যৱস্থা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি, যাৰ জৰিয়তে স্থানীয় শাসনৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে বিশেষকৈ পঞ্চায়তসমূহে, গ্ৰাম্য জনসাধাৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণৰ বাবে ৰাজনৈতিক, প্ৰশাসনিক আৰু আৰ্থিক ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰে, অত্যাৱশ্যকীয় ৰাজহুৱা সেৱাসমূহ প্ৰদান কৰে আৰু গ্ৰাম্য জনগোষ্ঠীসমূহক ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে সবলীকৰণ কৰে।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৯২।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গাঁও পঞ্চায়তত অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ প্ৰসাৰৰ বাবে গ্ৰাম পঞ্চায়ত উন্নয়ন পৰিকল্পনা (জিপিডিপি) প্ৰস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব গ্ৰাম পঞ্চায়তসমূহক দিয়া হয়। মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আইন (এম জি এনৰেগা), স্বচ্ছ ভাৰত মিছন (এছ বি এম), প্ৰধানমন্ত্ৰী আৱাস যোজনা (পি এম এ ৱাই) আদিৰ দৰে বিশিষ্ট আঁচনি আৰু কাৰ্যসূচীৰ ফলপ্ৰসূ আৰু কাৰ্যক্ষম ৰূপায়ণ সুনিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰতো তেওঁলোকে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জিলা পৰিষদ হৈছে জিলা পৰ্যায়ৰ শীৰ্ষ সংস্থা যিটো পঞ্চায়ত সমিতিৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধি, বিধানসভাৰ সদস্য (বিধায়ক), আৰু জিলাৰ পৰা সংসদ সদস্য (সাংসদ)ৰে গঠিত।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনুচ্ছেদ ২৪৩(ঘ)

৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **অতি চমু প্ৰশ্ন**

প্ৰশ্ন ১: পঞ্চায়ত সমিতিৰ মুৰব্বী কোন?

প্ৰশ্ন ২: নাবার্ডৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি?

প্ৰশ্ন ৩: ডি আৰ ডি এৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি?

প্ৰশ্ন ৪: ভাৰতত গ্ৰাম স্বৰাজৰ পোষকতা কোনে কৰিছিল?

খ) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: গ্ৰাম্য শাসন আৰু পৰিকল্পনাত পি আৰ আইৰ ভূমিকা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: পি আৰ আইৰ গাঁথনিৰ যিকোনো দুটা মূল বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

গ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: পি আৰ আই সমূহে সন্মুখীন হোৱা মূল সমস্যাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: ভাৰতৰ গ্ৰাম্য শাসনৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিৱৰ্তনৰ ইতিহাস আলোচনা কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৬ ঃ নাগৰিক সমাজ আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ নাগৰিক সমাজৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
৬.৪ নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্য
৬.৫ নাগৰিক সমাজৰ ভূমিকা
৬.৬ নাগৰিক সমাজ আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন
৬.৭ গ্ৰাম্য উন্নয়নত নাগৰিক সমাজে সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বান
৬.৮ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.৯ অধিক জানিবলৈ
৬.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৬.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- নাগৰিক সমাজৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- গ্ৰাম্য উন্নয়নত নাগৰিক সমাজৰ ভূমিকা সম্পর্কে অৱগত হ'ব।

৬.২ পৰিচয়

১৭৫০ চনৰ পৰা ১৮৫০ চনৰ ভিতৰত পশ্চিমীয়া ৰাজনৈতিক দর্শনত "নাগৰিক সমাজ" অভিধাটো কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা হৈ পৰিছিল। সেই সময়লৈকে 'নাগৰিক সমাজ' আৰু 'ৰাষ্ট্ৰ' শব্দ দুটা এটাৰ সলনি আনটো ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা বিধৰ হৈ আছিল। নাগৰিক সমাজৰ সদস্যসকলো ৰাজ্যৰ দায়িত্বশীল নাগৰিক হ'ব বুলি আশা কৰা হৈছিল। ৰাজ্যৰ আইন মানি চলিব লগা হৈছিল। তেওঁলোকে এনে আচৰণ কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল যাতে আন নাগৰিকৰ কোনো ক্ষতি নহয়। ব্ৰিটেইন, ফ্ৰান্স আৰু জার্মানীত এই মতামত অষ্টাদশ শতিকাৰ মাজভাগলৈকে স্থায়ী হৈ আছিল। নিৰপেক্ষতাবাদক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱাৰ প্ৰয়াসত উদাৰতাবাদে প্ৰথমে নাগৰিক সমাজৰ ধাৰণাটো প্ৰৱর্তন কৰিছিল।

নাগৰিক সমাজক সঘনাই সমাজৰ 'তৃতীয় খণ্ড' (Thirs Stage) বুলি কোৱা হয়, যিটো ৰাষ্ট্ৰ (ৰাজহুৱা ক্ষেত্ৰ) আৰু পৰিয়াল (ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰ)ৰ মাজত বিদ্যমান। ই সামাজিক বিষয়সমূহক আগুৱাই নিবলৈ, ভাগ-বতৰা কৰা স্বার্থ অনুসৰণ কৰিবলৈ বা সমাজৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ

কৰিবলৈ মানুহে সৃষ্টি কৰা সংঘ আৰু স্বেচ্ছামূলক, বেচৰকাৰী গোটসমূহৰ দ্বাৰা গঠিত। যিকোনো গণতান্ত্ৰিক সমাজত নাগৰিক সমাজ থাকিব লাগিব কাৰণ ই মানুহক নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ, নিজৰ অধিকাৰৰ বাবে যুঁজিবলৈ, নিজৰ চৰকাৰক জগৰীয়া কৰিবলৈ এক মঞ্চ দিয়ে। অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থৰ দ্বাৰা প্ৰেৰিত বজাৰ বা শাসন আৰু আইন প্ৰণয়নৰ দায়িত্বত থকা ৰাষ্ট্ৰৰ বিপৰীতে নাগৰিক সমাজ ৰাজহুৱা মংগল, সামাজিক পৰিৱৰ্তন আৰু মানৱ মৰ্যাদাৰ বাবে সামূহিক কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হয়। স্থানীয় তৃণমূল পৰ্যায়ৰ আন্দোলনৰ পৰা বিশ্বব্যাপী বেচৰকাৰী সংস্থা (এন জি অ')লৈকে নাগৰিক সমাজৰ শক্তি আৰু সজীৱতা ইয়াৰ বহু দিশত দেখা যায়। এই গোটসমূহে দৰিদ্ৰতা হ্ৰাস, স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা আৰু পৰিৱেশ বহনক্ষমতাৰ লগতে মানৱ অধিকাৰকে ধৰি বহুতো বিষয়ত কাম কৰে। নাগৰিক সমাজক কণ্ঠস্বৰ প্ৰদান কৰা আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণক প্ৰসাৰিত কৰি নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে (চিএছঅ') সামাজিক সংহতি, গণতান্ত্ৰিক অংশগ্ৰহণ আৰু সৰ্বাংগীন উন্নয়নক ত্বৰান্বিত কৰে। নাগৰিক সমাজৰ মৌলিক নীতিসমূহ হ'ল সামূহিক কাৰ্য্য, মত প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা আৰু সক্ৰিয় নাগৰিক সংযোগ। অংশগ্ৰহণ, যোগাযোগ আৰু মানৱ অধিকাৰৰ প্ৰতিৰক্ষাক উৎসাহিত কৰাৰ জৰিয়তে ই গণতন্ত্ৰক আগুৱাই লৈ যায়। মানুহ আৰু সংগঠনসমূহক সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ পৰিকল্পনা, সংগঠিত আৰু প্ৰসাৰিত কৰাৰ বাবে এক মঞ্চ দি সামাজিক স্থিতিশীলতা, মুকলি ধাৰণা আৰু ন্যায় ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত নাগৰিক সমাজৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা আছে। নাগৰিক সমাজক সুস্থ গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত চৰকাৰৰ কৰ্তৃত্বৰ ওপৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰীক্ষা হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যিয়ে ব্যক্তিৰ অধিকাৰ আৰু প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ স্বীকাৰ আৰু সক্ৰিয়ভাৱে সুৰক্ষিত কৰাটো নিশ্চিত কৰাত সহায় কৰে।

৬.৩ নাগৰিক সমাজৰ অৰ্থ আৰু সংজ্ঞা

'নাগৰিক সমাজ' শব্দটোৱে মানৱ জীৱনৰ ৰাষ্ট্ৰ, চৰকাৰ বা ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ বাহিৰত পৰা দিশ যেনে পৰিয়াল আৰু পাৰিবাৰিক গাঁথনি, ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠান, সাংস্কৃতিক সংগঠন, অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্ক আদিক সামৰি লয়। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আৰু নাগৰিক সমাজ পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হোৱাটোৱে ইয়াক বিশ্লেষণাত্মক ধাৰণা কৰি তুলিছে। এইটো বহুলভাৱে মানি লোৱা হৈছে যে এটাৰ আনটোৰ অবিহনে কোনো অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে আৰু দুয়োটাকে পৃথক কৰা কোনো সুকীয়া ৰেখাও নাই। উদাৰবাদীসকলে সোতৰ শতিকাৰ পৰাই নিৰপেক্ষতাবাদী ৰাষ্ট্ৰক প্ৰত্যাহ্বান জনাবলৈ ৰাষ্ট্ৰ আৰু নাগৰিক সমাজৰ মাজৰ বৈপৰীত্য ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে। সাংবিধানিক ৰাষ্ট্ৰৰ দৰেই নাগৰিক সমাজৰ ধাৰণাটোও সেয়েহে মৌলিকভাৱে এক উদাৰ উদ্ভাৱন। কিন্তু ইয়াৰ তাৎপৰ্য্য আৰু উপযুক্ত অৰ্থ সম্পৰ্কীয় মূল যুক্তিসমূহ মাৰ্ক্সবাদৰ অন্তৰ্ভুক্ত, বিশেষকৈ পশ্চিমীয়া মাৰ্ক্সবাদৰ ভিতৰতে নিহিত হৈ আছে।

কিছুমান মানুহে নাগৰিক সমাজক স্বৈৰাচাৰী ৰাষ্ট্ৰ আৰু অত্যাচাৰী বজাৰৰ সৰ্বোত্তম বিকল্প হিচাপে লয়। আন কিছুমানে সমাজত ৰাজনীতিৰ গুৰুত্ব হ্ৰাস নকৰাকৈ ইয়াক ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা

বৃদ্ধি আৰু মুক্ত বজাৰক সমৰ্থন কৰাৰ উপায় হিচাপে লয়।

সামাজিক গণতন্ত্ৰ আৰু দয়ালু ৰক্ষণশীল হ'বলৈ প্ৰয়োজনীয় হেৰাই যোৱা অংশটোৰেই নাগৰিক সমাজ বুলিও বিশ্বাস কৰা হয়। আনকি ইয়াক স্পষ্টকৈ বুজাই দিয়া নহ'লেও মানুহে প্ৰায়ে নাগৰিক সমাজক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়ে। এডাম চেলিগমেনৰ মতে নাগৰিক সমাজ হৈছে 'সমাজ ব্যৱস্থাৰ ৰহস্যসমূহ বুজিবলৈ সহায় কৰিব পৰা নতুন চাবি'।

ঐতিহাসিকভাৱে 'নাগৰিক সমাজ' শব্দটো অষ্টাদশ শতিকাৰ মাজভাগৰ পৰা বুদ্ধিজীৱীসকলৰ লেখাত ব্যৱহাৰ কৰি ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত গাঁথনিগত সমাজৰ পৰা পৃথক কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি আহিছে। কিছুমান মানুহৰ মতে এৰিষ্ট'টল আৰু চেনেকাৰ প্ৰাচীন লেখাবোৰতেই নাগৰিক সমাজৰ ধাৰণাৰ প্ৰথম উত্থান ঘটিছিল। যিহেতু ৰাষ্ট্ৰ সমাজৰ এক উপাদান, গতিকে নাগৰিক সমাজ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজৰ পাৰ্থক্য অবৈধ। আনুষ্ঠানিক কৰ্তৃত্ব আৰু ৰাজনৈতিক নিয়ন্ত্ৰণৰ অস্তিত্বৰ বাবে মানুহৰ জীৱনত যথেষ্ট প্ৰভাৱ পেলোৱা বা নিয়ন্ত্ৰণ কৰা সুস্থিৰ সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰয়োজন। যিহেতু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহে গণতান্ত্ৰিক জীৱনৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ পূৰ্বচৰ্ত সহযোগিতা আৰু সহনশীলতাৰ আদৰ্শক লালন-পালন কৰে, সেয়েহে বহুতে ইয়াক নাগৰিক সমাজৰ প্ৰাণকেন্দ্ৰ হিচাপে লয়। কিন্তু প্ৰকৃত সংগী জীৱনত বিভিন্ন ধৰণৰ সংঘাতপূৰ্ণ আৰু পৃথক মূল্যবোধ তথা বিশ্বাস থাকে। তদুপৰি, সামাজিক পুঁজিৰ সমৰ্থকসকলে পুনৰাবৃত্তি কৰা বিশ্বাস, সহনশীলতা, পা�ৰস্পৰিকতা আৰু সহযোগিতাৰ নীতিসমূহ পৰিয়াল, কৰ্মক্ষেত্ৰ, বিদ্যালয়, কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্থানসমূহতো প্ৰচাৰ কৰা হয় য'ত মানুহে জীৱনৰ বৃহৎ অংশ কটায়, বিকশিত হয় আৰু যিকোনো স্বেচ্ছাসেৱী সংস্থাৰ অংশ হ'ব পৰাকৈ অভিজ্ঞতা আৰু জ্ঞান লাভ কৰে ।

ব্যাপক পৰিসৰৰ সামাজিক সংস্কাৰ আহৰণ আৰু ৰূপায়ণৰ বাবে এক স্তৰৰ চুক্তি নিশ্চিত কৰাটো প্ৰত্যাহ্বানজনক কাৰণ এন জি অ' আৰু অন্যান্য স্বেচ্ছামূলক গোটৰ ভিতৰত মতামত আৰু দৃষ্টিভংগীৰ যথেষ্ট পাৰ্থক্য আছে। নাগৰিক সমাজে বজাৰৰ শক্তি আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰবল প্ৰভাৱৰ মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ উপৰিও মানুহক কেৱল ব্যক্তিগত স্বাৰ্থত মনোনিৱেশ কৰাৰ পৰিৱৰ্তে গোট হিচাপে একেলগে কাম কৰাৰ সুযোগ দিয়ে।

ইয়াৰ উপৰিও নাগৰিক সমাজৰ প্ৰতি কেইজনমান ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদৰ ভিন্ন দৃষ্টিভংগী ইয়াত পৰীক্ষা কৰা হৈছে।

এৰিষ্টটলে তেওঁৰ 'Politics' গ্ৰন্থখনত বিশেষকৈ তেওঁৰ পলিচ (নগৰ-ৰাষ্ট্ৰ)ৰ সংজ্ঞাৰ সম্পৰ্কত নাগৰিক সমাজৰ এক মৌলিক ধাৰণা আগবঢ়াইছে। তেওঁৰ মতে নাগৰিক সমাজ হৈছে সেই গাঁথনিগত ভিত্তি য'ত মানুহে একত্ৰিত হৈ ভাল জীৱন যাপন কৰে।

এৰিষ্টটলৰ মতে নাগৰিক সমাজ হ'ল গুণ আৰু সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে একত্ৰিত হোৱা এক গোট। তেওঁৰ মতে ৰাষ্ট্ৰ বা নগৰ-ৰাষ্ট্ৰ কেৱল শৃংখলা বজাই ৰখাৰ বাবে নহয়, নৈতিক জীৱন যাপনৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়। নাগৰিক সমাজৰ উদ্দেশ্য হৈছে মানুহক মিলাপ্ৰীতিৰে জীয়াই থকা আৰু নৈতিক উৎকৰ্ষতা লাভ কৰাত সহায় কৰা।

হবছৰ 'লেভিয়াথান' নামৰ তেওঁৰ আটাইতকৈ পৰিচিত গ্ৰন্থখনত মানুহৰ স্বভাৱ আৰু শক্তিশালী কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা পৰীক্ষা কৰা হৈছে। তেওঁ হিংসাত্মক আৰু অৰাজক বুলি বৰ্ণনা কৰা 'প্ৰকৃতিৰ অৱস্থা'ক মানুহে পলায়ন কৰিবলৈ জড়িত হোৱা সামাজিক চুক্তি বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছে। শান্তি বজাই ৰাখিবলৈ আৰু অৰাজকতা ৰোধ কৰিবলৈ ই এক চুক্তি।

"অধিকাৰৰ পাৰস্পৰিক হস্তান্তৰক চুক্তি বুলি কোৱা হয় আৰু নাগৰিক সমাজ আৰম্ভ হয় যেতিয়া মানুহে শান্তিৰ সন্ধানত পাৰস্পৰিকভাৱে নিজৰ ইচ্ছাক এক উমৈহতীয়া ক্ষমতাৰ ওচৰত অৰ্পণ কৰিবলৈ সন্মত হয়।" *(The mutual transferring of right is that which is called a contractÊ, and civil society begins when men, in the pursuit of peace, mutually agree to submit their wills to a common power)* - লেভিয়াথান, ১৬৫১ চন।

হবছৰ বিপৰীতে জন লকে তেওঁৰ 'Second Treatise of Government'ত মানৰ সমাজৰ প্ৰতি অধিক ইতিবাচক দৃষ্টিভংগী আগবঢ়াইছে। তেওঁৰ মতে নাগৰিক সমাজ শাসিতসকলৰ চুক্তিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত আৰু জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তি ৰক্ষাৰ বাবে জৈৱিকভাৱে বিকশিত হয়। লকৰ মতে নাগৰিক সমাজ হৈছে এনে এক ভিত্তি য'ত মানুহে জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ মৌলিক অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে ইজনে সিজনৰ অনুমতি সাপেক্ষে চৰকাৰ স্থাপন কৰে। হবছৰ বিপৰীতে লকে যুক্তি আগবঢ়ায় যে যিখন চৰকাৰে তেওঁলোকৰ সেৱাৰ দায়িত্ব পালন নকৰে, সেই চৰকাৰৰ বিৰোধিতা বা উলংঘা কৰাৰ অধিকাৰ মানুহৰ আছে।

"অসামৰিক সমাজত ব্যক্তিজনে এনে এখন চৰকাৰ গঠন কৰিবলৈ সামাজিক চুক্তিত লিপ্ত হয় যিখন চৰকাৰৰ ক্ষমতা সীমিত আৰু নিজৰ নাগৰিকৰ স্বাভাৱিক অধিকাৰৰ সুৰক্ষাৰ প্ৰতি বান্ধ খাই থাকে।" *(In civil society, the individual enters into a social contract to create a government that is limited in power and bound to the protection of the natural rights of its citizens.) - Second Treatise of Government, 1689*

নাগৰিক সমাজৰ এখন অধিক জটিল আৰু গতিশীল ছবি জৰ্জ উইলহেম ফ্ৰেড্ৰিখ হেগেলে তেওঁৰ Philosophy of Rightত উপস্থাপন কৰিছে। তেওঁৰ মতে ই এনে এটা ক্ষেত্ৰ য'ত মানুহে নিজৰ স্বাৰ্থ অনুসৰণ কৰে, কিন্তু তেওঁলোকৰ সাধনাই বৃহত্তৰ সামাজিক ব্যৱস্থাকো সমৰ্থন কৰে। হেগেলৰ নাগৰিক সমাজৰ তত্ত্ব এই বিশ্বাসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে যে ই ৰাষ্ট্ৰ আৰু পৰিয়ালৰ মাজত বিদ্যমান আৰু ইয়াতেই মানুহৰ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক লক্ষ্য পূৰণ হয়। এই ব্যক্তিগত স্বাৰ্থৰ মধ্যস্থতা কৰাৰ উপৰিও নাগৰিক সমাজে স্বাধীনতা বৃদ্ধি আৰু নৈতিক জীৱন-যাপনৰ সাধনত অৰিহণা যোগায়।

"নাগৰিক সমাজ হ'ল সেই পৰ্যায় য'ত ব্যক্তিসকলে মুক্তভাৱে যোগাযোগ কৰে আৰু নিজৰ স্বাৰ্থ সাধন কৰে, কিন্তু তেনে কৰাৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে বৃহত্তৰ সামাজিক ব্যৱস্থাত অৰিহণা যোগায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক জীৱনৰ অংশ হৈ পৰে।" *(Civil society is the stage where*

individuals interact freely and pursue their own interests, but in doing so they contribute to the larger social order and become part of the ethical life of the state) - Philosophy of Right, 1820

মাৰ্ক্সবাদী পণ্ডিত গ্ৰামচিয়ে আধিপত্যৰ ধাৰণাক জনপ্ৰিয় কৰি মতাদৰ্শগত নিয়ন্ত্ৰণ নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত নাগৰিক সমাজে লোৱা ভূমিকাক উজ্জ্বল কৰি তুলিছিল। গ্ৰামচিৰ মতে নাগৰিক সমাজ হৈছে মতাদৰ্শ আৰু ক্ষমতাৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ লগতে স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ এণ্টনিঅ'গ্ৰামচিৰ মতে নাগৰিক সমাজ সংবাদ মাধ্যম, ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠান, শিক্ষানুষ্ঠান, বেচৰকাৰী সংস্থা আদি বিভিন্ন সংগঠনেৰে গঠিত। তেওঁৰ মতে প্ৰভাৱশালী শ্ৰেণীয়ে নিজৰ ধাৰণা প্ৰচাৰ আৰু জনসাধাৰণক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ এই সংগঠনসমূহ ব্যৱহাৰ কৰে। তেওঁৰ মতে, নাগৰিক সমাজ হৈছে ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক আধিপত্যৰ বাবে সংঘাতৰ ক্ষেত্ৰ, আৰু ই যথাৰ্থ অৱস্থা বজাই ৰখা বা উলংঘা কৰাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।

"নাগৰিক সমাজ হৈছে মতাদৰ্শগত সংগ্ৰামৰ ক্ষেত্ৰ য'ত শাসক শ্ৰেণীয়ে প্ৰভাৱশালী ধাৰণা আৰু মূল্যবোধৰ প্ৰচাৰ কৰে আৰু প্ৰতি-আধিপত্যবাদী শক্তিসমূহে সেই ধাৰণাসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনায়।" *(Civil society is the terrain of ideological struggle where dominant ideas and values are propagated by the ruling class, and counter-hegemonic forces challenge those ideas.) - Prison Notebooks, 1929-1935*

গণতন্ত্ৰত নাগৰিক সমাজৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে জুৰ্গেন হাবাৰমাছ ৰাজহুৱা ক্ষেত্ৰৰ তত্ত্বৰ বাবে সুপৰিচিত। তেওঁ নাগৰিক সমাজক যুক্তিযুক্ত ৰাজহুৱা আলোচনাৰ স্থান হিচাপে লয়। এই স্থানত নাগৰিকে ইজনে সিজনৰ লগত মত বিনিময় কৰিব পাৰে আৰু জনমত গঢ় দিয়াত সহায় কৰিব পাৰে। তেওঁ গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত যুক্তিযুক্ত আলোচনা আৰু যোগাযোগমূলক কাৰঞ্জয্যৰ মূল্যৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে।

"নাগৰিক সমাজ হৈছে যুক্তিবাদী-সমালোচনাত্মক বিতৰ্ক আৰু বক্তৃতাৰ স্থান, য'ত ব্যক্তিসকলে একত্ৰিত হৈ মতামত গঠন আৰু ৰাজহুৱা নীতিক প্ৰভাৱিত কৰাৰ লগতে গণতন্ত্ৰৰ ভেটিৰ সৃষ্টি কৰে।" *(Civil society is the space of rational-critical debate and discourse, where individuals come together to form opinions and influence public policy, creating a foundation for democracy.) - The Structural Trans-formation of the Public Sphere, 1962*

টকভিলে তেওঁৰ বিশেষ গ্ৰন্থ Democracy in America-ত আমেৰিকান গণতন্ত্ৰৰ গাঁথনিত নাগৰিক সমাজৰ কাৰ্য্যকলাপৰ বিষয়ে অন্বেষণ কৰিছে, য'ত সামাজিক সংহতি ৰক্ষা আৰু অত্যাচাৰ দূৰ কৰাৰ বাবে নাগৰিক অংশগ্ৰহণ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহ অপৰিহাৰ্য। তেওঁৰ মতে নাগৰিক সংযোগ, আস্থা গঢ়ি তোলা, আৰু সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ অত্যাচাৰ এৰাই চলা এই সকলোবোৰ নাগৰিক সমাজে সহায় কৰে।

"নাগৰিক সমাজ হৈছে স্বেচ্ছামূলক সংঘৰ ক্ষেত্ৰ যিয়ে ব্যক্তিক সামাজিক সম্পৰ্ক গঢ়ি

তুলিবলৈ আৰু নিজৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ সক্ষম কৰে, গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধ ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।" *(Civil society is the realm of voluntary associations that enables individuals to form social ties and protect their freedom, playing a crucial role in the preservation of democratic values) - Democracy in America,* ১৮৩৫ চন

কাৰ্ল মাৰ্ক্সৰ মতে নাগৰিক সমাজ মূলতঃ অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ আৰু বস্তুগত পৰিস্থিতিৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠে। তেওঁ নাগৰিক সমাজক পুঁজিবাদী স্বাৰ্থ প্ৰকাশ কৰা আৰু প্ৰায়ে প্ৰত্যাহ্বান জনোৱা স্থান হিচাপে দেখিছিল। কিন্তু তেওঁৰ এই শব্দটো পৰৱৰ্তী চিন্তাধাৰাৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল।

"মাৰ্ক্সৰ বাবে নাগৰিক সমাজ হৈছে সেই ক্ষেত্ৰ য'ত ব্যক্তিসকলে অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ প্ৰভাৱত মূলতঃ বজাৰ আৰু উৎপাদনৰ সম্পৰ্কৰ জৰিয়তে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া-কলাপ কৰে। ই এনে এক স্থান য'ত ব্যক্তিগত স্বাৰ্থ আৰু বস্তুগত পৰিস্থিতিয়ে ৰাজহুৱা জীৱন আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানক গঢ় দিয়ে।" *(For Marx, civil society is the arena where individuals interact under the influence of economic forces, primarily through the market and relations of production. It is a space where private interests and material conditions shape public life and political institutions) - The German Ideology, 1845-46*

নোবেল বিজয়ী অমৰ্ত্য সেনে সামাজিক ন্যায় আৰু মানৱ বিকাশৰ সম্পৰ্কত নাগৰিক সমাজৰ এক দৃষ্টিভংগী দাঙি ধৰিছে।

'নাগৰিক সমাজ হৈছে ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক কাৰ্য্যৰ ক্ষেত্ৰ যিয়ে নাগৰিকৰ জীৱনত মূল্যৱান কাৰ্য্যকলাপ লাভ কৰাৰ সামৰ্থ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি সমাজ কল্যাণ আৰু ন্যায়ক সমৰ্থন কৰে । ইয়াতেই মানুহে গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰে, নিজৰ স্বাৰ্থক প্ৰসাৰিত কৰে, আৰু সমাজৰ নীতি-নিয়মসমূহক প্ৰভাৱিত কৰে।' *(Civil society is the realm of individual and collective action that supports social welfare and justice, focusing on the capability of citizens to achieve valuable functionings in life. It is where people actively participate in democratic processes, promote their interests, and influence societal norms.) - The Idea of Justice, 2009*

ৰাজনীতি বিজ্ঞানী ৰবাৰ্ট পুটনামে নাগৰিক সমাজৰ এক সমাজবিজ্ঞানসন্মত সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে য'ত সামাজিক পুঁজি আৰু সমাজৰ ওপৰত আস্থাৰ কাৰ্য্যক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

'নাগৰিক সমাজ হৈছে সামাজিক সম্পৰ্ক, নীতি-নিয়ম আৰু বিশ্বাসৰ প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে মানুহক একেলগে বান্ধি ৰাখে, সহযোগিতা আৰু সামূহিক কাৰ্য্যকলাপ সম্ভৱ কৰি তোলে। নাগৰিক সংযোগৰ চহকী সম্পৰ্কৰ দ্বাৰা চিহ্নিত শক্তিশালী নাগৰিক সমাজে সামাজিক পুঁজি আৰু

গণতান্ত্ৰিক অংশগ্ৰহণ দুয়োটাকে প্ৰসাৰিত কৰে।' *(Civil society is the web of social networks, norms, and trust that binds people together, making cooperation and collective action possible. Strong civil society, characterized by rich networks of civic engagement, promotes both social capital and democratic participation) -Bowling AloneÊ. The Collapse and Revival of American Community, 2000*

নাগৰিক সমাজৰ প্ৰতিটো সংজ্ঞাই এক বেলেগ দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায়, যিয়ে দাৰ্শনিকজনে লিখা বিশেষ পৰিস্থিতিৰ লগতে তেওঁলোকৰ বৃহত্তৰ ৰাজনৈতিক তত্ত্বকো প্ৰতিফলিত কৰে। এৰিষ্টটল আৰু হবছৰ আদিম ধাৰণাটোৰ পৰা আৰম্ভ কৰি হাবাৰমাছ, কিন আৰু চেনৰ দৰে শেহতীয়া লেখকলৈকে নাগৰিক সমাজখনক ন্যায়, গণতন্ত্ৰ আৰু মানৰ মংগলৰ সন্ধানৰ বাবে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰ হিচাপে চিহ্নিত কৰা হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: "নাগৰিক সমাজ"বুলি ক'লে আপুনি কি বুজি পায়?

প্ৰশ্ন ২: 'Democracy in America' নামৰ কিতাপখন কোনে লিখিছিল?

প্ৰশ্ন ৩: অমৰ্ত্য সেনে দিয়া নাগৰিক সমাজৰ সংজ্ঞা লিখক।

৬.৪ নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্য

সামাজিক সংহতি, গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰ, মানৰ অধিকাৰৰ প্ৰতিৰক্ষা আদি সকলো নাগৰিক সমাজৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল। চৰকাৰ আৰু বজাৰৰ পৰা স্বাধীনভাৱে কাম কৰা অসংখ্য সংঘ, সামাজিক আন্দোলন আৰু অলাভজনক সংস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই সংগঠনসমূহে গোটৰ কাৰ্য্যক উৎসাহিত কৰে, মানুহক শক্তিশালী কৰে আৰু গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শক আগুৱাই লৈ যায়। নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ গতিশীল আৰু বৈচিত্ৰ্যময় প্ৰকৃতি, যিয়ে সামাজিক ভাৰসাম্য আৰু জবাবদিহিতা ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ তাৎপৰ্য্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। নাগৰিক সমাজৰ কিছুমান উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য তলত বৰ্ণনা কৰা হৈছে—

- **স্বেচ্ছামূলক অংশগ্ৰহণ ঃ** ইয়াৰ সদস্যসকলৰ স্বেচ্ছামূলক অংশগ্ৰহণ নাগৰিক সমাজৰ অন্যতম মূল বৈশিষ্ট্য। নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহ (Civil society organizations - CSO) ৰাষ্ট্ৰচালিত কাৰ্যসূচী বা বজাৰ-চালিত ব্যৱসায়ৰ বিপৰীতে উমৈহতীয়া স্বাৰ্থ, মূল্যবোধ বা লক্ষ্য অনুসৰণ কৰিবলৈ একত্ৰিত হোৱা লোক আৰু গোটৰ মুক্ত ইচ্ছাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। মানুহে নিজৰ মতে গোটত যোগদান, গঠন বা এৰিবলৈ স্বাধীন কাৰণ অংশগ্ৰহণ স্বেচ্ছামূলক, যিয়ে নাগৰিক সংযোগ আৰু সবলীকৰণৰ অনুভূতিক প্ৰসাৰিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, মানুহে সামাজিক আন্দোলন, স্থানীয় বেচৰকাৰী সংস্থা বা পৰিৱেশ সংগঠনৰ বাবে স্বেচ্ছাসেৱী কাম কৰিব পাৰে কাৰণ সেয়া লিংগ সমতা হওক, শৈক্ষিক

সংস্কাৰ হওক বা জলবায়ুৰ কাৰঞ্জ্যই হওক তেওঁলোকে এই কাৰঞ্জ্যক সমৰ্থন কৰে। এই স্বেচ্ছাসেৱী চৰিত্ৰৰ বাবেই মানুহে নিজৰ চিন্তাধাৰা মুকলিকৈ ক'ব পাৰে আৰু ৰাজহুৱা বিতৰ্ক গঢ় দিয়াত সহায় কৰিব পাৰে।

- **ৰাষ্ট্ৰ আৰু বজাৰৰ পৰা স্বাধীনতা ঃ** বজাৰ শক্তি আৰু ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্ব দুয়োটাৰে নাগৰিক সমাজৰ ওপৰত কোনো প্ৰভাৱ নাই। আনকি যেতিয়া তেওঁলোকে নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰত চৰকাৰ বা নিগমৰ সৈতে সহযোগিতা কৰিব পাৰে নাগৰিক সমাজৰ গোটসমূহে নিজৰ উদ্দেশ্য, নীতি আৰু সাংগঠনিক ডিজাইনৰ ক্ষেত্ৰত নিজৰ স্বাধীনতা বজাই ৰাখে। বজাৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষমতাৰ ওপৰত পৰীক্ষা হিচাপে কাম কৰি এই স্বাধীনতাই নাগৰিক সমাজক তেওঁলোকক দায়ী কৰিবলৈ সক্ষম কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এম্নেষ্টী ইণ্টাৰনেশ্যনেল আৰু হিউমেন ৰাইটছ ৱাটচৰ দৰে মানৱ অধিকাৰ সংস্থাই মানৱ অধিকাৰ উলংঘাৰ ওপৰত নিৰীক্ষণ আৰু উন্মোচন কৰে আৰু প্ৰায়ে চৰকাৰী নীতি আৰু পদ্ধতিক প্ৰত্যাহ্বান জনায়। এই সংগঠনসমূহে ৰাষ্ট্ৰ বা বজাৰৰ প্ৰত্যক্ষ প্ৰভাৱত কাম নকৰে, যাৰ ফলত তেওঁলোকক উদ্বেগ প্ৰকাশ কৰাৰ আৰু প্ৰান্তীয় লোকৰ পোষকতা কৰাৰ স্বাধীনতা প্ৰদান কৰা হয়।
- **সামূহিক কাৰ্য্য আৰু পোষকতা ঃ** সামূহিক কাৰ্য্য নাগৰিক সমাজৰ অন্যতম পৃথক বৈশিষ্ট্য। নাগৰিক সমাজ হৈছে এনে এখন ঠাই য'ত মানুহ আৰু সংগঠনসমূহে একত্ৰিত হৈ ভাগ-বতৰা কৰা লক্ষ্যৰ দিশত কাম কৰে আৰু সমস্যা সমাধান কৰে। এই গোটৰ পদক্ষেপসমূহৰ ভিতৰত সম্প্ৰদায়ৰ সংগঠন, আবেদন, বিক্ষোভ বা পোষকতা অভিযান অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে। জনমতক প্ৰভাৱিত কৰা, নীতি গঠন কৰা, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক বা ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তনক প্ৰসাৰ কৰা আদি মূল লক্ষ্য।

ভাৰতত তথ্যৰ অধিকাৰ (আৰ টি আই) আন্দোলনে নাগৰিক সমাজৰ সামূহিক কাৰ্য্যৰ দৃষ্টান্ত হিচাপে কাম কৰে। চৰকাৰী কাম-কাজত অধিক স্বচ্ছতা বিচাৰি কৰ্মী আৰু নাগৰিক সংগঠনসমূহে একত্ৰিত হোৱাৰ ফলত চৰকাৰে ৰখা তথ্য লাভৰ অধিকাৰ নাগৰিকক প্ৰদান কৰা আৰ টি আই আইনখন ২০০৫ চনত গৃহীত হৈছিল।

- **ৰাজহুৱা মংগল আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া ঃ** সাধাৰণতে ক'বলৈ গ'লে নাগৰিক সমাজৰ গোটসমূহ সামাজিক ন্যায়, জনকল্যাণ আৰু গোটৰ কল্যাণৰ উন্নতিৰ প্ৰতি সমৰ্পিতাৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হয়। পৰিৱেশৰ অৱক্ষয়, মানৱ অধিকাৰ উলংঘা, দৰিদ্ৰতা, পক্ষপাতিত্ব, বৈষম্য আদি সমস্যাৰ সমাধানৰ বাবে তেওঁলোকে চেষ্টা কৰে। অধিক অন্তৰ্ভুক্ত, ন্যায়সংগত আৰু সমান সমাজ গঢ়ি তোলাটোৱেই সঘনাই নাগৰিক সমাজৰ চূড়ান্ত উদ্দেশ্য।
- **বহুত্ববাদ আৰু বৈচিত্ৰ্য ঃ** নাগৰিক সমাজখন সহজাতভাৱে বহুত্ববাদী আৰু বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ, ই সামাজিক, সাংস্কৃতিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থৰ এক বহল বৰ্ণালীক সামৰি লৈছে। ই সংখ্যালঘু জনগোষ্ঠী, মহিলা, শ্ৰমিক, যুৱক-যুৱতী, প্ৰান্তীয় সম্প্ৰদায়কে ধৰি বিভিন্ন গোটক নিজৰ মতামত প্ৰকাশ আৰু নিজৰ অধিকাৰৰ পোষকতা কৰাৰ বাবে এক

মঞ্চ প্ৰদান কৰে। এই বৈচিত্ৰ্যই সমাজৰ ভিতৰত বিদ্যমান একাধিক পৰিচয়, প্ৰয়োজন আৰু মূল্যবোধক প্ৰতিফলিত কৰে আৰু নাগৰিক সমাজে এই বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ কণ্ঠক একত্ৰিত কৰিবলৈ এক ঐক্যবদ্ধ শক্তি হিচাপে কাম কৰে। জাতিভিত্তিক বৈষম্য, লিংগ সমতা, পৰিৱেশ সংৰক্ষণ, খিলঞ্জীয়াৰ অধিকাৰকে ধৰি বিষয়সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা এক বিশাল সংগঠনক ভাৰতৰ নাগৰিক সমাজৰ অংশ বুলি গণ্য কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, নৰ্মদা বাচাও আন্দোলানে বহু পৰিসৰৰ কৰ্মী, মানৱ অধিকাৰৰ সমৰ্থক, পৰিৱেশবিদ আৰু খিলঞ্জীয়া জনগোষ্ঠীক একত্ৰিত কৰি নৰ্মদা নদীৰ অৱবাহিকাত বিশাল বান্ধ নিৰ্মাণৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিছিল, যাৰ ফলত হাজাৰ হাজাৰ লোকক স্থানান্তৰিত হ'বলগীয়া হ'লহেঁতেন।

- **গণতান্ত্ৰিক আৰু স্বচ্ছ গাঁথনি ঃ** সাধাৰণতে ক'বলৈ গ'লে নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে মুকলি আৰু গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাক সমৰ্থন কৰে। সদস্যসকলৰ জবাবদিহিতা আৰু সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰিবলৈ সঘনাই এইবোৰ স্থাপন কৰা হয়। সাধাৰণতে ক'বলৈ গ'লে নাগৰিক সমাজৰ গোটসমূহে অন্তৰ্ভুক্ত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰে যিয়ে শুনানি আৰু এক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। যিহেতু এই সংস্থাসমূহে নিজৰ কাৰ্য্যকলাপত জবাবদিহিতা আৰু স্বচ্ছতাৰ নীতিসমূহ বজাই ৰখাৰ বাবে সঘনাই প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ, গতিকে স্বচ্ছতাও এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। পুঁজি আবণ্টন আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত স্বাধীনতাৰ নিশ্চয়তা দিবলৈ অসংখ্য এন জি অক্স আৰু নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনে সঘনাই বছৰি প্ৰতিবেদন প্ৰকাশ কৰে বা ৰাজহুৱা সমাৱেশ আয়োজন কৰে। এই স্বচ্ছতাই আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি কৰে আৰু মানুহ আৰু সম্প্ৰদায়ক সংস্থাৰ কাৰ্য্যকলাপত সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত হ'বলৈ প্ৰেৰণা দিয়ে।
- **মানৱ অধিকাৰ আৰু নাগৰিক স্বাধীনতাৰ পোষকতা ঃ** নাগৰিক স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ প্ৰসাৰৰ কথা আহিলে নাগৰিক সমাজে সঘনাই আগভাগ লয়। এই ক্ষেত্ৰত ই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰক্ষক হিচাপে ভূমিকা পালন কৰে, চৰকাৰী কাৰ্য্যকলাপৰ ওপৰত নজৰ ৰাখে আৰু ৰাষ্ট্ৰক নিজৰ মানুহৰ লগত কেনে ব্যৱহাৰ কৰে তাৰ বাবে জবাবদিহি কৰে। নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে বাক স্বাধীনতা, শিক্ষাৰ অধিকাৰ, লিংগ সমতা, বৈষম্যমুক্ত হোৱাৰ অধিকাৰকে ধৰি বিভিন্ন ধৰণৰ মানৱ অধিকাৰক সমৰ্থন কৰে। ভাৰতত পিপলছ ইউনিয়ন ফৰ চিভিল লিবাৰ্টিজ (পিইউচিএল) এনে এটা গোট যিয়ে নাগৰিক অধিকাৰৰ প্ৰসাৰৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষকৈ ৰাজনৈতিক অশান্তিৰ সময়ত নেতৃত্ব প্ৰদান কৰিছে। ভাৰতৰ জৰুৰীকালীন অৱস্থাত (১৯৭৫-১৯৭৭) পিইউচিএলে মানৱ অধিকাৰ উলংঘাৰ বিৰোধিতা কৰিবলৈ যুঁজিছিল আৰু এতিয়াও ন্যায় তথা নাগৰিক স্বাধীনতাৰ বাবে এক শক্তিশালী কণ্ঠস্বৰ হৈয়েই আছে।
- **সামাজিক পুঁজি আৰু সম্প্ৰদায় গঠন ঃ** মানুহ আৰু সম্প্ৰদায়ৰ মাজত সংযোগ বৃদ্ধি কৰি নাগৰিক সমাজে সামাজিক পুঁজিৰ বৃদ্ধিত সহায় কৰে। ই মানুহৰ বাবে বিশ্বাস গঢ়ি তোলা,

একে ধৰণৰ বিশ্বাস থকা আৰু সহযোগিতা কৰি ভাগ-বতৰা কৰা লক্ষ্যত উপনীত হোৱাটো সম্ভৱ কৰি তোলে। সামাজিক সংহতিক প্ৰসাৰিত কৰা শক্তিশালী সামাজিক সম্পৰ্কসমূহ নাগৰিক সমাজে সম্পৰ্ক, সংঘ আৰু সম্প্ৰদায়ৰ গোট স্থাপনৰ জৰিয়তে সহজ কৰি তোলে। ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলত মহিলা মণ্ডল (মহিলাৰ গোট)ৰ দৰে অৰ্থনৈতিক, শৈক্ষিক আৰু স্বাস্থ্য সম্পৰ্কীয় বিষয়সমূহত মহিলাসকলক এগৰাকীয়ে আন গৰাকীক সহায় কৰিবলৈ সংগঠিত কৰা স্থানীয় সম্প্ৰদায় ভিত্তিক গোটসমূহ সামাজিক পুঁজি গঢ়ি তোলাত অতি প্ৰয়োজনীয়। এই গোটসমূহে সামাজিক বৃদ্ধিৰ পোষকতা আৰু শক্তিশালী সাম্প্ৰদায়িক সংযোগ সৃষ্টি কৰাৰ লগতে সৰলীকৰণৰ উৎস হিচাপে কাম কৰে।

- **ৰাজহুৱা নীতিক প্ৰভাৰিত কৰাৰ ক্ষমতা ঃ** ৰাজহুৱা নীতিৰ সিদ্ধান্তত প্ৰভাৱ পেলাবলৈ নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে সঘনাই একত্ৰিকৰণৰ ব্যৱহাৰ কৰে। ৰাজনৈতিক মতবাদক প্ৰভাৰিত কৰা আৰু ন্যায়, স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা, পৰিৱেশকে ধৰি ক্ষেত্ৰসমূহৰ পৰিৱৰ্তনক প্ৰসাৰিত কৰাত এইবোৰ অতি প্ৰয়োজনীয়। জনসাধাৰণ আৰু চৰকাৰৰ মাজত সংযোগকাৰী হিচাপে কাম কৰি নাগৰিক সমাজে নিশ্চিত কৰে যে নীতিৰ আলোচনাৰ সময়ত সাধাৰণ মানুহৰ মতামত শুনা যায়।

নাগৰিক সমাজে ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিত কেনে প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে তাৰ এটা উদাহৰণ হ'ল ভাৰতৰ লোক শক্তি অভিযান, যিয়ে ২০০৫ চনত ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আইন (এনৰেগা) প্ৰণয়নৰ অভিযানত সফল হৈছিল।

নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্যসমূহে গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শক আগু�ৰাই নিয়া, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা ৰক্ষা, নাগৰিক অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰা আৰু সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ বাবে ই কিমান গুৰুত্বপূৰ্ণ সেই কথা উজ্জ্বল কৰি তুলিছে। নাগৰিক সমাজে চৰকাৰ আৰু বজাৰৰ পৰা স্বাধীনভাৱে কাম কৰি সামূহিক কাৰ্য্য, বহুত্ববাদ আৰু সাধাৰণ কল্যাণৰ প্ৰসাৰৰ বাবে এক মঞ্চ আগবঢ়ায়। গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে ই অতি প্ৰয়োজনীয় কাৰণ ইয়াৰ দ্বাৰা মানুহৰ মত আগবঢ়োৱা তথা কৰ্তৃত্বৰ পদত থকা সকলক দায়ী কৰাৰ লগতে সামগ্ৰিকভাৱে সমাজখন সমতা আৰু ন্যায়ৰ ওচৰ চপাৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰা হয়।

৬.৫ নাগৰিক সমাজৰ ভূমিকা

ভাৰতত নাগৰিক সমাজে দেশৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক জলবায়ুৰ ওপৰত উল্লেখযোগ্য আৰু বৈচিত্ৰ্যময় প্ৰভাৱ পেলায়। ইয়াত বিভিন্ন ধৰণৰ তৃণমূল পৰ্যায়ৰ আন্দোলনকাৰী, ওকালতি কৰা গোট, পেছাদাৰী সংস্থা, সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থা আৰু বজাৰ আৰু চৰকাৰৰ পৰা স্বাধীনভাৱে কাম কৰা বেচৰকাৰী সংস্থা (এন জি অ') অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। জনসাধাৰণ আৰু চৰকাৰৰ মাজত সেতু হিচাপে কাম কৰি এই সংগঠনসমূহে সামাজিক ন্যায়, গণতান্ত্ৰিক সংযোগ, মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষা আৰু চৰকাৰী প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ জবাবদিহিতাক সমৰ্থন কৰে। বিভিন্ন প্ৰসংগত নাগৰিক সমাজে পালন কৰা উল্লেখযোগ্য ভূমিকাসমূহ তলত আলোচনা কৰা হৈছে—

- **গণতন্ত্ৰক প্ৰসাৰ কৰা আৰু শাসন ব্যৱস্থা শক্তিশালী কৰা ঃ** ভাৰতত গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শক আগুৰাই নিয়াৰ বাবে আৰু গণতান্ত্ৰিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সুদৃঢ় কৰাৰ বাবে নাগৰিক সমাজ অতি প্ৰয়োজনীয়। নাগৰিক সমাজে দুৰ্বল আৰু বঞ্চিত গোটসমূহৰ মতামত শুনাটো নিশ্চিত কৰে তথা নিৰ্বাচন, ৰাজহুৱা বিতৰ্ক, আৰু নীতি আলোচনাৰ সৈতে জড়িত হোৱাৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক কাৰ্যসূচী গঢ় দিয়াত সহায় কৰে। গণতন্ত্ৰই যাতে সমাজৰ সকলো দিশকে সেৱা আগবঢ়ায়, সেয়া নিশ্চিত কৰিবলৈ, বিত্তবানসকলৰ লগতে নাগৰিক সমাজৰ গোটসমূহে (চি এছ অ') সমতা, ন্যায় আৰু সৰ্বাংগীনতাক আগুৰাই নিয়া আইনসমূহৰ পোষকতা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে ভাৰতত কেইবাটাও নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত তথ্যৰ অধিকাৰ (আৰ টি আই) অভিযানে ২০০৫ চনত তথ্যৰ অধিকাৰ আইনখন গৃহীত কৰিবলৈ কাম কৰিছিল। এই আইনখনে নাগৰিকসকলক চৰকাৰী তথ্য লাভৰ বাবে অনুৰোধ কৰিবলৈ অনুমতি দি চৰকাৰক অধিক জবাবদিহি আৰু স্বচ্ছ কৰি তোলে। এই অভিযানে চৰকাৰী অদক্ষতা আৰু দুৰ্নীতিৰ প্ৰতি জনসচেতনতা বৃদ্ধি কৰিছিল, যিয়ে বৃদ্ধি পোৱা জবাবদিহিতাৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰা সংস্কাৰৰ পথ মুকলি কৰিছিল।
- **সামাজিক ন্যায় আৰু মানৱ অধিকাৰৰ পোষকতা ঃ** ভাৰতত প্ৰান্তীয় সম্প্ৰদায়, যেনে মহিলা, দলিত (পূৰ্বতে "অস্পৃশ্য" বুলি জনাজাত), খিলঞ্জীয়া জনগোষ্ঠী (আদিবাসী), ধৰ্মীয় সংখ্যালঘু আৰু কম আয়ৰ লোকৰ অধিকাৰৰ প্ৰসাৰত নাগৰিক সমাজ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ই নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ, সামাজিক ন্যায়পৰায়ণতাক আগুৰাই নিবলৈ, পক্ষপাতিত্বৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ চেষ্টা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, দলিত অধিকাৰ আন্দোলনসমূহে জাতিভিত্তিক বৈষম্যৰ বিৰোধিতা কৰাত অভিযোগৰ নেতৃত্ব দিছে। ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধিত্ব, নিয়োগ আৰু শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত সঁহাৰিমূলক কাৰ্য্য হিচাপে আইনকে ধৰি দলিতসকলৰ বাবে উল্লেখযোগ্য আইনী আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ ফলত নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে ড° আম্বেদকাৰৰ উত্তৰাধিকাৰ হিচাপে ভূমিকা পালন কৰিছে। জাতিভিত্তিক হিংসা, বৈষম্য, বৰ্জনৰ দৃষ্টান্ত এতিয়াও নেশ্যনেল কেম্পেইন ফৰ দলিত হিউমেন ৰাইটছ (এনচিডিএইচআৰ) আৰু অন্যান্য গোটসমূহেও বিচাৰি তাৰ বিৰোধিতা কৰি আছে। একেদৰে সৰ্বভাৰতীয় গণতান্ত্ৰিক মহিলা সন্থা *(All-India Democratic Women's Association - AIDWA)* আৰু *SEWA (Self-Employed Women's Association)*ৰ দৰে মহিলাৰ অধিকাৰ সংগঠনসমূহে মহিলাৰ বিৰুদ্ধে হিংসা, প্ৰচাৰৰ দৰে বিষয়সমূহৰ সমাধানত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰি লিংগ সমতা আৰু মহিলাসকলৰ চাকৰি, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু শিক্ষাৰ সুবিধা ৰক্ষা কৰি আহিছে।

- **পৰিৱেশৰ পোষকতা আৰু বহনক্ষমতা ঃ** ভাৰতত বহনক্ষম উন্নয়ন পদ্ধতিৰ প্ৰসাৰ আৰু পৰিৱেশৰ প্ৰত্যাহ্বানৰ প্ৰতি জনসচেতনতা বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত নাগৰিক সমাজ অপৰিহাৰ্য হৈ আহিছে। প্ৰচুৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদ আৰু বিভিন্ন বাসস্থানৰ বাবে ভাৰতত পৰিৱেশৰ অৱক্ষয় এক গুৰুতৰ সমস্যালৈ পৰিণত হৈছে। পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ বাবে আইনগত পৰিৱৰ্তনৰ পোষকতা কৰাৰ উপৰিও নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ প্ৰসাৰ আৰু প্ৰদূষণ, জলবায়ু পৰিৱৰ্তন, বনাঞ্চল ধ্বংস, পানীৰ অভাৱ আদি বিষয়সমূহৰ প্ৰতি জনসচেতনতা বৃদ্ধিৰ বাবে অন্তহীন প্ৰচেষ্টা চলায়। উদাহৰণস্বৰূপে, স্থানীয় জনগোষ্ঠী, মানৱ অধিকাৰৰ সমৰ্থক আৰু পৰিৱেশবিদৰ নেতৃত্বত গঠিত নৰ্মদা বাচাও আন্দোলনে (এনবিএ) নৰ্মদা নদীৰ উপত্যকাত বিশাল বান্ধ নিৰ্মাণৰ বিৰোধিতা কৰিছিল যিয়ে পৰিৱেশ ধ্বংস কৰি হাজাৰ হাজাৰ লোকক স্থানান্তৰিত কৰিবলৈ বাধ্য কৰাব। উন্নয়ন প্ৰকল্পসমূহত সামাজিক আৰু পৰিৱেশগত দায়বদ্ধতাৰ প্ৰয়োজনীয়তা তেওঁলোকৰ প্ৰচাৰৰ দ্বাৰা পোহৰলৈ আহিছিল, যাৰ ফলত পৰিৱেশৰ মূল্যায়ন আৰু আইনী সংস্কাৰৰ সৃষ্টি হৈছিল। ইয়াৰ দৰেই গ্ৰীণপিচ ইণ্ডিয়া আৰু দ্য চেণ্টাৰ ফৰ চাইন্স এণ্ড এনভাইৰনমেণ্ট (চিএছই)ৰ দৰে গোটেও বায়ু প্ৰদূষণ, পানী সংৰক্ষণ, বহনক্ষম কৃষি, বন্যপ্ৰাণী সুৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত অভিযানত কাম কৰি পৰিৱেশ সংৰক্ষণ আৰু উন্নয়নৰ মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষাৰ বাবে চেষ্টা কৰে।
- **সমাজ সেৱা প্ৰদান কৰা ঃ** ইয়াৰ উপৰিও বিশেষকৈ ৰাজ্যৰ কম কৰ্তৃত্ব থকা অঞ্চলত প্ৰয়োজনীয় সামাজিক সেৱা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ ভিতৰত জীৱিকাৰ সহায়, গৃহ নিৰ্মাণ, অনাময়, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু পুষ্টি আদি অন্তৰ্ভুক্ত। অসুবিধাগ্ৰস্ত সম্প্ৰদায়সমূহত নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে সঘনাই ৰাজহুৱা সেৱা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত থকা ব্যৱধানসমূহ দূৰ কৰিবলৈ প্ৰত্যক্ষভাৱে কাম কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এইডছ আৰু এইচ আই ভিৰ স্বেচ্ছাসেৱী সংস্থা যেনে ভাৰতীয় স্বেচ্ছাসেৱী স্বাস্থ্য সংস্থা (The Voluntary Health Association of India ভিএইচএআই) আৰু নাজ ফাউণ্ডেচনে উন্নত স্বাস্থ্যসেৱা নীতি আৰু সেৱাসমূহৰ প্ৰসাৰত, জনসাধাৰণক এইচ আই ভি প্ৰতিৰোধৰ বিষয়ে জ্ঞান দিয়াত আৰু এইচ আই ভি/এইডছৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিতসকলক সহায় কৰাত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছে।
- **পৰ্যবেক্ষকৰ ভূমিকা আৰু জবাবদিহিতা ঃ** ভাৰতত ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰী আৰু চৰকাৰী সংস্থাসমূহক যাতে দায়বদ্ধ কৰা হয় তাৰ বাবে নাগৰিক সমাজ অতি প্ৰয়োজনীয়। পৰ্যবেক্ষক হিচাপে নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনসমূহে স্বাধীনতা আৰু সংস্কাৰক প্ৰসাৰিত কৰাৰ সমান্তৰালভাৱে অদক্ষতা, দুৰ্নীতি, মানৱ অধিকাৰ উলংঘাৰ কথা সঘনাই উদঙাই দিয়ে।

সমগ্ৰ দেশৰ লাখ লাখ লোকক অনুপ্ৰাণিত কৰা এটা নাগৰিক সমাজৰ সংগঠন হৈছে ইণ্ডিয়া এগেইনষ্ট কৰ্পচন। বিশেষকৈ জন লোকপাল বিধেয়কক অধিক শক্তিশালী দুৰ্নীতি বিৰোধী আইন প্ৰণয়নৰ দাবীত ৰাইজক উৎসাহিত কৰিছিল। এই আন্দোলনে দুৰ্নীতিক ৰাজনৈতিক বিতৰ্কৰ আগস্থানলৈ উন্নীত কৰি আইন আৰু ৰাজহুৱা নীতিক প্ৰভাৱিত কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

- **সামাজিক সংহতি আৰু জাতীয় সংহতিৰ পোষকতা ঃ** ভাৰতত বহুতো ভিন্ন সভ্যতা, ভাষা, ধৰ্ম আৰু জাতি-জনগোষ্ঠী পোৱা যায়। জাতীয় ঐক্য আৰু সামাজিক সংহতিৰ অনুভূতি বহুলাংশে নাগৰিক সমাজে লালন-পালন কৰে। আন্তঃধৰ্মীয় আলোচনাৰ মঞ্চ সৃষ্টি কৰা, সহনশীলতাক উৎসাহিত কৰা, আন্তঃসাম্প্ৰদায়িক হিংসা ৰোধ কৰা আদি বহুতো নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনৰ মূল লক্ষ্য।

ভাৰতত নাগৰিক সমাজে এক ব্যাপক আৰু অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এক অন্তৰ্ভুক্ত, ন্যায়সংগত আৰু বহনক্ষম সমাজখন নাগৰিক সমাজৰ গোটসমূহে লালন-পালন কৰে, যিয়ে গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থা, সামাজিক ন্যায় আৰু মানৱ অধিকাৰৰ প্ৰসাৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সামাজিক সেৱা আগবঢ়োৱা, পৰিৱেশ প্ৰত্যাহ্বানৰ বিষয়ে জনজ্ঞান বৃদ্ধি কৰা আৰু অসুবিধাগ্ৰস্ত জনসংখ্যাক শক্তিশালী কৰালৈকে সকলো কাম কৰে। তেওঁলোকৰ কৰ্মৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে জাতিৰ গণতান্ত্ৰিক ভেটিক সমৰ্থন কৰে, চৰকাৰক জগৰীয়া কৰে, ভাৰতৰ বহুসংস্কৃতিৰ জনসাধাৰণৰ কল্যাণ বৃদ্ধি কৰে। জাতিটোৱে দৰিদ্ৰতা, বৈষম্য, পৰিৱেশৰ অৱক্ষয়ৰ দৰে বিষয়ৰ সৈতে যুঁজি থকাৰ সময়তে ভাৰতৰ ভৱিষ্যত নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত নাগৰিক সমাজে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি যাব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪: নাগৰিক সমাজৰ দুটা বৈশিষ্ট্য লিখক।

৬.৬ নাগৰিক সমাজ আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন

গ্ৰাম্য উন্নয়নত নাগৰিক সমাজে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে, চৰকাৰ আৰু তৃণমূল পৰ্যায়ৰ জনসংখ্যাৰ মাজত সেতু হিচাপে কাম কৰে। গ্ৰাম্য অঞ্চলত নাগৰিক সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ এক সক্ৰিয় শক্তি হৈ পৰে, য'ত প্ৰশাসনিক, সামাজিক বা ভৌগোলিক সীমাবদ্ধতাৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰৰ ব্যৱস্থাসমূহ সঘনাই বিফল হয়। ই নিশ্চিত কৰে যে উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াটো কেৱল নিম্নমুখী নহয়, ই সৰ্বাংগীন আৰু অংশগ্ৰহণমূলক। ব্যক্তিক সবলীকৰণ, তেওঁলোকৰ উদ্বেগ প্ৰকাশ আৰু সম্প্ৰদায়ক একত্ৰিত কৰি সমতাপূৰ্ণ আৰু বহনক্ষম গ্ৰাম্য উন্নয়নক লাভান্বিত কৰাত নাগৰিক সমাজে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

গ্ৰাম্য উন্নয়নত নাগৰিক সমাজৰ প্ৰধান ভূমিকা ঃ

- **অংশগ্ৰহণমূলক গণতন্ত্ৰ শক্তিশালী কৰা ঃ** নাগৰিক সমাজে গ্ৰাম্য লোকসকলক সক্ৰিয় নাগৰিক হোৱাত সহায় কৰে। বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনা, সম্প্ৰদায় মঞ্চ আৰু গাঁও সভা (গ্ৰাম সভা)ৰ জৰিয়তে ই মানুহক স্থানীয় শাসনত অংশগ্ৰহণ কৰাতো সম্ভৱ কৰি তোলে। এই অংশগ্ৰহণমূলক পদ্ধতিয়ে গ্ৰাম্য উন্নয়নে স্থানীয় অগ্ৰাধিকাৰসমূহ প্ৰতিফলিত কৰাটো নিশ্চিত কৰে আৰু গণতান্ত্ৰিক জবাবদিহিতা বৃদ্ধি কৰে।
- **প্ৰান্তীয় আৰু দুৰ্বল গোটক সবলীকৰণ ঃ** জাতি, জনজাতি, লিংগ, অক্ষমতা বা অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ ভিত্তিত বৰ্জন কৰাটো গ্ৰাম্য সমাজত এক সাধাৰণ সমস্যা। এই গোটসমূহৰ কণ্ঠক উচ্চ কৰি নাগৰিক সমাজে নিশ্চিত কৰে যে উন্নয়ন পৰিকল্পনাসমূহে তেওঁলোকৰ দাবীসমূহৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ সুৰক্ষিত কৰে। সমতা, মৰ্যাদা, আৰু মানৱ অধিকাৰৰ সুৰক্ষাক সমৰ্থন কৰি ই সামাজিক ন্যায় বৃদ্ধি কৰে।
- **তথ্য আৰু সজাগতাৰ ব্যৱধান দূৰ কৰা ঃ** সাক্ষৰতা বা সজাগতাৰ অভাৱৰ বাবে বহু গ্ৰাম্য বাসিন্দাই এতিয়াও নিজৰ কল্যাণমূলক কাৰ্যসূচীৰ সুবিধাৰ বিষয়ে অজ্ঞাত। নাগৰিক সমাজৰ এটা মূল কাম হ'ল আইন, অধিকাৰ, কাৰ্যসূচী (গৃহ নিৰ্মাণ, পেঞ্চন আৰু নিয়োগৰ নিশ্চয়তাকে ধৰি) আৰু গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰতি সজাগতা বৃদ্ধি কৰা। যিবোৰ সম্প্ৰদায় ভালদৰে অৱগত, সেইবোৰে দায়িত্ব আৰু সম্পদ আহৰণ কৰাত অধিক সক্ষম হয়।
- **সেৱা প্ৰদান আৰু উদ্ভাৱন ঃ** নাগৰিক সমাজে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা, প্ৰাথমিক স্বাস্থ্যসেৱা, বিশুদ্ধ খোৱাপানী, বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ, আইনী সাহায্য আৰু ৰাজ্যৰ অভাৱ বা বেয়া প্ৰদৰ্শন কৰা ঠাইত দুৰ্যোগ সাহায্যকে ধৰি গুৰুত্বপূৰ্ণ সেৱা আগবঢ়ায়। তদুপৰি নাগৰিক সমাজে প্ৰায়ে উদ্ভাৱনীমূলক, কম খৰচী আৰু প্ৰসংগ-নিৰ্দিষ্ট সমাধানৰ প্ৰৱৰ্তন কৰে যিবোৰে চৰকাৰী কাৰ্যসূচীতকৈ স্থানীয় প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি অধিক সঁহাৰি জনায়।
- **সামৰ্থ্য বিকাশ আৰু দক্ষতা বিকাশ ঃ** নাগৰিক সমাজৰ সংস্থাসমূহে প্ৰতিষ্ঠান, সম্প্ৰদায়ভিত্তিক গোট, আৰু ব্যক্তিৰ সামৰ্থ্য শক্তিশালী কৰিবলৈ বিনিয়োগ কৰে। চাকৰিৰ সম্ভাৱনা উন্নত কৰাৰ বাবে আৰু স্থানীয় অৰ্থনীতি বৃদ্ধিৰ বাবে তেওঁলোকে অঞ্চলটোৰ মহিলা, কৃষক, শিল্পী আৰু যুৱক-যুৱতীসকলক কাৰিকৰী দক্ষতা, বিত্তীয় সাক্ষৰতা, ডিজিটেল প্ৰযুক্তি আৰু বহনক্ষম পদ্ধতিৰ প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰে।
- **বহনক্ষম আৰু সামগ্ৰিক উন্নয়নক প্ৰসাৰিত কৰা ঃ** নাগৰিক সমাজে জৈৱিক কৃষি, পানী সংৰক্ষণ, নবীকৰণযোগ্য শক্তিৰ ব্যৱহাৰ আৰু পৰিৱেশ পৰ্যটনৰ দৰে পৰিৱেশৰ প্ৰতি বহনক্ষম পদ্ধতিসমূহক উৎসাহিত কৰে। ইয়াৰ উপৰিও উন্নয়ন যাতে সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ মাজলৈ যায় আৰু ই কেৱল প্ৰভাৱশালী গোটৰ মাজতে সীমাৱদ্ধ নাথাকে, সেইটোৱেই নিশ্চিত কৰি সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াক প্ৰসাৰিত কৰে।

- **সামাজিক সংগঠন আৰু সামূহিক কাৰ্য্যৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা ঃ** মানুহক গোটত সংগঠিত কৰি, যেনে আত্মসহায়ক গোট (SHGs), সমবায়, উৎপাদক গোট বা গাঁও সমিতি, নাগৰিক সমাজে সংহতি আৰু সামূহিক ক্ষমতা গঢ়ি তোলে। ইয়াৰ ফলত গ্ৰাম্য সম্প্ৰদায়সমূহে নিজৰ অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিব পাৰে, ভালদৰে আলোচনা কৰিব পাৰে আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীল সমৰ্থন ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰিব পাৰে।
- **শাসন ব্যৱস্থাৰ ওপৰত নিৰীক্ষণ আৰু জবাবদিহিতা নিশ্চিত কৰা ঃ** ৰাজহুৱা প্ৰতিষ্ঠানসমূহ নাগৰিক সমাজে নিৰীক্ষণ কৰে। ই চৰকাৰী কাৰ্যসূচীত দুৰ্নীতি, অদক্ষতা বা বৰ্জনৰ দৃষ্টান্ত বিচাৰি উলিয়াবলৈ ৰাজহুৱা শুনানি, সম্প্ৰদায় আৰু সমাজৰ অভিলেখ পৰীক্ষা কৰে। ই প্ৰতিষ্ঠানসমূহক জবাবদিহি কৰে আৰু গঠনমূলক সমালোচনা, পোষকতা আৰু আইনী ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে সংস্কাৰৰ বাবে হেঁচা প্ৰয়োগ কৰে।
- **নীতিৰ পোষকতা আৰু ব্যৱস্থাগত সংস্কাৰ ঃ** গৱেষণা, নথিপত্ৰ আৰু তৃণমূল পৰ্যায়ৰ সংগঠনৰ জৰিয়তে নাগৰিক সমাজে ৰাজহুৱা বক্তৃতা আৰু নীতি নিৰ্ধাৰণক প্ৰভাৱিত কৰে। ই ক্ষেত্ৰভিত্তিক, প্ৰমাণভিত্তিক তথ্য প্ৰদান কৰে আৰু শ্ৰমিক অধিকাৰ, খাদ্য সুৰক্ষা, শিক্ষা নীতি, স্বাস্থ্য ব্যৱস্থা আৰু ভূমিৰ অধিকাৰৰ দৰে ক্ষেত্ৰত পৰিৱৰ্তনৰ পৰামৰ্শ দিয়ে, যাতে গ্ৰাম্য বাস্তৱতাই ৰাষ্ট্ৰীয় পছন্দসমূহক প্ৰভাৱিত কৰাটো নিশ্চিত কৰে।

৬.৭ গ্ৰাম্য উন্নয়নত নাগৰিক সমাজে সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বান

গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা সত্ত্বেও নাগৰিক সমাজে গ্ৰাম্য উন্নয়নত ইয়াৰ প্ৰভাৱ সৰ্বাধিক কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অসংখ্য বাধাৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে। সেইবোৰ হ'ল—

- **সম্পদৰ বাধা ঃ** প্ৰতিষ্ঠানিক সমৰ্থনৰ অভাৱ, বিত্তীয় অভাৱ আৰু অনুদানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতাৰ বাবে কাৰ্য্যকলাপৰ পৰিসৰ আৰু ধাৰাবাহিকতা সীমিত হৈ পৰে।
- **ৰাজনৈতিক আৰু আমোলাতন্ত্ৰিক প্ৰতিৰোধ ঃ** চৰকাৰী সংস্থা আৰু স্থানীয় ক্ষমতা গোটসমূহে নাগৰিক সমাজক ভাবুকি বা প্ৰতিযোগী হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ফলত সংঘাত আৰু সহযোগিতাত বাধাৰ সৃষ্টি হোৱাৰ লগতে প্ৰক্ৰিয়াটোত পলম হ'ব পাৰে।
- **নিয়ন্ত্ৰণমূলক চাপ ঃ** এন জি অ' আৰু নাগৰিক সমাজৰ গোটসমূহৰ ওপৰত আৰোপ কৰা অধিক নিয়ন্ত্ৰণ, যেনে— বাধ্যতামূলক পঞ্জীয়ন, আইনী নিৰীক্ষণ আৰু বিদেশী পুঁজিৰ সীমাবদ্ধতাই তেওঁলোকৰ কাম-কাজত অধিক কঠিন কৰি তোলে।
- **সীমিত প্ৰসাৰ আৰু পৰিসৰ ঃ** স্থানীয়ভাৱে নাগৰিক সমাজৰ গভীৰ প্ৰভাৱ থকাৰ পিছতো বহু সংস্থাই সীমিত সম্পদ আৰু দক্ষতাৰ বাবে অধিক সংখ্যক লোকৰ কাষ চাপিবলৈ অসুবিধা পায়।

- **সম্প্ৰদায়ৰ অনাস্থা বা উদাসীনতা ঃ** সাংস্কৃতিক ব্যৱধান, ভুৱা তথ্য বা অতীতৰ নেতিবাচক অভিজ্ঞতাৰ বাবে নাগৰিক সমাজৰ পদক্ষেপসমূহে কেতিয়াবা সহায় কৰিবলৈ লোৱা গোটসমূহৰ পৰাই বিৰোধিতাৰ সন্মুখীন হয়।

৬.৮ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ১৭৫০ চনৰ পৰা ১৮৫০ চনৰ ভিতৰত পশ্চিমীয়া ৰাজনৈতিক দৰ্শনত "নাগৰিক সমাজ" অভিধাটো কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা হৈ পৰিছিল। সেই সময়লৈকে 'নাগৰিক সমাজ' আৰু 'ৰাষ্ট্ৰ' শব্দ দুটা এটাৰ সলনি আনটো ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা বিধৰ হৈ আছিল।
- "নাগৰিক সমাজ" শব্দটোৱে মানৱ জীৱনৰ সেই দিশসমূহক বুজায় যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰ, চৰকাৰ বা ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ বাহিৰত পৰে। যেনে পৰিয়াল আৰু পাৰিবাৰিক গাঁথনি, ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠান, সাংস্কৃতিক সংগঠন, অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্ক।
- হবছৰ 'লেভিয়াথান' নামৰ তেওঁৰ আটাইতকৈ পৰিচিত গ্ৰন্থখনত মানুহৰ স্বভাৱ আৰু শক্তিশালী কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা পৰীক্ষা কৰা হৈছে। তেওঁ হিংসাত্মক আৰু অৰাজক বুলি বৰ্ণনা কৰা 'প্ৰকৃতিৰ অৱস্থা'ক মানুহে পলায়ন কৰিবলৈ জড়িত হোৱা সামাজিক চুক্তি বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছে। শান্তি বজাই ৰাখিবলৈ আৰু অৰাজকতা ৰোধ কৰিবলৈ ই এক চুক্তি।
- সামাজিক সংহতি, গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰ আৰু মানৱ অধিকাৰৰ প্ৰতিৰক্ষা এই সকলোবোৰ নাগৰিক সমাজৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল। চৰকাৰ আৰু বজাৰৰ পৰা স্বাধীনভাৱে কাম কৰা অসংখ্য সংঘ, সামাজিক আন্দোলন আৰু অলাভজনক সংস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- ভাৰতত নাগৰিক সমাজে দেশৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক, আৰু অৰ্থনৈতিক জলবায়ুৰ ওপৰত উল্লেখযোগ্য আৰু বৈচিত্ৰ্যময় প্ৰভাৱ পেলায়। ইয়াত বিভিন্ন ধৰণৰ তৃণমূল পৰ্যায়ৰ আন্দোলন, ওকালতি গোট, পেছাদাৰী সংস্থা, সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থা আৰু বজাৰ আৰু চৰকাৰৰ পৰা স্বাধীনভাৱে কাম কৰা বেচৰকাৰী সংস্থা (এন জি অ') অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- "গ্ৰাম্য উন্নয়ন" বাক্যাংশটো বিভিন্ন পৰিস্থিতি আৰু প্ৰকাৰে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। ইয়াক এটা পৰিঘটনা, এটা ধাৰণা আৰু এটা কৌশল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। "গ্ৰাম্য উন্নয়ন" বাক্যাংশই গ্ৰাম্য বাসিন্দাসকলৰ জীৱন ধাৰণৰ মান উন্নত কৰাৰ লক্ষ্যৰে গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ সৰ্বাংগীন উন্নতিক বুজায়।
- গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ কোনো একক, বহুলভাৱে গ্ৰহণযোগ্য তত্ত্ব নাই যিয়ে ইয়াৰ বৰ্তমানৰ অৱস্থাৰ ব্যাখ্যা দিব পাৰে আৰু ইয়াৰ ভৱিষ্যতৰ ভৱিষ্যদ্বাণী কৰিব পাৰে। বৰঞ্চ উন্নয়নৰ বিষয়ে সাধাৰণ ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা বহুতো তত্ত্ব আৰু ধাৰণা আছে।

৬.৯ অধিক জানিবলৈ

1) Kaviraj, S., & Khilnani, S. (Eds.). (2001). Civil society: History and possibilities. Cambridge University Press.
2) Seligman, A. B. (1995). The idea of civil society. Princeton University Press.
3) Ferguson, A. (1980). An essay on the history of civil society, 1767. Transaction Publishers.
4) Long, N. (1977). An introduction to the sociology of rural development.
5) Singh, R. B. (2006). Gandhian Approach to Development Planning (Vol. 28). Concept Publishing Company.
6) Gandhi, M., & Gandhi, M. K. (1939). Hind swaraj, or, Indian home rule. Ahmedabad: Navajivan Publishing House.

৬.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'নাগৰিক সমাজ' শব্দটোৱে মানৱ জীৱনৰ ৰাষ্ট্ৰ, চৰকাৰ বা ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ বাহিৰত পৰা দিশ যেনে পৰিয়াল আৰু পাৰিবাৰিক গাঁথনি, ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠান, সাংস্কৃতিক সংগঠন, অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্ক আদিক সামৰি লয়। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আৰু নাগৰিক সমাজ পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হোৱাটোৱে ইয়াক বিশ্লেষণাত্মক ধাৰণা কৰি তুলিছে। এইটো বহুলভাৱে মানি লোৱা হৈছে যে এটাৰ আনটোৰ অবিহনে কোনো অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে আৰু দুয়োটাকে পৃথক কৰা কোনো সুকীয়া ৰেখাও নাই। উদাৰবাদীসকলে সোতৰ শতিকাৰ পৰাই নিৰপেক্ষতাবাদী ৰাষ্ট্ৰক প্ৰত্যাহ্বান জনাবলৈ ৰাষ্ট্ৰ আৰু নাগৰিক সমাজৰ মাজৰ বৈপৰীত্য ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে। সাংবিধানিক ৰাষ্ট্ৰৰ দৰেই নাগৰিক সমাজৰ ধাৰণাটোও সেয়েহে মৌলিকভাৱে এক উদাৰ উদ্ভাৱন। কিন্তু ইয়াৰ তাৎপৰ্য্য আৰু উপযুক্ত অৰ্থ সম্পৰ্কীয় মূল যুক্তিসমূহ মাৰ্ক্সবাদৰ অন্তৰ্ভূক্ত, বিশেষকৈ পশ্চিমীয়া মাৰ্ক্সবাদৰ ভিতৰতে নিহিত হৈ আছে।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টকভিল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নোবেল বিজয়ী অমৰ্ত্য সেনে সামাজিক ন্যায় আৰু মানৱ উন্নয়নৰ সম্পৰ্কত নাগৰিক সমাজৰ এক দৃষ্টিভংগী দাঙি ধৰিছে।

"নাগৰিক সমাজ হৈছে ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক কাৰ্য্যৰ ক্ষেত্ৰ যিয়ে নাগৰিকৰ জীৱনত মূল্যবান কাৰ্য্যকলাপ লাভ কৰাৰ সামৰ্থ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি সমাজ কল্যাণ আৰু ন্যায়ক সমৰ্থন কৰে। ইয়াতেই মানুহে গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰে, নিজৰ স্বাৰ্থক প্ৰসাৰিত কৰে আৰু সমাজৰ নীতি-নিয়মসমূহক প্ৰভাৱিত কৰে।" (Civil society is the realm of individual and collective action that supports social welfare and justice, focusing on the capability of citizens to

achieve valuable functionings in life. It is where people actively participate in democratic processes, promote their interests, and influence societal norms.) - The Idea of Justice, 2009

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১) **স্বেচ্ছামূলক অংশগ্ৰহণ ঃ** ইয়াৰ সদস্যসকলৰ স্বেচ্ছামূলক অংশগ্ৰহণ নাগৰিক সমাজৰ অন্যতম মূল বৈশিষ্ট্য।

২) **ৰাষ্ট্ৰ আৰু বজাৰৰ পৰা স্বাধীনতা ঃ** নাগৰিক সমাজৰ ওপৰত বজাৰ শক্তি আৰু ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্ব দুয়োটাৰে কোনো প্ৰভাৱ নাই।

৬.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটোৰ উত্তৰ প্ৰায় ১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: নাগৰিক সমাজ বুলিলে কি বুজোৱা হৈছে?

প্ৰশ্ন ২: নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ চমুকৈ বুজাই লিখক।

খ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটোৰ উত্তৰ প্ৰায় ৩০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: গ্ৰাম্য উন্নয়নত নাগৰিক সমাজৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: নাগৰিক সমাজে সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৭ ঃ সমবায় আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ সমবায়ৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
৭.৪ সহযোগিতাৰ নীতি (আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় মিত্ৰতা, ১৯৯৫)
৭.৫ ভাৰতত সমবায়ৰ প্ৰকাৰ
৭.৬ ভাৰতত সমবায় আন্দোলনৰ বিৱৰ্তন
৭.৭ ঋণ সমবায়সমূহৰ বৃদ্ধি আৰু উন্নয়ন
৭.৮ সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাৰ গঠন
৭.৮.১ হ্ৰস্ব আৰু মধ্যমকালীন ঋণৰ গাঁথনি
৭.৮.২ দীৰ্ঘম্যাদী ঋণৰ গাঁথনি
৭.৯ ঋণ বিহীন সমবায়ৰ বৃদ্ধি আৰু উন্নয়ন
৭.১০ ভাৰতীয় সমবায় খণ্ডৰ শেহতীয়া উন্নয়ন
৭.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৭.১২ অধিক জানিবলৈ
৭.১৩ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৭.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমবায়ৰ ধাৰণাটো সংজ্ঞায়িত কৰা আৰু ইয়াৰ মূল বৈশিষ্ট্য আৰু পথ প্ৰদৰ্শক নীতিসমূহ জানিব পাৰিব
- ভাৰতৰ বিভিন্ন ধৰণৰ সমবায়ৰ শ্ৰেণী বিভাজনৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- ভাৰতৰ সমবায় আন্দোলনৰ ঐতিহাসিক বিৱৰ্তনৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- হ্ৰস্বম্যাদী আৰু দীৰ্ঘম্যাদী সমবায় ঋণ ব্যৱস্থা দুয়োটাৰে গঠন আৰু কাৰ্য্যকলাপৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- ঋণ বিহীন সমবায়ৰ ভূমিকা আৰু তাৎপৰ্য্য বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ সৰ্বাংগীন বৃদ্ধি আৰু বহনক্ষম উন্নয়ন লাভৰ ক্ষেত্ৰত ঋণ আৰু ঋণ বিহীন সমবায়ৰ ভূমিকা তুলনা কৰিব পাৰিব

- সমবায় খণ্ডক শক্তিশালী কৰাৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে প্ৰৱৰ্তন কৰা শেহতীয়া নীতি সংস্কাৰ, ডিজিটেল পদক্ষেপ আৰু গাঁথনিগত পৰিৱৰ্তনসমূহ পৰীক্ষা কৰি চাব পাৰিব
- ভাৰতত সমবায়সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

পূৰ্বৰ অধ্যায়ত আমি নাগৰিক সমাজ আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ লগত জড়িত বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিলোঁ। এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত সমবায়ৰ ধাৰণা আৰু প্ৰকাৰৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশ, গ্ৰাম্য উন্নয়নত সমবায়ৰ ভূমিকা, ভাৰতত সমবায়সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ওলাইছোঁ।

ভাৰতৰ আৰ্থ-সামাজিক দিশ ইয়াৰ গ্ৰাম্য পৰিৱেশত গভীৰভাৱে শিপাই আছে, য'ত জনসংখ্যাৰ এক উল্লেখযোগ্য অংশই জীৱিকাৰ বাবে কৃষি আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত কাৰ্য্যকলাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। পাৰস্পৰিক সহায় আৰু সামূহিক প্ৰচেষ্টাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমবায়ৰ ধাৰণাটো গ্ৰাম্য সম্প্ৰদায়ক সবলীকৰণৰ বাবে এক ফলপ্ৰসূ কৌশল। সমবায়সমূহে কেৱল অৰ্থনৈতিক কল্যাণক প্ৰসাৰ কৰাই নহয়, গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধ, সামাজিক অন্তৰ্ভুক্তি, আত্মনিৰ্ভৰশীলতাকো সমৰ্থন কৰে।

সমবায় আন্দোলন সম্পদৰ অভাৱত ভোগা গ্ৰাম্য পৰিৱেশত ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টাৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ দূৰ কৰাৰ বাবে তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পদক্ষেপ হিচাপে বিকশিত হৈছে। সম্পদসমূহ একত্ৰিত কৰি, বিপদসমূহ ভাগ কৰি আৰু সামূহিক দৰ-দামৰ সুবিধা কৰি সমবায়সমূহে গ্ৰাম্য প্ৰয়োজনীয়তা আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক সমৰ্থনৰ মাজৰ ব্যৱধান দূৰ কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়ত সমবায়সমূহৰ মূল দিশসমূহ আৰু ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ সৈতে ইয়াৰ আন্তঃসংযোগৰ বিষয়ে গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰা হ'ব।

৭.৩ সমবায়ৰ অৰ্থ আৰু সংজ্ঞা

সমবায় হৈছে সাধাৰণ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে একত্ৰিত হোৱা লোকৰ স্বেচ্ছামূলক সংগঠন। ই পাৰস্পৰিক সহায়, সমতা আৰু গণতান্ত্ৰিক কাৰ্য্যকলাপৰ নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। সহযোগিতা শব্দটোৰ বহু অৰ্থ আছে যদিও সাধাৰণ ধাৰণাত ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে একেলগে কাম কৰা, জীয়াই থকা আৰু চিন্তা কৰা। আমাৰ বৰ্তমানৰ আৰ্থ-সামাজিক প্ৰেক্ষাপটত অৱশ্যে ইয়াক কিছু বেলেগ ধৰণে সংজ্ঞায়িত কৰাটো প্ৰয়োজন— "সহযোগিতা হৈছে এনে এক সংগঠনৰ প্ৰকাৰ য'ত ব্যক্তিসকলে পাৰস্পৰিক অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থৰ প্ৰসাৰৰ বাবে সমতাৰ ভিত্তিত ইজনে সিজনৰ লগত স্বেচ্ছাই সংযুক্ত হৈ থাকে"। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শ্ৰমিক সংস্থাই (ILO) দিয়া সংজ্ঞা অনুসৰি সমবায় সমিতি হ'ল ব্যক্তিৰ সংঘ, যিয়ে নিজৰ উমৈহতীয়া উদ্দেশ্যৰ বাবে একত্ৰিত হয় আৰু গণতান্ত্ৰিক ৰেখাত স্বেচ্ছাই একেলগে কাম কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় মিত্ৰজোঁট (International Cooperative Alliance - ICA)এ ২০২৩ চনত সমবায়ৰ সংজ্ঞা এইদৰে প্ৰদান কৰিছে "যৌথ মালিকানাধীন আৰু গণতান্ত্ৰিকভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত উদ্যোগৰ জৰিয়তে সাধাৰণ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে স্বেচ্ছাই একত্ৰিত হোৱা ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসিত সংস্থা।"

কৃষকসকলক সুলভ মূল্যৰ ঋণ প্ৰদানৰ লক্ষ্যৰে ১৯০৪ চনৰ সমবায় ঋণ সমিতি আইন গৃহীত হোৱাৰ লগে লগে ভাৰতৰ সমবায় আন্দোলন আনুষ্ঠানিক হৈ উঠিছিল। ভাৰতৰ পৰিকল্পিত অৰ্থনীতি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ লক্ষ্যৰ সৈতে সংগতি ৰাখি স্বাধীনতাৰ পিছত এই আন্দোলনে গতি লাভ কৰিছিল। ১৯৬৩ চনত ৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় উন্নয়ন নিগম (National Co-operative Development Corporation - NCDC) প্ৰতিষ্ঠা আৰু ১৯৭০ চনত আনন্দ মিল্ক ইউনিয়ন লিমিটেড (Anand Milk Union Limited - AMUL)ৰ দৰে দুগ্ধ সমবায়ৰ সফলতাই উল্লেখযোগ্য মাইলৰ খুঁটি হিচাপে চিহ্নিত কৰিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শ্ৰমিক সংস্থা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় মিত্ৰজোঁটে দিয়া সমবায়ৰ সংজ্ঞা লিখক।

প্ৰশ্ন ২: ১৯০৪ চনৰ সমবায় ঋণ সমিতি আইনখনৰ তাৎপর্য্য কি আছিল?

৭.৪ সহযোগিতাৰ নীতি শ্চআন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় মিত্ৰতা, ১৯৯৫— INTERNATIONAL COOPERATIVE ALLIANCE, 1995)

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় মিত্ৰজোঁটে বিশ্বৰ সমবায় সংস্থাসমূহক পথ প্ৰদৰ্শন কৰি সাতটা মূল নীতিৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰিছে—

১) **স্বেচ্ছামূলক আৰু মুকলি সদস্যপদ ঃ** লিংগ, সামাজিক মর্যাদা, জাতি, ৰাজনৈতিক মতাদর্শ বা ধর্মৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বৈষম্য ভাৱ পোষণ নকৰাকৈ সদস্যপদৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিবলৈ ইচ্ছুক সকলো ব্যক্তিৰ বাবে সমবায় মুকলি। এই নীতিয়ে সমবায় সেৱাৰ পৰা লাভৱান হোৱাৰ সমন্বয় আৰু সম সুযোগ নিশ্চিত কৰে।

২) **গণতান্ত্ৰিক সদস্য নিয়ন্ত্ৰণ ঃ** সমবায়সমূহে গণতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ ভিত্তিত কাম কৰে। প্ৰতিজন সদস্যৰ ভোটাধিকাৰ সমান। অৰিহণা যোগোৱা মূলধনৰ পৰিমাণ যিয়েই নহওক কিয় সাধাৰণতে এজন সদস্য, এটা ভোট নীতি মানি চলিব লাগে। ইয়াৰ ফলত ক্ষমতা আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ সদস্যসকলৰ ওপৰত থকাটো নিশ্চিত হয়।

৩) **সদস্যৰ অর্থনৈতিক অংশগ্ৰহণ ঃ** সদস্যসকলে সমবায়ৰ মূলধনত ন্যায্যভাৱে অৱদান আগবঢ়ায় আৰু ইয়াক গণতান্ত্ৰিকভাৱে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। উদ্বৃত্ত সমবায়ত পুনৰ বিনিয়োগ কৰা হয়, তেওঁলোকৰ লেনদেনৰ ভিত্তিত সদস্যসকলৰ মাজত বিতৰণ কৰা হয় অথবা সম্প্ৰদায় উন্নয়ন প্ৰকল্পসমূহক সহায় কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

৪) **স্বায়ত্তশাসন আৰু স্বাধীনতা ঃ** সমবায় হৈছে স্বায়ত্তশাসিত, আত্মসহায়ক সংস্থা যিবোৰ সদস্যৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত। আনকি যেতিয়া তেওঁলোকে আন সংগঠনৰ সৈতে চুক্তি কৰে বা বাহ্যিক পুঁজি লাভ কৰে, তেতিয়াও তেওঁলোকে নিজৰ স্বাধীনতা বজাই ৰাখে আৰু সদস্যসকলৰ গণতান্ত্রিক নিয়ন্ত্রণ বজাই ৰাখে।

৫) **শিক্ষা, প্রশিক্ষণ আৰু তথ্য ঃ** সমবায়সমূহে সমবায়ৰ ফলপ্রসূ বিকাশ আৰু শাসন নিশ্চিত কৰিবলৈ তেওঁলোকৰ সদস্য, নির্বাচিত প্রতিনিধি, পৰিচালক আৰু কর্মচাৰীসকলক শিক্ষা আৰু প্রশিক্ষণ প্রদান কৰে। সহযোগিতাৰ প্রকৃতি আৰু উপকাৰিতাৰ বিষয়েও সাধাৰণ জনতাক অৱগত কৰে।

৬) **সমবায়ৰ মাজত সহযোগিতা ঃ** সমবায়সমূহে নিজৰ সদস্যসকলক আটাইতকৈ ফলপ্রসূভাৱে সেৱা আগবঢ়ায় আৰু স্থানীয়, ৰাষ্ট্রীয়, আঞ্চলিক আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় কাঠামোৰ জৰিয়তে একেলগে কাম কৰি আন্দোলনটোক শক্তিশালী কৰে। এই নীতিয়ে সংহতি আৰু সামূহিক শক্তিৰ পোষকতা কৰে।

৭) **সম্প্রদায়ৰ প্রতি চিন্তা ঃ** সমবায়সমূহে সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু পৰিৱেশগত কল্যাণৰ প্রতি তেওঁলোকৰ দায়বদ্ধতাক প্রতিফলিত কৰা নীতি আৰু পদ্ধতিৰ জৰিয়তে নিজৰ সম্প্রদায়ৰ বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে কাম কৰে। তেওঁলোকে লাভৰ এটা অংশ স্থানীয় উন্নয়ন প্রকল্পত পুনৰ বিনিয়োগ কৰে।

৭.৫ ভাৰতত সমবায়ৰ প্রকাৰ

ভাৰতৰ গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া জনসাধাৰণৰ বৈচিত্র্যপূর্ণ প্রয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে নির্মিত বিভিন্ন ধৰণৰ সমবায় আছে। এই সমবায়সমূহে সেৱা আগবঢ়োৱা খণ্ডৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি নির্দিষ্ট ভূমিকা পালন কৰে—

১) **কৃষি ঋণ সমবায় ঃ** এই সমবায়সমূহে কৃষকসকলক কৃষি কর্মৰ বাবে হ্রস্বম্যাদী আৰু মধ্যমকালীন ঋণ প্রদান কৰে। ইয়াৰ উপৰিও গাঁও পর্যায়ত প্রাথমিক কৃষি ঋণ সমিতি (Primary Agricultural Credit Societies - PACS), জিলা কেন্দ্রীয় সমবায় বেংক (District Central Cooperative Banks – DCCB) আৰু ৰাজ্যিক সমবায় বেংক (State Cooperative Banks - SCB) হিচাপে ভাগ কৰা হয়। ভাৰতৰ গ্রাম্য ঋণৰ মেৰুদণ্ড হৈছে PACS।

২) **বিপণন সমবায় ঃ** এই সমবায়সমূহে মধ্যভোগীক নির্মূল কৰি কৃষকসকলক তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্রী উন্নত মূল্যত বিক্রী কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা সংৰক্ষণৰ সুবিধা, বজাৰৰ বুদ্ধিমত্তা, পৰিবহণ আৰু প্রত্যক্ষ বজাৰ সংযোগৰ সুবিধা প্রদান কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে NAFED (National Agricultural Cooperative Marketing Federation of India)।

৩) **গ্ৰাহক সমবায় ঃ** এই সমবায়সমূহে উৎপাদক বা পাইকাৰী বিক্ৰেতাৰ পৰা বৃহৎ পৰিমাণে সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰি গ্ৰাহকক উচিত মূল্যত বিক্ৰী কৰে, যাৰ ফলত ব্যয়সাধ্যতা আৰু গুণগত মান নিশ্চিত হয়। বিশেষকৈ দুৰ্গম অঞ্চলত মুদ্ৰাস্ফীতি নিয়ন্ত্ৰণ আৰু অত্যাৱশ্যকীয় সামগ্ৰী যোগান ধৰাৰ ক্ষেত্ৰত এই প্ৰতিষ্ঠানৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা আছে।

৪) **দুগ্ধ সমবায় ঃ** দুগ্ধ সমবায়সমূহে কৃষকৰ পৰা গাখীৰ সংগ্ৰহ কৰি প্ৰক্ৰিয়াকৰণ কৰে আৰু আমুলৰ দৰে সমবায় ব্ৰেণ্ডৰ অধীনত বজাৰত বিক্ৰী কৰে। তেওঁলোকে উৎপাদকসকলক উচিত মূল্য আৰু গ্ৰাহকক মানসম্পন্ন দুগ্ধজাত সামগ্ৰী নিশ্চিত কৰে। গ্ৰাম্য কৰ্মসংস্থাপন আৰু মহিলা সবলীকৰণৰ এক প্ৰধান উৎস।

৫) **গৃহ নিৰ্মাণ সমবায় ঃ** এই সমবায়সমূহে মাটি ক্ৰয় আৰু ঘৰ বা ফ্লেট নিৰ্মাণৰ বাবে সম্পদ একত্ৰিত কৰি সদস্যসকলক সুলভ মূল্যৰ গৃহ প্ৰদান কৰে। বিশেষকৈ চহৰ আৰু অৰ্ধনগৰীয়া অঞ্চলত গৃহ নিৰ্মাণৰ নাটনি মোকাবিলা কৰিবলৈ এইবোৰ প্ৰাসংগিক।

৬) **শ্ৰমিক সমবায় ঃ** এইবোৰ শ্ৰমিকৰ মালিকানাধীন আৰু পৰিচালিত। সদস্যসকলৰ মাজত লাভ বিতৰণ কৰা হয়, আৰু পৰিচালনাৰ সিদ্ধান্ত গণতান্ত্ৰিকভাৱে লোৱা হয়। বস্ত্ৰশিল্প, খাদ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণ, সেৱা আদি খণ্ডত ইহঁতৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

৭) **শিপিনী আৰু হস্তশিল্প সমবায় ঃ** এই সমবায়সমূহে কেঁচামাল, আৰ্হি প্ৰস্তুত, প্ৰশিক্ষণ আৰু বিপণন সহায় প্ৰদান কৰি পৰম্পৰাগত শিল্পী আৰু হস্ততাঁত শিপিনীসকলক প্ৰসাৰ লাভ কৰাত সহায় কৰে। এই সমবায়বোৰে সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য সংৰক্ষণত সহায় কৰাৰ লগতে বহনক্ষম জীৱিকাৰ ব্যৱস্থা কৰে।

৮) **মীন সমবায় ঃ** এইবোৰে ঋণ, সঁজুলি, শীতল মজুত আৰু বিপণনৰ সুবিধা প্ৰদান কৰি ক্ষুদ্ৰ মাছমৰীয়াসকলৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে। উন্নত মূল্য নিশ্চিত কৰাৰ লগতে মধ্যভোগীৰ শোষণ হ্ৰাস কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩: ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলত অৰ্থনৈতিক কল্যাণক প্ৰসাৰিত কৰা তিনি প্ৰকাৰৰ সমবায়ৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৪: গ্ৰাম্য সবলীকৰণত দুগ্ধ সমবায়ৰ ভূমিকা কি?

৭.৬ ভাৰতত সমবায় আন্দোলনৰ বিৱৰ্তন

ভাৰতৰ সমবায় আন্দোলন দেশৰ আৰ্থ-সামাজিক পৰিৱৰ্তন, ঔপনিৱেশিক উত্তৰাধিকাৰ, পৰিকল্পনা যুগ আৰু শেহতীয়া উদাৰীকৰণ সংস্কাৰৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠা সুকীয়া ঐতিহাসিক পৰ্যায়ৰ মাজেৰে বিকশিত হৈছে। ১৯০৪ চনৰ সমবায় ঋণ সমিতি আইনখন আছিল প্ৰথম আনুষ্ঠানিক আইনগত কাঠামো, য'ত কৃষকৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ ঋণ সমিতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল। ১৯১২ চনৰ সমবায় সমিতি আইনখনে ইয়াক সম্প্ৰসাৰিত কৰি ঋণৰ বাহিৰৰ

খণ্ডত সমবায়ক অনুমতি দিছিল। স্বাধীনতাৰ পাছত চৰকাৰে সমবায়ক গ্ৰাম্য ৰূপান্তৰৰ আহিলা হিচাপে স্বীকৃতি দিছিল। পৰিকল্পনা আয়োগে পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত সমবায় উন্নয়ন অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল। এই প্ৰচেষ্টাসমূহৰ ফলত কৃষি, দুগ্ধ আৰু অন্যান্য খণ্ডত সমবায়সমূহৰ দ্ৰুত বৃদ্ধি হৈছিল।তলত ভাৰতৰ সমবায়সমূহৰ উন্নয়নৰ এক বিস্তৃত আভাস দিয়া হৈছে—

১) স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৰ পৰিস্থিতি ঃ ভাৰতত সমবায় আন্দোলনৰ শিপা কুৰি শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই আৰম্ভ হয়। দৰিদ্ৰতা, উচ্চ মাত্ৰাৰ ঋণ আৰু ঋণদাতা (সাহুকাৰ)ৰ শোষণমূলক প্ৰথাই জুৰুলা কৰা গ্ৰাম্য ভাৰতত প্ৰতিষ্ঠানিক সংস্কাৰৰ অতি প্ৰয়োজন আছিল।

১৯০৪ চন ঃ সমবায় ঋণ সমিতি আইন প্ৰণয়ন কৰাটো গ্ৰাম্য ঋণক প্ৰতিষ্ঠানিকৰণ আৰু অনানুষ্ঠানিক উৎসৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতা হ্ৰাস কৰাৰ এক উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ আছিল।

১৯০৫ চনত ধৰৱাদ জিলাৰ (বৰ্তমানৰ কৰ্ণাটক) কংগিনহাল গাঁৱত প্ৰথম পঞ্জীয়নভুক্ত সমবায় ঋণ সমিতি প্ৰতিষ্ঠা কৰা হয়।

১৯১২ ঃ অধিক ব্যাপক সমবায় সমিতি আইন গৃহীত হয়, য'ত বিপণন, গৃহ নিৰ্মাণ, গ্ৰাহক সমবায়কে ধৰি ঋণ বিহীন সমবায়ৰ পঞ্জীয়নৰো অনুমতি দিয়া হয়।

১৯১৯ চন ঃ মণ্টেগ-চেলমছফৰ্ড সংস্কাৰৰ অধীনত সহযোগিতাক প্ৰাদেশিক বিষয় হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যাৰ ফলত প্ৰদেশসমূহে সমবায় নিয়ন্ত্ৰণৰ ওপৰত অধিক নিয়ন্ত্ৰণ লাভ কৰে।

১৯৩০-৩৮ ঃ মহামন্দাই আন্দোলনত বিৰূপ প্ৰভাৱ পেলায়, ঋণ আদায়ৰ হাৰ হ্ৰাস পায় আৰু সমবায়সমূহে আৰ্থিক স্থিতিশীলতাৰ সৈতে সংগ্ৰাম কৰে।

১৯৩৯-১৯৪৬ (দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ) ঃ যুদ্ধৰ ফলত কৃষিৰ মূল্য বৃদ্ধিৰ ফলত কৃষকৰ ধন পৰিশোধৰ ক্ষমতা উন্নত হয়, যাৰ ফলত সমবায় আন্দোলন আংশিকভাৱে পুনৰুজ্জীৱিত হয়।

২) স্বাধীনতাৰ পিছৰ উন্নয়নঃ স্বাধীনতাৰ পিছত ভাৰতে গ্ৰাম্য পুনৰ্গঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি পৰিকল্পিত অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন গ্ৰহণ কৰিছিল। সমবায়সমূহক সমতা, অংশগ্ৰহণ আৰু সামূহিক সমৃদ্ধি লাভৰ বাবে সহায়ক হিচাপে দেখা গৈছিল।

প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা ১৯৫১-৫৬ ঃ সকলো গাঁৱতে সমবায় সম্প্ৰসাৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। প্ৰাথমিক কৃষি ঋণ সমিতি (PACS) প্ৰতিষ্ঠানিক ঋণ প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত মুখ্য হৈ পৰিল।

সৰ্বভাৰতীয় গ্ৰাম্য ঋণ জৰীপ ১৯৫৪ ঃ ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংক শ্চআৰ বি আইগ্নৰ দ্বাৰা পৰিচালিত এই জৰীপত তিনি স্তৰৰ সমবায় ঋণৰ গাঁথনি আৰু সমবায়ত চৰকাৰী অংশীদাৰিত্বৰ পৰামৰ্শ দিয়া হৈছিল। ই ঋণ, বিপণন আৰু উৎপাদন সমৰ্থনৰ শক্তিশালী সংহতিৰ ভেটি স্থাপন কৰিছিল।

৩) প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা যুগ শ্চদ্বিতীয়ৰ পৰা পঞ্চম পৰিকল্পনা ঃ ১৯৫৬-১৯৭৮

দ্বিতীয় পৰিকল্পনা (১৯৫৬-৬১) ঃ সমাজৰ সমাজবাদী আৰ্হি গঢ়ি তোলাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা। গাঁও পৰ্যায়ত মজলীয়া আকাৰৰ সেৱা সমবায়ক উৎসাহিত কৰা।

তৃতীয় পৰিকল্পনা (১৯৬১-৬৬) ঃ শ্ৰমিক আৰু গ্ৰাহক সমবায়ক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। সমবায় উন্নয়নৰ বাবে একাধিক সমিতি গঠন কৰা হৈছিল।

চতুৰ্থ পৰিকল্পনা (১৯৬৯-৭৪) ঃ সমবায় শিক্ষা আৰু প্ৰশিক্ষণ শক্তিশালী কৰা, এছ এফ ডি এ আৰু এম এফ ডি এৰ দৰে এলেকাভিত্তিক কাৰ্যসূচীত গুৰুত্ব দিয়া, আৰু কৃষি উন্নয়নৰ সৈতে ঋণ প্ৰদানৰ সমন্বয় কৰা।

পঞ্চম পৰিকল্পনা (১৯৭৪-৭৯) ঃ ৰাজহুৱা বিতৰণ, যোগান আৰু নিয়োগ সৃষ্টিৰ বাবে সমবায়সমূহক মূল চাবিকাঠি হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া। ১৯৫৮ চনৰ সমবায়ৰ ৰাষ্ট্ৰীয় নীতি ১৯৭৭ চনত সংশোধন কৰি স্বায়ত্ত শাসন, পেছাদাৰীকৰণ আৰু বিকেন্দ্ৰীকৃত গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা প্ৰতিফলিত কৰা হয়।

৪) ষষ্ঠৰ পৰা নৱম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৮০-১৯৯৭) ঃ বহুমুখী পিএচিএছ, পেছাদাৰী প্ৰশিক্ষণ আৰু সমবায়সমূহক ঋণ বিহীন খণ্ডলৈ সম্প্ৰসাৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল।

ক্ৰাফিকার্ড কমিটি (১৯৮১) ঃ সমবায় ঋণ প্ৰদানৰ প্ৰতিষ্ঠানিক শক্তিশালীকৰণৰ পৰামৰ্শ।

সপ্তম পৰিকল্পনা (১৯৮৫-৯০) ঃ খাদ্য উৎপাদন বৃদ্ধি, গ্ৰাম্য নিয়োগ আৰু সমবায় কাৰ্য্যকলাপৰ বৈচিত্ৰ্যৰ পোষকতা কৰিছিল।

অষ্টম আৰু নৱম পৰিকল্পনাত সমবায়সমূহৰ অধিক স্বায়ত্ত শাসন আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপ হ্ৰাস কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল।

বহুৰাজ্যিক সমবায় সমিতি আইন (২০০২) আছিল সমবায়সমূহৰ দক্ষতা, শাসন আৰু আন্তঃৰাজ্যিক কাৰ্য্যকলাপ উন্নত কৰাৰ লক্ষ্যৰে এক বৃহৎ আইনগত সংস্কাৰ।

৫) দশম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা আৰু ইয়াৰ পিছৰ পৰিকল্পনা ঃ দশম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত মূল্য সংযোজন, প্ৰযুক্তি হস্তান্তৰ আৰু বীমা, পৰ্যটন, স্বাস্থ্য আৰু নবীকৰণযোগ্য শক্তিৰ দৰে অগতানুগতিক খণ্ডত সহযোগিতামূলক অংশগ্ৰহণ সম্প্ৰসাৰণৰ প্ৰতি গুৰুত্ব দিয়া হয়। মহিলা, যুৱক-যুৱতী আৰু জনজাতীয় সমবায়সমূহক সবলীকৰণৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল। সমবায় ব্যৱস্থাপনাক পেছাদাৰী কৰি তোলা আৰু কাৰ্য্যকলাপত আত্মনিৰ্ভৰশীলতা আৰু বহনক্ষমতাক প্ৰসাৰিত কৰাৰ পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰা হৈছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: ১৯১২ চনৰ সমবায় সমিতি আইনখনৰ তাৎপৰ্য কি আছিল?

প্ৰশ্ন ৭: কোনখন পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাই সমবায় সম্প্ৰসাৰণৰ ওপৰত আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্যভাৱে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল?

৭.৭ ঋণ সমবায়সমূহৰ বৃদ্ধি আৰু উন্নয়ন

এতিয়া ঋণ সমবায়সমূহৰ ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ কাৰ্য ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা যাওক। যিহেতু ভাৰতত সমবায়সমূহে ৰাজ্যিক বিষয় গঠন কৰে, গতিকে সমবায়ৰ উন্নয়নৰ প্ৰাথমিক

দায়িত্ব ৰাজ্যসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সমবায় ঋণক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে—

ক) উৎপাদন ঋণ অৰ্থাৎ হ্ৰস্ব আৰু মধ্যমকালীন ঋণ,

খ) বিনিয়োগ ঋণ, অৰ্থাৎ দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ আৰু

গ) চহৰ অঞ্চলৰ বাবে নগৰীয়া ঋণ।

এই ঋণ ব্যৱস্থাসমূহ বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰতিষ্ঠানে পৰিচালনা কৰে। প্ৰথমে সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা যাওক—

৭.৮ সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাৰ গঠন

ভাৰতৰ সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাটো বহুস্তৰীয় ব্যৱস্থা হিচাপে গঠন কৰা হৈছে যিয়ে কৃষকৰ উৎপাদন আৰু বিনিয়োগ ঋণৰ প্ৰয়োজনীয়তা উভয়কে পূৰণ কৰে। ভাৰতৰ সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাই কৃষক, গ্ৰাম্য শিপিনী আৰু ক্ষুদ্ৰ ব্যৱসায়ীসকলক আৰ্থিক সহায় আগবঢ়োৱাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই হ্ৰস্ব আৰু মজলীয়া ঋণ ব্যৱস্থাত তিনিটা স্তৰৰ গাঁথনি আৰু দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ ব্যৱস্থাত দুটা স্তৰৰ গাঁথনিৰ জৰিয়তে কাম কৰে।

১। হ্ৰস্ব আৰু মধ্যমকালীন ঋণৰ গাঁথনি (তিনিটা স্তৰৰ)

ক) প্ৰাথমিক কৃষি সমবায় সমিতি (Primary Agricultural Cooperative Societies - PACS) - প্ৰাথমিক স্তৰ

খ) জিলা কেন্দ্ৰীয় সমবায় বেংক (District Central Cooperative Banks - DCB) - মাধ্যমিক স্তৰ

গ) ৰাজ্যিক সমবায় বেংক (State Cooperative Banks - SCB) - সৰ্বোচ্চ স্তৰ

২। দীৰ্ঘম্যাদী ঋণৰ গাঁথনি (দুটা স্তৰৰ)

ক) প্ৰাথমিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (Primary Cooperative Agriculture and Rural Development Banks - PCRDB)

খ) ৰাজ্যিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰামোন্নয়ন বেংক (State Cooperative Agriculture and Rural Development Banks - SCARDB)

এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ লক্ষ্য হৈছে কৃষি উৎপাদন, সামগ্ৰী ক্ৰয়, জলসিঞ্চন, ভূমি উন্নয়ন, আনকি গ্ৰাম্য অঞ্চলত ঘৰুৱা আৰু ব্যৱহাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবেও ঋণ প্ৰদান কৰা। এতিয়া এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিষয়ে এটা এটাকৈ আলোচনা কৰা যাওক—

৭.৮.১ হ্ৰস্ব আৰু মধ্যমকালীন ঋণৰ গাঁথনি

ভাৰতত হ্ৰস্ব আৰু মজলীয়া ঋণৰ গাঁথনি কৃষি আৰু গ্ৰাম্য ঋণৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা সুনিৰ্দিষ্ট তিনি স্তৰৰ সমবায় ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে কাম কৰে। এই গাঁথনিৰ শিখৰত আছে ৰাজ্যিক সমবায় বেংক (State Cooperative Bank - SCB), যিয়ে ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত কাম কৰে আৰু নিম্নস্তৰৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহক আৰ্থিক সহায় আৰু নীতিগত নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে।

ই ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংক (RBI), নাবার্ড, আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ পৰা ধন লাভ কৰে, আৰু জিলা কেন্দ্ৰীয় সমবায় বেংক (District Central Cooperative Banks - DCCB) সমূহক পুনৰ বিত্তীয় সাহায্য প্ৰদান কৰে। মধ্যম স্তৰৰ ডিচিচিবিসমূহে জিলা পৰ্যায়ত কাম কৰে আৰু এছচিবি আৰু গাঁও পৰ্যায়ৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ মাজত মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে কাম কৰে। তেওঁলোকে জমা ধন সংগ্ৰহ কৰে, প্ৰাথমিক কৃষি সমবায় সমিতিসমূহক ঋণ প্ৰদান কৰে আৰু বিভিন্ন গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনি ৰূপায়ণত সহায় কৰে। তৃণমূল পৰ্যায়ত আছে কৃষক আৰু গ্ৰাম্য ঋণ গ্ৰহণকাৰীৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষভাৱে যোগাযোগ কৰা পিএচিএছ, যিয়ে কৃষি উৎপাদন, বীজ আৰু সাৰৰ দৰে সামগ্ৰী ক্ৰয় আৰু অন্যান্য গ্ৰাম্য প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে হ্ৰস্ব আৰু মজলীয়া ঋণ আগবঢ়ায়। এই গাঁথনিয়ে ৰাজ্যৰ পৰা গাঁও পৰ্যায়লৈ ঋণৰ নিৰবচ্ছিন্ন প্ৰবাহ নিশ্চিত কৰে, আৰ্থিক অন্তৰ্ভুক্তি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নক প্ৰসাৰিত কৰে। কিন্তু ব্যৱস্থাটোৱে ঋণ আদায়ৰ দুৰ্বলতা, উচ্চ অকাৰ্যক্ষম সম্পত্তি, সীমিত পেছাদাৰিত্ব আৰু কাৰ্য্যকৰী অদক্ষতা আদি প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়। এই গুৰুত্বপূৰ্ণ ঋণ প্ৰদান ব্যৱস্থাৰ ফলপ্ৰসূতা বৃদ্ধিৰ বাবে শাসন ব্যৱস্থা শক্তিশালী কৰা, ডিজিটেল প্লেটফৰ্ম প্ৰৱৰ্তন কৰা আৰু সামৰ্থ্য বিকাশ অতি প্ৰয়োজনীয়।

১) প্ৰাথমিক কৃষি সমবায় সমিতি (উৎপাদন ঋণ) ঃ প্ৰাথমিক কৃষি সমবায় সমিতি (PACS) হৈছে হ্ৰস্বম্যাদী সমবায় ঋণ গাঁথনিৰ তৃণমূল পৰ্যায়ৰ প্ৰতিষ্ঠান। ইহঁতে কৃষকৰ সৈতে পোনপটীয়াকৈ যোগাযোগ কৰে আৰু ঋণ আৰু আনুষংগিক সেৱা লাভৰ বাবে প্ৰথম যোগাযোগ বিন্দু। ১৯০৫ চনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠা হোৱা PACS-ৰ সম্প্ৰসাৰণ ভাৰতৰ প্ৰায় প্ৰতিখন গাঁৱকে সামৰি লৈছে। তলত দিয়া হৈছে PACS-ৰ কার্য্য আৰু সেৱাসমূহ—

- ঋতুভিত্তিক কৃষি কার্য্যৰ বাবে কৃষকসকলক হ্ৰস্বম্যাদী আৰু মধ্যম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰা।
- কৃষি সামগ্ৰী যেনে বীজ, সাৰ, কীটনাশক বিতৰণ কৰা।
- কৃষিজাত সামগ্ৰীৰ ক্ৰয় আৰু বিপণনৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা।
- ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (পিডিএছ)ত অংশগ্ৰহণ কৰা।
- গ্ৰাহক সামগ্ৰী বিতৰণ আৰু গুদাম সেৱাত জড়িত হোৱা।
- ইয়াৰ ব্যাপক প্ৰসাৰ হোৱাৰ পিছতো বহুতো পিএচিএছে কম জীৱনমুখীতা, উচ্চ অতিৰিক্ত সময়সীমা, সদস্যৰ অপৰ্যাপ্ত অংশগ্ৰহণ আৰু পেছাদাৰিত্বৰ অভাৱ আদি প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়।

২) জিলা কেন্দ্ৰীয় সমবায় বেংক (ডিচিচিবি) ঃ ডিচিচিবিয়ে পিএচিএছ আৰু ৰাজ্যিক সমবায় বেংকৰ মাজত মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে কাম কৰে। তেওঁলোকে জিলা পৰ্যায়ত কাম কৰি পেকছক ধন প্ৰদান কৰাৰ লগতে গ্ৰাম্য জনসাধাৰণক বেংকিং সেৱাও আগবঢ়ায়। ডিচিচিবিসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল—

- জমা ধন সংগঠিত কৰা আৰু পেকছলৈ ঋণ প্ৰদান কৰা।
- জিলাসমূহৰ ভিতৰত শাখাৰ নেটৱৰ্কৰ জৰিয়তে কাম কৰা।
- এছচিবি আৰু নাবার্ডৰ পৰা পুনৰ বিত্তীয় সাহায্য লাভ কৰা।

- পিএচিএছৰ কাৰ্য্যকলাপ নিৰীক্ষণ আৰু তদাৰক কৰা।
- গাঁও পৰ্যায়ত ঋণ প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত মসৃণ কাৰ্য্যকলাপ নিশ্চিত কৰাৰ বাবে ডিচিচিবিসমূহ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

৩) ৰাজ্যিক সমবায় বেংক (SCB) ঃ হ্ৰস্বম্যাদী সমবায় ঋণ গাঁথনিত এছচিবি হৈছে শীৰ্ষ প্ৰতিষ্ঠান। এইবোৰে এখন ৰাজ্যত শীৰ্ষ সমবায় বেংক হিচাপে ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। তেওঁলোকে ডিচিচিবিৰ কাৰ্যকলাপৰ সমন্বয় সাধন কৰে আৰু নাবাৰ্ডৰ নিৰ্দেশনা অনুসৰি ঋণ নীতি প্ৰণয়ন কৰে। এছ চি বিসমূহৰ ভূমিকা আৰু দায়িত্বসমূহ হ'ল—

- নাবাৰ্ডৰ পৰা ডিচিচিবিলৈ ধন হস্তান্তৰ কৰা।
- ডিচিচিবিসমূহক কাৰ্য্যকৰী আৰু আৰ্থিকভাৱে তদাৰক আৰু সমৰ্থন কৰা।
- আন্তঃবেংক ঋণ, বিনিয়োগ, আৰু কোষাগাৰ ব্যৱস্থাপনাত জড়িত হোৱা।
- সহযোগিতামূলক নীতি আৰু শাসন ব্যৱস্থাক প্ৰসাৰ কৰা।
- এছচিবিসমূহে সাধাৰণ বেংকিং কামো কৰে আৰু ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ অধীনত অনুসূচিত বেংক হিচাপে শ্ৰেণীভুক্ত কৰা হয়।

৭.৮.২ দীৰ্ঘম্যাদী ঋণৰ গাঁথনি

ভাৰতত দীৰ্ঘম্যাদী ঋণৰ গাঁথনি গ্ৰাম্য খণ্ডত বিশেষকৈ কৃষিক্ষেত্ৰত মূলধন নিবিড় আৰু উন্নয়নমুখী কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে আৰ্থিক সাহায্য প্ৰদানৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। ঋতুভিত্তিক বা কাৰ্য্যকৰী মূলধনৰ প্ৰয়োজনীয়তাক সম্বোধন কৰা হ্ৰস্ব আৰু মধ্যমীয়া ঋণ ব্যৱস্থাৰ বিপৰীতে দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ গাঁথনিয়ে ভূমি উন্নয়ন, জলসিঞ্চনৰ সুবিধা, কৃষি যান্ত্ৰিকীকৰণ, গ্ৰাম্য গৃহ নিৰ্মাণ আৰু অন্যান্য আন্তঃগাঁথনি প্ৰকল্পৰ দৰে বিনিয়োগক সমৰ্থন কৰে। এই ব্যৱস্থাটো দুটা স্তৰৰ সমবায় কাঠামোৰ জৰিয়তে চলি থাকে, য'ত ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত ৰাজ্যিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (State Cooperative Agriculture and Rural Development Bank - SCARDB) আৰু জিলা বা তালুকা/ব্লক পৰ্যায়ত প্ৰাথমিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (Primary Cooperative Agriculture and Rural Development Bank - PCARDB) অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। কিছুমান ৰাজ্যত এটা একক গঠন আছে, য'ত SCARDB সমূহে এটা পৃথক নিম্ন স্তৰ নোহোৱাকৈ নিজৰ শাখাৰ জৰিয়তে পোনপটীয়াকৈ কাম কৰে। দীৰ্ঘম্যাদী সমবায় ঋণ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বিত্তীয় সাহায্যৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। কিন্তু তেওঁলোকে কেইবাটাও প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়, যেনে— উচ্চঅতিৰিক্ত সময়সীমা, দুৰ্বল আদায়ৰ ব্যৱস্থা, মূলধনৰ ভিত্তিৰ অভাৱ, আৰু বাণিজ্যিক বেংকৰ পৰা প্ৰতিযোগিতা আদি। গাঁথনিগত সংস্কাৰ, পেছাদাৰী ব্যৱস্থাপনা, উন্নত শাসন আৰু প্ৰযুক্তিৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহক শক্তিশালী কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয় যাতে ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ বিকাশশীল প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি অধিক কাৰ্যক্ষম আৰু সঁহাৰি জনোৱা হয়।

ৰপ্ন ৰাজ্যিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (State Cooperative Agriculture and Rural Development Bank - SCARDB)Ê. SCARDB সমূহে দীৰ্ঘম্যাদী সমবায় ঋণ গাঁথনিৰ শিখৰ গঠন কৰে। তেওঁলোকে মূলতঃ আন্তঃগাঁথনি আৰু ভূমি উন্নয়নকে ধৰি কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে বিনিয়োগৰ ঋণ প্ৰদান কৰে। শিখৰত, এছকাৰ্ডবিসমূহে নাবার্ডৰ দৰে বাহ্যিক উৎসৰ পৰা দীৰ্ঘম্যাদী ধন সংগ্ৰহ কৰে, ডিবেঞ্চাৰ জাৰি কৰে, আৰু পিচিএআৰডিবিসমূহক পুনৰ বিত্তীয় সাহায্য আৰু নীতিগত দিশ প্ৰদান কৰে। ঋণৰ প্ৰবাহ সুচাৰুৰূপে সুনিশ্চিত কৰিবলৈ ৰাজ্য চৰকাৰ আৰু বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ সৈতেও সমন্বয় সাধন কৰে। ৰাজ্যিক সমবায় কৃষি আৰু

গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংকৰ কাম-কাজ—

ক) ভূমি উন্নয়ন, জলসিঞ্চন, কৃষি যান্ত্ৰিকীকৰণ, উদ্যান শস্য, আৰু গ্ৰাম্য গৃহ নিৰ্মাণৰ বাবে দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰা।

খ) ৰাজ্য চৰকাৰৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰা ডিবেঞ্চাৰৰ জৰিয়তে ধন সংগ্ৰহ কৰা।

গ) পোনপটীয়াকৈ বা সংযুক্ত প্ৰাথমিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (PCARDB)ৰ জৰিয়তে পৰিচালনা কৰা।

ঘ) কৃষিক্ষেত্ৰত সম্পত্তি সৃষ্টি আৰু দীৰ্ঘম্যাদী মূলধন গঠনত ৰাজ্যিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংকসমূহে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে, যিটো গ্ৰাম্য ৰূপান্তৰৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।

২) প্ৰাথমিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (Primary Cooperative Agriculture and Rural Development Banks - PCARDB) ঃ আনহাতে পিচিএআৰডিবি ঋণগ্ৰহণকাৰীৰ ওচৰত থাকে আৰু সম্পত্তি সৃষ্টি আৰু আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নৰ বাবে কৃষক আৰু গ্ৰাম্য উদ্যোগীসকলক দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰে। এই বেংকসমূহে প্ৰকল্পৰ কাৰ্য্যক্ষমতা মূল্যায়ন কৰে, ঋণ প্ৰদান কৰে আৰু তৃণমূল পৰ্যায়ত পৰিশোধৰ ওপৰত নিৰীক্ষণ কৰে। পিচিএআৰডিবিসমূহে দ্বিতীয় স্তৰ গঠন কৰে আৰু গ্ৰাম্য ঋণগ্ৰহণকাৰীৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষভাৱে যোগাযোগৰ বাবে দায়বদ্ধ। তেওঁলোকে ঋণ লোৱাসকলৰ ঋণযোগ্যতাৰ মূল্যায়ন কৰে, প্ৰকল্পভিত্তিক ঋণৰ প্ৰস্তাৱ প্ৰস্তুত কৰে, ঋণ প্ৰদান কৰে, আৰু ঋণৰ ব্যৱহাৰ আৰু আদায়ৰ ওপৰত নিৰীক্ষণ কৰে। এই বেংকসমূহে ক্ষুদ্ৰ আৰু প্ৰান্তীয় কৃষক, গ্ৰাম্য শিল্পী, আৰু অন্যান্য কম আয়ৰ গোটসমূহক সেৱা আগবঢ়ায়, যিয়ে তেওঁলোকক সময়ৰ লগে লগে আয় আৰু জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰা উৎপাদনশীল সম্পত্তিত বিনিয়োগ কৰাত সহায় কৰে। সুলভ সুতৰ হাৰত দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ উপলব্ধ কৰি বহনক্ষম কৃষি পদ্ধতি আৰু গ্ৰাম্য আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নত প্ৰাথমিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংকসমূহে এক জটিল ভূমিকা পালন কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮: সমবায় বেংকিঙত এছচিবি আৰু ডিচিচিবিৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৯: দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ সমবায়ৰ মূল উদ্দেশ্য কি?

৭.৯ ঋণ বিহীন সমবায় (NON-CREDIT COOPERATIVES)ৰ বৃদ্ধি আৰু উন্নয়ন

পূৰ্বৰ খণ্ডত আমি ঋণ সমবায়ৰ গুৰুত্ব আৰু ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিলোঁ। ঋণবিহীন সমবায় আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নত ইয়াৰ ভূমিকাও সমানেই গুৰুত্বপূৰ্ণ। গ্ৰাম্য জীৱিকা, আত্মনিৰ্ভৰশীলতা, আৰু খণ্ড-নিৰ্দিষ্ট উন্নয়নক সমৰ্থন কৰাত ঋণহীন সমবায়সমূহেও সমানেই তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। এই সমবায়সমূহে বিপণন, প্ৰক্ৰিয়াকৰণ, দুগ্ধ, গৃহ নিৰ্মাণ, জলসিঞ্চন, আৰু বহুতো অৰ্থনৈতিক কাৰ্য্যকলাপ সামৰি লয়। ইহঁতৰ সামূহিক প্ৰকৃতিয়ে গ্ৰাম্য উৎপাদক আৰু গ্ৰাহকক বজাৰ, প্ৰযুক্তি, আৰু অত্যাৱশ্যকীয় সেৱাসমূহ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে। আংশিকভাৱে প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে আৰু আংশিকভাৱে মতাদৰ্শগত কাৰণত ঋণহীন সমবায়সমূহৰ অস্তিত্ব আহিছিল। আন্তঃগাঁথনিগত সুবিধাসমূহৰ বিকাশত ঋণবিহীন খণ্ডই উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে, যিয়ে কৃষি উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ মূল্য সংযোজন প্ৰদান কৰাৰ লগতে গ্ৰাম্য খণ্ডত কৰ্মসংস্থাপন বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিছে। এতিয়া বিভিন্ন ঋণবিহীন সমবায়ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা যাওক—

১) **সমবায় বিপণন সমিতি ঃ** বিপণন সমবায়সমূহে মধ্যস্থতাকাৰীক বাদ দি কৃষকসকলক তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী উচিত মূল্যত বিক্ৰী কৰাত সহায় কৰে। এই সমাজসমূহে গ্ৰেডিং, ভঁৰাল, পৰিবহণ, পাইকাৰী বজাৰৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষ সংযোগ আদি অত্যাৱশ্যকীয় সেৱা আগবঢ়ায়। তলত দিয়া মূল উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

ক) কৃষকৰ দৰদামৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰা।

খ) কৃষিজাত সামগ্ৰীৰ উচিত আৰু সুস্থিৰ মূল্য নিশ্চিত কৰা।

গ) ব্যৱসায়ী আৰু মধ্যভোগীৰ শোষণ হ্ৰাস কৰা।

ঘ) গুদাম আৰু মূল্য সংযোজন সেৱাসমূহৰ প্ৰৱেশ প্ৰদান কৰা।

২) **দুগ্ধ সমবায় ঃ** গাখীৰ আৰু গাখীৰৰ সামগ্ৰী সংগ্ৰহ, প্ৰক্ৰিয়াকৰণ আৰু বিতৰণত দুগ্ধ সমবায়সমূহে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ভাৰতত দুগ্ধ সমবায়ৰ বৰ্তমানৰ গাঁথনি তিনিটা স্তৰৰ। দুগ্ধ সমবায়সমূহৰ মূল উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল— (ক) বৰ্তমানৰ গড় ১-২টা পশুৰ পৰা গাখীৰ দিয়া জীৱ-জন্তুৰ সংখ্যা বৃদ্ধি কৰা, (খ) গাখীৰ সংগ্ৰহ আৰু গাখীৰ সংঘক বিক্ৰী কৰা, (গ) উৎপাদকসকলক নিয়মীয়া আৰু পাৰিশ্ৰমিক ধন প্ৰদান কৰাটো নিশ্চিত কৰা, (ঘ) গাখীৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰাত সদস্যসকলক সহায় কৰা, (ঙ) পশু চিকিৎসাৰ প্ৰাথমিক চিকিৎসা আৰু কৃত্ৰিম প্ৰজনন সেৱা প্ৰদান কৰা, (চ) গৰু বিক্ৰী কৰা খাদ্য, (ছ) দূৰৰ বজাৰলৈ গাখীৰৰ সময়মতে প্ৰবাহ বৃদ্ধি কৰা (যিটো এটা নষ্ট হ'ব পৰা সামগ্ৰী) আৰু (জ) দুগ্ধজাত সামগ্ৰী আৰু আনুষংগিক কাৰ্য্যকলাপৰ মূল্য সংযোজন কৰা।

৩) **গ্ৰাহক সমবায় ঃ** বজাৰ শোষণৰ পৰা গ্ৰাহকক ৰক্ষা কৰিবলৈ গ্ৰাহক সমবায় গঠন কৰা হয়। তেওঁলোকে ডাঙৰ ডাঙৰ সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰে আৰু খুচুৰা বিপণীৰ জৰিয়তে বিশেষকৈ গ্ৰাম্য

আৰু অৰ্ধনগৰীয়া অঞ্চলত উচিত মূল্যত বিতৰণ কৰে। গ্ৰাহক সমবায়ৰ কাম-কাজ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

ক) উচিত মূল্যত অত্যাৱশ্যকীয় সামগ্ৰী যোগান ধৰা।

খ) মুদ্ৰাস্ফীতিৰ সময়ছোৱাত মূল্য সুস্থিৰ কৰাত সহায় কৰা।

গ) গ্ৰাম্য ন্যায্য মূল্যৰ দোকান নেটৱৰ্কক সমৰ্থন কৰা।

৪) **গৃহ নিৰ্মাণ সমবায়** ঃ এই সমবায়সমূহে সামূহিকভাৱে মাটি অধিগ্ৰহণ কৰি আৰু আৱাসিক প্ৰতিষ্ঠান নিৰ্মাণ কৰি সদস্যসকলক সুলভ মূল্যৰ গৃহ প্ৰদান কৰে। গ্ৰাম্য আৰু চহৰ উভয় অঞ্চলতে মৰ্যাদাপূৰ্ণ জীৱন-যাপনৰ স্থান প্ৰদানৰ বাবে এইবিলাক অতি প্ৰয়োজনীয়। গৃহ নিৰ্মাণ সমবায়ৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

ক) বিত্ত আৰু নিৰ্মাণ সেৱাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা।

খ) অলাভজনক নীতিৰ ওপৰত কাম কৰা।

গ) সম্প্ৰদায়ৰ মালিকীস্বত্ব আৰু পৰিচালনাক প্ৰসাৰিত কৰা।

৫) **বয়নকাৰী, হস্ততাঁত আৰু হস্তশিল্প সমবায়** ঃ এনে সমবায়সমূহে কেঁচামাল, প্ৰশিক্ষণ, ঋণ আৰু বিপণন সহায় আগবঢ়াই পৰম্পৰাগত শিল্পীসকলৰ কল্যাণক প্ৰসাৰিত কৰে। গ্ৰাম্য কৰ্মসংস্থাপনৰ সৃষ্টি কৰাৰ লগতে ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য সংৰক্ষণত সহায় কৰে। চতুৰ্থ সৰ্বভাৰতীয় হস্ততাঁত লোকপিয়ল (২০১৯-২০) অনুসৰি সমগ্ৰ ভাৰতত ৩১.৪৫ লাখতকৈ অধিক পৰিয়াল হস্ততাঁত কামত নিয়োজিত, যিটো পূৰ্বৰ লোকপিয়লত (বস্ত্ৰ মন্ত্ৰালয়, ২০২০) উল্লেখ কৰা ২৭.৮৩ লাখ পৰিয়ালতকৈ যথেষ্ট বেছি। অসম, পশ্চিমবংগ, মণিপুৰ, তামিলনাড়ু আৰু তেলেংগানাৰ দৰে ৰাজ্যত ৭০% তকৈও অধিক হস্ততাঁত শিল্পত নিয়োজিত ঘৰ আছে। ভাৰতত ১৯,৫০০ৰো অধিক হস্ততাঁত আৰু শিপিনী সমবায় সমিতিয়ে লাখ লাখ শিল্পী আৰু তেওঁলোকৰ পৰিয়ালক সহায় কৰি আছে (বস্ত্ৰ মন্ত্ৰালয়, ২০২০; ৰাষ্ট্ৰীয় হস্ততাঁত উন্নয়ন কাৰ্যসূচী, ২০২২)।

৬) **মীন সমবায়** ঃ ভাৰতৰ উপকূলীয় আৰু অভ্যন্তৰীণ মাছমৰীয়া সম্প্ৰদায়সমূহৰ ক্ষুদ্ৰ আৰু পৰম্পৰাগত মাছমৰীয়াসকলৰ আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থা উন্নত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত মীন সমবায়সমূহে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰে। এই সমবায়সমূহে উচিত মূল্য নিশ্চিত কৰে, মধ্যভোগীৰ শোষণ হ্ৰাস কৰে আৰু অত্যাৱশ্যকীয় আন্তঃগাঁথনিগত আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক সহায় আগবঢ়ায়। মীন সমবায়সমূহে ঘৰুৱা মাছ উৎপাদনত যথেষ্ট অৱিহণা যোগায়। এই উৎপাদন ২০২১-২২ চনত ১ কোটি ৪০ লাখ মেট্ৰিক টন অতিক্ৰম কৰিছিল, যাৰ ফলত ভাৰতক বিশ্বৰ শীৰ্ষ মাছ উৎপাদনকাৰী দেশসমূহৰ ভিতৰত স্থান দিয়া হৈছে। কেৰেলা, মহাৰাষ্ট্ৰ, গুজৰাট, পশ্চিম বংগ, আৰু তামিলনাড়ুৰ দৰে ৰাজ্যত মীন সমবায়ৰ ব্যৱস্থা শক্তিশালী। মৎস্যফেড (Kerala State Co-operative Federation for Fisheries Development Ltd.)ৰ দৰে সমবায়সমূহে ঋণ, বিপণন, গৃহ নিৰ্মাণ আৰু কল্যাণমূলক আঁচনি প্ৰদান কৰা সংহত উন্নয়ন আৰ্হি ৰূপায়ণ কৰিছে।

৭) **ঔদ্যোগিক আৰু কৃষি প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায় ঃ** কৃষি আৰু গ্ৰাম্য সামগ্ৰীৰ মূল্য সংযোজনত ঔদ্যোগিক আৰু কৃষি প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায়সমূহে যথেষ্ট অৱিহণা যোগায়। এই সমবায়সমূহে চেনি উৎপাদন, মিলত চাউল আৰু আটা, তেল, কপাহ প্ৰস্তুত, বস্ত্ৰ নিৰ্মাণ, খাদ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণ, পেকেজিং আদি খণ্ডত কাম কৰে। তেওঁলোকে দ্বৈত ভূমিকা পালন কৰে— গ্ৰাম্য ঔদ্যোগীকৰণক প্ৰসাৰিত কৰা আৰু কৃষকসকলক তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ উন্নত মূল্য নিশ্চিত কৰি সহায় কৰা। এই সমবায়সমূহে কেঁচা কৃষিজাত সামগ্ৰীসমূহক অৰ্ধসম্পূৰ্ণ বা সম্পূৰ্ণ সামগ্ৰীলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে, যাৰ ফলত অপচয় হ্ৰাস পায়, ব্যৱহাৰযোগ্য সময়সীমা বৃদ্ধি পায় আৰু বজাৰযোগ্যতা উন্নত হয়। গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিত উৎপাদন আৰু ব্যৱহাৰৰ মাজৰ ব্যৱধান দূৰ কৰাত এইবিলাকৰ বিশেষ গুৰুত্ব আছে। কৃষি আৰু কৃষক কল্যাণ মন্ত্ৰালয় (২০২৩) অনুসৰি ভাৰতত ৩২০০ৰো অধিক কৃষি প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায় সমিতি আছে। কেৱল চেনি সমবায় খণ্ডই ভাৰতৰ মুঠ চেনি উৎপাদনৰ প্ৰায় ৩৫% অৱিহণা যোগায় (খাদ্য আৰু ৰাজহুৱা বিতৰণ বিভাগ, ২০২৩)। মহাৰাষ্ট্ৰ চেনি সমবায়ৰ কেন্দ্ৰবিন্দু, সমবায় আৰ্হিৰ অধীনত ২০০ৰো অধিক চেনি কল চলি থাকে (এনচিডিচি, ২০২২)। ৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় উন্নয়ন নিগমে ৫০ লাখ টকাতকৈ অধিক অনুমোদন জনাইছে। ইয়াৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই কৃষি প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায় প্ৰকল্পৰ বাবে সঞ্চিতভাৱে ৯,৭০০ কোটি টকা (এনচিডিচি, ২০২৩)।

৮) **সাৰ আৰু জলসিঞ্চন সমবায় ঃ** ভাৰতৰ ক্ষুদ্ৰ আৰু প্ৰান্তীয় কৃষকসকলৰ বাবে কৃষি সামগ্ৰী আৰু জলসম্পদৰ সময়মতে লাভ কৰাটো নিশ্চিত কৰাত সাৰ আৰু জলসিঞ্চন সমবায়সমূহে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এই সমবায়সমূহে মূলতঃ গাঁও বা জিলা পৰ্যায়ত কাম কৰে আৰু কৃষি সামগ্ৰী যোগান শৃংখলৰ এক অপৰিহাৰ্য অংশ গঠন কৰে, যাৰ ফলত উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি পায় আৰু খাদ্য সুৰক্ষাত সহায় কৰে।

সাৰ সমবায়সমূহে প্ৰায়ে চৰকাৰী আঁচনিৰ অধীনত ৰাজসাহায্যযুক্ত হাৰত কৃষকসকলক ৰাসায়নিক সাৰ, বীজ, কীটনাশক আৰু অণুপুষ্টিকৰ পদাৰ্থ ক্ৰয় আৰু বিতৰণৰ দায়িত্ব লয়। ২০২২-২৩ চনলৈকে ২ লাখ ৭৫ হাজাৰতকৈ অধিক খুচুৰা সাৰ বিপণী সমবায়ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল, যিয়ে ভাৰতত মুঠ সাৰ বিতৰণৰ ৩৫%তকৈ অধিক অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল (সাৰ বিভাগ, ২০২৩)। সমবায়সমূহে ২০২১-২২ চনত প্ৰায় ২ কোটি ১০ লাখ টন সাৰ বিতৰণ কৰিছিল (আইএফএফচিঅ', ২০২২)। বিশ্বৰ সৰ্ববৃহৎ সাৰ সমবায় ইণ্ডিয়ান ফাৰ্মাৰ্ছ ফাৰ্টিলাইজাৰ ক'অপাৰেটিভ লিমিটেডে (আইএফএফচিঅ') ৩৬,০০০ সদস্য সমবায়ৰ ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে ৫ কোটিতকৈ অধিক কৃষকক সেৱা আগবঢ়ায় (আইএফএফচিঅ', ২০২২)।

জলসিঞ্চন সমবায় হৈছে জলসম্পদ— বিশেষকৈ খাল, কুঁৱা আৰু উত্তোলন জলসিঞ্চনৰ সম আৰু বহনক্ষম ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰি পৰিচালনা কৰাৰ লক্ষ্যৰে লোৱা এক সামূহিক পদক্ষেপ। নাবার্ড (২০২১)ৰ মতে ভাৰতত ১৩,০০০ৰো অধিক জল ব্যৱহাৰকাৰী সংস্থাই (WUA) জলসিঞ্চন সমবায় হিচাপে কাম কৰে। এই WUA সমূহে প্ৰায় ২৫ লাখ হেক্টৰ জলসিঞ্চিত অঞ্চল সামৰি লয়, মূলতঃ মহাৰাষ্ট্ৰ, গুজৰাট, কৰ্ণাটক, আৰু অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ দৰে ৰাজ্যত। গুজৰাটত

সৌৰাষ্ট্ৰ অঞ্চলৰ লিফ্‌ট জলসিঞ্চন সমবায় সমিতিসমূহে সমন্বিত পানী ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে এক লাখ হেক্টৰতকৈও অধিক পথাৰ মাটি পুনৰ উদ্ধাৰ কৰাত সহায় কৰিছে (পৰিকল্পনা আয়োগ, ২০১৩)।

৯) **মহিলা সমবায় ঃ** মহিলা সমবায়সমূহে আনুষ্ঠানিক নিয়োগ, মাটিৰ মালিকীস্বত্ব আৰু ঋণ লাভৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰায়ে বাধাৰ সন্মুখীন হোৱা মহিলাসকলৰ মাজত আত্মনিৰ্ভৰশীলতা, উদ্যোগীকৰণ আৰু নেতৃত্বৰ পোষকতা কৰে। তেওঁলোকে বিভিন্ন খণ্ড যেনে, হস্ততাঁত আৰু হস্তশিল্প, খাদ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণ আৰু খাদ্য যোগান, কৃষি আৰু পশুপালন, ক্ষুদ্ৰ বিত্তীয় আৰু থ্ৰিফ্‌ট সেৱা আৰু খুচুৰা আৰু সেৱাভিত্তিক উদ্যোগত কাম কৰে। ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় সংঘ (NCUI, 2022) অনুসৰি সমগ্ৰ ভাৰততে ৬,৪৮৫ খনতকৈও অধিক মহিলা সমবায় সমিতি আছে, যাৰ মুঠ সদস্য সংখ্যা ২৭ লাখতকৈ অধিক। মহিলা সমবায়সমূহে বিভিন্ন ৰূপত কাম কৰে। ইয়াত আছে—

ক) কেৱল মহিলাৰ বাবে প্ৰাথমিক সমবায় সমিতি

খ) সমবায়ৰ সৈতে জড়িত আত্মসহায়ক গোট (এছ এইচ জি)।

গ) মহিলাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নগৰীয়া সমবায় বেংক

সহযোগিতা মন্ত্ৰালয়ৰ তথ্য অনুসৰি (২০২৩) ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত সমবায়ত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণ ২৯.৬% লৈ বৃদ্ধি পাইছে, কেৱেলা, মহাৰাষ্ট্ৰ আৰু তামিলনাড়ুৰ দৰে ৰাজ্যত নিয়োজিত হোৱাৰ হাৰ অধিক। মহিলা সমবায়ৰ কিছুমান মূল উদাহৰণ আলোচনা কৰা হ'ল—

- SEWA সমবায় ফেডাৰেচন (গুজৰাট) ঃ ১৯৯২ চনত স্থাপিত এই ফেডাৰেচনত বেংকিং, স্বাস্থ্য, আৰু বীমাৰ দৰে খণ্ডৰ সৈতে জড়িত ১০০ৰো অধিক মহিলা সমবায়ক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে, যিয়ে ৩ লাখৰো অধিক অনানুষ্ঠানিক মহিলা শ্ৰমিকক উপকৃত কৰে (SEWA, 2022)।
- মহিলা অৰ্থিক বিকাশ মহামণ্ডল (MAVIM), মহাৰাষ্ট্ৰ ঃ সমবায় আৰু আত্মসহায়ক গোটৰ জৰিয়তে মহিলাৰ অৰ্থনৈতিক সবলীকৰণক প্ৰসাৰিত কৰা এটা ৰাষ্ট্ৰ পৃষ্ঠপোষকতাত শীৰ্ষ সংস্থা যিয়ে ১৪ লাখ মহিলাক লাভ কৰে (MAVIM, 2021)।
- লিজ্জত পাপড় (মহাৰাষ্ট্ৰ) ঃ ১৯৫৯ চনত ৭ গৰাকী মহিলাই আৰম্ভ কৰা ৰাষ্ট্ৰীয়ভাৱে জনপ্ৰিয় এই সমবায়খনে আজি ৪৫,০০০তকৈ অধিক মহিলাক নিয়োজিত কৰিছে। ইয়াৰ ফলত বাৰ্ষিক ১,৬০০ কোটি টকাৰ ওপৰত ব্যৱসায় হয় (লিজ্জত, ২০২২)।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১০: চাৰি প্ৰকাৰৰ ঋণবিহীন সমবায় আৰু ইয়াৰ মূল কামৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ১১: গ্ৰাম্য উন্নয়নত হস্ততাঁত সমবায়ৰ অৱদান দেখুওৱা তথ্য প্ৰদান কৰক।

৭.১০ ভাৰতীয় সমবায় খণ্ডৰ শেহতীয়া উন্নয়ন

শেহতীয়া বছৰবোৰত সমবায় খণ্ডৰ সংস্কাৰ আৰু শক্তিশালী কৰাৰ বাবে কেইবাটাও উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰা হৈছে—

১) সহযোগিতা মন্ত্ৰালয় গঠন (২০২১) ঃ সমবায়সমূহত ব্যৱসায় কৰাত সহজ হোৱা, প্ৰক্ৰিয়াসমূহ সুশৃংখলিত কৰা আৰু বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজত সমবায় আন্দোলনক শক্তিশালী কৰাৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে এক সুকীয়া সহযোগিতা মন্ত্ৰালয় স্থাপন কৰিছিল।

২) সমবায়ৰ ডিজিটেলাইজেচন ঃ ই-সহকাৰীতাৰ দৰে পদক্ষেপ আৰু সমবায় বেংক আৰু পিএচিএছক ডিজিটেল প্লেটফৰ্মত অনাৰ প্ৰচেষ্টাৰ লক্ষ্য হৈছে স্বচ্ছতা, শাসন, আৰু সদস্যৰ অংশগ্ৰহণ উন্নত কৰা।

৩) আৰ্হি সমবায় নীতি ঃ ৰাজ্যসমূহে অধিক স্বায়ত্তশাসিত, অন্তৰ্ভুক্তি আৰু প্ৰতিযোগিতামূলক সমবায় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিবলৈ এক কাঠামো প্ৰদান কৰিবলৈ খচৰা প্ৰস্তুত কৰা হৈছে।

৪) বহুৰাজ্যিক সমবায় সমিতি আইন (২০২২-২৩)ৰ সংশোধনী ঃ প্ৰস্তাৱসমূহৰ ভিতৰত আছে সমবায় নিৰ্বাচন কৰ্তৃপক্ষ আৰু সমবায় ন্যায়াধীশ স্থাপন কৰা আৰু নিৰ্বাচন, শাসন ব্যৱস্থা আৰু বিত্তীয় নিৰীক্ষণত স্বচ্ছতা বৃদ্ধি কৰা।

৫) নতুন খণ্ডত সম্প্ৰসাৰণ ঃ চৰকাৰে জৈৱিক কৃষি, এফ পি অ' (Farmer Producer Organizations-FPO), পৰ্যটন, স্বাস্থ্যসেৱাৰ দৰে উদীয়মান খণ্ডৰ সমবায়ক উৎসাহিত কৰিছে।

৬) মহিলা আৰু যুৱ সমবায়ৰ বাবে সহায় ঃ বিশেষকৈ কৃষি ব্যৱসায় আৰু সংশ্লিষ্ট খণ্ডত লিংগ অন্তৰ্ভুক্তি আৰু যুৱক-যুৱতীৰ নেতৃত্বত সমবায়ক প্ৰসাৰিত কৰাৰ বাবে নতুন আঁচনি আৰু আৰ্থিক সহায় প্ৰস্তুত কৰা হৈছে।

ভাৰতত সমবায়ৰ সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বান

ভাৰতে বিশ্বৰ অন্যতম বৃহৎ সমবায় খণ্ডৰ গৌৰৱ কৰে, ৮.৫ লাখৰো অধিক সমবায় সমিতিয়ে ২৯ কোটিতকৈ অধিক সদস্যক সেৱা আগবঢ়ায় (সহযোগ মন্ত্ৰালয়, ২০২৩)। এই বিশাল ব্যৱস্থাৰ মাজতো ভাৰতৰ সমবায়সমূহে একাধিক প্ৰত্যাহ্বানৰ সৈতে যুঁজি আছে যিয়ে গ্ৰাম্য উন্নয়ন আৰু সৰ্বাংগীন বৃদ্ধিৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱক বাধা দিয়ে। এই প্ৰত্যাহ্বানসমূহ গাঁথনিগত, কাৰ্য্যকৰী, আৰ্থিক আৰু আৰ্থ-ৰাজনৈতিক প্ৰকৃতিৰ।

১) **ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপ আৰু শাসনৰ ব্যৰ্থতা ঃ** সমবায় নিৰ্বাচন আৰু নিযুক্তিত ৰাজনৈতিক পৃষ্ঠপোষকতাই বিশেষকৈ কৃষি আৰু চেনি খণ্ডত বহু সমাজৰ স্বায়ত্ত শাসন আৰু দক্ষতাক ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰিছে। বিশেষকৈ মহাৰাষ্ট্ৰ আৰু গুজৰাটৰ দৰে ৰাজ্যত সমবায়সমূহক প্ৰায়ে স্থানীয় ৰাজনীতিবিদসকলৰ ক্ষমতাৰ ভিত্তি হিচাপে দেখা যায়। আই আৰ এম এ (২০২০)ৰ অধ্যয়নত প্ৰকাশ পাইছে যে মাত্ৰ ৩২% সমবায় সমিতিয়েহে নিয়মীয়া নিৰ্বাচন অনুষ্ঠিত কৰিছিল, আনহাতে বহুতো আইনী সীমাৰ বাহিৰত প্ৰশাসকৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছিল। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত সঘনাই বাহ্যিক ৰাজনৈতিক অভিনেতাৰ প্ৰভাৱ পৰে, যাৰ ফলত গণতান্ত্ৰিক কাৰ্য্যকলাপ আৰু জবাবদিহিতা দুৰ্বল হৈ পৰে (VAMNICOM, 2022)।

২) **বিত্তীয় দুৰ্বলতা আৰু বৃদ্ধি পোৱা অকাৰ্য্যক্ষম সম্পত্তি (এনপিএ) ঃ** দুৰ্বল ব্যৱস্থাপনা, সীমিত মূলধন সংগ্ৰহ, আৰু ঋণৰ ডিফল্টৰ বাবে বৃহৎ সংখ্যক সমবায় সমিতি আৰ্থিক চাপৰ

অধীনত কাম কৰে। NABARD (2023)ৰ মতে, PACSৰ প্ৰায় ৪৭% আৰ্থিকভাৱে অসাধ্য অৱস্থাত আছিল। নগৰীয়া সমবায় বেংকৰ মুঠ এনপিএ অনুপাত ১২.৬% হয়, যিটো বাণিজ্যিক বেংকৰ গড় ৬%তকৈ যথেষ্ট বেছি (আৰ বি আই, ২০২২)। বহু সমবায়ে চৰকাৰী অনুদান আৰু ৰাজসাহায্যৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰ কৰে। এই নিৰ্ভৰশীলতাই উদ্ভাৱন আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীল কাৰ্য্যকলাপক নিৰুৎসাহিত কৰে।

৩) **পেছাদাৰী ব্যৱস্থাপনা আৰু দক্ষ কৰ্মশক্তিৰ অভাৱ ঃ** সমবায়সমূহত প্ৰায়ে वित्तীয় ব্যৱস্থাপনা, কৌশলগত পৰিকল্পনা, বিপণন বা ডিজিটেল কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে পেছাদাৰীভাৱে প্ৰশিক্ষিত কৰ্মচাৰীৰ অভাৱ হয়। মাত্ৰ ১৮% সমবায়ত সমবায় পৰিচালনা বা ব্যৱসায় প্ৰশাসনৰ অৰ্হতা থকা পূৰ্ণকালীন পেছাদাৰী পৰিচালক আছে (NCUI, 2022)। বহুতো গ্ৰাম্য সমবায় সন্মানীয় সচিব বা অংশকালীন কৰ্মচাৰীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, যিয়ে কৰ্মক্ষমতা নিৰীক্ষণ, অভিলেখ ৰখা আৰু সেৱা প্ৰদানত প্ৰভাৱ পেলায়। বিশেষকৈ যেতিয়া সমবায়সমূহে ব্যক্তিগত সত্তাৰ সৈতে প্ৰতিযোগিতাত অৱতীৰ্ণ হ'ব বা কৃষি প্ৰযুক্তি বা প্ৰচেছিঙৰ দৰে নতুন খণ্ডলৈ সম্প্ৰসাৰণ কৰিব বুলি আশা কৰা হয় তেতিয়া মানৱ মূলধনৰ এই অভাৱে এক জটিল ৰূপ ধাৰণ কৰে।

৪) **প্ৰযুক্তিগত পিছপৰা আৰু ডিজিটেল বিভাজন ঃ** বহুতো সমবায়, বিশেষকৈ পেকছ আৰু সৰু সমাজ-আই টি ব্যৱস্থা, ডিজিটেল পেমেণ্ট, ই-গভর্নেন্স সঁজুলি, আৰু গ্ৰাহক সেৱাৰ মঞ্চ গ্ৰহণ কৰাত পিছ পৰি আছে। নাবার্ড ২০২৩ অনুসৰি চলি থকা পিএচিএছ কম্পিউটাৰাইজেচন আঁচনিৰ অধীনত ২৫%তকৈও কম পিএচিএছ সম্পূৰ্ণৰূপে কম্পিউটাৰাইজড। ডিজিটেল আন্তঃগাঁথনিৰ অভাৱে আধুনিক প্লেটফৰ্ম যেনে ase-NAM (ইলেক্ট্ৰনিক ৰাষ্ট্ৰীয় কৃষি বজাৰ), ডিজিটেল ঋণ, ande-কমার্চত তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণ সীমিত কৰি পেলায়। ফলস্বৰূপে তেওঁলোকে প্ৰযুক্তি ক্ষেত্ৰত দক্ষ গ্ৰাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক সেৱা আগবঢ়াবলৈ বা চৰকাৰী আঁচনিসমূহ দক্ষতাৱে লাভ কৰিবলৈ সংগ্ৰাম কৰে।

৫) **আঞ্চলিক বৈষম্য আৰু অসমান বৃদ্ধি ঃ** ভাৰতীয় ৰাজ্যসমূহৰ মাজত সমবায়ৰ বৃদ্ধি আৰু ফলপ্ৰসূতা বহু পৰিমাণে ভিন্ন। ভাৰতৰ মুঠ সমবায় ঋণ প্ৰদান আৰু প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায়ৰ ৫০%তকৈ অধিক অংশ মহাৰাষ্ট্ৰ, গুজৰাট, কেৰালা, আৰু তামিলনাড়ুৱে অধিগ্ৰহণ কৰি আছে। ইয়াৰ বিপৰীতে বিহাৰ, ওড়িশা, ঝাৰখণ্ড, আৰু উত্তৰ-পূৱৰ বেছিভাগ ৰাজ্যৰ সমবায় ব্যৱস্থা অনুন্নত হৈ আছে। ইয়াৰ কাৰণ হিচাপে ঐতিহাসিক অৱহেলা আৰু সক্ষমকৰণ নীতিৰ অভাৱলৈ আঙুলিয়াপ পাৰি (এনচিডিচি, ২০২২)। উদাহৰণস্বৰূপে, কেৰল মহাৰাষ্ট্ৰতে ২০০ৰো অধিক সমবায় চেনি কল আছে, আনহাতে বিহাৰত সমবায় পৰিচালনাৰ অধীনত পাঁচটাতকৈও কম কার্যকৰী মিল আছে (সহযোগ মন্ত্ৰালয়, ২০২৩)।

৬) **সদস্যৰ অংশগ্ৰহণ কম আৰু দুৰ্বল গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতি ঃ** বহুতো সমবায় সমিতিয়ে সদস্য-চালিত উদ্যোগতকৈ যোগান-চালিত প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে বেছি কাম কৰে। ৪০%তকৈও কম সদস্যই নিয়মিতভাৱে সাধাৰণ সংস্থাৰ সভাত অংশগ্ৰহণ কৰে (VAMNICOM, 2022)। নির্বাচনত ভোটদানৰ সীমিত হাৰ আৰু নেতৃত্বৰ পদত প্ৰায়ে কেইজনমান প্ৰভাৱশালী সদস্যৰ

একচেটিয়া অধিকাৰ থাকে। মহিলা, অনুসূচিত জাতি (অনুসূচিত জাতি) আৰু অনুসূচিত জনজাতি (এছ টি) গ্ৰাম্য জনসংখ্যাৰ এক বৃহৎ অংশ গঠন কৰাৰ পিছতো সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ভূমিকাত যথেষ্ট কম প্ৰতিনিধিত্ব আছে। এই নিয়োজিততাৰ অভাৱে গণতান্ত্ৰিক সদস্য নিয়ন্ত্ৰণৰ মূল সমবায় নীতিক ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰে।

৭) **আইনী আৰু নিয়ন্ত্ৰণ জটিলতা ঃ** ভাৰতত সমবায়সমূহে দ্বৈত নিয়ন্ত্ৰণ গাঁথনিৰ অধীনত কাম কৰে। সেয়া হ'ল— ৰাজ্যিক সমবায় সমিতি আইন আৰু বহু ৰাজ্যিক সমবায় সমিতি আইন, ২০০২। ৯৭ সংখ্যক সাংবিধানিক সংশোধনী (২০১১)ই সমবায় সমিতিসমূহক সাংবিধানিক মৰ্যাদা প্ৰদান কৰাৰ লগতে ইয়াৰ গণতান্ত্ৰিক কাৰ্য্যকলাপ নিশ্চিত কৰাৰ লক্ষ্য লৈছিল। কিন্তু ইয়াৰ কাৰ্যকৰীকৰণ সকলো ৰাজ্যতে সমান হোৱা নাই। কিছুমান ৰাজ্যই নিজৰ আইনত প্ৰয়োজনীয় পৰিৱৰ্তন কৰা নাই (আইন আৰু ন্যায় মন্ত্ৰালয়, ২০২২)। স্বায়ত্ত শাসন আৰু হস্তক্ষেপ ক্ষমতাৰ সন্দৰ্ভত সমবায় সমিতিৰ পঞ্জীয়ক আৰু নিৰ্বাচিত সংস্থাসমূহৰ মাজত প্ৰায়ে সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়।

৮) **সীমিত উদ্ভাৱন আৰু বজাৰ অভিযোজন ঃ** বেছিভাগ সমবায়েই নিজৰ সামগ্ৰী বা সেৱাৰ বৈচিত্ৰ্য বা মূল্য সংযোজন, ব্ৰেণ্ডিং, পেকেজিং আৰু বজাৰ সম্প্ৰসাৰণৰ ক্ষেত্ৰত উদ্ভাৱন গ্ৰহণ কৰিবলৈ অক্ষম। বহুতো দুগ্ধ আৰু হস্ততাঁত সমবায় এতিয়াও পুৰণি সঁজুলিৰে কাম কৰে আৰু পৰম্পৰাগত বিপণনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, আধুনিক গ্ৰাহকৰ আশা পূৰণ কৰিব নোৱাৰে। বিশেষকৈ জৈৱিক কপাহ, ৰেচম, মছলা আৰু শিল্পকৰ্মৰ দৰে সামগ্ৰীৰ বাবে ৰপ্তানিৰ সম্ভাৱনা কম হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। ইয়াৰ মূল কাৰণ ব্ৰেণ্ডিং আৰু প্ৰমাণীকৰণৰদ্দূৰ্বল আন্তঃগাঁথনি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১২: ২০২১ চনত সহযোগিতা মন্ত্ৰালয় গঠনৰ আঁৰৰ উদ্দেশ্য কি আছিল?

প্ৰশ্ন ১৩: সমবায় উন্নয়নৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা দুটা ডিজিটেল পদক্ষেপৰ কথা উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ১৪: ভাৰতীয় সমবায়সমূহে সন্মুখীন হোৱা যিকোনো তিনিটা ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বান উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ১৫: ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপে সমবায় শাসনত কেনে প্ৰভাৱ পেলায়?

৭.১১ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়ত ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ পোষকতাত সমবায়সমূহে লোৱা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাত আলোকপাত কৰা হৈছে। অধ্যায়ত তলত উল্লেখ কৰা কথাবোৰ আলোচনা কৰা হ'ল—

- ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে বিশেষকৈ কৃষিভিত্তিক জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰত সমবায়সমূহ অতি প্ৰয়োজনীয়।
- ঋণৰ পৰা দুগ্ধলৈকে সমবায়সমূহে বজাৰ, সম্পদ আৰু সেৱাসমূহৰ প্ৰৱেশ সক্ষম কৰি গ্ৰাম্য-নগৰ উন্নয়নৰ ব্যৱধান দূৰ কৰাত সহায় কৰে।

- আই এল অ' আৰু আই চি এৰ মতে সমবায়সমূহে গণতান্ত্ৰিক নীতি, পাৰস্পৰিক সহায় আৰু ভাগ-বতৰা মালিকীস্বত্বৰ ওপৰত কাম কৰে।
- ভাৰতত সমবায় আন্দোলন আনুষ্ঠানিকভাৱে আৰম্ভ হৈছিল সমবায় ঋণ সমিতি আইন, ১৯০৪ৰ জৰিয়তে।
- সমবায়সমূহ পৰিচালনা কৰা সাতটা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নীতি হ'ল—
  ১। স্বেচ্ছামূলক আৰু মুকলি সদস্যপদ
  ২। গণতান্ত্ৰিক সদস্য নিয়ন্ত্ৰণ
  ৩। সদস্যৰ অৰ্থনৈতিক অংশগ্ৰহণ
  ৪। স্বায়ত্ত শাসন আৰু স্বাধীনতা
  ৫। শিক্ষা, প্ৰশিক্ষণ আৰু তথ্য
  ৬। সমবায়ৰ মাজত সহযোগিতা
  ৭। সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতি চিন্তা
- ভাৰতত বিভিন্ন ধৰণৰ সমবায় আছে। যেনে—
  ১। কৃষি ঋণ সমবায় (যেনে, পিএচিএছ, ডিচিচিবি)
  ২। বিপণন সমবায় (যেনে, নাফেড)
  ৩। গ্ৰাহক সমবায় (সুলভ মূল্যৰ সামগ্ৰীৰ বাবে)
  ৪। দুগ্ধ সমবায় (যেনে, আমূল)
  ৫। গৃহ নিৰ্মাণ সমবায় (বিশেষকৈ চহৰ অঞ্চলত)
  ৬। শ্ৰমিক, বয়নকাৰী আৰু মীন সমবায়
- ভাৰতত সমবায় আন্দোলনৰ বিৱৰ্তনৰ বিষয়ে তলত দিয়া ধৰণে আলোচনা কৰা হৈছিল।
  ১। স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৰ ঃ ১৯০৪ আৰু ১৯১২ চনৰ গ্ৰাম্য ঋণ আৰু অঋণ সমবায়ৰ বাবে আইন প্ৰণয়নৰ পৰা আৰম্ভ হৈছিল।
  ২। স্বাধীনতাৰ পিছৰ ঃ পাঁচ বছৰীয়া পৰিকল্পনাত সংযুক্ত কৰা; এনচিডিচিৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন কৰা।
  ৩। সংস্কাৰ ঃ বহুৰাজ্যিক সমবায় সমিতি আইন (২০০২)-এ শাসন ব্যৱস্থাক আধুনিকীকৰণ আৰু পৰিসৰ সম্প্ৰসাৰিত কৰে।
  ৪। সমবায় আন্দোলন ঔপনিৱেশিক সংস্কাৰৰ পৰা আধুনিক আৰ্থ-সামাজিক নীতিৰ আহিলালৈ বিকশিত হৈছিল।
- দুটা ব্যৱস্থা আছে—
  ১) হ্ৰস্ব আৰু মধ্যমকালীন ঋণৰ গাঁথনি (তিনি স্তৰ)—
     - ❑ পিএচিএছ (গাঁও পৰ্যায়)
     - ❑ ডিচিচিবি (জিলা পৰ্যায়)
     - ❑ এছচিবি (ৰাজ্যিক পৰ্যায়)

২) দীৰ্ঘম্যাদী ঋণৰ গাঁথনি শ্চদুটা স্তৰগ্ন:

- ❑ পিচিএআৰডিবি শ্চজিলা পৰ্যায়গ্ন
- ❑ ছচিএআৰডিবি শ্চৰাজ্যিক পৰ্যায়গ্ন

- ঋণ বিহীন সমবায়সমূহে বিভিন্ন প্ৰয়োজনীয়তা যেনে—

১) বিপণন সমিতি ঃ কৃষকৰ বাবে প্ৰত্যক্ষ বজাৰ প্ৰৱেশ

২) দুগ্ধ সমবায় ঃ আয় আৰু কৰ্মসংস্থাপন সৃষ্টি

৩) গ্ৰাহক সমবায় ঃ মূল্য স্থিতিশীলতা আৰু সামগ্ৰীৰ উপলব্ধতা

৪) গৃহ নিৰ্মাণ সমবায় ঃ সুলভ মূল্যৰ ঘৰ

৫) শিপিনী/হস্ততাঁত সমবায় ঃ নিয়োগ আৰু ঐতিহ্য সংৰক্ষণ

৬) মীন সমবায় ঃ জীৱিকা আৰু খাদ্য সুৰক্ষা

৭) কৃষি প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায় ঃ মূল্য সংযোজন আৰু গ্ৰাম্য ঔদ্যোগীকৰণ

৮) সাৰ আৰু জলসিঞ্চন সমবায় ঃ ইনপুট যোগান আৰু জলসম্পদ ব্যৱস্থাপনা

৯) মহিলা সমবায় ঃ লিংগ সবলীকৰণ আৰু ঔদ্যোগীকৰণ (যেনে— SEWA, Lijjat Papad)

- ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ ভিতৰত আছে—

১) স্বায়ত্তশাসনক ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰা ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপ।

২) বৃদ্ধি পোৱা এনপিএ আৰু দুৰ্বল সম্পদ সংগ্ৰহৰ সৈতে আৰ্থিক দুৰ্দশা।

৩) পেছাদাৰী ব্যৱস্থাপনা আৰু ডিজিটেল ক্ষমতাৰ অভাৱ।

৪) আঞ্চলিক বৈষম্য (পূৱ আৰু উত্তৰ-পূৱ ৰাজ্যত অনগ্ৰসৰতা)।

৫) সদস্যৰ অংশগ্ৰহণ কম আৰু দুৰ্বল গণতান্ত্ৰিক প্ৰথা।

৬) দ্বৈত শাসন গাঁথনিৰ বাবে আইনী আৰু নিয়ন্ত্ৰণমূলক জটিলতা।

৭) পৰিৱৰ্তিত গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিত সীমিত উদ্ভাৱন আৰু বজাৰৰ অভিযোজন ক্ষমতা।

৭.১২ অধিক জানিবলৈ

1) Bedi, R.D., 1983, Theory, History and Practice of Cooperation, International Publishing House, Meerut.

2) Daman Perkash, August, 1988, "Cooperative Democracy vis-à-vis Member's Education", The Coop. Times, D-64 Saket, New Delhi.

3) P.K. Jain, 1992, Marketing Management of Cooperative Sector in India, Kanishka Publishing House, New Delhi.

4) Nalwaya, K.L., 2002, Indian Cooperative Movement–A Profile, National Cooperative Union of India, New Delhi.

৭.১৩ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আই এল অ'ৰ মতে ই পাৰস্পৰিক অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থৰ বাবে স্বেচ্ছামূলক সংস্থা আৰু আই চি এৰ মতে ই হৈছে গণতান্ত্ৰিকভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত উদ্যোগৰ জৰিয়তে অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা স্বায়ত্তশাসিত সংস্থা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইয়াৰ দ্বাৰা সমবায়সমূহক সুলভ মূল্যৰ ঋণ প্ৰদানৰ বাবে আইনী স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা হৈছিল।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কৃষি, দুগ্ধ আৰু বিপণন সমবায়।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ উচিত মূল্য, নিয়োগ আৰু মহিলাৰ অংশগ্ৰহণ নিশ্চিত কৰে।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই ঋণৰ বাহিৰলৈ সমবায়ৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰিলে।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৫১-৫৬)

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এছচিবিসমূহে শীৰ্ষ বিত্তীয় দিশ প্ৰদান কৰে আনহাতে, ডিচিচিবিসমূহে মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে কাম কৰে।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কৃষিৰ দীৰ্ঘম্যাদী আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নত সহায় কৰা।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুগ্ধ, বয়নকাৰী, মীনপালন, গৃহ নিৰ্মাণ সমবায়।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯,৫০০ৰো অধিক সমবায়ৰ দ্বাৰা সমৰ্থিত ৩১.৪৫ লাখ হস্তশিল্পৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল ঘৰ (টেক্সটাইলছ মন্ত্ৰালয়, ২০২০)।

১১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমবায় শাসন শক্তিশালী কৰা আৰু ব্যৱসায়িক প্ৰক্ৰিয়া সহজ কৰা।

১২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই-সহকাৰিতা, পিএচিএছ কম্পিউটাৰাইজেচন আঁচনি।

১৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শাসন ব্যৱস্থাৰ বিফলতা, আৰ্থিক দুৰ্বলতা, সদস্যৰ অংশগ্ৰহণ কম।

১৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জবাবদিহিতা দুৰ্বল হয় আৰু গণতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণক ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰে।

৭.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) ঃ

প্ৰশ্ন ১: ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত সমবায়ৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমবায় মিত্ৰজোঁট (আইচিএ) অনুসৰি সহযোগিতাৰ সাতটা নীতি কি কি?

প্ৰশ্ন ৩: ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলত পোৱা যিকোনো তিনিবিধ সমবায়ৰ কথা উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৪: প্ৰাথমিক কৃষি ঋণ সমিতি (PACS)ৰ ভূমিকা কি?

প্ৰশ্ন ৫: ভাৰতত সমবায় ঋণৰ তিনি স্তৰৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে আপুনি কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৬: সফল সমবায় হিচাপে আমূলৰ বিষয়ে এটা চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৭: ভাৰতীয় সমবায় আন্দোলনৰ স্বাধীনতাৰ পিছৰ দুটা উল্লেখযোগ্য পৰিঘটনাৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৮: হ্ৰস্বম্যাদী আৰু দীৰ্ঘম্যাদী সমবায় ঋণৰ মাজত পাৰ্থক্য বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন ৯: দুগ্ধ সমবায়ৰ যিকোনো চাৰিটা কামৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰক।

প্ৰশ্ন ১০: ৰাজ্যিক সমবায় বেংকৰ (SCB) দুটা প্ৰধান কাম উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ১১: সমবায় বিপণন সমিতিৰ উদ্দেশ্য কি কি?

প্ৰশ্ন ১২: শ্ৰমিক সমবায় বুলি ক'লে আপুনি কি বুজাব বিচাৰিছে?

প্ৰশ্ন ১৩: মহিলা সমবায় ফেডাৰেচন হিচাপে SEWAৰ অৱদানৰ ওপৰত আলোকপাত কৰক।

প্ৰশ্ন ১৪: ভাৰতৰ সমবায় আন্দোলনত প্ৰভাৱ পেলোৱা যিকোনো দুটা বিধান সংস্কাৰৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ১৫: সাৰ সমবায়সমূহে আগবঢ়োৱা মূল সেৱাসমূহ কি কি?

খ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ প্ৰসাৰৰ ক্ষেত্ৰত সমবায়ৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: ভাৰতীয় গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিত ঋণ বিহীন সমবায়ৰ প্ৰকাৰ আৰু ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩: ভাৰতত সমবায় ঋণ ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি আৰু কাম-কাজৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪: ১৯০৪ চনৰ পৰা উদাৰীকৰণৰ পিছৰ যুগলৈকে ভাৰতত সমবায় আন্দোলনৰ ঐতিহাসিক বিৱৰ্তনৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৫: গ্ৰাম্য সৱলীকৰণ আৰু নিয়োগ সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত আমুলৰ দৰে দুগ্ধ সমবায়ৰ অৱদানৰ মূল্যায়ন কৰক।

প্ৰশ্ন ৬: সমসাময়িক প্ৰেক্ষাপটত ভাৰতীয় সমবায়সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহ পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭: মহিলা সমবায়সমূহে সৰ্বাংগীন গ্ৰাম্য উন্নয়নত কেনেদৰে অৰিহণা যোগায়? উপযুক্ত উদাহৰণৰ সৈতে লিখক।

প্ৰশ্ন ৮: গ্ৰাম্য অঞ্চলত গ্ৰাহক সমবায়ৰ কাৰ্য্য আৰু প্ৰাসংগিকতা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৯: প্ৰাথমিক আৰু ৰাজ্যিক সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (পিচিআৰডিবি আৰু এছচিআৰডিবি)ৰ ভূমিকা কি? আলোচনা কৰক

প্ৰশ্ন ১০: সমবায় খণ্ডক শক্তিশালী কৰাৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা শেহতীয়া সংস্কাৰ আৰু নীতিগত পদক্ষেপসমূহৰ সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন ১১: ধৰি লওক আপুনি এজন গ্ৰাম্য উন্নয়ন বিষয়া। আয় আহৰণৰ বাবে জনজাতীয় অঞ্চলত ঋণ বিহীন সমবায়ক কেনেকৈ প্ৰসাৰিত কৰিব পাৰি তাৰ পৰামৰ্শ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ১২: কল্পনা কৰক আপুনি অসমত এখন দুগ্ধ সমবায় আৰম্ভ কৰিছে। আপুনি ইয়াক কেনেকৈ গঠন কৰিব আৰু কি কি সমৰ্থন ব্যৱস্থাপ্ৰণালী অপৰিহাৰ্য হ'ব?

প্ৰশ্ন ১৩: আপোনাৰ জিলাত ঋণ আৰু ঋণহীন সমবায়ৰ ভূমিকা তুলনা কৰক। আপোনাৰ কোনটো বেছি প্ৰভাৱশালী যেন লাগে আৰু কিয়?

প্ৰশ্ন ১৪: ডিজিটেলাইজেশ্যনে পিএচিএছত শাসন আৰু বিত্তীয় প্ৰত্যাহ্বানসমূহ কেনেকৈ মোকাবিলা কৰিব পাৰে পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন ১৫: সমবায় শাসনত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণ উন্নত কৰাৰ বাবে কি কি কৌশল ৰূপায়ণ কৰিব পাৰি?

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৮ ঃ সম্প্রদায় সবলীকৰণ আৰু চিবিঅ'সমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য

৮.২ পৰিচয়

৮.৩ বিভিন্ন ধাৰণা

৮.৪ সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ মূল উপাদানসমূহ

৮.৫ সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ গুৰুত্ব

৮.৬ সম্প্রদায় সবলীকৰণত চিবিঅ'ৰ ভূমিকা

৮.৭ সম্প্রদায়সমূহক শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্রত চিবিঅ'সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ

৮.৮ সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (Community-Based Organizations-CBO) সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ অতিক্রম কৰাৰ কৌশলসমূহ

৮.৯ সম্প্রদায় সবলীকৰণ আৰু চিবিঅ'ৰ নতুন বিষয়সমূহ

৮.১০ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

৮.১১ অধিক জানিবলৈ

৮.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সম্প্রদায় সবলীকৰণ আৰু চিবিঅ'ৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব পাৰিব
- সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ মূল উপাদানসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- সম্প্রদায় সবলীকৰণত চিবিঅ'ৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব
- সবলীকৰণ সম্প্রদায়ৰ ক্ষেত্রত চিবিঅ'সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- চিবিঅ'সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ অতিক্রম কৰাৰ কৌশলসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- সম্প্রদায় সবলীকৰণ আৰু চিবিঅ'ৰ কিছুমান নতুন বিষয়ৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ লক্ষ্য হৈছে বস্তুবোৰ সলনি কৰা যাতে ব্যক্তি আৰু গোটসমূহে তেওঁলোকৰ জীৱনত প্রভাৱ পেলোৱা পছন্দ আৰু বিষয়সমূহৰ ওপৰত অধিক প্রভাৱ পেলায়। ই সামাজিক ন্যায়, ন্যায়পৰায়ণতা আৰু অংশগ্রহণৰ নীতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সম্প্রদায়ৰ বাহিৰৰ লোকৰ ওপৰত সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলক অধিক কর্তৃত্ব দিয়াটোৱেই ইয়াৰ লক্ষ্য। যিহেতু তেওঁলোক উল্লেখযোগ্য স্থানীয় পৰিৱর্তনৰ কাৰক, সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহ (চিবিঅ') এই প্রক্রিয়াৰ এক অপৰিহার্য উপাদান। এই সংস্থাসমূহ সাধাৰণতে সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলে প্রতিষ্ঠা আৰু পৰিচালনা কৰে যাতে তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু উন্নয়নমূলক সমস্যাসমূহৰ সহায়ক হয়। সজাগতা বৃদ্ধিত সহায়, দক্ষতা বৃদ্ধি, সকলোৱে সম্পদৰ সুবিধা লাভ কৰাটো নিশ্চিত আৰু উন্নয়ন প্রক্রিয়াত সকলোকে জড়িত কৰিবলৈ, সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (চিবিঅ') স্থানীয় জ্ঞান, বিশ্বাস আৰু নেতৃত্বৰ সহায় লয়।

শক্তিশালী সম্প্রদায়সমূহে নিজৰ প্রয়োজনীয়তাসমূহ চিনাক্ত কৰিবলৈ, নিজৰ ইচ্ছা প্রকাশ কৰিবলৈ আৰু স্থায়ী সমাধান বিকশিত কৰিবলৈ ভালদৰে সক্ষম হয়। সৱলীকৰণ অতি প্রয়োজনীয় কাৰণ ইয়াৰ ফলত মানুহৰ আনৰ দৰে একে সুযোগ পোৱাৰ সম্ভাৱনা, ভোটদানৰ ইচ্ছা আৰু স্বাস্থ্য বৃদ্ধি পায়। জলবায়ু পৰিৱর্তন, ক'ভিড-১৯ মহামাৰীৰ দৰে স্বাস্থ্য সংকট, ডিজিটেল বৈষম্য আদি বিষয়বোৰ স্থানীয় আৰু বিশ্ব পর্যায়ত উভয়তে উত্থাপন হোৱাৰ ক্ষেত্রত চিবিঅ'ই অধিক দায়িত্ব গ্রহণ কৰিছে। অতিৰিক্ত কর্তব্যসমূহৰ ভিতৰত কিছুমান প্রযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰা, যুৱক-যুৱতীকে ধৰি জলবায়ু পৰিৱর্তনৰ প্রতি সঁহাৰি জনোৱা, দুর্যোগ নিয়ন্ত্রণ কৰা আদি। কিন্তু চিবিঅ'সমূহে বহুতো বাধাৰ সন্মুখীন হয়, যেনে— পুঁজিৰ অভাৱ, নিজৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব নোৱৰা আৰু নিয়ম সলনি কৰিব নোৱাৰা আদি।

৮.৩ বিভিন্ন ধাৰণা

সম্প্রদায়সমূহ ঃ

সম্প্রদায় হৈছে এনে ব্যক্তিৰ এটা গোট যিয়ে তেজৰ দ্বাৰা সম্পর্কিত হওক বা নহওক, ই সাধাৰণ স্বার্থ, মনোভাৱ আৰু প্রয়োজনীয়তাৰ অংশীদাৰ। সেই প্রয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ আৰু সেই লক্ষ্যসমূহ সম্পন্ন কৰিবলৈ তেওঁলোকে সহযোগিতা কৰে। সদস্যসকলে নিজৰ বুলি অনুভৱ কৰে আৰু এই সম্পর্কৰ বাবে ইজনে সিজনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ফলত সহযোগিতা আৰু সামাজিক বন্ধনৰ বিকাশৰ সুবিধা হয়। এটা সম্প্রদায় হৈছে সামাজিক গাঁথনিৰ এক মৌলিক উপাদান যিয়ে মানুহক যোগাযোগ, সহযোগিতা আৰু সমৃদ্ধিশালী কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলে। ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য হ'ব পাৰে ভাগ কৰা অভিজ্ঞতা, সাংস্কৃতিক সম্পর্ক, শাৰীৰিক ঘনিষ্ঠতা বা ভাগ কৰা লক্ষ্য।

সবলীকৰণ:

যেতিয়া মানুহে তেওঁলোকৰ জীৱনত প্ৰভাৱ পেলোৱা বস্তু আৰু তেওঁলোকে কৰা বাছনিবোৰৰ দায়িত্ব লয়, তেতিয়া তেওঁলোকক ক্ষমতাশালী বুলি কোৱা হয়। ই হৈছে সেই প্ৰক্ৰিয়া যাৰ জৰিয়তে মানুহে নিজৰ ক্ষমতা আৰু সম্পত্তি বিকশিত কৰে আৰু প্ৰৱেশ লাভ, সম্পৰ্ক গঠন আৰু মত প্ৰকাশ কৰি নিয়ন্ত্ৰণ লাভ কৰাৰ ক্ষমতা আহৰণ কৰে। ৰবাৰ্ট এডামছৰ (১৯৯৬) মতে, "সৱলীকৰণ হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে মানুহক গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি ভবা বিষয়সমূহৰ ওপৰত কাম কৰি নিজৰ জীৱন, নিজৰ সম্প্ৰদায় আৰু নিজৰ সমাজত ক্ষমতা (অৰ্থাৎ কাম কৰাৰ ক্ষমতা) প্ৰদান কৰে।"

সম্প্ৰদায় সবলীকৰণ ঃ

বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ (WHO) মতে সম্প্ৰদায় সবলীকৰণ হৈছে সম্প্ৰদায়সমূহক নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত অধিক নিয়ন্ত্ৰণ দিয়াৰ প্ৰক্ৰিয়া। সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলে সমস্যা সমাধানৰ বাবে সহযোগিতা কৰে, লক্ষ্যত উপনীত হয় আৰু তেওঁলোকৰ জীৱনক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহৰ ওপৰত অধিক নিয়ন্ত্ৰণ ৰাখে। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ মতে, সম্প্ৰদায় সবলীকৰণ তেতিয়াই হয় যেতিয়া অসুবিধাগ্ৰস্ত বা প্ৰান্তীয় গোটসমূহক তেওঁলোকৰ জীৱন উন্নত কৰাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় কৰ্তৃত্ব, জনাৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু সম্পদ দিয়াৰ লগতে তেওঁলোকক প্ৰভাৱিত কৰা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু নীতিসমূহত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সুবিধা প্ৰদান হয়।

সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহ (CBOs) ঃ

সম্প্ৰদায় ভিত্তিক সংস্থা হৈছে এনে অলাভজনক সংস্থা যিয়ে এটা বিশেষ স্থানত স্থানীয় জনসাধাৰণক সহায় কৰে। সমাজ সেৱা, অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন, শিক্ষা, স্বাস্থ্যকে ধৰি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিব বিচৰা এই সংস্থাসমূহ সাধাৰণতে সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলে প্ৰতিষ্ঠা আৰু পৰিচালনা কৰে। তেওঁলোকে স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায় আৰু ভ্ৰাতৃত্ববোধক সমৰ্থন কৰে। দুটা কাৰকৰ ফলত চিবিঅ' আৰম্ভ হৈছিল— সম্প্ৰদায় সংগঠন (Community Organization-CO) আৰু সম্প্ৰদায়ৰ উন্নয়ন (Community Development - CD)। লক্ষ্য সমাধান প্ৰদান আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক জড়িত কৰিবলৈ স্থানীয় সম্পদ আৰু দক্ষতা ব্যৱহাৰ কৰি চিবিঅ'সমূহে ব্যক্তিসকলক তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত জীৱন আৰু তেওঁলোকে বাস কৰা সম্প্ৰদায় দুয়োটাকে উন্নত কৰাত সহায় কৰে। যিহেতু ই ব্যক্তিসকলক মালিকীস্বত্ব আৰু সহযোগিতাৰ অনুভূতি প্ৰদান কৰে, সেয়েহে চিবিঅ'সমূহ শক্তিশালী আৰু সুস্থ সম্প্ৰদায় গঢ়ি তোলাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

৮.৪ সম্প্ৰদায় সবলীকৰণৰ মূল উপাদানসমূহ

সজাগতা আৰু শিক্ষা

মানুহক তেওঁলোকৰ সম্প্ৰদায়ত কৰ্তৃত্ব দিয়াৰ বাবে তেওঁলোকৰ অধিকাৰ আৰু বাধ্যবাধকতাৰ বিষয়ে জ্ঞান দিয়াটো প্ৰয়োজন। সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে শুদ্ধ তথ্য আৰু শৈক্ষিক

সুযোগৰ সুবিধা লাভ কৰি তেওঁলোকৰ অধিকাৰ, কর্তব্য, উপলব্ধ সম্পদ আৰু তেওঁলোকক প্রভাৱিত কৰা সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক বিষয়সমূহৰ বিষয়ে অধিক জানিব পাৰে। মানুহে এই তথ্যসমূহ ব্যৱহাৰ কৰি বুদ্ধিমান সিদ্ধান্তবোৰৰ লগতে নিজৰ সম্প্রদায়ৰ উন্নতি সাধন কৰা পদক্ষেপত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে। সমালোচনাত্মক চিন্তাধাৰা, আত্মনিশ্চয়তা আৰু মালিকীস্বত্ববোধ এই সকলোবোৰ শিক্ষাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয় আৰু নিৰন্তৰ বিকাশ আৰু অর্থপূর্ণ অংশগ্রহণৰ বাবে প্রয়োজনীয়।

অংশগ্রহণ

সক্রিয় অংশগ্রহণ সৱলীকৰণ প্রক্রিয়াৰ বাবে অপৰিহার্য কাৰণ ই সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলক তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনত প্রভাৱ পেলোৱা পছন্দসমূহত কণ্ঠদান কৰে। নীতি বা কার্যসূচী সৃষ্টি, নিষ্পাদন আৰু মূল্যায়নত মানুহক জড়িত কৰাটো অন্তর্ভুক্ত আৰু গণতান্ত্রিক অংশগ্রহণক লাভান্বিত কৰাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূর্ণ। যেতিয়া ব্যক্তিসকলে সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সহযোগিতা কৰে, তেতিয়া তেওঁলোক অধিক স্বচ্ছ, জবাবদিহি আৰু সামূহিকভাৱে দায়বদ্ধ হৈ পৰে। সক্রিয় হৈ উঠিলে সমাজৰ প্রয়োজনীয়তাসমূহ ভালদৰে বুজিবলৈ আৰু সম্প্রদায়টোৱে বিচৰা আৰু সাংস্কৃতিকভাৱে প্রাসংগিক ধাৰণা গঢ়ি তোলাতো সহায় কৰে।

সামর্থ্য বিকাশ

সামর্থ্য বিকাশ হৈছে সমাজৰ ভিতৰৰ ব্যক্তি আৰু গোটসমূহক নতুন জ্ঞান আহৰণ, বর্তমানৰ দক্ষতা পৰিশোধন আৰু তেওঁলোকৰ দক্ষতা বৃদ্ধিত সহায় কৰাৰ এক প্রক্রিয়া। ইয়াৰ লগত ব্যক্তিসকলক নেতৃত্ব, যোগাযোগ, বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা, পদক্ষেপ পৰিকল্পনা আৰু আঞ্চলিক উন্নয়নৰ বাবে প্রয়োজনীয় কাৰিকৰী দক্ষতা আহৰণৰ বিষয়ে নির্দেশনা দিয়া আদি জড়িত থাকিব পাৰে। যেতিয়া সম্প্রদায় আৰু তেওঁলোকৰ সংস্থাসমূহে তেওঁলোকৰ সামৰঞ্জথ্য বৃদ্ধি কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে নিজৰ প্রচেষ্টাসমূহ অধিক ফলপ্রসূভাৱে পৰিচালনা, অন্য সত্তাৰ সৈতে সহযোগিতা আৰু স্বতন্ত্রভাৱে সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিব পাৰে। সামৰঞ্জথ্য বৃদ্ধিয়ে শেষত স্বায়ত্তশাসন আৰু স্থায়ী সফলতাক লাভান্বিত কৰে।

সম্পদসমূহৰ প্রৱেশ

যদি মানুহৰ সম্পদৰ সমান সুবিধা নাথাকে, তেন্তে তেওঁলোকক কর্তৃত্ব আগবঢ়াব পৰা নাযায়। সম্প্রদায়সমূহৰ বিকাশ আৰু সমৃদ্ধিৰ বাবে প্রতিষ্ঠানসমূহে পুঁজি, কাৰিকৰী সহায়, তথ্য আৰু সেৱা আগবঢ়াব লাগিব। এই সঁজুলিসমূহ কেৱল বর্তমান প্রান্তীয় বা আর্তজনৰ বাবে নহয়, অধিক ব্যক্তিৰ বাবে সুলভ হোৱাটো নিশ্চিত কৰাটো সামাজিক ন্যায়ৰ উন্নতিৰ বাবে অতি প্রয়োজনীয়। যেতিয়া সম্প্রদায়সমূহে সম্পদৰ সুবিধা লাভ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে নিজৰ আন্তঃগাঁথনি উন্নত কৰাৰ লগতে নিজৰ লক্ষ্য সম্পন্ন আৰু স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা, আৰু নিয়োগৰ দৰে প্রয়োজনীয় সামগ্রীৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰে।

সামাজিক পুঁজি

সামাজিক পুঁজি হৈছে সমাজৰ সদস্যসকলৰ হাতত থকা সম্পৰ্ক, সংযোগ আৰু সহযোগিতামূলক তথা বিশ্বাসযোগ্য মূল্যবোধ। শক্তিশালী সামাজিক পুঁজিয়ে মানুহক সহযোগিতা, জ্ঞান বিনিময় আৰু প্ৰয়োজনৰ সময়ত ব্যৱহাৰিক আৰু আৱেগিক সমৰ্থন বিচৰাত সহজ কৰি তোলে। সমাজ এখনৰ মানুহে যেতিয়া একে ধৰণৰ মূল্যবোধ থাকে আৰু পাৰস্পৰিক বিশ্বাস থাকে তেতিয়া তেওঁলোকৰ ভাগ-বতৰা কৰা লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সহযোগিতা কৰাৰ সম্ভাৱনা বেছি। ইয়াৰ উপৰিও সামাজিক পুঁজিয়ে সম্প্ৰদায়সমূহৰ স্থিতিস্থাপকতা আৰু আৰ্থিক বা আন্তঃব্যক্তিগত সমস্যাৰ পৰা আৱোগ্য লাভ কৰাত সহায় কৰে।

পক্ষ সমৰ্থন (Advocacy)

ব্যক্তিসকলৰ বাবে নিজৰ সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত প্ৰভাৱ গঢ়ি তোলাৰ এক ফলপ্ৰসূ উপায় হৈছে পক্ষ সমৰ্থন, কিয়নো ই তেওঁলোকক নিজৰ অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিবলৈ, নিয়ম সংশোধন কৰিবলৈ আৰু অন্যায়ৰ সন্মুখীন হ'বলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰে। সম্প্ৰদায়সমূহে পূৰ্বতে উপেক্ষা কৰা জটিল সমস্যাসমূহ যাতে লোকচক্ষুৰ আগলৈ অনা হয়, প্ৰতিষ্ঠানসমূহক জবাবদিহি কৰা হয় আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ ব্যৱস্থাগত সংস্কাৰসমূহ ৰূপায়ণ কৰাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ পোষকতা নিয়োগ কৰিব পাৰে। সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহ (CBO) আৰু স্থানীয় নেতাসকলে সাধাৰণতে পক্ষ সমৰ্থন অভিযানৰ পৰিকল্পনা, সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলক বুজাই দিয়া আৰু বাহ্যিক অংশীদাৰৰ সৈতে সহযোগিতা কৰাত জড়িত হয়। ক্ষমতাশালী পক্ষ সমৰ্থনে উন্নয়ন যাতে সমতাপূৰ্ণ, সকলোৰে বাবে সুলভ আৰু স্থানীয় জনসাধাৰণৰ দাবী পূৰণ কৰাটো নিশ্চিত কৰে।

নেতৃত্বৰ বিকাশ

সম্প্ৰদায়সমূহে স্থায়ীভাৱে বিকাশ আৰু শক্তিশালী হ'বলৈ হ'লে তেওঁলোকক শক্তিশালী আৰু ফলপ্ৰসূ নেতাৰ প্ৰয়োজন। নেতাসকলক গঢ়ি তুলিবলৈ সমাজত যোগ্য ব্যক্তি বিচাৰি উলিয়াব লাগে আৰু তেওঁলোকক প্ৰয়োজনীয় নেতৃত্বৰ দায়িত্ব ল'বলৈ নিৰ্দেশনা, পথ প্ৰদৰ্শন আৰু সুযোগ দিয়া উচিত। এই নেতাসকলৰ আনক অনুপ্ৰাণিত কৰাৰ, সংঘাত সমাধান কৰাৰ আৰু দলীয় কামক উৎসাহিত কৰাৰ ক্ষমতা থাকে। ইয়াৰ উপৰিও সম্প্ৰদায়ৰ নেতাসকলে সম্প্ৰদায় আৰু অন্যান্য ব্যক্তি আৰু সংগঠনৰ মাজত সংযোগ স্থাপনৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ ফলত অধিক উল্লেখযোগ্য সিদ্ধান্ত লোৱাৰ সময়ত স্থানীয় দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰখাটো নিশ্চিত হয়।

৮.৫ সম্প্ৰদায় সবলীকৰণৰ গুৰুত্ব

উন্নত কল্যাণ

সম্প্ৰদায় সবলীকৰণে ব্যক্তিসকলক স্বাস্থ্য, শিক্ষা, নিয়োগ আৰু অতিৰিক্ত প্ৰয়োজনীয়তাসমূহৰ উপৰিও তেওঁলোকৰ সামাজিক প্ৰয়োজনীয়তাসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ

কৰি নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ ল'বলৈ সক্ষম কৰে। যেতিয়া কোনো সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলক অৱগত কৰা হয় আৰু একেলগে কাম কৰা হয়, তেতিয়া তেওঁলোকে সমস্যাসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰে, সমাধান বিচাৰিব পাৰে আৰু তেওঁলোকৰ স্বাস্থঞ্জয আৰু মংগল উন্নত কৰাৰ বাবে পদক্ষেপ ল'ব পাৰে।

অংশগ্রহণ বৃদ্ধি

ক্ষমতাশালী সম্প্রদায়ৰ ব্যক্তিসকলে ৰাজনৈতিক আৰু নাগৰিক কার্য্যকলাপত অধিক অংশগ্রহণ প্রদর্শন কৰে। যেতিয়া তেওঁলোকৰ অধিক সজাগতা আৰু আত্মবিশ্বাস থাকে, তেতিয়া সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলে ৰাজহুৱা সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে, নিজৰ মতামত প্রকাশ কৰিব পাৰে আৰু কর্তৃপক্ষক জবাবদিহি কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ফলত চৰকাৰৰ গণতান্ত্রিক স্বভাৱ আৰু সঁহাৰি বৃদ্ধি পায়।

সামাজিক ন্যায়

নিপীড়িতসকলক কণ্ঠ প্রদান কৰাটোৱেই অন্যায় শক্তি ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে সংগ্রামত সহায় কৰে। বস্তুবোৰ ন্যায্য, সুলভ কৰি তোলা আৰু সকলোকে একেধৰণৰ সুযোগ দিয়াটোৱে সহায় কৰে। এনে কৰিলে অন্যায় কমি যায় আৰু সকলোৰে প্রয়োজনীয় মৌলিক অধিকাৰ আৰু সেৱাৰ সুবিধা নিশ্চিত কৰা হয়।

বহনক্ষম উন্নয়ন

সম্প্রদায়সমূহে কর্তৃত্ব থাকিলে তেওঁলোকৰ দীর্ঘম্যাদী লক্ষ্য আৰু প্রকৃত প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা উন্নয়ন পৰিকল্পনা সৃষ্টি আৰু সম্পন্ন কৰাৰ সম্ভাৱনা বেছি। ইয়াৰ ফলত দীর্ঘস্থায়ী ইতিবাচক ৰূপান্তৰ, স্থানীয় সম্পদৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ আৰু স্থায়ী আচৰণৰ সৃষ্টি হয়।

৮.৬ সম্প্রদায় সবলীকৰণত চিবিঅ'ৰ ভূমিকা

সামাজিক পৰিৱর্তন আনিবলৈ সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (CBO) গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এই সংগঠনসমূহ প্রায়ে এনে লোকে আৰম্ভ আৰু পৰিচালনা কৰে যিসকলে তেওঁলোকে সেৱা আগবঢ়োৱা একেটা সম্প্রদায়তে বাস কৰে আৰু কাম কৰে। তেওঁলোকে সহায় কৰা মানুহ আৰু বিষয়সমূহৰ ওচৰত থকাৰ বাবে তেওঁলোকৰ দৃষ্টিভংগী আৰু সম্প্রদায়টোৱে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে এক অনন্য বোধগম্যতা থাকে। সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থা (চিবিঅ')ৰ সহায়ত এটা সম্প্রদায়ৰ মানুহে উদ্যোগ ল'ব পাৰে আৰু নিজৰ চৌপাশৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰে। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ বাবে চিবিঅ'ৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে এই খণ্ডত আলোচনা কৰাৰ লগতে বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা কিছুমান পৰামর্শৰ ওপৰতো আলোকপাত কৰা হ'ব।

১। **বিশ্বাস আৰু সম্পর্ক গঢ়ি তোলা**

সম্প্রদায়ৰ আস্থা গঢ়ি তোলা আৰু মানুহক চিনি পোৱাটো চিবিঅ'ৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ কাম। ব্যক্তি, সম্প্রদায়ৰ নেতা আৰু অন্যান্য উল্লেখযোগ্য ব্যক্তিৰ সৈতে শক্তিশালী সম্পর্কৰ দ্বাৰা সম্প্রদায়ৰ কাম সহজ কৰি তুলিব পাৰি। এই সম্পর্কসমূহৰ বাবে পাৰস্পৰিক সন্মান আৰু

বিশ্বাসৰ প্ৰয়োজন, যিয়ে সমাজখনক পদক্ষেপ ল'বলৈ প্ৰেৰণা দিব পাৰে। মানুহক নিয়োজিত আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ কৰি ৰাখিবলৈ চিবিঅ'সমূহে এই সম্পৰ্কসমূহৰ ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁলোকক মালিকীস্বত্ব আৰু পৰিৱৰ্তন প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰতি যত্ন লোৱাৰ অনুভৱ প্ৰদান কৰিব পাৰে।

২। **সম্প্ৰদায়ৰ কণ্ঠ বৃদ্ধি কৰা**

সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (চিবিঅ') স্থানীয় বাসিন্দাসকলক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী আৰু কৰ্তৃত্বশীলসকলৰ বিষয়ে জনাত সহায় কৰিব পাৰে। এই সংস্থাসমূহে সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলক তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা, মতামত আৰু দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ এক নিৰাপদ স্থান দিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও সম্প্ৰদায়ৰ সদস্য আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীৰ মাজত যোগাযোগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰি সকলোকে উপকৃত কৰা উন্নত সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। সম্প্ৰদায়টোক অধিক শক্তিশালী কণ্ঠ প্ৰদান কৰি চিবিঅ'বোৰে সামাজিক পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিবলৈ কাম কৰাৰ সময়ত ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু ইচ্ছাসমূহ বিবেচনা কৰাটো নিশ্চিত কৰিব পাৰে।

৩। **সম্পদ আৰু সেৱাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা**

সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহৰ জৰিয়তে মানুহে সামাজিক পৰিৱৰ্তন আনিবলৈ প্ৰয়োজনীয় সমৰ্থন লাভ কৰিব পাৰে। এই সংস্থাসমূহে সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলক স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা আৰু চাকৰি প্ৰশিক্ষণৰ দৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ সেৱাসমূহৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁলোকে সম্প্ৰদায়ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত প্ৰকল্পসমূহক সহায় কৰিবলৈ ধন, কাৰিকৰী সহায় আৰু প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰিব পাৰে। চিবিঅ'সমূহে সম্পদ আৰু সেৱাসমূহৰ সুবিধা প্ৰদান কৰি সম্প্ৰদায়টোক পৰিৱৰ্তন প্ৰণয়ন কৰাত অধিক সক্ষম হোৱাত সহায় আগবঢ়াব পাৰে।

৪। **সহযোগিতা আৰু সামূহিক কাৰ্য্যক লাভান্বিত কৰা**

সম্প্ৰদায়ৰ গোট আৰু ব্যক্তিসকলে সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থা (চিবিঅ')ৰ সহায়ত সহযোগিতা আৰু সামূহিকভাৱে কাম কৰিব পাৰে। বিভিন্ন পটভূমিৰ ব্যক্তিসকলক একত্ৰিত কৰি আৰু আলোচনা তথা সহযোগিতাক উৎসাহিত কৰাৰ জৰিয়তে চিবিঅ'সমূহে সামাজিক পৰিৱৰ্তন প্ৰকল্পৰ বাবে অপৰিহাৰ্য মিত্ৰতা আৰু সহযোগিতা সৃষ্টি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। এই সহযোগিতাসমূহে বিভিন্ন ব্যক্তি আৰু সংস্থাসমূহক তেওঁলোকৰ সম্পদ আৰু দক্ষতাক একত্ৰিত কৰি অধিক উল্লেখযোগ্য আৰু স্থায়ী উন্নতি সাধন কৰিবলৈ সহায় কৰিব পাৰে।

৫। **নীতি পৰিৱৰ্তনৰ পোষকতা কৰা**

ৰাষ্ট্ৰীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় নীতি পৰিৱৰ্তনৰ বাবে অনুৰোধ কৰাৰ কৰ্তৃত্ব চিবিঅ'ৰ আছে। এই সংস্থাসমূহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী আৰু সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সংযোগৰ লাভ আহৰণ কৰিব পাৰে। চিবিঅ'সমূহে নীতিগত উন্নতিৰ পোষকতা কৰি সমাজত দীৰ্ঘস্থায়ী প্ৰভাৱ পেলাব পৰা ব্যৱস্থাগত পৰিৱৰ্তন অনাত সহায় কৰিব পাৰে। সামাজিক পৰিৱৰ্তন প্ৰণয়ন কৰাত চিবিঅ'ই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এই গোটসমূহে মানুহক পাৰস্পৰিক বিশ্বাস গঢ়ি তোলাত আৰু ইজনে সিজনৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সম্পৰ্ক উন্নত কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। ব্যক্তিসকলক সম্পদ আৰু সেৱাসমূহৰ সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ লগতে তেওঁলোকে

তেওঁলোকক সমাজত মাত মতাৰ ক্ষেত্রত সক্ষম কৰাৰ লগতে সহযোগিতা আৰু কাৰঞ্জ্যক উৎসাহিত কৰিব পাৰে আৰু আইনগত পৰিৱর্তনক সমর্থন কৰিব পাৰে। তেওঁলোকৰ সুকীয়া দৃষ্টিভংগী আৰু স্থিতিৰ বাবে চিবিঅ'সমূহে সম্প্রদায়সমূহক আভ্যন্তৰীণ পৰিৱর্তনত সহায় কৰিব পাৰে।

৮.৭ সম্প্রদায়সমূহক শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্রত চিবিঅ'সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ

উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ লোকসকলক সবলীকৰণৰ বাবে সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহ শট্রট্টখণ্ণ বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ। তেওঁলোকে স্থানীয় বাসিন্দাসকলক গোট খাবলৈ, বিষয়সমূহৰ ওপৰত আলোচনা কৰিবলৈ আৰু উত্তৰ বিচৰাৰ ক্ষেত্রত সহযোগিতা স্থাপন কৰিবলৈ উপযুক্ত মঞ্চ প্রদান কৰে। কিন্তু চিবিঅ'সমূহে অসংখ্য প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈয়েই আছে যিয়ে তেওঁলোকে সম্প্রদায়সমূহক পৰিৱর্তন সাধন কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় কর্তৃত্ব প্রদান কৰাত বাধা দিয়ে। এই অংশত চিবিঅ'সমূহে সন্মুখীন হোৱা কিছুমান সমস্যা আৰু সেইবোৰ কেনেকৈ সমাধান কৰিব পাৰি তাৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হ'ব।

১। **পুঁজিৰ অভাৱ ঃ**

চিবিঅ'ৰ বাবে এটা ডাঙৰ সমস্যা হ'ল পর্যাপ্ত ধনৰ অভাৱ। বহুত চিবিঅ'ৰ হাতত পর্যাপ্ত ধন নথকা বাবে তেওঁলোকে অনুদানৰ ওপৰত যথেষ্ট পৰিমাণে নির্ভৰ কৰে। কিন্তু অৱদানকাৰীৰ পৰা অনুদান সদায় স্থিৰ নহয়, গতিকে চিবিঅ'সমূহে তেওঁলোকৰ ব্যয় পৰিশোধ কৰাত অসুবিধা পাব পাৰে। এই সমস্যাৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ চিবিঅ'সমূহে ধন সংগ্রহৰ উদ্ভাৱনীমূলক উপায় উলিয়াব লাগিব। তেওঁলোকে ধন উপার্জনৰ বিকল্প উপায়ো বিচাৰিব পাৰে, যেনে স্থানীয় ব্যৱসায়ীসকলৰ সৈতে সহযোগিতা কৰা, চৰকাৰৰ পৰা ধন আদায় কৰা বা জনসমাজৰপৰা অনুদান সংগ্রহ।

২। **সীমিত সম্পদ**

ইয়াৰ উপৰিও চিবিঅ'সমূহে ধনৰ অভাৱৰ বাবে সংগ্রাম কৰে। গৰিষ্ঠ সংখ্যক চিবিঅ'ই মাত্র কম সংখ্যক স্বেচ্ছাসেৱকহে নিয়োগ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ প্রযুক্তি, কার্যালয়ৰ স্থান আৰু সঁজুলিৰ দৰে সম্পদৰ সুবিধা সীমিত। এই সমস্যাটো অতিক্রম কৰিবলৈ হ'লে চিবিঅ'সমূহ উদ্ভাৱনীমূলক হ'ব লাগিব। খৰচ কম কৰিবলৈ তেওঁলোকে সহকর্মীসকলৰ সৈতে যোগাযোগ আৰু একেলগে কাম কৰিবলৈ কার্যালয়ৰ স্থান আৰু প্রযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

৩। **সীমিত ক্ষমতা ঃ**

সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহৰ সৰহ সংখ্যকৰেই সফল প্রকল্প আৰু পদক্ষেপসমূহ সম্পন্ন কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় জ্ঞান আৰু ক্ষমতাৰ অভাৱ। প্রকল্প চোৱাচিতা কৰিবলৈ, ধন সংগ্রহ কৰিবলৈ বা কামবোৰত চকু ৰাখিবলৈ প্রয়োজনীয় দক্ষতাৰ অভাৱ হ'ব পাৰে। সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (চিবিঅ') এই সমস্যাৰ সমাধানৰ ক্ষমতা উন্নত কৰাত মনোনিৱেশ কৰিব লাগে। তেওঁলোকে

জনা আৰু সক্ষম হোৱা কথাবোৰ ভাগ বটোৱাৰা কৰিবলৈ আন গোটৰ সৈতে কাম কৰাৰ উপৰিও তেওঁলোকে নিজৰ দলৰ সদস্যসকলক প্রশিক্ষক আৰু নির্দেশনা দিব পাৰে।

৪। **সীমিত প্রসাৰ ঃ**

চিবিঅ'সমূহে নিজৰ প্রসাৰতা বৃদ্ধি আৰু দূৰৱর্তী বা অজ্ঞাত স্থানৰ সৈতে জড়িত হোৱাটো প্রত্যাহ্বানজনক বুলি বিবেচনা কৰিব পাৰে। এই সমস্যাটো সমাধান কৰিবলৈ চিবিঅ'সমূহে অধিক লোকৰ সৈতে যোগাযোগ কৰিবলৈ প্রযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব।

মানুহক তেওঁলোকৰ অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যকলাপৰ বিষয়ে অৱগত কৰিবলৈ তেওঁলোকে সামাজিক মাধ্যম (social media)ত তেওঁলোকৰ দর্শকৰ সৈতে জড়িত হোৱাৰ লগতে ডিজিটেল মার্কেটিঙৰ সহায় ল'ব পাৰে।

৫। **সীমিত প্রভাৱ**

চিবিঅ'ৰ হয়তো সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীক প্রভাৱিত কৰাৰ ক্ষমতা নাথাকিবও পাৰে, যেনে বিধায়কসকল। তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ বাবে ফলপ্রসূভাৱে পোষকতা কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় যোগাযোগ আৰু মানুহৰ অভাৱ হ'ব পাৰে। এই বাধা অতিক্রম কৰিবলৈ চিবিঅ'সমূহে সমস্যাটোৰ প্রতি চিন্তিত অন্য সংস্থা আৰু ব্যক্তিৰ সৈতে মত বিনিময় কৰিব লাগিব। তেওঁলোকৰ বার্তা বিয়পাই দিবলৈ আৰু অধিক প্রভাৱ পেলাবলৈ তেওঁলোকে হয়তো তেওঁলোকৰ মূল্যবোধৰ অংশীদাৰ আন গোটৰ সৈতে সহযোগিতা কৰিব পাৰে।

সম্প্রদায়সমূহক সবলীকৰণত চিবিঅ'সমূহে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু তেওঁলোকে অসংখ্য বাধাৰ সন্মুখীন হয় যিয়ে সংস্থাসমূহৰ তেনে কৰাৰ ক্ষমতাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে। বিভিন্ন উৎসৰ পৰা ধন সংগ্রহ কৰি, উদ্ভাৱনীমূলক আৰু সম্পদশালী হৈ, নিজৰ সামৰঞ্জথ্য সম্প্রসাৰণ কৰি, প্রযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰি আৰু অন্য সংস্থাৰ সৈতে সহযোগিতা কৰি চিবিঅ'সমূহে প্রকৃততে নিজৰ সম্প্রদায়ৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰে।

৮.৮ সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (চিবিঅ') সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ অতিক্রম কৰাৰ কৌশলসমূহ

তৃণমূল পর্যায়ৰ উন্নয়নত সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (চিবিঅ') গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। অৱশ্যে পুঁজি, সম্পদ আৰু যোগাযোগৰ অভাৱ, লগতে আইন সলনি কৰিব নোৱাৰাৰ দৰে সংস্থাসমূহ সঘনাই বাধাৰ সন্মুখীন হয়। যদিহে চিবিঅ'সমূহে উপকাৰী হৈ থাকিব আৰু সহ্য কৰিব বিচাৰে, তেন্তে এই প্রত্যাহ্বানসমূহ মোকাবিলা কৰিবলৈ কৌশল প্রস্তুত কৰিব লাগিব।

সম্পন্ন কৰিবলগীয়া এটা গুৰুত্বপূর্ণ কাম হ'ল বহুতো ভিন্ন উৎসৰ পৰা ধন লাভ কৰা। চিবিঅ'সমূহে বিত্তীয় সাহায্যৰ বিকল্প উৎস বিচাৰিব লাগে, যেনে সম্প্রদায়ৰ অনুদান, সামাজিক উদ্যোগ, জনসমাজৰপৰা ধন আহৰণ আৰু অন্যান্য স্থানীয় সংস্থাৰ সৈতে সহযোগিতা। কেৱল অনুদান বা অৱদানকাৰীৰ অৱদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰাটো সুস্থিৰ হ'ব কেতিয়াও নোৱাৰে। উদ্যোগ, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় উন্নয়ন সংস্থা আৰু স্থানীয় চৰকাৰৰ সৈতে কাম কৰিলেও অধিক সামঞ্জস্যপূর্ণ

আর্থিক সহায় বিচাৰি উলিওৱাত সহায়ক হ'ব পাৰে।

ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰাটো আন এক গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতি। চিবিঅ'সমূহে যদি তেওঁলোকৰ কাৰঞ্জ্যকলাপ বৃদ্ধি কৰিব বিচাৰে তেন্তে কর্মচাৰী প্রশিক্ষণ, নেতৃত্ব বিকাশ আৰু ব্যৱসায়িক পৰিচালনাৰ বাবে ধন খৰচ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা, মূলধন সংগ্রহ, প্রকল্পৰ পৰিকল্পনা, নিৰীক্ষণ আৰু আনৰ বাবে ওকালতি কৰা আদি কামত অধিক পাকৈত হোৱাটো জড়িত হৈ আছে। শিক্ষানুষ্ঠান, বেচৰকাৰী সংস্থা বা চৰকাৰী সংস্থাৰ সৈতে সহযোগিতা কৰি কর্মশালা অনুষ্ঠিত কৰি আৰু পৰামর্শ প্রদান কৰি এই দক্ষতাসমূহ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।

অধিক লোকৰ ওচৰলৈ যাবলৈ আৰু অধিক সাফল্য লাভ কৰিবলৈ চিবিঅ'সমূহেও ডিজিটেল সঁজুলি গ্রহণ কৰিব লাগে। ৱেবছাইট, মোবাইল এপ আৰু সামাজিক মাধ্যমৰ সহায়ত মানুহৰ সৈতে যোগাযোগ কৰাৰ লগতে সমাজৰ প্রতি তেওঁলোকৰ আগ্রহ জগাই তোলা, ৰাজহ আহৰণ কৰা আৰু তথ্য প্রচাৰ কৰিব পাৰি। সীমিত ইণ্টাৰনেটৰ ব্যৱহাৰ থকা অঞ্চলত সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (CBO) সমজুৰা বা ৰাজহুৱা ইণ্টাৰনেট প্রৱেশ পইণ্ট সৃষ্টি কৰিব পাৰে। ডিজিটেল বিভাজন হ্রাস কৰাত সহায়ক হোৱাকৈ ডিজিটেল সাক্ষৰতা কার্যসূচীও প্রচাৰ কৰিব পাৰে।

সম্পর্ক গঢ়ি তোলা আৰু আনৰ সৈতে একেলগে কাম কৰাটো আন এক গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ। সৰু সৰু গোটসমূহে নিজৰ সম্পর্কৰ অৱস্থা উন্নত কৰাৰ লগতে সম্পদ ভাগ-বতৰা কৰিব পাৰে আৰু অন্যান্য চিবিঅ', এন জি অ' আৰু নাগৰিক সমাজৰ সংগঠনৰ সৈতে সহযোগিতা কৰি তেওঁলোকৰ মতামত লাভ কৰিব পাৰে। মানুহে তেওঁলোকৰ ভাগ-বতৰা স্বার্থৰ সৈতে মিল থকা বহল অভিযানত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু এই মিত্রতাৰ জৰিয়তে বিধানসভাৰ সিদ্ধান্তক প্রভাৱিত কৰিব পাৰে।

শেষত চিবিঅ'সমূহে নিজৰ সম্প্রদায়ৰ প্রতি দায়িত্ববোধ আৰু আগ্রহৰ ভাৰ জগাই তোলাৰ প্রচেষ্টা চলোৱা উচিত। যেতিয়া সম্প্রদায়টোৱে কি কৰিব লাগিব সেইটো নির্ধাৰণ কৰাত কার্য্যকলাপ আয়োজন কৰাত আৰু কামবোৰ কিমান ভালদৰে চলি আছে তাৰ মূল্যায়নত সক্রিয়ভাৱে জড়িত হয়, তেতিয়া কার্যসূচী আৰু পদক্ষেপসমূহৰ সফল আৰু স্থায়ী হোৱাৰ সম্ভাৱনা বেছি। এই সামগ্রিক কৌশলে জবাবদিহিতাৰ প্রক্রিয়া গঢ়ি তোলে, বিশ্বাস বৃদ্ধি কৰে আৰু নিশ্চিত কৰে যে চিবিঅ'সমূহৰ কামে সঁচাকৈয়ে সম্প্রদায়ৰ ইচ্ছাক প্রতিনিধিত্ব কৰে।

৮.৯ সম্প্রদায় সবলীকৰণ আৰু (চিবিঅ')ৰ উদীয়মান বিষয়সমূহ

১। সম্প্রদায় সবলীকৰণত প্রযুক্তি আৰু ডিজিটেল সঁজুলিৰ ভূমিকা

ডিজিটেল যুগত প্রযুক্তিয়ে সম্প্রদায়সমূহক শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্রত এক গুৰুত্বপূর্ণ আহিলা হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে। সামাজিক মাধ্যম, মোবাইল ফোন আৰু ইণ্টাৰনেটৰ সহায়ত সমাজৰ মানুহে ধাৰণাসমূহ অধিক সহজে প্রকাশ কৰিব পাৰে, তথ্য লাভ কৰিব পাৰে আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে। ডিজিটেল সঁজুলিসমূহ সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে

(চিবিঅ'সমূহে) সজাগতা বৃদ্ধি, সামর্থ্য গঢ়ি তোলা আৰু মানুহক জড়িত কৰাৰ ক্ষেত্রত ক্রমান্বয়ে ব্যৱহাৰ কৰিছে। মানুহে নিজৰ সমাজত ঘটি থকা বিষয়বোৰৰ বিষয়ে ফেচবুক আৰু হোৱাটছএপত ক'ব পাৰে। এপ আৰু জিআইএছ প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰেৰে প্রকল্পৰ অগ্রগতি নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰি। কিন্তু বিশেষকৈ গ্রাম্য অঞ্চল আৰু অপর্যাপ্ত সেৱা লাভ কৰা অঞ্চলত ডিজিটেল বিভাজন এটা ডাঙৰ বিষয় হৈয়েই আছে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল ডিজিটেল প্রযুক্তিৰ সমান সুবিধা সকলোৰে নাই, যিয়ে পূর্বতে থকা সমস্যাসমূহ যথেষ্ট ভয়াৱহ কৰি তুলিব পাৰে।

২। **দুর্যোগৰ আশংকা হ্রাস আৰু স্থিতিস্থাপকতাৰ ক্ষেত্রত সম্প্রদায়সমূহক শক্তিশালী কৰা**

জলবায়ু পৰিৱর্তনৰ বাবে প্রাকৃতিক দুর্যোগৰ হাৰ আৰু তীব্রতা বৃদ্ধি পাইছে। এই কাৰণেই সম্প্রদায়ভিত্তিক দুর্যোগৰ আশংকা হ্রাস কৰাটো মানুহক সবলীকৰণৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ আহিলা হিচাপে পৰিগণিত। চিবিঅ'সমূহে আগতীয়া সতর্কবাণী ব্যৱস্থাসমূহক শক্তিশালী কৰি, স্থানীয় আকস্মিক পৰিকল্পনা সৃষ্টি কৰি আৰু ব্যক্তিসকলক প্রথম সঁহাৰিদাতা হ'বলৈ শিক্ষিত কৰি সম্প্রদায়সমূহক সাজু কৰি ৰখাত সহায় কৰে। স্থানীয় বিপদৰ মূল্যায়ন আৰু পুনৰুদ্ধাৰৰ পদক্ষেপৰ নেতৃত্ব দিবলৈ সক্ষম হ'লে সম্প্রদায়সমূহে অধিক দ্রুত আৰু সাংস্কৃতিকভাৱে উপযুক্তভাৱে সঁহাৰি জনায়। ইয়াৰ উপৰিও স্থিতিস্থাপক সভ্যতাই দুর্যোগৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ, ইয়াৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ আৰু ইয়াৰ পৰা আৰোগ্য লাভ কৰিবলৈ ভালদৰে সক্ষম হয়। এই সংখ্যাটোৱে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যে চিবিঅ' আৰু সম্প্রদায় উন্নয়নৰ পদক্ষেপসমূহৰ ক্ষেত্রত দুর্যোগৰ বাবে প্রস্তুতি তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন কার্য্যকলাপত অন্তর্ভুক্ত কৰাটো কিমান গুৰুত্বপূর্ণ।

৩। **সম্প্রদায় সংগঠন আৰু চিবিঅ' নেতৃত্বত যুৱক-যুৱতীসকলৰ ভূমিকা**

যুৱক-যুৱতীসকল সম্প্রদায়ৰ উন্নয়নৰ বাবে এক শক্তিশালী শক্তি কাৰণ তেওঁলোকে সতেজ দৃষ্টিভংগী, ধাৰণা আৰু সজীৱতা আনে। যুৱক-যুৱতীসকলক চিবিঅ'ত জড়িত কৰিলে তেওঁলোকক নেতা হিচাপে গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে আৰু নিশ্চিত কৰে যে সম্প্রদায়সমূহক সবলীকৰণৰ প্রচেষ্টা দীর্ঘদিনলৈ চলি থাকিব। যুৱক-যুৱতীসকলক নাগৰিক দায়িত্ব, কেনেকৈ নিয়োগ লাভ কৰিব পাৰি, আৰু কেনেকৈ যোগ্য নাগৰিক হ'ব পাৰি সেই বিষয়ে শিকোৱা কার্যসূচীয়ে প্রজন্মৰ বিভাজন বন্ধ কৰাত সহায় কৰে। কিন্তু নিবনুৱা সমস্যা, স্থানান্তৰ, সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ কর্তৃত্বৰ অভাৱ আদি বাধাই যুৱক-যুৱতীসকলক অংশগ্রহণ কৰাত সঘনাই বাধা দিয়ে। যুৱক-যুৱতীসকলক স্থানীয় প্রকল্পত চাকৰি দিয়া আৰু তেওঁলোকক কাম চলোৱাত সহায় কৰিবলৈ দিয়াটো ভৱিষ্যত চিন্তাধাৰাৰ সম্প্রদায় সৃষ্টিৰ বাবে অতি প্রয়োজনীয়।

৪। **ক'ভিড-১৯ মহামাৰীৰ সময়ত চিবিঅ'ৰ কার্য্যক্ষমতা আৰু সম্প্রদায়ৰ প্রতিক্রিয়াৰ ৪টা দৃষ্টান্ত**

ক'ভিড-১৯ মহামাৰীয়ে আর্থ-সামাজিক গাঁথনি আৰু স্বাস্থ্য সুবিধাৰ অভাৱ-অভিযোগ পোহৰলৈ আনিছিল যদিও জৰুৰীকালীন অৱস্থাত সম্প্রদায়ভিত্তিক সংগঠনসমূহে (চিবিঅ') গ্রহণ কৰা জটিল ভূমিকাও প্রদর্শন কৰিছিল। পর্যাপ্ত সম্পদ নথকা অঞ্চলত কেইবাটাও সম্প্রদায়ভিত্তিক সংস্থাই (চিবিঅ') প্রথমে খাদ্য, ঔষধ আৰু সঠিক তথ্য প্রদান কৰি প্রতিক্রিয়া

প্রকাশ কৰিছিল। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁলোকে ভুৱা তথ্যৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিছিল আৰু টিকাকৰণৰ প্রচাৰ কৰিছিল। কিন্তু মহামাৰীয়ে তেওঁলোকৰ সামান্য সম্পদৰ ওপৰতো যথেষ্ট চাপৰ সৃষ্টি কৰিছিল আৰু ইতিমধ্যে চলি থকা বহু উন্নয়নমূলক কামত ব্যাঘাত জন্মাইছিল। সংকটে উন্নত প্রযুক্তিৰ প্রয়োজনীয়তা, মানসিক স্বাস্থ্যৰ সম্পদ বৃদ্ধি আৰু চিবিঅ'ত সম্প্রদায়ৰ সদস্য আৰু প্রথম শ্রেণীৰ কর্মচাৰী উভয়ৰে বাবে উন্নত প্রস্তুতিৰ প্রয়োজনীয়তা পোহৰলৈ আনিলে।

৫। **জলবায়ু পৰিৱর্তন আৰু সম্প্রদায়ৰ নেতৃত্বত অভিযোজন কৌশল**

বিশেষকৈ ইতিমধ্যে দৰিদ্র গ্রাম্য আৰু উপকূলীয় সম্প্রদায়সমূহৰ জলবায়ু পৰিৱর্তন বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে অধিক উল্লেখযোগ্য বিষয় হৈ পৰিছে। সজাগতা বৃদ্ধি, পৰিৱর্তনৰ পোষকতা কৰা আৰু স্থানীয় অভিযোজন কৌশল ৰূপায়ণৰ জৰিয়তে চিবিঅ'সমূহে জলবায়ু পৰিৱর্তনৰ সৈতে মোকাবিলা কৰাত সম্প্রদায়সমূহক ক্রমান্বয়ে সহায় কৰিছে। এই প্রচেষ্টাসমূহৰ ভিতৰত আছে পৰিৱেশ অনুকূলভাৱে খাদ্য উৎপাদন, পানী সংৰক্ষণ, নবীকৰণযোগ্য শক্তিৰ ব্যৱহাৰ। সম্প্রদায়-নেতৃত্বাধীন পদ্ধতিয়ে নিশ্চিত কৰে যে অভিযোজন কৌশলসমূহ স্থানীয় বাস্তৱতা আৰু মানুহৰ দীর্ঘদিনীয়া জ্ঞানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হয়। চৰকাৰী আৰু বেচৰকাৰী সংস্থাসমূহে উপলব্ধি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে যে স্থানীয় জলবায়ু কার্য্য পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰাত চিবিঅ'সমূহক সহায় কৰাটো কিমান গুৰুত্বপূর্ণ। কিন্তু এতিয়াও পুঁজি, প্রযুক্তিগত জ্ঞান আৰু স্থায়ী নিষ্ঠাৰ সমস্যা আছে।

৬। **বৃদ্ধি পোৱা বৈষম্য আৰু সর্বাংগীন উন্নয়নৰ প্রয়োজনীয়তা**

অর্থনীতি, সামাজিক মর্যাদা, লিংগ বৈষম্যই সম্প্রদায়সমূহৰ বাবে প্রভাৱ লাভ কৰাত অসুবিধাৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। সঘনাই অৱহেলিত লোক যেনে মহিলা, অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ সদস্য, ধর্মীয় সংখ্যালঘু, বিশেষভাৱে সক্ষম ব্যক্তি আৰু এলজিবিটিকিউ + ব্যক্তিসকলক অন্তর্ভুক্ত কৰাটো নিশ্চিত কৰি চিবিঅ'সমূহে এই ব্যৱধানসমূহ দূৰ কৰিছে। উন্নয়ন প্রকৃততে সর্বাংগীন হ'বলৈ হ'লে মানুহে সম্পদৰ সুবিধা লাভ কৰিব পাৰিব লাগিব আৰু উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা আৰু পৰিচালনাত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰিব লাগিব। অপ্রতিনিধিত্বশীল গোটসমূহক কেন্দ্রীভূত পদক্ষেপ আৰু নেতৃত্বৰ সুযোগৰ জৰিয়তে অধিক প্রভাৱ আৰু শক্তিশালী কণ্ঠ প্রদান কৰাটো এতিয়াও গুৰুত্বপূর্ণ।

✓ ৮.১০ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়ত সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ ধাৰণাটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে, লগতে ব্যক্তি আৰু গোটসমূহক সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰু তেওঁলোকৰ জীৱনত প্রভাৱ পেলোৱা সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সবলীকৰণৰ তাৎপর্যও আলোচনা কৰা হৈছে।
- সম্প্রদায়ক এনে ব্যক্তিৰ সমষ্টি বুলি সংজ্ঞায়িত কৰা হয়, যাৰ আগ্রহ বা উদ্দেশ্য একে।

- ইয়াৰ উপৰিও ইয়াত কোৱা হৈছে যে সৱলীকৰণ হৈছে মানুহক তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিবলৈ অধিক কৰ্তৃত্ব, অধিকাৰ আৰু সামৰ্থ্য প্ৰদানৰ প্ৰক্ৰিয়া।
- সম্প্ৰদায় সবলীকৰণৰ ধাৰণা অনুসৰি মানুহ অধিক সহযোগী আৰু অংশগ্ৰহণমূলক হোৱা উচিত।
- সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থা (CBO) নামেৰে জনাজাত অলাভজনক সংস্থাসমূহে তেওঁলোকৰ স্থানীয় সম্প্ৰদায়ত নিয়োগ, স্বাস্থ্যসেৱা, আৰু শিক্ষাকে ধৰি সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ বাবে কাম কৰে। তেওঁলোকে ন্যায় আৰু সাৰ্বজনীনতাৰ নীতি মানি চলে।
- মানুহক সজাগ আৰু শিক্ষিত কৰা, তেওঁলোকক জড়িত কৰা, তেওঁলোকৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰা, তেওঁলোকক সম্পদ প্ৰদান কৰা, তেওঁলোকক সামাজিক পুঁজি প্ৰদান কৰা, তেওঁলোকৰ পক্ষত থিয় দিয়া আৰু তেওঁলোকৰ নেতৃত্বৰ ক্ষমতা বিকশাই তোলা আদি সকলোবোৰেই সম্প্ৰদায় সবলীকৰণৰ উদাহৰণ। এই কাৰকসমূহে একেলগে এনে সম্প্ৰদায়ৰ সৃষ্টি কৰে যিবোৰ স্থিতিস্থাপক, শক্তিশালী আৰু স্বাৱলম্বী।
- শক্তিশালী সম্প্ৰদায়সমূহৰ দীৰ্ঘম্যাদী উন্নয়ন, সামাজিক ন্যায়, উন্নত নাগৰিক সংযোগ আৰু উন্নত স্বাস্থ্যৰ সম্ভাৱনা বেছি। এই প্ৰক্ৰিয়াত চিবিঅ'সমূহ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ তেওঁলোকে বিশ্বাস গঢ়ি তোলে আৰু সম্প্ৰদায়ৰ মতামত শুনাটো নিশ্চিত কৰে। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁলোকে মানুহক প্ৰয়োজনীয় সমৰ্থন লাভ কৰাত সহায় কৰে, সহযোগিতাক উৎসাহিত কৰে আৰু সম্প্ৰদায়ে বিচৰা নীতি পৰিৱৰ্তনৰ পোষকতা কৰে।
- গুৰুত্ব থকাৰ পিছতো চিবিঅ'সমূহে বহু অসুবিধাৰ সন্মুখীন হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, তেওঁলোকৰ কাৰিকৰী দক্ষতা, আৰ্থিক সম্পদ আৰু প্ৰসাৰতাৰ অভাৱ আৰু তেওঁলোক নীতিক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ অক্ষম।
- বিভিন্ন ধৰণৰ পুঁজিৰ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰি, তেওঁলোকৰ দক্ষতা বিকাশ কৰি, প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰি, কৌশলগত মিত্ৰতা গঠন কৰি আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰকল্পত সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি কৰি, সম্প্ৰদায়ভিত্তিক সংস্থাসমূহে (চিবিঅ') তেওঁলোকৰ সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা উন্নত কৰিব পাৰে আৰু তেওঁলোকে সেৱা আগবঢ়োৱা সম্প্ৰদায়সমূহক শক্তিশালী কৰিব পাৰে।
- এই শিতানত সম্প্ৰদায় সবলীকৰণত বাধা দিয়া নতুন প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ ওপৰতো আলোকপাত কৰা হৈছে। যেনে ডিজিটেল প্ৰযুক্তিৰ প্ৰভাৱ, যুৱ নেতৃত্ব, জলবায়ু পৰিৱৰ্তন, দুৰ্যোগৰ স্থিতিস্থাপকতা আৰু সৰ্বাংগীন উন্নয়ন। ক'ভিড-১৯ মহামাৰীয়ে

আগশাৰীৰ সম্প্রদায়ভিত্তিক সংগঠন শ্চচিবিঅ'গ্নৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আলোকপাত কৰাৰ লগতে দুৰ্বল সম্প্রদায়ৰ দুৰ্বলতাসমূহ উন্মোচন কৰে।

৮.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Community-Based Partnerships: Nurturing Strategic NGO Collaboration; Rehema C. Batti, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015.
2) Community Organization and Social Action: Social Work Methods and Practice: Social Work Methods and Practices; M. Lakshmipathi Raju, Regal Publications, 2012.
3) Handbook of Community Movements and Local Organizations in the 21st Century; Ram A. Cnaan, Carl Milofsky, Springer Cham, 2018.
4) The Well-Connected Community: A Networking Approach to Community Development; Alison Gilchrist, Bristol University Press, 2019.

Development; Alison Gilchrist, Bristol University Press, 2019.

৮.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) **চমু প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১: সম্প্রদায় সবলীকৰণ বুলিলে আপুনি কি বুজে?

প্রশ্ন ২: চিবিঅ'সমূহৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন ১: সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ মূল উপাদানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২: সজাগতা আৰু শিক্ষাই কেনেকৈ সবলীকৰণত অৰিহণা যোগায় সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩: সৱলীকৰণ প্রক্রিয়াত অংশগ্রহণ কিয় গুৰুত্বপূর্ণ?

প্রশ্ন ৪: সম্প্রদায় সবলীকৰণৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫: সম্প্রদায় সবলীকৰণত চিবিঅ'ৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৬: সম্প্রদায়সমূহক সবলীকৰণৰ ক্ষেত্রত চিবিঅ'সমূহে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ৭: সম্প্রদায় সবলীকৰণ আৰু চিবিঅ'ৰ কিছুমান নতুন দিশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক?

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ৯ ঃ ভাৰতত গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থা

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ ভাৰতত গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ অপ্ৰতিষ্ঠানিক উৎস
৯.৩.১ স্থানীয় বেংকাৰ
৯.৩.২ মহাজন
৯.৩.৩ জমিদাৰ
৯.৩.৪ ব্যৱসায়ী
৯.৪ ভাৰতত গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ প্ৰতিষ্ঠানিক উৎস
৯.৪.১ সমবায় বেংক
৯.৪.২ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংক
৯.৪.৩ নিগম আৰু শীৰ্ষ সংস্থা (নাবার্ড, কৃষি বিত্তীয় ব্যৱস্থা নিগম, আৰ আৰ বি)
৯.৫ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ
৯.৬ অধিক জানিবলৈ
৯.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৯.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ অপ্ৰতিষ্ঠানিক আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক উৎসৰ মাজত পার্থক্য নিৰূপণ কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতৰ গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ অপ্ৰতিষ্ঠানিক উৎস চিনাক্ত কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।
- ভাৰতত গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ প্ৰতিষ্ঠানিক উৎসৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

৯.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতৰ গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ বিভিন্ন উৎসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ মানুহে যিবোৰ বিত্তীয় সেৱা ব্যৱহাৰ কৰে সেইবোৰক গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থা বুলি জনা যায়। ভাৰতৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশত যদিও গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ অপ্ৰতিষ্ঠানিক আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক দুয়োটা উৎস ব্যৱহাৰ কৰা হয়, তথাপি গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ মানুহে এতিয়াও অপ্ৰতিষ্ঠানিক ঋণৰ উৎসক পছন্দ কৰে। যদিও গ্ৰাম্য বিত্তই মূলতঃ ঋণ, কৃষক, সুতৰ হাৰৰ

ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, তথাপিও এনে বহুতো সমস্যা আছে যিবোৰৰ প্ৰতি নীতি নিৰ্ধাৰকসকলে গুৰুত্ব দিয়া নাই। এই গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়বোৰৰ ওপৰত এতিয়াও জৰুৰী ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। গ্ৰাম্য মানুহৰ আৰ্থিক প্ৰয়োজনীয়তা এতিয়াও সম্পূৰ্ণৰূপে পূৰণ হোৱা নাই। বিশেষকৈ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ মহিলা, শিশু, বৃদ্ধ লোকসকলৰ সেৱাৰ অভাৱ আৰু তেওঁলোকে পৰ্যাপ্ত আৰ্থিক সহায় লাভ নকৰে।

অপূৰণীয় আৰ্থিক প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ হ'ল ক্ৰমে কৃষকৰ জীৱনচক্ৰৰ আৰ্থিক প্ৰয়োজনীয়তা, বিনিয়োগ বিত্তীয় ব্যৱস্থা আৰু বিপদ ব্যৱস্থাপনা প্ৰণালী। এই অধ্যায়ত আমি গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ অপ্ৰতিষ্ঠানিক আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক উৎসসমূহৰ বিষয়ে বিতংভাৱে আলোচনা কৰাৰ লগতে ইয়াৰ কাৰ্য্য আৰু গুৰুত্বৰ সৈতে আলোচনা কৰিম।

৯.৩ ভাৰতত গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ অপ্ৰতিষ্ঠানিক উৎস

অপ্ৰতিষ্ঠানিক উৎস বা কৃষি ঋণৰ ব্যক্তিগত উৎস বুলিলে ধনদাতা, মালিক আৰু ব্যৱসায়ী, বন্ধু, আত্মীয়, ওচৰ-চুবুৰীয়া ইত্যাদিয়ে যোগান ধৰা ঋণক বুজোৱা হয়। গাঁৱৰ মহাজনসকলে প্ৰায়ে ধন ঋণ দিয়াৰ লগত কৃষিৰ কামৰ সংমিশ্ৰণ ঘটায়। তেওঁলোকে কৃষকক উৎপাদনশীল আৰু অনা-উৎপাদনশীল দুয়োটা কামতে ধন ধাৰে দিয়ে আৰু অতি উচ্চ সুতৰ হাৰ লয়। মহাজনসকলে প্ৰায়ে কৃষকসকলে প্ৰকৃততে ঋণ লোৱাতকৈ অধিক পৰিমাণৰ ধন লিখে। ভুৱা পদ্ধতিৰে প্ৰতিশ্ৰুতিৰ লিখনি লয় আৰু পৰিশোধৰ ৰচিদ নিদিয়ে। বহু সময়ত কৃষকে ধন ঘূৰাই দিয়াৰ কথাও অস্বীকাৰ কৰে। বহু অন্যায় প্ৰথা ব্যৱহাৰ কৰি ভাৰতীয় কৃষিক্ষেত্ৰত কেইবাটাও সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিছে। তেওঁলোকৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে কৃষকক শোষণ কৰি তেওঁলোকৰ মাটি দখল কৰা। এই অধ্যায়ৰ তলৰ অংশসমূহত আমি ভাৰতৰ গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ অপ্ৰতিষ্ঠানিক উৎসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ।

৯.৩.১ স্থানীয় বেংকাৰ (Indigenous Banker)

ভাৰতত আনুষ্ঠানিক বেংকিং ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তনৰ পূৰ্বে দেশৰ গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাত স্থানীয় বেংকাৰসকলে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোক (স্থানীয় বেংকাৰ) যিকোনো ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠান বা আনকি এনে ব্যক্তি যিয়ে আনুষ্ঠানিক বেংকৰ প্ৰতিৰূপ হিচাপে কাম কৰে আৰু সেয়েহে ধন জমা ৰখাৰ উপৰিও ঋণো প্ৰদান কৰে। তেতিয়া এনে ব্যৱস্থাৰ অস্তিত্বৰ পৰা গ্ৰাম্য জনসাধাৰণ উপকৃত হৈছিল। এনে বেংকাৰসকলে আগতে কেৱল ক্ষুদ্ৰ ব্যৱসায়ীকে নহয়, প্ৰয়োজনীয় অন্য লোককো ঋণ দিছিল। কিন্তু বেংকিং ব্যৱস্থাটো বহুত বেছি সংগঠিত ৰূপ পোৱাৰ বাবে ব্ৰিটিছৰ আগমনে তেওঁলোকৰ অস্তিত্ব প্ৰায় নোহোৱা কৰি পেলাইছিল।

তলত বেংকিং আৰু অনা-বেংকিং কামত পৃথক ৰূপত স্থানীয় বেংকাৰৰ কামসমূহ উল্লেখ কৰা হ'ল।

- জমা ধন গ্ৰহণ কৰা: স্থানীয় বেংকাৰসকলে জনসাধাৰণৰ পৰা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ বাবে জমা ধন গ্ৰহণ কৰে যাৰ বাবে সুতৰ হাৰ পূৰ্বতেই নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়।
- অগ্ৰিম ঋণঃ স্থানীয় বেংকাৰসকলে মাটি, গহনা, শস্য আদিৰ সুৰক্ষাৰ বিপৰীতে ঋণ প্ৰদান কৰিছিল।
- হুণ্ডী ৰেহাই দিয়া: হুণ্ডীবোৰ বিনিময়ৰ বিলৰ সৈতে মিল আছে। স্থানীয় বেংকাৰসকলে কৰা কামৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। হুণ্ডী দুই প্ৰকাৰৰ—
  ক) দৰ্শনী বা দৃষ্টি হুণ্ডী যি চাহিদা অনুসৰি প্ৰদান কৰিব লাগে
  খ) মুদ্দাতি বা সময় হুণ্ডী যিটো হুণ্ডীত উল্লেখ কৰা সময়সীমাৰ পিছত প্ৰদান কৰা হয়।
- ধন হস্তান্তৰৰ সুবিধা: স্থানীয় বেংকাৰসকলেও তেওঁলোকৰ গ্ৰাহকসকলক ধন স্থানান্তৰৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে। তেওঁলোকে আন ঠাইত থকা নিজৰ শাখাবোৰলৈ বা আন খিলঞ্জীয়া বেংকাৰক বিত্ত বিল লিখি যাৰ লগত তেওঁলোকৰ ব্যৱস্থা আছে।
- কমিচন এজেণ্ট: তেওঁলোকে ফাৰ্মসমূহৰ কমিচন এজেণ্ট হিচাপে কাম কৰে।
- সম্ভাৱনাযুক্ত কাৰ্য্যকলাপ: খাদ্য আৰু অখাদ্য শস্য, আৰু অন্যান্য ব্যৱহাৰৰ সামগ্ৰীৰ সম্ভাৱনাত লিপ্ত হয়।

স্থানীয় বেংকিঙৰ গুৰুত্ব

ভাৰতৰ গ্ৰাম্য বিত্তীয় পৰিস্থিতিত থলুৱা বেংকিঙে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছে। কিন্তু ইংৰাজে ভাৰত আক্ৰমণ কৰাৰ পিছত আধুনিক বেংকিং ব্যৱস্থা লাহে লাহে বাঢ়ি অহাত থলুৱা বেংকিং ব্যৱস্থাটো যথেষ্ট বিঘ্নিত হৈছিল। কিন্তু তেতিয়াও ঋণৰ সুবিধা ল'বলৈ স্থানীয় বেংকাৰসকলৰ কাষ চাপিবলৈ গ্ৰাম্য জনসাধাৰণক বাধা দিয়া নাছিল। এইটো এটা জনা কথা যে ক্ৰমে বাঢ়ি অহা আধুনিক বেংকিং ব্যৱস্থাটোত এজন ব্যক্তিয়ে প্ৰকৃততে ঋণৰ সুবিধা লাভ কৰাৰ আগতে বহু আনুষ্ঠানিকতা সম্পূৰ্ণ কৰিবলগীয়া হয়। যিহেতু গ্ৰাম্য জনসাধাৰণ বেছিভাগেই কৃষিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আৰু নিৰক্ষৰ, সেয়েহে নতুন বেংকিং ব্যৱস্থা তেওঁলোকৰ বাবে বৰ বন্ধুত্বপূৰ্ণ বিষয় নাছিল। সেয়েহে তেওঁলোকে এতিয়াও নিজৰ ব্যক্তিগত প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে নহয় কৃষি বা ব্যৱসায়িক প্ৰয়োজনীয়তাৰ হেতু ঋণ লাভৰ বাবে স্থানীয় বেংকাৰসকলৰ কাষ চাপিছিল। লগতে যিহেতু ব্ৰিটিছসকলৰ নতুন যুগৰ বেংকিঙৰ দৰে স্থানীয় বেংকিঙৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট সময় নাছিল, সেয়েহে তেওঁলোকক অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰদান কৰা হৈছিল। স্থানীয় বেংকাৰসকলে বেছিভাগেই উৎপাদনশীল কামৰ বাবে ঋণ দিছিল। ব্যৱসায়ী আৰু ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগপতিসকলক ধন হস্তান্তৰ (ৰেমিটেন্স) আৰু বিত্তীয় সুবিধা প্ৰমাণ কৰি তেওঁলোকে কেৱল আভ্যন্তৰীণ বাণিজ্যৰ বিত্তীয় সাহায্যই নহয়, ইয়াৰ সম্প্ৰসাৰণতো সহায় কৰিছিল। তদুপৰি তেওঁলোকে কৃষিজাত সামগ্ৰীসমূহ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ পৰা চহৰৰ বজাৰলৈ লৈ যোৱাতো সহায় কৰিছিল। সেয়েহে ভাৰতত থলুৱা বেংকিং ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্ব আছিল অপৰিসীম।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: খালী ঠাইখিনি পূ�ৰণ কৰক

গ্ৰাম্য ভাৰত বেছিভাগেই ..... আধাৰিত।

প্ৰশ্ন ২: থলুৱা বেংকিঙৰ দুটা কাৰ্য্য উল্লেখ কৰক (প্ৰায় ৪০ শব্দৰে উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ৩: থলুৱা বেংকিঙৰ গুৰুত্বৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক। (প্ৰায় ৪০টা শব্দৰে উত্তৰ দিয়ক)

৯.৩.২ মহাজন (Money Lenders)

মহাজনসকল হ'ল এনে গোট যিয়ে বেংকিং ব্যৱস্থাত কম বা একেবাৰেই প্ৰৱেশ নথকা লোকক কম পৰিমাণৰ আৰু উচ্চ হাৰত সুতৰ হাৰত ব্যক্তিগত ঋণ প্ৰদান কৰে।

মহাজনৰ কাৰ্য

৯.৩.২.১ নিজৰ বাবে বা অন্যান্য কৃষিৰ উদ্দেশ্যে হ্ৰস্বম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰা।

৯.৩.২.২ যিহেতু মহাজনসকলৰ ঋণ লোৱাসকলৰ ঋণযোগ্যতাৰ বিষয়ে ব্যক্তিগত জ্ঞান থাকে গতিকে তেওঁলোকে ঋণ দিয়া, সুত লোৱা আৰু ঋণ আদায় কৰাৰ সময়ত কঠিন বা নমনীয় মনোভাৱ গ্ৰহণ কৰে।

৯.৩.২.৩ গ্ৰামাঞ্চলৰ ধনদাতাসকল যথেষ্ট প্ৰভাৱশালী ব্যক্তি যিয়ে ঋণ আদায়ৰ ক্ষেত্ৰত হেঁচাৰ আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰে। যেনে— খেতিয়কৰ মাটি বলপূৰ্বক দখল, জাতিগত অসন্মতি, পঞ্চায়তৰ হেঁচা আদি।

৯.৩.২.৪ ধনদাতাসকলে গ্ৰাম্য অঞ্চলত কিছুমান অসৎ কাৰ্য্যৰ আশ্ৰয়ো লয় যিবোৰ হ'ল— হিচাপত খেলিমেলি কৰা, আগতীয়াকৈ সুত কৰ্তন কৰা, উপহাৰ বিচৰা, ঋণ লোৱাজনৰ পৰা বিনামূলীয়া সেৱা লোৱা, অনুদান বিচৰা, খালী কাগজত ঋণ লোৱাৰ বুঢ়া আঙুলিৰ ছাপ লোৱা, সুত আৰু মূলধন পৰিশোধৰ বাবে ৰচিদ প্ৰদান নকৰা, ঋণ লোৱাজনৰ মাটি বা ঘৰৰ ভেঁটি নিৰাপত্তা হিচাপে ৰখা, নিৰাপত্তাৰ বাবে ঋণ লোৱা বা কৃষকে নিজৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী বজাৰতকৈ কম দামত আগতীয়াকৈ বিক্ৰী কৰিবলৈ ইত্যাদি।

মহাজনৰ গুৰুত্ব

গ্ৰামাঞ্চলত মহাজনই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। উপযুক্ত বেংকিং সা-সুবিধা অপৰ্যাপ্ত হোৱাৰ বাবে গ্ৰাম্য জনসাধাৰণে ভয়াৱহ সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছিল। এনে অৱস্থাত তেওঁলোকে আৰ্থিক সাহায্যৰ বাবে গাঁৱৰ ধনদাতাসকলৰ কাষ চাপিবলগীয়া হৈছিল। মহাজনসকলে তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত উপভোগৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ লগতে উৎপাদনশীল আৰু অন্যান্য সামাজিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিত্তীয় সাহায্য প্ৰদান কৰে। কিন্তু তেনে কৰিলে তেওঁলোকে (ধনদাতাসকলে) দৰিদ্ৰ গ্ৰাম্য লোকৰ পৰা উচ্চ হাৰত সুত লয়। নিৰক্ষৰতা আৰু অজ্ঞানতাৰ বাবে গ্ৰাম্য জনসাধাৰণে ধনদাতাই আৰোপ কৰা উচ্চ হাৰৰ সুতৰ বোজা কান্ধত বহন কৰিবলগীয়া হৈছিল। ধনদাতাসকলে গাঁৱৰ মানুহৰ লগত ঘনিষ্ঠ আৰু

অহৰহ যোগাযোগত থকাৰ বাবে তেওঁলোকৰ বাবে সময়মতে ঋণ আদায় কৰাত সহজ হৈ পৰে।

৯.৩.৩ জমিদাৰ (Landlords)

জমিদাৰ হ'ল মাটিৰ মালিক কিন্তু নিজে সেই মাটিত কাম নকৰা ব্যক্তি। মাটিৰ খেতি কৰিবলৈ আন গ্ৰাম্য লোকক নিযুক্তি দি তেওঁ জীয়াই থাকে। গ্ৰাম্য জনসাধাৰণৰ মাটিৰ বাবদ অত্যধিক অর্থ সংগ্ৰহ কৰি শোষণ কৰে। জমিদাৰসকলক ভাড়া সংগ্ৰহত সহায় কৰা লোকসকলকো জমিদাৰ শ্ৰেণীত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। প্ৰায়ে জমিদাৰসকলৰ জীৱিকা আন মানুহৰ শোষণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

৯.৩.৪ ব্যৱসায়ী

কম মূল্যত সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰা আৰু লাভৰ বাবে অধিক মূল্যত বিক্ৰী কৰা ব্যক্তিক ব্যৱসায়ী বোলে। তেওঁলোকে শস্য চপোৱাৰ আগতেই উৎপাদনশীল কামৰ বাবে কৃষকক হ্ৰস্বম্যাদী ঋণ দিয়ে। বিনিময়ত কৃষকসকলে তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী তেওঁলোকে নির্ধাৰণ কৰা মূল্যত বিক্ৰী কৰিব লাগিব, যিটো সাধাৰণতে চপোৱাৰ সময়ত বজাৰৰ মূল্যতকৈ বহু কম হয়। ধান, ঘেঁহু আদি খাদ্য শস্য আৰু কপাহ, পাট, ধঁপাত, ইলাচি আৰু চুপাৰিৰ দৰে নগদ শস্যৰ ক্ষেত্ৰত এই ধৰণৰ ঋণৰ গুৰুত্ব অধিক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪: মহাজনৰ দুটা কাৰঞ্জয্য উল্লেখ কৰক। শ্চপ্ৰায় চঞ্জটা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়কগ্ন

প্ৰশ্ন ৫: শুদ্ধটো বিকল্পটো বাছি উলিয়াওক।

মহাজনে হ্ৰস্বম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰে। (সঁচা/মিছা)

প্ৰশ্ন ৬: ব্যৱসায়ীৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখক। (প্ৰায় ২০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

৯.৪ ভাৰতত গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ প্ৰতিষ্ঠানিক উৎস

স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা কৃষকসকলক সময়মতে, পর্যাপ্ত আৰু তুলনামূলকভাৱে সস্তীয়া ঋণ প্ৰদান কৰিবলৈ সমবায়, বাণিজ্যিক বেংক আৰু আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংক (Regional Rural Banks -RRB)ৰে গঠিত বহুতৰপীয়া সংস্থাৰ পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰা হৈছে। ইয়াক প্ৰতিষ্ঠানিক ঋণ বুলি জনা যায়। ভাৰত চৰকাৰৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে ক্ষুদ্ৰ আৰু প্ৰান্তীয় কৃষকসকলক ক্ৰমান্বয়ে প্ৰতিষ্ঠানিক ঋণ প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে আধুনিক প্ৰযুক্তি আৰু উন্নত কৃষি পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিব পাৰে আৰু তেনেকৈ কৃষি উৎপাদন আৰু উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। এই খণ্ডৰ তলৰ অংশসমূহত ভাৰতৰ গ্ৰাম্য বিত্তীয় সাহায্যৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ প্ৰতিষ্ঠানিক উৎসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

৯.৪.১ সমবায় বেংক (Co-Operative Banks)

দেশৰ গ্ৰাম্য কৃষি খণ্ডৰ ঋণৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰাম্য সমবায় বেংকসমূহে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই গ্ৰাম্য কৃষক, স্বনিয়োজিত ব্যক্তি আৰু ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগসমূহক ঋণ প্ৰদান কৰে, যাৰ ফলত ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিৰ বৃদ্ধি আৰু উন্নয়নৰ দিশত যথেষ্ট প্ৰেৰণা লাভ কৰে। কৃষকসকলক দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰাৰ বাবে, সমবায় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংকৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। ভাৰতৰ গ্ৰাম্য সমবায় বেংকসমূহে বেংকিং নিয়মাৱলী আইন, ১৯৪৯ আৰু বেংকিং আইন, ১৯৬৫ৰ দ্বাৰা প্ৰণয়ন কৰা আইনসমূহ মানি চলে।

ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ সমবায় বেংকৰ কাম-কাজ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- গ্ৰাম্য সমবায় বেংকসমূহে মূলতঃ গ্ৰাম্য সমবায় বেংকসমূহে মূলতঃ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ কৃষকসকলক ঋণ প্ৰদান কৰে। গৰু পালন আৰু প্ৰজনন কেন্দ্ৰৰ কামত জড়িত গ্ৰাম্য লোককো ঋণ দিয়ে।
- আত্মসহায়ক গোটসমূহক বিত্তীয় সাহায্য প্ৰদান কৰা
- ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগসমূহক উন্নীত কৰা।
- কৃষকসকলক ঋণ আৰু উৎসাহ প্ৰদান কৰি কৃষিৰ বিকাশ সাধন কৰা।
- শস্য বীমাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা।
- গ্ৰাম্য কৃষিৰ বাবে চৰকাৰী পৃষ্ঠপোষকতাত বিভিন্ন আঁচনিৰ বিষয়ে সজাগতা সৃষ্টি কৰা।
- গ্ৰাম্য কৃষকসকলক বিভিন্ন আধুনিক কৃষি পদ্ধতিৰ বিষয়ে জ্ঞান প্ৰদান কৰা।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৭: খালী ঠাই পূৰণ কৰক

বেংকিং নিয়মাৱলী আইন আৰু বেংকি আইন ক্ৰমে ..... আৰু ..... চনত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল।

৯.৪.২ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংক (Public Sector Banks)

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংক হ'ল এনে এটা বেংক য'ত চৰকাৰৰ সংখ্যাগৰিষ্ঠ অংশীদাৰিত্ব থাকে। ১৯৫৫ চনত ভাৰতীয় ষ্টেট বেংক গঠনৰ পিছত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকসমূহে গ্ৰাম্য বিত্তৰ প্ৰতি আগ্ৰহী হৈ পৰে।ইয়াৰ এটা মূল লক্ষ্য আছিল সমবায় প্ৰক্ৰিয়াকৰণ আৰু বিপণন সমিতিসমূহক ঋণৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা। বেংক ৰাষ্ট্ৰীয়কৰণৰ বাবে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ যুক্তি আছিল যে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকসমূহ কৃষি সমস্যা সমাধানৰ ক্ষেত্ৰত জড়িত নাছিল। খেতিৰ কাম-কাজ আৰু ভূমি উন্নয়নৰ বাবে কৃষকৰ ঋণৰ প্ৰয়োজনীয়তাক আওকাণ কৰে।

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকৰ দ্বাৰা প্ৰত্যক্ষ বিত্তীয় সাহায্য

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকসমূহে সাধাৰণতে কৃষক আৰু বিশেষকৈ ক্ষুদ্ৰ খেতিয়কসকলক যথেষ্ট সহায় কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল। ৰাষ্ট্ৰীয়কৃত বেংকসমূহে খেতিয়ক আৰু অন্যান্য

বিশেষ শ্ৰেণীৰ কৃষক যেনে উচ্চ উৎপাদনক্ষম বিভিন্ন ধৰণৰ খাদ্য শস্য পালনত নিয়োজিত কৃষকৰ ওপৰত মনোনিৱেশ কৰিছিল।

ৰাজহুৱা বেংক আৰু ক্ষুদ্ৰ কৃষক

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকসমূহে আজি কৃষকসকলক বিভিন্ন ধৰণে আৰ্থিক সাহায্য প্ৰদান কৰে। উপযুক্ত কৃষি সংগঠনৰ বিকাশত সহায়ক হোৱাকৈ বেংকসমূহে বহুতো ঋণ আঁচনি প্ৰৱৰ্তন কৰিছে। এই আঁচনিসমূহে তেওঁলোকক পৰিপূৰক কাৰ্য্যকলাপকে ধৰি উৎপাদনশীল কাম-কাজসমূহ সম্পন্ন কৰাত সহায় কৰে। বাণিজ্যিক বেংকে দুই প্ৰকাৰৰ ঋণ প্ৰদান কৰে। সেয়া হ'ল—

- প্ৰত্যক্ষ ঋণ আৰু
- পৰোক্ষ ঋণ

প্ৰত্যক্ষ ঋণ ঃ প্ৰত্যক্ষ ঋণৰ ভিতৰত এনে আঁচনি অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়, যাৰ জৰিয়তে কৃষকসকলক তেওঁলোকৰ উৎপাদন আৰু উন্নয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিত্তীয় সাহায্যৰ বাবে পোনপটীয়াকৈ ঋণ প্ৰদান কৰা হয়। বাণিজ্যিক বেংকে ঋতুভিত্তিক কৃষি কামৰ বাবে হ্ৰস্বম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰে। এই ঋণসমূহে কৃষকসকলক উন্নত বীজ, সাৰ, আৰু কীটনাশক ঔষধ ক্ৰয় কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ উপৰিও কৃষকক খেতিৰ খৰচ যেনে শ্ৰম আৰু জলসিঞ্চনৰ খৰচ পৰিশোধ কৰাত সহায় কৰে। জলসিঞ্চনৰ সম্ভাৱনা বিকাশ, পুৰণি কুঁৱা মেৰামতি, ভূমি উন্নয়ন আৰু সমান কৰা আদি কাৰ্যসূচী গ্ৰহণ, ট্ৰেক্টৰ, পাৱাৰ টিলাৰ আৰু অন্যান্য কৃষি যন্ত্ৰপাতি আৰু সঁজুলি ক্ৰয়ৰ জৰিয়তে পামৰ পৰিচালনাৰ যান্ত্ৰিকীকৰণৰ বাবে মধ্যমকালীন ঋণ প্ৰদান কৰা হয়। উদ্যান শস্য, বাগিচা আদিৰ উন্নয়নৰ বাবে দীৰ্ঘম্যাদী ঋণৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়। বেংকসমূহে কৃষি পৰিয়ালৰ শ্ৰমিক আৰু অন্যান্য গ্ৰাম্য শ্ৰমিক শক্তিক অতিৰিক্ত কৰ্মসংস্থাপন প্ৰদানৰ বাবে আনুষংগিক উদ্যোগ যেনে দুগ্ধ, হাঁহ-কুকুৰা, ৰেচম, মৌপালন আদিৰ বিত্তীয় সাহায্যৰ আঁচনি আৰম্ভ কৰিছে। এইবোৰৰ সুবিধা পোনপটীয়াকৈ কৃষকক দিয়া হয়। দুই এটা বেংকে কৃষি স্নাতক আঁচনিও প্ৰৱৰ্তন কৰিছে যাৰ অধীনত কৃষি স্নাতকসকলক ভূমি অধিগ্ৰহণ আৰু প্ৰগতিশীল কৃষক হ'বলৈ আৰ্থিক সাহায্য প্ৰদান কৰা হয়।

পৰোক্ষ ঋণ ঃ ওপৰত উল্লেখ কৰা ধৰণে উৎপাদন ঋণ আৰু উন্নয়ন ঋণৰ জৰিয়তে প্ৰত্যক্ষ ঋণৰ উপৰিও বাণিজ্যিক বেংকসমূহে কৃষকসকলক উৎপাদন সামগ্ৰী আৰু অন্যান্য সেৱা যোগান ধৰাত নিয়োজিত ব্যক্তি বা সংস্থাসমূহক বিত্তীয় সাহায্য প্ৰদান কৰি পৰোক্ষভাৱে কৃষি উন্নয়নত সহায় কৰি আছে। পৰোক্ষ ঋণৰ ভিতৰত আছে—

- সাৰ, কীটনাশক আৰু বীজ বিতৰণৰ বাবে বিত্তীয় সাহায্যৰ বাবে ঋণ।
- PACS-ৰ জৰিয়তে কৃষকক ঋণ।
- কৃষি যন্ত্ৰপাতি আৰু সঁজুলি বিতৰণৰ বাবে ভাড়া-ক্ৰয়ৰ বাবে ঋণ।
- মজুতকৰণৰ সুবিধা নিৰ্মাণ আৰু পৰিচালনাৰ বাবে ঋণ।
- স্প্ৰে কৰা কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে ঋণ।

- বিদ্যুৎ ব'ৰ্ডসমূহক তেওঁলোকৰ শক্তি প্ৰদান কাৰ্যসূচীৰ বাবে ঋণ।
- ৰাজ্যিক টিউব ৰেল সংস্থা, কৃষি উদ্যোগ নিগম, কাষ্টম সেৱা গোট আৰু সমবায় বিপণন সমিতিলৈ ঋণ।

এইদৰে ঋণ সম্প্ৰসাৰণত পৰোক্ষ বিত্তীয় ব্যৱস্থাইও গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

৯.৪.৩ নিগম আৰু শীৰ্ষ সংস্থা (নাবার্ড, কৃষি বিত্তীয় ব্যৱস্থা নিগম, আৰ আৰ বি)

নাবার্ড (NABARD)

ৰাষ্ট্ৰীয় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (National Bank for Agricultural and Rural Development - NABARD)ক কৃষি আৰু গ্ৰাম্য ঋণৰ ক্ষেত্ৰত শীৰ্ষস্থানীয় বেংক আৰু ঋণ পুনৰ্গঠনৰ বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গঠন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আছিল গ্ৰাম্য ঋণ আৰু লগতে কৃষি ঋণ পুনৰ্গঠন উন্নয়ন নিগমৰ (Agricultural Refinance Development Corporation - ARDC)) পুনৰ ঋণ পুনৰ্গঠনৰ দায়িত্ব লোৱা।

শীৰ্ষস্থানীয় বেংক হিচাপে ই গ্ৰাম্য উন্নয়নক প্ৰসাৰিত কৰিবলৈ কৃষি ঋণ আৰু উৎপাদন, বিনিয়োগ ঋণ, এছ এছ আইৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। ই সমবায় বেংক, আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংকক ঋণ দিয়ে। কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে ই এক সংহত সংস্থা। আমি এই পাঠ্যক্ৰমৰ ১৪নং অধ্যায়ত নাবার্ডৰ বিষয়ে বিতংভাৱে আলোচনা কৰিম।

কৃষি ঋণ নিগম লিমিটেড (AGRICULATURAL FINANCE CORPORATION LIMITED)

ই ভাৰতৰ কৃষি, গ্ৰাম্য উন্নয়ন আৰু অন্যান্য কৌশলগত আৰ্থ-সামাজিক খণ্ডৰ বাবে পৰামৰ্শ আৰু কাৰ্যকৰীকৰণৰ সহায় প্ৰদান কৰা বহু-বিষয়ক উন্নয়ন সংস্থা।

আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংক (REGIONAL RURAL BANKS - RRB)

নৰসিংহম সমিতিৰ পৰামৰ্শ অনুসাৰে চৰকাৰে আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংক আইন, ১৯৭৬ গৃহীত কৰে। আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংকসমূহৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে বিশেষকৈ ক্ষুদ্ৰ আৰু প্ৰান্তীয় কৃষক, কৃষি শ্ৰমিক, শিপিনী আৰু ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগীসকলক ঋণ আৰু অন্যান্য সুবিধা প্ৰদান কৰা তথা গ্ৰাম্য অঞ্চলত কৃষি, বাণিজ্য, ব্যৱসায় আৰু উদ্যোগ তথা অন্যান্য উৎপাদনশীল কাম-কাজৰ বিকাশ সাধন কৰা। আমি এই পাঠ্যক্ৰমৰ ৰ্ব নং অধ্যায়ত আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংকৰ বিষয়ে বিতংভাৱে আলোচনা কৰিম।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮: ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকৰ সংজ্ঞা দিয়ক। (প্ৰায় ১০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ৯: NABARDৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ১০: RRBৰ এটা কাৰ্য্য উল্লেখ কৰক। (প্ৰায় ১০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

৯.৫ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- দেশৰ গ্ৰাম্য কৃষি খণ্ডৰ ঋণৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰাম্য সমবায় বেংকসমূহে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই গ্ৰাম্য কৃষক, স্বনিয়োজিত ব্যক্তি আৰু ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগসমূহক ঋণ প্ৰদান কৰে যাৰ ফলত ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিৰ বৃদ্ধি আৰু উন্নয়নৰ দিশত গতি প্ৰদান কৰে।
- তেওঁলোক (স্থানীয় বেংকাৰ) যিকোনো ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠান বা আনকি এনে ব্যক্তি যিয়ে আনুষ্ঠানিক বেংকৰ প্ৰতিৰূপ হিচাপে কাম কৰে আৰু সেয়েহে ধন জমা ৰখাৰ উপৰিও ঋণো প্ৰদান কৰে।
- জমা ধন গ্ৰহণ কৰা, অগ্ৰিম ঋণ দিয়া, হুণ্ডী ৰেহাই দিয়া, ধন হস্তান্তৰৰ সুবিধা, জল্পনা-কল্পনাৰ কাম-কাজ, কমিচন এজেণ্ট আদি স্থানীয় বেংকাৰৰ কিছুমান কাম।
- মহাজনসকল হ'ল এনে গোট যিয়ে বেংকিং ব্যৱস্থাত কম বা একেবাৰেই প্ৰৱেশ নথকা লোকক কম পৰিমাণৰ আৰু উচ্চ হাৰত সুতৰ হাৰত ব্যক্তিগত ঋণ প্ৰদান কৰে।
- জমিদাৰ হ'ল মাটিৰ মালিক কিন্তু নিজে সেই মাটিত কাম নকৰা ব্যক্তি। মাটিৰ খেতি কৰিবলৈ আন গ্ৰাম্য লোকক নিযুক্তি দি তেওঁ জীয়াই থাকে।
- ৰাষ্ট্ৰীয় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (National Bank for Agricultural and Rural Development - NABARD)ক কৃষি আৰু গ্ৰাম্য ঋণৰ ক্ষেত্ৰত শীৰ্ষস্থানীয় বেংক আৰু ঋণ পুনৰ্গঠনৰ বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গঠন কৰা হৈছিল।
- শীৰ্ষস্থানীয় বেংক হিচাপে ই গ্ৰাম্য উন্নয়নক প্ৰসাৰিত কৰিবলৈ কৃষি ঋণ আৰু উৎপাদন, বিনিয়োগ ঋণ, এছ এছ আইৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। ই সমবায় বেংক, আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংকক ঋণ দিয়ে। কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে ই এক সংহত সংস্থা।
- নৰসিংহম সমিতিৰ পৰামৰ্শ অনুসাৰে চৰকাৰে আঞ্চলিক গ্ৰাম্য বেংক আইন, ১৯৭৬ গৃহীত কৰে।

৯.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Singh, K. (2010). Rural Development Principles, Policies and Management. Sage Publications India Pvt. Ltd.
2) Sreedhar, G. and Rajasekhar, D. (2014). Rural Development in India (Strategies and Processes). Concept Publishing Company (P) Ltd.

৯.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্ৰাম্য ভাৰতৰ বেছিভাগেই কৃষিভিত্তিক।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্থানীয় বেংকাৰৰ দুটা কাম হ'ল—

- **জমা ধন গ্ৰহণ কৰা ঃ** স্থানীয় বেংকাৰসকলে জনসাধাৰণৰ পৰা এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ বাবে জমা ধন গ্ৰহণ কৰে যাৰ বাবে সুতৰ হাৰ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়।
- **অগ্ৰিম ঋণ ঃ** স্থানীয় বেংকাৰসকলে মাটি, গহনা, শস্য আদিৰ সুৰক্ষাৰ বিপৰীতে ঋণ প্ৰদান কৰিছিল।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ থলুৱা বেংকিঙৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত দুটা কাৰণ হ'ল—

- ইংৰাজে প্ৰৱৰ্তন কৰা আধুনিক বেংকৰ দৰে স্থানীয় বেংকৰ কামৰ সময় নিৰ্দিষ্ট নাছিল। এই নমনীয়তাৰ বাবেই মানুহে প্ৰায়ে থলুৱা বেংকক পছন্দ কৰিছিল।
- স্থানীয় বেংকাৰসকলে বেছিভাগেই উৎপাদনশীল কামৰ বাবে ঋণ দিছিল।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মহাজনসকল হ'ল এনে গোট যিয়ে বেংকিং ব্যৱস্থাত কম বা একেবাৰেই প্ৰৱেশ নথকা লোকক কম পৰিমাণৰ আৰু উচ্চ হাৰত সুতৰ হাৰত ব্যক্তিগত ঋণ প্ৰদান কৰে।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জমিদাৰ হ'ল মাটিৰ মালিক কিন্তু নিজে সেই মাটিত কাম নকৰা ব্যক্তি। মাটিৰ খেতি কৰিবলৈ আন গ্ৰাম্য লোকক নিযুক্তি দি তেওঁ জীয়াই থাকে।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বেংকিং নিয়মাৱলী আইন আৰু বেংকিং আইন ক্ৰমে ১৯৪৯ আৰু ১৯৬৫ চনত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংক হ'ল এনে এটা বেংক য'ত চৰকাৰৰ সংখ্যাগৰিষ্ঠ অংশীদাৰিত্ব থাকে।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নাবার্ড মানে ৰাষ্ট্ৰীয় কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন বেংক (National Bank for Agricultural and Rural Development - NABARD)।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্ৰাম্য আৰু অৰ্ধনগৰীয়া অঞ্চলত বেংকিং সুবিধা প্ৰদান কৰাটো আৰ আৰ বিৰ এটা কাম।

৯.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ প্ৰায় ১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: স্থানীয় বেংকিঙৰ কাম কি কি?

প্ৰশ্ন ২: এজন মহাজন এজন স্থানীয় বেংকাৰৰ পৰা কেনেকৈ পৃথক?

প্ৰশ্ন ৩: সমবায় বেংক কি?

খ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১: স্থানীয় বেংকাৰৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: সমবায় বেংকৰ কাৰ্য্যসমূহ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩: ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বেংকসমূহে ক্ষুদ্ৰ কৃষকসকলক প্ৰদান কৰা আৰ্থিক সাহায্যৰ উৎসসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ১০ ঃ চৰকাৰী কার্যসূচীৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা

১০.৪ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্য

১০.৫ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োজনীয়তা

১০.৬ ভাৰতত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন

১০.৭ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মূল উপাদানসমূহ

১০.৮ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োগ

১০.৯ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ পদক্ষেপ

১০.১০ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰত্যাহ্বান

১০.১১ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

১০.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১০.১৩ অধিক জানিবলৈ

১০.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ ধাৰণাটোৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্য সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব
- ভাৰতত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়নৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সাম্ভাব্য প্ৰত্যাহ্বানসমূহ বিবেচনা কৰি ইয়াৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপসমূহ চিনাক্ত কৰি ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োগৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

বৰ্তমান যেতিয়া ভাৰত আৰু অন্যান্য নতুন দেশসমূহে নিজৰ ভৱিষ্যতৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰিছে, তেতিয়া সামাজিক ন্যায় আৰু সুষম নগৰাঞ্চল বৃদ্ধি সেই পৰিকল্পনাসমূহৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হৈ পৰিছে। ইয়াৰ বাবে সমষ্টিবাদী অৰ্থনৈতিক পদ্ধতিতকৈ স্থানীয় পৰ্যায় বা আঞ্চলিক/ক্ষেত্ৰীয় পদ্ধতিক পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। কাৰণ এই কথা

সকলোৰে জ্ঞাত যে চৰকাৰৰ বিভিন্ন স্তৰত নতুন সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক সমস্যাৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনোৱাৰ ক্ষেত্ৰত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা উৎকৃষ্ট। ভাৰতৰ দৰে বিস্তৃত পৰিৱেশ থকা দেশ এখনৰ সামগ্ৰিক সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক বিকাশৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰীয় পর্যায়ত শ্ৰেণী পৰিকল্পনাৰ পৰিৱর্তে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছে। মানুহে বাস কৰা আৰু কাম কৰা ঠাইখন গুৰুত্বপূর্ণ আৰু বাস্তৱ। ঠাইখন আৰু মানুহক আওকাণ কৰাৰ অর্থ হ'ল বাসস্থান, ব্যৱসায় আৰু সমাজে ইটোৱে সিটোক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰে সেই বিষয়ে আওকাণ কৰা। ইয়াৰ বাবেই ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা চৰকাৰৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ উপায় যাতে কার্যসূচীয়ে প্ৰতিটো স্থানীয় সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই স্থানীয় তথ্য, সম্প্ৰদায় আৰু সম্পদৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি উন্নয়ন প্ৰকল্পসমূহক অধিক প্ৰাসংগিক, ফলপ্ৰসূ আৰু দীর্ঘস্থায়ী কৰি তোলে।

১০.৩ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা মূলতঃ বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনা কৌশলৰ এক প্ৰায়োগিক ৰূপ। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা হৈছে বিকাশৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰাৰ এক উপায় য'ত অঞ্চলটোৰ লোকসকলে তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজন আৰু সেয়া কেনেকৈ লাভ কৰিব পাৰি সেইটো বুজাত সহায় কৰে। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই স্থানীয় পর্যায়ৰ পৰা মানুহৰ অংশগ্ৰহণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। উপযুক্ত পৰিকল্পনা পদ্ধতিয়ে প্ৰায়ে স্থানীয় পৰিস্থিতিৰ জটিলতা বুজিব নোৱাৰে। অর্থাৎ ৰাজহুৱা কামৰ প্ৰকল্পৰ দ্বাৰা আটাইতকৈ বেছি প্ৰভাৱিত লোকসকলে ইয়াৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে।

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা হৈছে গাঁও, চুবুৰী বা জিলাৰ দৰে সৰু সৰু ঠাইৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা চৰকাৰী কার্যসূচী তথা উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ পৰিকল্পনা আৰু সম্পন্ন কৰাৰ এক ব্যাপক স্থানীয়কৃত পদ্ধতি। এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি প্ৰতিটো অঞ্চলৰ প্ৰয়োজন সম্পদ আৰু পৰিস্থিতিৰ লগত খাপ খুৱাই সমাধান কৰা হয়। স্থানীয় তথ্য পৰিকল্পনা, সংগ্ৰহ আৰু বিশ্লেষণত সম্প্ৰদায়ক জড়িত কৰি আৰু উপলব্ধ সম্পদৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰ কৰি এই কাম কৰা হয়। ইয়াৰ লক্ষ্য হ'ল স্থানীয় পৰিস্থিতিত ভালদৰে কাম কৰা আৰু সংস্কৃতিৰ প্ৰতি সংবেদনশীল ধাৰণা জাগ্ৰত কৰা।

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা নমনীয় আৰু পৰিস্থিতিৰ লগত খাপ খোৱা। ইয়াৰ দ্বাৰা নতুন তথ্য বা পৰিৱর্তিত পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হ'লে পৰিৱর্তন কৰিব পৰা যায়। ইয়াৰ উপৰিও বিভিন্ন ক্ষেত্ৰ যেনে স্বাস্থ্য, শিক্ষা, আন্তঃগাঁথনি, অর্থনৈতিক বিকাশ আদি সকলোবোৰ কেনেকৈ সংযুক্ত হৈ আছে তাক পর্যালোচনা কৰিবলৈও সকলো ব্যক্তিৰ দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰে। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই বিভিন্ন দিশৰ যোগাত্মক পৰিৱর্তন নিশ্চিত কৰাৰ লগতে মানুহক জবাবদিহি কৰা হৈছে। ইয়াৰ ফলত কার্য্যসমূহ অধিক সময়ৰ বাবে চলি থকাত সহায়ক হয় আৰু অধিক প্ৰভাৱৰ সৃষ্টি হয়। ইয়াৰ উপৰিও ই সম্প্ৰদায়ৰ মালিকীস্বত্ব আৰু সমর্থন বৃদ্ধি কৰে।

১০.৪ ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্য

ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ প্রধান উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

১) এটা সম্প্রদায়ৰ অনন্য সাংস্কৃতিক, পৰিৱেশগত আৰু আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতিৰ লগত কোনবোৰ সমাধান সর্বোত্তমভাৱে উপযুক্ত সেইটো নির্ধাৰণ কৰা।

২) পৰিকল্পনা আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ পদ্ধতিত স্থানীয় লোকসকলক জড়িত কৰা যাতে তেওঁলোকৰ পছন্দ আৰু প্রয়োজনীয়তাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰখা হয়।

৩) যিবোৰ অঞ্চলত সম্পদৰ আটাইতকৈ প্রয়োজন সেইবোৰ অঞ্চলত সম্পদৰ ফলপ্রসূ বিতৰণ কৰা, আৱর্জনা হ্রাস কৰা আৰু ফলাফল সর্বোত্তম কৰা।

৪) সতেজ তথ্য বা বিকশিত পৰিস্থিতিৰ প্রতিক্রিয়াত পৰিৱর্তন কৰিব পৰা কৌশল প্রস্তুত কৰা।

৫) আন্তঃগাঁথনি, অর্থনৈতিক উন্নয়ন, স্বাস্থ্য আৰু শিক্ষাৰ দৰে কেইবাটাও খণ্ডক একত্রিত কৰি সুষম উন্নতিৰ নিশ্চিত কৰা।

৬) চিকিৎসাই লক্ষ্য পূৰণ কৰাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ আৰু চলি থকা বিকাশক প্রসাৰিত কৰিবলৈ ফলাফল আৰু অগ্রগতিৰ বাবে পদ্ধতিগত নিৰীক্ষণ কৌশল স্থাপন কৰা।

৭) প্রকল্পসমূহৰ পূর্ণতা আৰু বহনক্ষমতাৰ বাবে সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলক জবাবদিহিতা আৰু মালিকীস্বত্ব ল'বলৈ উৎসাহিত কৰা।

৮) সম্প্রদায়সমূহক সংকট আৰু দুর্যোগৰ আগতীয়া অনুমান, সঁহাৰি আৰু উদ্ধাৰ কৰিবলৈ অধিক সক্ষম কৰি তোলা।

৯) ইয়াৰ ফলত কার্য্যসমূহ অধিক সময়ৰ বাবে চলি থকাত সহায় হয় আৰু অধিক প্রভাৱৰ সৃষ্টি হয়। ইয়াৰ উপৰিও ই সম্প্রদায়ৰ মালিকীস্বত্ব আৰু সমর্থন বৃদ্ধি কৰে।

১০) উন্নয়ন কার্যসূচীয়ে সমাজৰ প্রতিটো দিশ, বিশেষকৈ অসুবিধাগ্রস্ত জনসাধাৰণৰ সেৱা আগবঢ়ায় নেকি সেইটো নিশ্চিত কৰা।

১০.৫ ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু প্রয়োজনীয়তা

বিশেষকৈ চৰকাৰী প্রচেষ্টা আৰু উন্নয়ন কার্যসূচীৰ ক্ষেত্রত কেইবাটাও কাৰণত ক্ষুদ্র পৰিকল্পনা অতি গুৰুত্বপূর্ণ। ই নিশ্চিত কৰে যে হস্তক্ষেপসমূহ ফলপ্রসূ, দীর্ঘস্থায়ী আৰু স্থানীয় অঞ্চলৰ নির্দিষ্ট প্রয়োজন আৰু পৰিস্থিতিৰ অনুকূল। উন্নয়নমূলক পদক্ষেপৰ বাবে ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজন হোৱা গুৰুত্বপূর্ণ মাত্রাসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **স্থানীয় প্রয়োজনীয়তাৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ হস্তক্ষেপ**

ক্ষুদ্র পর্যায়ত পৰিকল্পনা কৰাটো অতি গুৰুত্বপূর্ণ কাৰণ ই মানুহক কোনো চহৰ বা অঞ্চলৰ নির্দিষ্ট প্রয়োজন অনুসৰি পৰিৱর্তন কৰিবলৈ দিয়ে। ক্ষুদ্র পৰিকল্পনাই গাঁও বা চুবুৰীৰ দৰে সৰু সৰু অঞ্চলৰ সামাজিক, অর্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু পৰিৱেশগত অৱস্থাৰ বিষয়ে সযতনে

অধ্যয়ন কৰে। বৃহৎ পৰিসৰৰ পৰিকল্পনা পদ্ধতিয়ে প্ৰতিটো অঞ্চলৰ অনন্য সবিশেষ হেৰুৱাব পাৰে। এই বিশদ অধ্যয়নে পৰিকল্পনাকাৰীসকলক স্থানীয় প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে নির্দিষ্ট আৰু উপযোগী সমাধান সৃষ্টি কৰাত সহায় কৰে। এই স্তৰৰ বিশদ বিৱৰণৰ সহায়ত পৰিকল্পনাকাৰীসকলে এনে ধাৰণা উলিয়াব পাৰে যিবোৰ অতি নির্দিষ্ট আৰু উপযোগী। উদাহৰণস্বৰূপে, যিখন চহৰত পর্যাপ্ত পানী নাই, তেনে এখন চহৰত স্থানীয় পানী সংগ্ৰহ ব্যৱস্থা নির্মাণ আৰু পৰিৱেশৰ ক্ষতি নকৰাকৈ পানী কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে সেই বিষয়ে মানুহক শিকোৱাত গুৰুত্ব দিব পাৰে। এই বিশদ পদ্ধতিয়ে হস্তক্ষেপসমূহ উপযুক্ত আৰু অতি ফলপ্ৰসূ হোৱাটো নিশ্চিত কৰে। ই সমাজৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ সমস্যাসমূহৰ পোনপটীয়াকৈ সমাধান কৰে।

- **বর্ধিত সম্প্রদায়ৰ অংশগ্ৰহণ আৰু মালিকীস্বত্ব**

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ আন এটা ডাঙৰ সুবিধা হ'ল ইয়াৰ দ্বাৰা সমাজৰ লোকসকলে জড়িত হ'বলৈ সহজ হয়। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ দ্বাৰা স্থানীয় লোকসকলে পৰিকল্পনা আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা পদক্ষেপসমূহৰ দ্বাৰা প্ৰত্যক্ষভাৱে প্ৰভাৱিত লোকসকলৰ মতামত শুনা আৰু বিবেচনা কৰাটো নিশ্চিত হয়। এই পদ্ধতিয়ে সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলক প্ৰকল্পটোৰ বাবে অধিক দায়বদ্ধ যেন অনুভৱ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে। ই যিকোনো হস্তক্ষেপ স্থায়ী হোৱাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূর্ণ। মানুহে এটা প্ৰকল্পক সমর্থন কৰাৰ সম্ভাৱনা বেছি আৰু ইয়াক বজাই ৰখাত সহায় কৰাৰ সম্ভাৱনা বেছি যেতিয়া তেওঁলোকে ইয়াৰ সফলতাৰ সৈতে সংযুক্ত অনুভৱ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত স্থানীয় লোকসকলক অন্তর্ভুক্ত কৰা সম্প্রদায়ৰ নেতৃত্বত স্বাস্থ্য প্ৰকল্প এটা গ্ৰহণযোগ্য হোৱাৰ সম্ভাৱনা বেছি আৰু দীর্ঘদিন ধৰি চলি থাকিব। স্থানীয় অংশগ্ৰহণ অবিহনে জাপি দিয়া প্ৰকল্প এটা সফল হোৱাৰ সম্ভাৱনা কম।

- **সম্পদৰ দক্ষ ব্যৱহাৰ**

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাইও সম্পদসমূহ অধিক ফলপ্ৰসূভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাত সহায় কৰে। কিছুমান বিশেষ ক্ষেত্ৰ আৰু ইয়াৰ অনন্য প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিলে সম্পদৰ সঠিক বিতৰণত সহায় কৰে। এয়া নিশ্চিত হয় যে সম্পদসমূহ সেইবোৰ স্থানলৈ যায় যিবোৰৰ আটাইতকৈ প্ৰয়োজন আৰু তেতিয়া ইয়াৰ প্ৰভাৱ আটাইতকৈ বেছি হয়। এই লক্ষ্যভিত্তিক পদ্ধতিয়ে অপচয় হ্ৰাস কৰে আৰু একে কামৰ পুনৰাবৃত্তিৰ পৰা হাত সাৰিব পাৰি। ই উপলব্ধ ধন, সামগ্ৰী, আৰু মানৱ সম্পদৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰ কৰাত সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, অধিক নিবনুৱা সমস্যা থকা চহৰ অঞ্চলত এটা ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই স্থানীয় দক্ষতাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে মিল থকা চাকৰি প্ৰশিক্ষণ কার্যসূচীৰ বাবে সহায় আগবঢ়াব পাৰে। সম্পদৰ এই সঠিক ব্যৱহাৰে উন্নয়নৰ প্ৰচেষ্টাক অধিক ফলপ্ৰসূ আৰু কার্যক্ষম কৰি তোলে।

- **নমনীয়তা আৰু অভিযোজন ক্ষমতা**

আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ সুবিধা হ'ল ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই যথেষ্ট স্বাধীনতা প্ৰদান কৰে। নতুন তথ্য আহিলে বা কথাবোৰ সলনি হ'লে স্থানীয় পৰিকল্পনাত পৰিৱর্তন কৰাটো সহজ হয়। এই

দিশটো গুৰুত্বপূৰ্ণ কিয়নো সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু বাহিৰৰ পৰিস্থিতি সদায় সলনি হৈ থাকে। এই পৰিৱৰ্তনৰ ক্ষমতাই নিশ্চিত কৰে যে সমাধানসমূহ সময়ৰ লগে লগে উপযোগী আৰু ফলপ্ৰসূ হৈ থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে, কৃষি বৃদ্ধিৰ বাবে কোনো ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মাজত যদি বতৰৰ অভাৱনীয় পৰিৱৰ্তন ঘটে, তেন্তে ইয়াক দ্ৰুতভাৱে সলনি কৰি অধিক স্থিতিস্থাপক শস্যৰ জাত বা বিভিন্ন ধৰণৰ খেতিৰ পদ্ধতি অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পাৰি। দিশ সলনি আৰু খাপ খুৱাব পৰাটোৱে সমস্যাবোৰৰ দ্বাৰা উন্নয়নৰ প্ৰচেষ্টাক আগবাঢ়ি যোৱাত সহায়ক হয়।

- **সামগ্ৰিক আৰু ব্যাপক উন্নয়ন**

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই স্বাস্থ্য, শিক্ষা, আন্তঃগাঁথনি আৰু অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিকে ধৰি কেইবাটাও খণ্ডৰ সংযোগক বিবেচনা কৰে। ইয়াৰ ফলত উন্নয়নৰ এক ব্যাপক দৃষ্টিভংগীৰ পোষকতা কৰা হয়। এই সংহত পদ্ধতিয়ে নিশ্চিত কৰে যে বিভিন্ন কাৰ্য্যই পৃথকে পৃথকে কাম কৰাৰ পৰিৱৰ্তে ইজনে সিজনক সমৰ্থন আৰু শক্তিশালী কৰে। ফলত ই অধিক সম্পূৰ্ণ আৰু পৰিৱেশৰ প্ৰতি বহনক্ষম ফলাফলৰ সৃষ্টি কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই পানী যোগান ব্যৱস্থা আধুনিকীকৰণ কৰি আন্তঃগাঁথনি, স্থানীয় চিকিৎসালয়সমূহ শক্তিশালী কৰি স্বাস্থ্য আৰু বিদ্যালয় ভৱনসমূহ উন্নত কৰি শিক্ষাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰে। কেইবাটাও খণ্ডৰ মাজত এই সহযোগিতাই সাধাৰণ সম্প্ৰদায়ৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে উপযুক্ত পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে।

- **উন্নত নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন**

যিকোনো উন্নয়ন প্ৰকল্প ফলপ্ৰসূ নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়নৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সেয়েহে এই ক্ষেত্ৰত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা উজ্বলি উঠে। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ বিশদ আৰু স্থানীয় প্ৰকৃতিয়ে অগ্ৰগতি আৰু ফলাফলৰ সঠিক নিৰীক্ষণত সহায় কৰে। পদক্ষেপসমূহে নিজৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাটো ই নিশ্চিত কৰে। নিয়মীয়া নিৰীক্ষণে উপযোগী মতামত প্ৰদান কৰে আৰু দ্ৰুত পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নতি কৰাত সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, স্থানীয় অনাময় প্ৰকল্পৰ নিয়মীয়া মূল্যায়নে অধিক মনোযোগৰ প্ৰয়োজনীয়তা থকা ক্ষেত্ৰসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰে। যেনে আন্তঃগাঁথনি ৰক্ষণাবেক্ষণ বা পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ শিক্ষা। ইয়াৰ ফলত সমস্যাবোৰ সময়মতে সংশোধন কৰিব পৰা যায়। মূল্যায়ন আৰু উন্নতিৰ এই নিৰন্তৰ প্ৰক্ৰিয়াই উন্নয়ন কৌশলসমূহক অধিক ফলপ্ৰসূ কৰাত সহায় কৰে আৰু প্ৰকল্পসমূহৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি কৰে।

- **সম্প্ৰদায়ৰ স্থিতিস্থাপকতা বৃদ্ধি**

সম্প্ৰদায়সমূহক অধিক স্থিতিস্থাপক কৰি তোলাৰ এটা ডাঙৰ অংশ হৈছে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা। ই বিশদ স্থানীয় সঁহাৰি পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰি আৰু প্ৰয়োজনীয় সম্পদ উপলব্ধ হোৱাটো নিশ্চিত কৰি সম্প্ৰদায়সমূহক জৰুৰীকালীন আৰু দুৰ্যোগৰ বাবে প্ৰস্তুতি আৰু পৰিচালনা কৰাত সহায় কৰে। এই প্ৰস্তুতিয়ে দুৰ্বলতা হ্ৰাস কৰে আৰু দুৰ্যোগৰ পিছত সম্প্ৰদায়সমূহক দ্ৰুতভাৱে সুস্থ হোৱাত সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাত আগতীয়া সতৰ্কবাণী ব্যৱস্থা, জৰুৰীকালীন আশ্ৰয় শিবিৰ আৰু সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰশিক্ষণ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে। এই ব্যৱস্থাসমূহৰ দ্বাৰা বানপানী, ভূমিকম্পৰ দৰে প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ ফলত হোৱা ক্ষতি হ্ৰাস কৰিব পৰা যায়। এই

ধৰণৰ পৰিকল্পনাই মানুহ আৰু সম্পত্তিৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰাৰ লগতে সমাজখনকো শক্তিশালী কৰে।

১০.৬ ভাৰতত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন

পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াত জনসাধাৰণৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰিবলৈ প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা আৰম্ভ হোৱাৰ পৰাই ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা বা বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনাক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া হৈছে। ১৯৫৭ চনত বলৱন্ত ৰাজ মেহতা কমিটী চৰকাৰে নিযুক্তি দিয়ে। কমিটীয়ে প্ৰয়োজনীয় সম্পদ, ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ সৈতে নিৰ্বাচিত স্থানীয় সংস্থা গঠনৰ পৰামৰ্শ দিছিল। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁলোকৰ নিয়ন্ত্ৰণত বিকেন্দ্ৰীকৃত প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ পৰামৰ্শ দিছিল। ফলত দেশত পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলন হ'ল।

পৰিকল্পনা আয়োগে জিলা পৰিকল্পনা ৰূপায়ণৰ সন্দৰ্ভত এক নিৰ্দেশনাৰ গোট স্থাপন কৰিছিল। আকৌ ১৯৭৭ চনত এম.এল. ডান্টৱালা কৰ্মগোটে ব্লক পৰ্যায়ৰ পৰিকল্পনা ৰূপায়ণৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট নিৰ্দেশনাৰ পৰামৰ্শ দিছিল। ইয়াৰ পিছত ১৯৭৮ চনত অশোক মেহতা সমিতিয়ে পঞ্চায়তীৰাজ সম্পৰ্কীয় প্ৰতিবেদন দাখিল কৰে। ইয়াৰ উপৰিও ১৯৮৩ চনত অৰ্থনৈতিক পৰামৰ্শদাতা পৰিষদে প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ ওচৰত উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণ আৰু ৰাজ্যসমূহত ইয়াৰ ৰূপায়ণৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰে। ১৯৮৪ চনত জিলা পৰিকল্পনা গোটে নিজৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰে, যিটো পৰৱৰ্তী সময়ত সপ্তম পৰিকল্পনাৰ অধীনত ক্ষুদ্ৰ পৰ্যায়ত বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনাৰ প্ৰস্তাৱৰ ভেটি হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ফলস্বৰূপে ভাৰতৰ পৰিকল্পনা আয়োগে সপ্তম পৰিকল্পনাৰ সময়ত দেশত প্ৰথমবাৰৰ বাবে বিকেন্দ্ৰীকৰণ পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰে। পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ এই পৰিৱৰ্তন আছিল নিম্নমুখী প্ৰক্ৰিয়ালৈ যোৱা পৰিৱৰ্তন। ভাৰতত জিলা (জিলা পৰিষদ), মাধ্যমিক (আঞ্চলিক পঞ্চায়ত) আৰু গাঁও (গ্ৰাম পঞ্চায়ত)কে ধৰি কেন্দ্ৰীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় পৰ্যায়ত চৰকাৰী কাম-কাজ চলোৱা হয়। সপ্তম পৰিকল্পনাৰ পিছৰে পৰা ভাৰতৰ পৰিকল্পনা আয়োগে অধিক অনুকূল সঁহাৰি লাভৰ উদ্দেশ্যে বিকেন্দ্ৰীকৃত পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰিছে।

১০.৭ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মূল উপাদানসমূহ

চৰকাৰী কার্যসূচীৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা চলোৱাৰ সময়ত তলত দিয়া প্ৰাথমিক উপাদানসমূহ লক্ষ্য ৰাখিব লাগিব:

- **স্থানীয়কৃত লক্ষ্য**

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই নগৰীয়া চুবুৰী, চহৰ বা গাঁওকে ধৰি নিৰ্দিষ্ট ভৌগোলিক অঞ্চলসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। এই স্থানীয় মনোনিৰেশৰ ফলত পৰিকল্পনাকাৰীসকলে সম্প্ৰদায়টোৰ স্বকীয় বৈশিষ্ট্য আৰু প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ বুজিবলৈ সক্ষম হয়।

- **সম্প্রদায়ৰ অংশগ্রহণ**

পৰিকল্পনা প্রক্রিয়াত সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলক জড়িত কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়। তেওঁলোকৰ মতামত আৰু অন্তর্দৃষ্টিয়ে সাংস্কৃতিকভাৱে উপযুক্ত আৰু প্রাসংগিক পদক্ষেপৰ বিকাশত অৱিহণা যোগায়। কার্যসূচীসমূহৰ বহনক্ষমতা আৰু মালিকীস্বত্ব সম্প্রদায়ৰ সংযোগৰ জৰিয়তে প্রসাৰিত কৰা হয়।

- **তথ্য-চালিত সিদ্ধান্তসমূহ**

স্থানীয় তথ্য সংগ্রহ আৰু বিশ্লেষণ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ অপৰিহার্য উপাদান। জনগাঁথনিগত তথ্য, আর্থ-সামাজিক অৱস্থা, স্বাস্থ্য সূচক আৰু উপলব্ধ সম্পদসমূহ এই তথ্যৰ সাম্ভাৰ্য উপাদান। তথ্য সঠিক হ'লে পৰিকল্পনাসমূহ ফলপ্রসূভাৱে লক্ষ্য আৰু প্রমাণভিত্তিক হয়।

- **সম্পদৰ পূর্ণ ব্যৱহাৰ**

সৰু সৰু স্থানত মনোনিৱেশ কৰি সম্পদ অধিক কার্যক্ষমভাৱে আবণ্টন কৰিব পাৰি। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ প্রয়োজনীয়তাসমূহ চিনাক্ত কৰি যিবোৰ অঞ্চলত ইয়াৰ প্রভাৱ সর্বাধিক হ'ব সেইবোৰ অঞ্চলত সম্পদ নিয়োগ কৰাত সহায় কৰে।

- **নমনীয়তা আৰু অভিযোজন ক্ষমতা**

নতুন তথ্য বা পৰিৱর্তিত পৰিস্থিতিৰ প্রতি সঁহাৰি জনাই স্থানীয় পৰিকল্পনাসমূহ অধিক সহজে পৰিৱর্তন কৰিব পৰা যায়। সম্প্রদায় পর্যায়ত গতিশীল প্রত্যাহ্বান আৰু সুযোগসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ এই অভিযোজন ক্ষমতাৰ প্রয়োজন।

১০.৮ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্রয়োগ

চৰকাৰী কার্যসূচীৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ এক বিশাল পৰিসৰ আছে। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই জনসাধাৰণৰ কল্যাণৰ বাবে যথেষ্ট পৰিৱর্তন আনিব পৰা কিছুমান বহল ক্ষেত্রৰ বিষয়ে তলত দিয়া ধৰণে আলোচনা কৰা হৈছে।

- **স্বাস্থ্যসেৱা**

স্বাস্থ্যসেৱাৰ ক্ষেত্রত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাত স্বাস্থ্য সম্পদৰ বিশদ অধ্যয়ন আৰু স্বাস্থ্য সেৱাৰ ব্যৱধান চিনাক্ত কৰাটো অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও ই টিকাকৰণ কার্যসূচী, মাতৃ স্বাস্থ্য সেৱা আৰু ৰোগ প্রতিৰোধ কার্যসূচীৰ দৰে নির্দিষ্ট হস্তক্ষেপৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

- **শিক্ষা**

শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই বিদ্যালয়ত নামভর্তিৰ সংখ্যা কম বা আধাতে বিদ্যালয় এৰা শিক্ষার্থীৰ হাৰ বেছি থকা অঞ্চল চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ফলত সম্প্রদায়-নির্দিষ্ট কৌশলৰ জৰিয়তে শিক্ষাক্ষেত্রত প্রৱেশ, শিক্ষা সম্পন্ন কৰা আৰু মানদণ্ড উন্নত কৰাৰ বাবে নির্দিষ্ট পদক্ষেপ গ্রহণ কৰিব পাৰি।

- **আন্তঃগাঁথনি উন্নয়ন**

আন্তঃগাঁথনি প্ৰকল্পৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই নিশ্চিত কৰে যে স্থানীয় অঞ্চলৰ নির্দিষ্ট প্ৰয়োজন আৰু অৱস্থাৰ সৈতে সংগতি ৰাখি পথ, অনাময় ব্যৱস্থা আৰু পানী যোগান ব্যৱস্থা বিকশিত কৰা হয়।

- **দুর্যোগ ব্যৱস্থাপনা**

দুর্যোগ ব্যৱস্থাপনাত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা অতি প্ৰয়োজনীয়। ই সম্প্ৰদায়সমূহক প্ৰাকৃতিক দুর্যোগৰ বাবে প্ৰস্তুতি চলোৱা, ইয়াৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনোৱা আৰু তাৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ লগত ব্যাপক সঁহাৰি পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰা, স্থানীয় সঁহাৰি দাতাসকলক প্ৰশিক্ষণ দিয়া আৰু সম্পদসমূহ সহজে উপলব্ধ হোৱাটো নিশ্চিত কৰাৰ দৰে দিশ জড়িত।

- **অর্থনৈতিক উন্নয়ন**

স্থানীয় অর্থনৈতিক কার্যসূচীয়ে এটা সম্প্ৰদায়ৰ অনন্য ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। তেওঁলোকে স্থানীয় উদ্যোগসমূহক প্ৰসাৰ কৰাৰ লগতে চাকৰিৰ সুযোগ সৃষ্টি আৰু ক্ষুদ্ৰ ব্যৱসায়িক সহায় কৰিব পাৰে।

১০.৯ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ পদক্ষেপ

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা হৈছে এক পদ্ধতিগত আৰু ব্যাপক প্ৰক্ৰিয়া। ই এটা বৃহৎ পৰিকল্পনাক সৰু আৰু পৰিচালনাযোগ্য কামলৈ বিভক্ত কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা কামটো সফলতাৰে সম্পন্ন কৰাত সহায়ক হয়।

- **স্পষ্ট লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য স্থাপন কৰা**

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰাৰম্ভিক পদক্ষেপ হ'ল স্পষ্ট লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য স্থাপন কৰা। এই লক্ষ্যসমূহ নির্দিষ্ট, জুখিব পৰা, সাধনযোগ্য, প্ৰাসংগিক আৰু সময়সীমাবদ্ধ (specific, measurable, achievable, relevant, and time-bound - SMART) হ'ব লাগিব। স্পষ্ট লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰিলে কামৰ সঠিক দিশটো পোৱা যায়। ইয়াৰ উপৰিও ই সমগ্ৰ পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াৰ ভেটি গঠন কৰে।

- **সজাগতা**

সজাগতা হৈছে এক অপৰিহার্য প্ৰাৰম্ভিক পর্যায় য'ত অংশীদাৰ আৰু দলৰ সদস্যসকলক ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰক্ৰিয়া, উদ্দেশ্য আৰু তেওঁলোকৰ নিজ নিজ ভূমিকা সম্পর্কে অৱগত কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো জড়িত হৈ থাকে। এই পদক্ষেপে নিশ্চিত কৰে যাতে সকলোৱে পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব, পৰিসৰ আৰু উদ্দেশ্য বুজি পায়। লগতে সকলো পক্ষৰ মাজত দায়বদ্ধতা আৰু সহযোগিতাক উৎসাহিত কৰে।

- **অংশীদাৰসকলৰ নিয়োগ আৰু চিনাক্তকৰণ**

অংশীদাৰসকলক চিনাক্তকৰণ আৰু নিয়োজিত কৰাটো ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ অপৰিহাৰ্য উপাদান। পৰিকল্পনাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'ব পৰা ব্যক্তি আৰু ইয়াৰ সফলতাক প্ৰভাৱিত কৰাৰ সম্ভাৱনা থকা ব্যক্তিসকলক চিনাক্ত কৰাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াত অংশীদাৰসকলক জড়িত কৰি তেওঁলোকৰ সমৰ্থন আৰু অন্তৰ্দৃষ্টিসমূহ একত্ৰিত কৰা সম্ভৱ, যিয়ে পৰিকল্পনাৰ সম্ভাৱনীয়তা আৰু গ্ৰহণযোগ্যতা উন্নত কৰিব পাৰে।

- **কাৰ্যক্ৰমণিকা**

পৰৱৰ্তী পৰ্যায়টো হ'ল বিস্তৃত পৰিকল্পনাটোক সৰু সৰু, অধিক নিৰ্দিষ্ট কামত বিভক্ত কৰা আৰু প্ৰতিটো কামৰ বাবে এক সুকীয়া সময়সীমা প্ৰদান কৰা। সময়সূচীৰ দৃশ্যমান উপস্থাপন যেনে কাৰ্য তালিকা প্ৰস্তুত, সময়ৰ ফলপ্ৰসূ ব্যৱস্থাপনা আৰু অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণৰ সুবিধাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। পৰিকল্পনাৰ সফল ৰূপায়ণ নিশ্চিত কৰিবলৈ প্ৰতিটো কামৰ ভূমিকা আৰু দায়িত্ব স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰা আৰু তেওঁলোকৰ দক্ষতাৰ স্তৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি দলৰ সদস্য বা অংশীদাৰসকলক সেইবোৰ অৰ্পণ কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয়।

- **পৰিস্থিতি বিশ্লেষণ**

পৰিস্থিতি বিশ্লেষণ কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয়, য'ত অংশগ্ৰহণমূলক গ্ৰাম্য মূল্যায়ন (Participatory rural appraisal – PRA) অনুশীলনকে ধৰি প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক উৎসৰ জৰিয়তে প্ৰাসংগিক তথ্য আহৰণ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো জড়িত হৈ থাকে। ইয়াৰ দ্বাৰা পৰিকল্পনাটো কি প্ৰসংগ আৰু পৰিৱেশত কাৰ্যকৰী হ'ব সেই বিষয়ে বুজিবলৈ সহায় কৰে। SWOT (Strengths, weaknesses, opportunities, threats) বিশ্লেষণ কৰি পৰিকল্পনাটোক প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক কাৰকসমূহ চিনাক্ত কৰা সম্ভৱ। ব্যৱহাৰিক আৰু ফলপ্ৰসূ উভয় ধৰণৰ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰিবলৈ এই কাৰকসমূহ বুজি পোৱাটো অতি প্ৰয়োজনীয়।

- **সম্পদৰ আৱণ্টন**

আন এটা জটিল পৰ্যায় হ'ল নিজৰ হাতত থকা সম্পদসমূহৰ বিস্তৃত মূল্যায়ন কৰা। এই প্ৰক্ৰিয়াত মানৱ, আৰ্থিক আৰু বস্তুগত সম্পদৰ তথ্য আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত বিভিন্ন কৰ্তব্য আৰু কাৰঞ্জ্যকলাপত আবণ্টন কৰাটো জড়িত হৈ থাকে। দক্ষ সম্পদ আবণ্টনে প্ৰয়োজনীয় সম্পদসমূহ উপযুক্ত সময় আৰু স্থানত সুলভ অৱস্থাত থকাটো নিশ্চিত কৰে ।

- **বিশদ প্ৰকল্পৰ প্ৰতিবেদন (Detailed Project Report - DPR) প্ৰস্তুত কৰা**

প্ৰতিটো কামৰ বাবে বিস্তৃত কাৰ্য্য পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। এই পৰিকল্পনাসমূহত কাৰ্যকৰীকৰণৰ পদক্ষেপ আৰু পদ্ধতিসমূহ স্পষ্টভাৱে বৰ্ণনা কৰা উচিত। ইয়াৰ দ্বাৰা সকলোৱে ল'বলগীয়া কাৰ্য্যসমূহ বুজাত সহায়ক হয়। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ লগত সাম্ভাব্য বিপদ চিনাক্তকৰণ আৰু সেইবোৰ লাঘৱ কৰাৰ কৌশল প্ৰস্তুত কৰাটোও জড়িত হৈ থাকে। ফলপ্ৰসূ বিপদ ব্যৱস্থাপনা ৰূপায়ণৰ জৰিয়তে অভাৱনীয় প্ৰত্যাহ্বানৰ প্ৰভাৱ হ্ৰাস পায়।

- **নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন**

ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাত মূল্যায়ন আৰু নিৰীক্ষণ এক নিৰন্তৰ প্ৰক্ৰিয়া। নিয়মিতভাৱে অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰিবলৈ কৰ্মক্ষমতাৰ ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত পৰিকল্পনা সঠিক পথত ৰখাত সহায় হয়। এটা প্ৰতিক্ৰিয়া ব্যৱস্থাই প্ৰয়োজনীয় পৰিৱৰ্তন কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ে যাতে পৰিকল্পনাটো ফলপ্ৰসূ হৈ থাকে। পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াৰ সঠিক অভিলেখ ৰখা আৰু অংশীদাৰসকলক অগ্ৰগতি আৰু ফলাফলৰ বিষয়ে নিয়মিতভাৱে অৱগত কৰাটোৱেও স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতা নিশ্চিত কৰে।

- **নিয়মিত পৰ্যালোচনা**

কৌশল আৰু ইয়াৰ ৰূপায়ণ নিয়মিতভাৱে পৰ্যালোচনা কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু পৰিৱৰ্তিত পৰিস্থিতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰয়োজনীয় পৰিৱৰ্তন কৰাত সহায়ক হয়। দলৰ সদস্য আৰু বাহ্যিক অংশীদাৰসকলৰ মাজত ফলপ্ৰসূ যোগাযোগে সকলোৱে জড়িত হৈ থকাটো নিশ্চিত কৰে। প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজনীয়তা চিনাক্ত কৰা আৰু সামৰ্থ্য গঠন কৰ্মশালা অনুষ্ঠিত কৰাটোৱে দক্ষতা আৰু জ্ঞান উন্নত কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা পৰিকল্পনাৰ সফল ৰূপায়ণত সহায়ক হয়।

১০.১০ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্ৰত্যাহ্বান

সম্পদৰ সমস্যা ঃ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ বাবে হ'লে তথ্য সংগ্ৰহ আৰু মানুহক জড়িত কৰিবলৈ বহু সময়, কষ্ট আৰু জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন হ'ব পাৰে।

সমন্বয়ৰ জটিলতা ঃ বহুত সৰু সৰু ক্ষেত্ৰত কামৰ সমন্বয় কৰাটো কঠিন হ'ব পাৰে, বিশেষকৈ যেতিয়া সেই অঞ্চলবোৰ ডাঙৰ আঞ্চলিক বা ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিকল্পনাৰ অংশ হয়।

খণ্ডিত হোৱাৰ আশংকা ঃ কেৱল সৰু অঞ্চল এটাত গুৰুত্ব দিয়া পৰিকল্পনাবোৰ বৃহৎ লক্ষ্যৰ সৈতে মিল নাথাকিবও পাৰে। ইয়াৰ ফলত পৰিকল্পনা সিঁচৰতি হৈ পৰিব পাৰে আৰু কামৰ পুনৰাবৃত্তি হ'ব পাৰে।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ অর্থ দৰ্শাওক।

প্ৰশ্ন ২: ক্ষুদ্ৰ পকিল্পনাই কিদৰে সম্পদৰ দক্ষ ব্যহাৰ কৰে?

১০.১১ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতৰ ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ দিশত এই পৰিৱৰ্তনে স্থানীয় আৰু সম্প্ৰদায় ভিত্তিক উন্নয়নৰ গুৰুত্ব দেখুৱাইছে। পৰম্পৰাগত নিম্নমুখী পৰিকল্পনাতকৈ এই পদ্ধতি বহু দিশত ভাল। ই সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণ আৰু স্থানীয় সমাধানক গুৰুত্ব দিয়ে।

- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাই নিশ্চিত কৰে যে উন্নয়ন কার্যসূচীসমূহ প্ৰতিটো সম্প্ৰদায়ৰ সাংস্কৃতিক, পৰিৱেশগত আৰু আৰ্থ-সামাজিক পৰিস্থিতিৰ বাবে উপযুক্ত। ইয়াৰ বাবেই কার্যসূচীসমূহ অধিক ফলপ্ৰসূ আৰু বহনক্ষম হৈ পৰে।
- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহে অন্তৰ্ভুক্তি, সম্পদৰ সঠিক ব্যৱহাৰ, নমনীয়তা আৰু সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- ইয়াৰ উপৰিও মানুহৰ মাজত মালিকীস্বত্ব আৰু দায়িত্ববোধৰ সৃষ্টি কৰে, যিটো উন্নয়নমূলক প্ৰকল্পৰ দীৰ্ঘম্যাদী সফলতাৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ। ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাত স্বাস্থ্য, শিক্ষা, আন্তঃগাঁথনি আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন আদি বিভিন্ন খণ্ড অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত সম্প্ৰদায়সমূহে সুষম বৃদ্ধি লাভ কৰাত সহায় কৰে আৰু দুর্যোগৰ সময়ত শক্তিশালী হয়।
- বহু চৰকাৰী সংস্থা আৰু কার্যসূচীৰ সহযোগত ভাৱতত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা অধিক জনপ্ৰিয় হৈ পৰিছে। ইয়াৰ পৰা বিকেন্দ্ৰীকৃত শাসন আৰু উন্নয়নৰ গুৰুত্বৰ কথা বুজা যায়।
- সফল ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ বাবে কেইবাটাও গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ ভিতৰত স্পষ্ট লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰা, অংশীদাৰসকলক জড়িত কৰা, পৰিস্থিতি বিশ্লেষণ কৰা, নিয়মীয়াকৈ নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন কৰা আদি অন্তৰ্ভুক্ত।
- ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ বহু সুবিধা আছে যদিও ই কিছুমান প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। ইয়াৰ ভিতৰত বৃহৎ সম্পদৰ প্ৰয়োজনীয়তা, সমন্বয়ৰ সমস্যা আৰু খণ্ডিত হোৱাৰ আশংকা আদি অন্তৰ্ভুক্ত। এই প্ৰত্যাহ্বানসমূহ শক্তিশালী সহযোগিতা, সম্পদৰ সঠিক ব্যৱহাৰ আৰু আঞ্চলিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় লক্ষ্যৰ সৈতে মিল থকাৰ জৰিয়তে পৰিচালনা কৰিব পাৰি। সামগ্ৰিকভাৱে উন্নয়নৰ প্ৰচেষ্টাক ফলপ্ৰসূ, বহনক্ষম আৰু স্থানীয় প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে প্ৰাসংগিক কৰি তোলাৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনা হৈছে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদ্ধতি। ই ভাৱত আৰু অন্যান্য উন্নয়নশীল দেশসমূহত সুষম উন্নয়ন আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ প্ৰসাৰত সহায় কৰিব পাৰে।

১০.১২ অধিক জানিবলৈ

1) Micro Level Planning for Regional Development: Indian Experience;K Sivachithappa; Adhyayan Publisher; India, 2011.
2) Micro regional planning in India; Ghazanferullah; A.K. Publications, New Delhi, 2013.
3) Micro-Level Rural Planning: Principles, Methods and Case Studies; R.P Misra; South Asia Books, 1990.
4) Rural Development and Micro-Regional Planning; K.M. Naidu and K.S. Naidu; Reliance Publishing House; India, 2001.
5) Micro-Level Planning; Alok Tiwari; VDM Berlag; 2011.

১০.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মাইক্র' পৰিকল্পনা হৈছে বিকাশৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰাৰ এক পদ্ধতি, য'ত কোনো এটা অঞ্চলৰ লোকসকলে তেওঁলোকৰ প্রয়োজনীয়তাসমূহ কি আৰু সেইবোৰ কেনেদৰে পূৰণ কৰিব পাৰি, সেই বিষয়ে নির্ধাৰণ কৰাত সহায় কৰে। ই হৈছে গাঁও, চুবুৰি আৰু জিলাৰ দৰে সৰু সৰু অঞ্চলক কেন্দ্র কৰি চৰকাৰী কার্যসূচী আৰু আঁচনিসমূহৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ এক বিশদ আৰু স্থানীয়কৃত পদ্ধতি।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মাইক্র' পৰিকল্পনাই সম্পদসমূহৰ ফলপ্রসূ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে সম্পদৰ দক্ষ ব্যৱহাৰত সহায় কৰে। ই নির্দিষ্ট অঞ্চল আৰু সেই অঞ্চলসমূহৰ অনন্য প্রয়োজনীয়তাসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যাৰ ফলত সম্পদসমূহ সঠিকভাৱে বিতৰণ কৰাত সহায় হয়।ইয়াৰ ফলত সম্পদসমূহ সেই স্থানসমূহলৈ প্রেৰণ কৰাটো নিশ্চিত হয়, য'ত সেইবোৰৰ আটাইতকৈ বেছি প্রয়োজন আৰু য'ত সেই সম্পদসমূহৰ ব্যৱহাৰে সর্বাধিক ইতিবাচক প্রভাৱ পেলাব পাৰে।

১০.১৪ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) **চমু প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ ধাৰণাটো লিখক।

প্রশ্ন ২: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্য কি কি?

প্রশ্ন ৩: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু প্রয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

খ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন ৪: ভাৰতত ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়নৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্বপূর্ণ উপাদানসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৬: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ প্রয়োগ সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৭: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপসমূহ কি কি।

প্রশ্ন ৮: ক্ষুদ্ৰ পৰিকল্পনাৰ সাম্ভাব্য প্রত্যাহ্বানসমূহ উল্লেখ কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ১১ ঃ গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষা: নীতি আৰু কার্যসূচী

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ গ্রাম্য কল্যাণৰ ধাৰণা

১১.৩.১ গ্রাম্য কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ

১১.৪ সামাজিক সুৰক্ষাৰ ধাৰণা

১১.৪.১ সামাজিক কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ

১১.৫ গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ নীতি আৰু আঁচনি

১১.৬ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

১১.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১১.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় পৰিপ্রেক্ষিতত গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ সক্ষম হ'ব।
- গ্রাম্য কল্যাণৰ মুখ্য দিশ আৰু উপাদান বুজিব পাৰিব
- বিভিন্ন সামাজিক সুৰক্ষা ব্যৱস্থাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে চৰকাৰী নীতি আৰু মুখ্য আঁচনিবোৰ বুজিব পাৰিব

১১.২ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়ত আমি চৰকাৰী আঁচনিৰ ক্ষুদ্র পৰিকল্পনা অথবা মাইক্রো-প্লানিং সম্পর্কে আলোচনা কৰিছিলোঁ। এই অধ্যায়ত আমি গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষা তথা ইয়াৰ নীতি আৰু কার্যসূচী সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

ভাৰতৰ গ্রাম্য জনসংখ্যা, যি দেশৰ মোট জনসংখ্যাৰ এক বৃহৎ অংশ, দীর্ঘদিন ধৰি দাৰিদ্র্য, অপর্যাপ্ত উন্নয়ন আৰু প্রয়োজনীয় সেৱাৰ সীমিত প্রৱেশৰ দৰে সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে। এই সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিবলৈ বিভিন্ন চৰকাৰে নীতি আৰু আঁচনি আৰম্ভ কৰিছে যাৰ উদ্দেশ্য গ্রামাঞ্চলৰ সামাজিক-আর্থিক অৱস্থা উন্নত কৰা। এই উদ্যোগবোৰ গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ বিস্তৃত কাঠামোৰ অন্তর্গত।

গ্রাম্য কল্যাণৰ অর্থ হৈছে গ্রাম্য সমাজৰ জীৱনমান উন্নত কৰাৰ বাবে বিভিন্ন পদক্ষেপ। ইয়াত পৰিষ্কাৰ পানী, শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা, বাসগৃহ, কর্মসংস্থান আৰু মৌলিক পৰিকাঠামো অন্তর্ভুক্ত। সামাজিক সুৰক্ষা হৈছে এনে এক সুৰক্ষামূলক ব্যৱস্থা যি ব্যক্তিগত বা পৰিয়ালিক সংকটৰ সময়ত

সহায় কৰে, যেনে— অসুখ, বৃদ্ধাৱস্থা, বেকাৰত্ব বা উপার্জনকাৰীৰ মৃত্যু। এই দুয়ো একেলগে গ্রাম্য ভাৰতত সমতা, দাৰিদ্র্য হ্রাস আৰু অন্তর্ভুক্তিমূলক উন্নয়ন প্রচাৰ কৰিবলৈ অত্যাৱশ্যক।

১১.৩ গ্রাম্য কল্যাণৰ ধাৰণা

গ্রাম্য কল্যাণ কেৱল আর্থিক সহায় বা চৰকাৰী সাহায্য দিয়াত সীমাবদ্ধ নহয়। ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হৈছে গ্রামাঞ্চলৰ জীৱনমান উন্নত কৰা আৰু সামাজিক ন্যায় নিশ্চিত কৰা। ইয়াত মৌলিক সেৱা প্রৱেশ, মানৱ সম্পদ গঠন আৰু অর্থনীতি তথা শাসনত জনসাধাৰণ অংশগ্রহণৰ সুযোগ অন্তর্ভুক্ত।

গ্রাম্য কল্যাণৰ নীতি সাধাৰণতে—

- পথ, বিদ্যুৎ, বাসগৃহ আদি পৰিকাঠামো উন্নয়ন,
- স্বাস্থ্য আৰু শিক্ষা সেৱা প্রৱেশ নিশ্চিতকৰণ,
- দক্ষতা বিকাশ আৰু কর্মসংস্থাপন,
- মহিলা, অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, বিশেষভাৱে সক্ষম লোকক লক্ষ্যভিত্তিক সহায় প্রদান— ইত্যাদি বিষয়ত কেন্দ্রিত হয়।

১১.৩.১ গ্রাম্য কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ

১। **মৌলিক আন্তঃগাঁথনিসমূহৰ সুবিধা লাভ ঃ** পথ, বিদ্যুৎ, পৰিষ্কাৰ পানী, পায়খানা আৰু বাসগৃহ। উদাহৰণ— প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা, জল জীৱন মিশন।

২। **জীৱিকা আৰু কর্মসংস্থান ঃ** মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আঁচনি, ডিডিইউ-জিকেইৰ দৰে আঁচনিৰ জৰিয়তে আয়ৰ উৎস বৈচিত্র্যকৰণ।

৩। **শিক্ষা আৰু দক্ষতা বিকাশ ঃ** প্রাথমিক-মাধ্যমিক শিক্ষা, বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণ, প্রাপ্তবয়স্ক সাক্ষৰতা, এনআৰএলএম।

৪। **স্বাস্থ্য আৰু পুষ্টি ঃ** প্রাথমিক স্বাস্থ্য কেন্দ্র, মাতৃ-শিশু স্বাস্থ্য, টিকাকৰণ, আইচিডিএছ।

৫। **সামাজিক অন্তর্ভুক্তি ঃ** অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, মহিলা, অক্ষম, বৃদ্ধলোকৰ বাবে লক্ষ্যভিত্তিক আঁচনি।

৬। **মহিলা সৱলীকৰণ ঃ** আত্ম-সহায়ক গোট, শিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু অর্থনৈতিক অংশগ্রহণ।

৭। **আর্থিক অন্তর্ভুক্তি ঃ** পিএমজেডিএৱাই, বীমা, ঋণ, সঞ্চয় আৰু ডাই�ৰেক্ট বেনিফিট ট্রান্সফাৰ।

৮। **স্থানীয় শাসন আৰু অংশগ্রহণ ঃ** পঞ্চায়তী ৰাজ, সামাজিক অডিট, তলৰ পৰা পৰিকল্পনা।

১১.৪ সামাজিক সুৰক্ষাৰ ধাৰণা

ভাৰতীয় পৰিপ্রেক্ষিতত সামাজিক সুৰক্ষা হৈছে এনে এক ব্যৱস্থা যি ব্যক্তিগত আৰু পৰিয়ালিক অর্থনৈতিক বিপদৰ সময়ত সহায় কৰে। বেকাৰত্ব, অক্ষমতা, অসুখ, বৃদ্ধাৱস্থা বা মৃত্যু— এইবোৰত আয় হ্রাসৰ বিপদ থাকে আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ দৰকাৰ।

সামাজিক সুৰক্ষাৰ তিনিটা মুখ্য ধৰণ আছে—

১। **সামাজিক বীমা আঁচনি ঃ** কর্মচাৰী আৰু নিয়োগকর্তাৰ অৱদানৰ জৰিয়তে। উদাহৰণ— ইপিএফ, ইএছআইচি।

২। **সামাজিক সহায় আঁচনি ঃ** চৰকাৰী সাহায্য। উদাহৰণ— বৃদ্ধ ভাতা, বিধবা ভাতা।

৩। **সার্বজনীন সেৱা প্রদান ঃ** বিনামূলীয়া স্বাস্থ্যসেৱা, পিডিএছৰ জৰিয়তে খাদ্য, বিনামূলীয়া শিক্ষাৰ সুবিধা ইত্যাদি।

গ্রামাঞ্চলত এই সেৱাবোৰৰ সুবিধা লাভৰ ক্ষেত্রত সচেতনতা অভাৱ, পৰিকাঠামো সীমাবদ্ধতা আৰু আমলাতান্ত্রিক বাধা দেখা যায়।

১১.৪.১ সামাজিক কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ

সামাজিক কল্যাণৰ ধাৰণা সামাজিক ন্যায়ৰ চিন্তাধাৰাত আধাৰিত, যাৰ উদ্দেশ্য অসমতা হ্রাস কৰা আৰু দুর্বল জনগোষ্ঠীক সহায় প্রদান কৰা।

সামাজিক কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ তলত দিয়া হৈছে—

১। **সহায় আৰু সহায়তা ঃ** আর্থিক সহায়, খাদ্য ভৰপোষা, স্বাস্থ্যসেৱা, বাসগৃহ আৰু শিক্ষা আদি ৰূপত প্রত্যক্ষ সহায়।

২। **সামাজিক সেৱা ঃ** ব্যক্তিৰ কল্যাণ উন্নত কৰাৰ বাবে প্রদান কৰা সেৱা, যেনে পৰামর্শ, শিশু যত্ন আৰু বৃদ্ধ যত্ন সেৱা।

৩। **সামাজিক বীমা ঃ** নিবনুৱা সমস্যা, অক্ষমতা বা বৃদ্ধাৱস্থাৰ সময়ত সুবিধা প্রদান কৰা আঁচনি, যেনে পেনচন আৰু নিবনুৱা বীমা।

৪। **অর্থনৈতিক পুনর্বণ্টন ঃ** ধন পুনর্বণ্টন আৰু অর্থনৈতিক বৈষম্য হ্রাস কৰিবলৈ প্রগতিশীল কৰ আৰু কল্যাণমূলক সুবিধাৰ জৰিয়তে গ্রহণ কৰা পদক্ষেপ।

এতিয়া আমি ভাৰতত গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ নীতি আৰু আঁচনি সম্পর্কে আলোচনা কৰোঁ।

১১.৫ গ্রাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ নীতি আৰু আঁচনি

মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আইন (MGNREGA)

মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিয়োগ নিশ্চয়তা আইন (MGNREGA) হৈছে ২০০৫ চনৰ পৰা ভাৰতত কার্যকৰী হোৱা এক গুৰুত্বপূর্ণ সামাজিক কল্যাণমূলক পদক্ষেপ।

এই আইনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে গ্রামাঞ্চলৰ লোকৰ জীৱিকা সুৰক্ষা বৃদ্ধি কৰা, যাৰ জৰিয়তে বছৰৰ ভিতৰত অদক্ষ শাৰীৰিক কাম কৰিবলৈ ইচ্ছুক প্রাপ্তবয়স্ক সদস্যক নূন্যতম ১০০ দিনৰ মজুৰি কর্মসংস্থান নিশ্চয়তা প্রদান কৰা হয়।

এই আঁচনিৰ মূল চিন্তাধাৰা হৈছে গ্রাম্য লোকক কর্মসংস্থাপনৰ আইনী অধিকাৰ প্রদান কৰা আৰু গ্রাম্য দুর্দশাগ্রস্তৰ হাতত প্রত্যক্ষভাৱে ধন প্রদান কৰা

মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ

- কর্মসংস্থানৰ আইনী নিশ্চয়তা
- পঞ্চায়তৰ জৰিয়তে বিকেন্দ্রীকৃত পৰিকল্পনা
- যোগ্য পৰিয়ালক কর্মপত্র প্রদান
- সময়মতে মজুৰি প্রদান
- বাসগৃহৰ ৫ কিমি ভিতৰত কামৰ সুযোগ
- একে কামৰ বাবে পুৰুষ-মহিলাক সমান মজুৰি
- কামৰ স্থানত পানী, ছাঁ আৰু প্রাথমিক চিকিৎসাৰ সুবিধা

প্রধানমন্ত্রী আৱাস যোজনা-গ্রামীন (PMAY-G)

প্রধানমন্ত্রী আৱাস যোজনা-গ্রামীন (PMAY-G) হৈছে ভাৰত চৰকাৰে ২০১৬ চনত আৰম্ভ কৰা এক মুখ্য বাসগৃহ আঁচনি।

ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে প্রতিটো গ্রাম্য পৰিয়ালক শৌচাগাৰ, বিদ্যুৎ, পানীয় জল আৰু এলপিজি সংযোগসহ এক পক্কা বাসগৃহ প্রদান কৰা। PMAY-G এ পূর্বৰ ইন্দিৰা আৱাস যোজনাক প্রতিস্থাপন কৰি কাঁচা বা ভগ্ন বাসগৃহত থকা সকলো গ্রাম্য পৰিয়ালক পক্কা ঘৰ প্রদানৰ লক্ষ্য ৰাখিছে। এই আঁচনিৰ অধীনত যোগ্য পৰিয়ালে সমতলত ১.২ লাখ টকা আৰু পাহাৰীয়া বা কঠিন অঞ্চলত ১.৩ লাখ টকা আর্থিক সহায় পায়। আঁচনিখনে স্থানীয় সামগ্রী ব্যৱহাৰ আৰু পৰিবেশ-সহায়ক নির্মাণ উৎসাহিত কৰে আৰু উপকৃত লোকৰ নিজৰ প্রয়োজন অনুসৰি ঘৰ নির্মাণৰ স্বাধীনতা থাকে। PMAY-G এ অন্য আঁচনিৰ সৈতে একত্রিতভাৱে কাম কৰে— যেনে শৌচাগাৰ (স্বচ্ছ ভাৰত মিশন), এলপিজি সংযোগ (উজ্জ্বলা যোজনা), বিদ্যুৎ (সৌভাগ্য)। উপকৃত লোকৰ বাছনি সমাজ-অর্থনৈতিক আৰু জাতি গণনা (SECC) ২০১১ৰ তথ্যৰ আধাৰত কৰা হয়।

দীন দয়াল উপাধ্যায় গ্রাম্য কৌশল্য যোজনা (DDU-GKY)

দীন দয়াল উপাধ্যায় গ্রাম্য কৌশল্য যোজনা (DDU-GKY) হৈছে ভাৰত চৰকাৰৰ গ্রাম্য উন্নয়ন মন্ত্রালয়ে আৰম্ভ কৰা এক মুখ্য উদ্যোগ।

ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে গ্রাম্য যুৱক, বিশেষকৈ দুর্দশাগ্রস্ত পৰিয়ালৰ যুৱকক দক্ষতা প্রদান কৰি নূন্যতম মজুৰি বা তাতকৈ অধিক মজুৰি থকা চাকৰিৰ সৈতে সংযোগ কৰা অথবা চাকৰি লাভৰ সুবিধা প্রদান কৰা।

মুখ্য লক্ষ্যসমূহ ঃ

- চাহিদা-ভিত্তিক দক্ষতা প্রশিক্ষণ আৰু কর্মসংস্থান
- দাৰিদ্র্য হ্রাস
- যুৱ ক্ষমতায়ন
- ৰাষ্ট্রীয় উদ্যোগসমূহক সহায় (মেক ইন ইণ্ডিয়া, ডিজিটেল ইণ্ডিয়া, স্মার্ট চিটিজ, ষ্টার্ট-আপ ইণ্ডিয়া, ষ্টেণ্ড-আপ ইণ্ডিয়া)

ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য জীৱিকাৰ মিশন (NRLM)

ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য জীৱিকাৰ মিশন (NRLM), যাক দীনদয়াল আন্ত্যোদয় যোজনা-ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য জীৱিকাৰ মিশন (DAY-NRLM) বুলি জনা যায়, হৈছে ভাৰত চৰকাৰৰ গ্রাম্য উন্নয়ন মন্ত্রালয়ে ২০১১ চনৰ জুনত আৰম্ভ কৰা এক দাৰিদ্র্য হ্রাস আঁচনি।

ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হৈছে স্ব-সহায় গোট (SHG) আৰু সংগঠনসমূহৰ জৰিয়তে গ্রাম্য দুর্দশাগ্রস্তক ক্ষমতায়িত কৰি আয় বৃদ্ধি কৰা আৰু আর্থিক সেৱাৰ প্রাপ্য নিশ্চিত কৰা।

জল জীৱন মিশন (JJM)

জল জীৱন মিশন ২০১৯ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এইটো ভাৰত চৰকাৰে গ্রামাঞ্চলৰ এক মৌলিক প্রয়োজন পূৰণ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰা এক ৰূপান্তৰকাৰী উদ্যোগ— গৃহস্থলী টেপ সংযোগৰ জৰিয়তে সুৰক্ষিত আৰু পর্যাপ্ত পানীয় জল প্রদান।

পঞ্চায়ত আৰু গাঁও পানী সমিতিক কার্যন্বয়নত সম্পৃক্ত কৰি, এই মিশনৰ লক্ষ্য হৈছে স্থানীয় মালিকানা আৰু স্থায়িত্ব প্রচাৰ কৰা। আৰম্ভণিৰ পর্যায়ত সংযোগ স্থাপন ক্ষেত্রত উৎসাহজনক ফলাফল দেখা গৈছে, কিন্তু আঁচনিৰ দীঘলীয়া সফলতা গুণমান নিয়ন্ত্রণ, নিয়মিত ৰক্ষণাবেক্ষণ আৰু পানীৰ উৎসৰ স্থায়িত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

এই মিশনৰ লক্ষ্য হৈছে ভাৰতৰ সকলো গ্রাম্য পৰিয়ালৰ বাবে এই দুঃসাহসিক লক্ষ্য পূৰণ কৰা।

এই আঁচনিৰ মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

- **হৰ ঘৰ জল ঃ** প্রতিটো গ্রাম্য পৰিয়ালত ২০২৪ৰ ভিতৰত কার্যকৰী টেপ সংযোগ নিশ্চিত কৰা।
- **পানী সুৰক্ষা ঃ** গ্রাম্য সমাজৰ বাবে নিয়মিত আৰু দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে সুৰক্ষিত আৰু পর্যাপ্ত পানীয় জল প্রদান।
- **সমাজৰ মালিকানা ঃ** স্থানীয় সমাজ আৰু পঞ্চায়তক নিজৰ পানী যোগান প্রণালী পৰিকল্পনা, কার্যন্বয়ন, ব্যৱস্থাপনা আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণৰ ক্ষমতা প্রদান।
- **উৎসৰ স্থায়িত্ব ঃ** বৃষ্টিজল সংগ্রহ, ধূসৰ জল ব্যৱস্থাপনা (পুনৰভর্তি আৰু পুনৰ ব্যৱহাৰ) আৰু পানী সংৰক্ষণৰ দৰে পদক্ষেপ গ্রহণ।
- **পানীৰ গুণমান পৰীক্ষা ঃ** গৃহস্থলীত প্রদান কৰা পানীৰ গুণমান নির্ধাৰিত মান অনুসৰি আছে নে নাই সেয়া পৰীক্ষা কৰা।

প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (PMGSY)

প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (PMGSY) ভাৰত চৰকাৰে ২০০০ চনৰ ডিচেম্বৰত আৰম্ভ কৰিছিল, যাৰ উদ্দেশ্য আছিল গ্রামাঞ্চলৰ সংযুক্ত নহোৱা বসতিসমূহক সকলো ঋতুত ব্যৱহাৰযোগ্য পথৰ সৈতে সংযোগ কৰা। এই আঁচনিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ সামাজিক-অর্থনৈতিক অৱস্থা উন্নত কৰা, যাৰ জৰিয়তে বজাৰ, শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু অন্যান্য প্রয়োজনীয় সেৱা সহজে লাভ কৰিব পাৰে।

এই আঁচনিৰ মুখ্য লক্ষ্য আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল— (ক) PMGSY-ৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈছে যোগ্য সংযুক্ত নহোৱা বসতিসমূহক বছৰৰ সকলো সময়ত, বৰষুণৰ ঋতুতো, ব্যৱহাৰযোগ্য পথৰ সৈতে সংযোগ কৰা। (খ) আৰম্ভণিৰ সময়ত আঁচনিখনে সমতল অঞ্চলত ৫০০ বা তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা বসতি আৰু পাহাৰীয়া, জনজাতীয় আৰু মৰুভূমি অঞ্চলত ২৫০ বা তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা বসতিক সংযোগ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। বামপন্থী চৰমপন্থা (LWE) প্ৰভাৱিত অঞ্চলত ১০০ বা তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা বসতিও অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল। (গ) PMGSY বিভিন্ন পর্যায়ত কার্যকৰী কৰা হৈছে, যাৰ উদ্দেশ্য গ্রাম্য পথ পৰিকাঠামো উন্নয়ন। (ঘ) PMGSY-I (২০০০) ঃ যোগ্য বসতিসমূহক নতুন সংযোগ প্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। (ঙ) PMGSY-II (২০১৩) ঃ বিদ্যমান গ্রাম্য পথ, বিশেষকৈ PMGSY-Iৰ অধীনত নির্মিত পথসমূহ উন্নীত কৰি গ্রাম্য বজাৰ আৰু কেন্দ্রসমূহলৈ সংযোগ উন্নত কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। (চ) PMGSY-III (২০১৯) ঃ বসতিসমূহক গ্রাম্য কৃষি বজাৰ (GrAMs), উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয় আৰু চিকিৎসালয়ৰ সৈতে সংযোগ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। (ছ) PMGSY-IV ২০২৪ : ২০২৪-২৫ৰ পৰা ২০২৮-২৯ৰ ভিতৰত ২৫,০০০ সংযুক্ত নহোৱা বসতিলৈ সকলো ঋতুত ব্যৱহাৰযোগ্য পথ সংযোগ প্রদান আৰু ৬২,৫০০ কিমি পথ আৰু সেতু নির্মাণ বা উন্নীত কৰাৰ লক্ষ্য ৰাখিছে।

প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনাই গ্রাম্য ভাৰতক ৰূপান্তৰিত কৰিবলৈ এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। পথ সংযোগ প্রদানৰ জৰিয়তে গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক কল্যাণত উল্লেখযোগ্য ধনাত্মক প্রভাৱ পৰিছে।

ৰাষ্ট্রীয় সামাজিক সহায়তা কার্যসূচী (NSAP)

ৰাষ্ট্রীয় সামাজিক সহায়তা কার্যসূচী (NSAP) ভাৰত চৰকাৰে ১৯৯৫ চনৰ ১৫ আগষ্টত আৰম্ভ কৰিছিল। এইটো কেন্দ্রীয়ভাৱে পৃষ্ঠপোষকতা কৰা এক আঁচনি, যাৰ উদ্দেশ্য সমাজৰ দুর্বল গোটসমূহক, বিশেষকৈ দাৰিদ্র্য সীমাৰ তলত (BPL) থকা পৰিয়ালসমূহক, আর্থিক সহায় আৰু সামাজিক সুৰক্ষা প্রদান কৰা। এই আঁচনি গ্রাম্য উন্নয়ন মন্ত্রালয়ে পৰিচালনা কৰে আৰু ভাৰতৰ সকলো ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রশাসিত অঞ্চলৰ গ্রাম্য আৰু নগৰাঞ্চলত কার্যকৰী কৰা হয়। NSAP-ৰ উদ্দেশ্য হৈছে সামাজিক সুৰক্ষাৰ জাল সৃষ্টি কৰা, দুর্বল জনগোষ্ঠীক মর্যাদা আৰু ক্ষমতায়ন প্রদান কৰা আৰু অসমতা হ্রাস কৰা।

NSAP-ত অন্তর্ভুক্ত পাঁচটা উপ-আঁচনি হ'ল—

১। ইন্দিৰা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় বৃদ্ধ ভাতা আঁচনি (IGNOAPS)
২। ইন্দিৰা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় বিধবা ভাতা আঁচনি (IGNWPS)
৩। ইন্দিৰা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় অক্ষম ভাতা আঁচনি (IGNDPS)
৪। ৰাষ্ট্রীয় পৰিয়াল সুবিধা আঁচনি (NFBS)
৫। অন্নপূর্ণা আঁচনি

NSAP-এ ভাৰতৰ দুর্বল ব্যক্তিসকলৰ জীৱন উল্লেখযোগ্যভাৱে উন্নত কৰিছে। এই আঁচনিয়ে সুৰক্ষাৰ জাল প্রদান কৰি, অর্থনৈতিক দুর্বলতা হ্রাস কৰিছে আৰু সামাজিক অন্তর্ভুক্তি

প্রচাৰ কৰিছে। এই কার্যসূচী ভাৰতৰ সামাজিক ন্যায়ৰ প্রতিশ্রুতিৰ সৈতে সঙ্গতিপূর্ণ।

প্রধানমন্ত্রী জন ধন যোজনা (PMJDY)

প্রধানমন্ত্রী জন ধন যোজনা (PMJDY) ভাৰত চৰকাৰে ২০১৪ চনৰ ২৮ আগষ্টত আৰম্ভ কৰিছিল। এই আঁচনিৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে দেশৰ সকলো পৰিয়ালৰ বাবে পূর্ণাংগ আর্থিক অন্তর্ভুক্তি নিশ্চিত কৰা। আঁচনিখনে সুলভভাৱে বিভিন্ন আর্থিক সেৱালৈ প্রৱেশ প্রদান কৰে— যেনে বেংকিং/সঞ্চয় একাউণ্ট, ৰেমিটেন্স, ঋণ, বীমা আৰু পেনচন।

এই আঁচনিৰ মুখ্য লক্ষ্যসমূহ হ'ল—

১। PMJDY-ৰ লক্ষ্য হৈছে প্রতিটো পৰিয়ালত অন্ততঃ এটা মৌলিক বেংক একাউণ্ট নিশ্চিত কৰা, যাৰ জৰিয়তে গ্রাম্য আৰু নগৰাঞ্চলত আর্থিক অন্তর্ভুক্তিৰ ভিত্তি গঢ়ি উঠিব।

২। এই আঁচনিয়ে আর্থিক সাক্ষৰতা প্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যাতে ব্যক্তিসকলে নিজৰ অর্থনৈতিক সিদ্ধান্ত সঠিকভাৱে ল'ব পাৰে আৰু বেংকিং সেৱা কার্যকৰীভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

৩। PMJDY-এ আর্থিক সেৱাৰ পৰা বঞ্চিত লোকক ঋণৰ প্রৱেশ সহজ কৰে, যাৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে নিজৰ আর্থিক প্রয়োজন পূৰণ কৰিব পাৰে আৰু উদ্যোগী সুযোগ অনুসৰণ কৰিব পাৰে।

৪। আঁচনিখনে সুলভ বীমা আৰু পেনচন সামগ্রী প্রদান কৰে, যাৰ জৰিয়তে দুর্বল জনগোষ্ঠীৰ বাবে সুৰক্ষাৰ জাল আৰু দীঘলীয়া সময়ৰ আর্থিক সুৰক্ষা নিশ্চিত হয়।

৫। PMJDY একাউণ্টসমূহ চৰকাৰী সুবিধা উপকৃত লোকৰ হাতত প্রত্যক্ষভাৱে স্থানান্তৰ কৰাৰ প্লাটফর্ম হিচাপে কাম কৰে, যাৰ ফলত স্বচ্ছতা বৃদ্ধি হয় আৰু অপব্যয় হ্রাস হয়।

PMJDY-এ পূর্বে বেংকবিহীন জনসংখ্যালৈ আর্থিক সেৱা প্রসাৰিত কৰাত উল্লেখযোগ্য সফলতা অর্জন কৰিছে। ২০২৪ চনৰ ২৮ আগষ্টলৈকে এই আঁচনিয়ে ৫৩ কোটিতকৈ অধিক বেংক একাউণ্ট খুলিছে, যাৰ ৫৫% মহিলাৰ। আঁচনিখনে ডিজিটেল লেনদেনো বৃদ্ধি কৰিছে- UPI-ৰ জৰিয়তে ২০২৪ চনৰ জুলাইলৈকে ৫৫.৭ বিলিয়ন লেনদেন সম্পন্ন হৈছে। PMJDY একাউণ্টক বিভিন্ন চৰকাৰী আঁচনিৰ সৈতে একত্রিত কৰাৰ ফলত আর্থিক অন্তর্ভুক্তি অধিক শক্তিশালী হৈছে আৰু কল্যাণমূলক আঁচনিৰ সুবিধা লোকৰ হাতত প্রত্যক্ষভাৱে কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

অটল পেনচন যোজনা (APY)

অটল পেনচন যোজনা (APY) মে' ২০১৫ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এই আঁচনি বিশেষকৈ ভাৰতৰ অসংগঠিত খণ্ডৰ লোকসকলৰ বাবে আয়ুষ্কাল-সংকট সমাধান আৰু অৱসৰকালীন সুৰক্ষা প্রদানৰ উদ্দেশ্যে প্রৱর্ত্তন কৰা হৈছিল। এই আঁচনিয়ে কামৰ সময়ত কৰা অৱদানৰ আধাৰত ৬০ বছৰৰ পিছত স্থিৰ পেনচন নিশ্চয়তা প্রদান কৰি অৱসৰকালৰ বাবে স্বেচ্ছা সঞ্চয় উৎসাহিত কৰে। APY-ৰ লক্ষ্য হৈছে পেনচনযোগ্য সমাজ গঠন কৰা, বিশেষকৈ যিসকলৰ বাবে কোনো আনুষ্ঠানিক সামাজিক সুৰক্ষা আঁচনিৰ প্রৱেশ নাই।

APY-এ এক গুৰুত্বপূর্ণ সামাজিক সুৰক্ষা উদ্যোগ হিচাপে স্থান লাভ কৰিছে আৰু ২০২৫

চনৰ এপ্রিললৈকে ৭.৬৫ কোটিতকৈ অধিক গ্রাহকক আকর্ষণ কৰিছে। এই আঁচনিয়ে নিম্ন-আয় পৰিয়ালৰ মাজত দীঘলীয়া সময়ৰ আর্থিক শৃঙ্খলা প্রচাৰ কৰিবলৈ আৰু অসংগঠিত কর্মশক্তিৰ বৃদ্ধাৱস্থাৰ দুর্বলতা সমাধান কৰিবলৈ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। ২০২৪-২৫ অর্থবছৰত নতুন গ্রাহকৰ ৫৫% মহিলাৰ অংশগ্রহণে এই আঁচনিৰ প্রভাৱ অধিক বৃদ্ধি কৰিছে। APY-এ "সকলোৰে বাবে পেনচন" নামৰ ভাৰতৰ দৃষ্টিভংগীক আগবঢ়াই লৈ গৈছে, যাৰ জৰিয়তে বৃদ্ধসকলৰ আর্থিক স্বাধীনতা আৰু সুৰক্ষা নিশ্চিত হয়।

এই আঁচনিৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য আৰু লাভসমূহ হ'ল— (ক) অসংগঠিত খণ্ডৰ যিসকলৰ কোনো আনুষ্ঠানিক পেনচন ব্যৱস্থা নাই— যেনে দৈনিক মজুৰি কর্মী, গৃহকর্মী, ড্রাইভাৰ আদি- তেওঁলোকে এই আঁচনিৰ বাবে যোগ্য। তথাপি, বেসৰকাৰী খণ্ডৰ কর্মচাৰী আৰু নিয়োগকর্তাৰ পেনচন আঁচনিৰ আওতাত নথকা লোকেও এই আঁচনিত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে। (খ) গ্রাহকে ৬০ বছৰৰ পিছত প্রতিমাহে ১,০০০ৰ পৰা ৫,০০০লৈকে স্থিৰ পেনচন লাভ কৰে, যি তেওঁলোকৰ অৱদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। (গ) গ্রাহকে নূন্যতম ২০ বছৰৰ বাবে অৱদান কৰিব লাগিব, যি ১৮ৰ পৰা ৪০ বছৰৰ ভিতৰত আৰম্ভ কৰিব লাগে। (ঘ) অৱদান মাসিক, ত্রৈমাসিক বা অর্ধ-বর্ষিকভাৱে সঞ্চয় বেংক একাউণ্টৰ পৰা স্বয়ংক্রিয়ভাৱে কটোৱা হয়। (ঙ) ভাৰত চৰকাৰে আৰম্ভণিৰ পাঁচবছৰৰ বাবে (২০১৫-১৬ৰ পৰা ২০১৯-২০লৈকে) গ্রাহকৰ অৱদানৰ ৫০% বা বছৰে ১,০০০ (যি কম) সহ-অৱদান কৰিছিল। এই সুবিধা কেৱল ২০১৫ চনৰ ১ জুনৰ পৰা ২০১৬ চনৰ ৩১ মার্চৰ ভিতৰত যোগদান কৰা, কোনো আন সামাজিক সুৰক্ষা আঁচনিৰ আওতাত নথকা আৰু আয়কৰ দাতা নোহোৱা গ্রাহকৰ বাবে উপলব্ধ আছিল। নতুন গ্রাহকৰ বাবে এই সহ-অৱদান এতিয়া উপলব্ধ নহয়। (চ) গ্রাহকৰ মৃত্যুৰ ঘটনাত পত্নীয়ে মৃত্যুৰ দিনলৈকে একে পৰিমাণৰ পেনচন লাভ কৰে। গ্রাহক আৰু পত্নী দুয়ো মৃত্যুবৰণ কৰিলে মনোনীত ব্যক্তিয়ে সংগৃহীত পেনচন তহল লাভ কৰে।

প্রধানমন্ত্রী জীৱন জ্যোতি বিমা যোজনা (PMJJBY)

প্রধানমন্ত্রী জীৱন জ্যোতি বিমা যোজনা (PMJJBY) হৈছে ভাৰত চৰকাৰে ২০১৫ চনত আৰম্ভ কৰা এক বছৰৰ বাবে নবীকৰণযোগ্য টার্ম লাইফ ইন্সুৰেন্স আঁচনি। এই আঁচনিৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতীয় নাগৰিকক সুলভভাৱে জীৱন বিমাৰ সুৰক্ষা প্রদান কৰা। ১৮ৰ পৰা ৫০ বছৰৰ বয়সৰ যিসকলৰ অংশগ্রহণকাৰী বেংক/ডাকঘৰৰ সৈতে সঞ্চয় বেংক একাউণ্ট আছে, তেওঁলোকে এই আঁচনিত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে। আঁচনিখনে বিমিত ব্যক্তিৰ মৃত্যু যিকোনো কাৰণত হ'লে ২ লাখৰ জীৱন বিমা সুৰক্ষা প্রদান কৰে।

এই আঁচনিৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য আৰু লাভসমূহ হ'ল ঃ (ক) ১৮ৰ পৰা ৫০ বছৰৰ বয়সৰ যিসকলৰ অংশগ্রহণকাৰী বেংক/ডাকঘৰত সঞ্চয় বেংক একাউণ্ট আছে, তেওঁলোকে আঁচনিত নামভর্তি কৰিব পাৰে। যদি কোনো ব্যক্তিৰ একাধিক বেংক একাউণ্ট থাকে, তেন্তে কেৱল এটা একাউণ্টৰ জৰিয়তে নামভর্তি কৰিব পাৰি। (খ) PMJJBY-এ বিমিত ব্যক্তিৰ মৃত্যু যিকোনো কাৰণত হ'লে ২ লাখৰ জীৱন বিমা সুৰক্ষা প্রদান কৰে। (গ) PMJJBY-ৰ বার্ষিক প্রিমিয়াম হৈছে ৪৩৬, যি গ্রাহকৰ সঞ্চয় বেংক একাউণ্টৰ পৰা স্বয়ংক্রিয়ভাৱে কটোৱা হয়। নীতিৰ মাজভাগত

নামভর্তি কৰিলে প্রো-ৰাটা প্রিমিয়াম প্রযোজ্য হয়। (ঘ) নামভর্তিৰ তাৰিখৰ পৰা ৩০ দিনৰ প্রত্যাশা সময় প্রযোজ্য হয়, অর্থাৎ এই সময়ত হোৱা মৃত্যু (দুর্ঘটনা বাদে) বিমাৰ আওতাত নপৰে। কিন্তু যদি মৃত্যু দুর্ঘটনাজনিত হয়, তেন্তে এই প্রত্যাশা সময় প্রযোজ্য নহয়। (ঙ) বিমিত ব্যক্তিৰ মৃত্যুৰ ঘটনাত মনোনীত ব্যক্তিয়ে দাবী ফর্ম, মুক্তি ৰশিদ, মৃত্যু প্রমাণপত্র আৰু মনোনীত ব্যক্তিৰ বেংক একাউণ্টৰ কপি বেংকত জমা দি বিমাৰ পৰিমাণ দাবী কৰিব পাৰে। (চ) PMJJBY-ৰ এক বিশেষ বৈশিষ্ট্য হৈছে কোনো শাৰীৰিক নীতি দস্তাবেজ প্রদান কৰা নহয়। ইয়াৰ ফলত কেতিয়াবা পৰিয়ালসমূহ আঁচনিৰ অস্তিত্ব বা দাবী প্রক্রিয়া সম্পর্কে অজ্ঞাত হৈ থাকে। (ছ) APY-ত কৰা অৱদান আয়কৰ আইন, ১৯৬১ৰ ধাৰা 80CCD (১)ৰ অধীনত কৰছাড়ৰ বাবে যোগ্য হ'ব পাৰে। (জ) অৱদানসমূহ পেনচন ফাণ্ড নিয়ামক আৰু উন্নয়ন কর্তৃপক্ষ (PFRDA)-এ নির্ধাৰিত দিশ-নির্দেশ অনুসৰি বিনিয়োগ কৰা হয়, য'ত নির্দিষ্ট পেনচন ফান্ড মেনেজাৰে এই তহল পৰিচালনা কৰে। (ঝ) একাউণ্ট যিকোনো বেংক শাখাৰ জৰিয়তে বা অংশগ্রহণকাৰী বেংকৰ ইণ্টাৰনেট বেংকিং সেৱাৰ জৰিয়তে খোলা যায়। ই-APY পোর্টেল আৰু অন্যান্য ডিজিটেল প্লাটফর্মৰ জৰিয়তো অনলাইন নামভর্তি উপলব্ধ।

PMJJBY-এ ভাৰতৰ এক বৃহৎ জনগোষ্ঠীক জীৱন বিমাৰ সুৰক্ষা প্রদান কৰিবলৈ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে, বিশেষকৈ নিম্ন-আয় গোটৰ লোকসকলক যিসকলৰ পূর্বে এনে আর্থিক সুৰক্ষাৰ প্রৱেশ নাছিল। ২০২৫ চনৰ এপ্রিললৈকে এই আঁচনিত ২৩.৬ কোটিতকৈ অধিক নামভর্তি হৈছিল আৰু প্রায় ৯ লাখ পৰিয়ালৰ বাবে ১৮,৩৯৮ কোটিৰ দাবী নিষ্পত্তি কৰা হৈছিল (PIB অনুসৰি)। আঁচনিৰ সুলভতা আৰু বেংক একাউণ্টৰ জৰিয়তে সহজ নামভর্তিৰ ব্যৱস্থাই আর্থিক অন্তর্ভুক্তি আৰু সামাজিক সুৰক্ষাত উল্লেখযোগ্যভাৱে অৱদান কৰিছে।

প্রধানমন্ত্রী সুৰক্ষা বিমা যোজনা (PMSBY)

প্রধানমন্ত্রী সুৰক্ষা বিমা যোজনা (PMSBY) ভাৰত চৰকাৰে মে' ২০১৫ চনত আৰম্ভ কৰিছিল। এই আঁচনিৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতীয় নাগৰিকক সুলভভাৱে দুর্ঘটনা বিমাৰ সুৰক্ষা প্রদান কৰা, বিশেষকৈ অর্থনৈতিকভাৱে দুর্বল গোটৰ লোকসকলক। এই আঁচনিয়ে দুর্ঘটনাজনিত মৃত্যু আৰু অক্ষমতাৰ বিপৰীতে বিমা প্রদান কৰে আৰু অন্যান্য সামাজিক সুৰক্ষা উদ্যোগক সম্পূর্ণ কৰে।

এই আঁচনিৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য আৰু লাভসমূহ হ'ল— (ক) এই আঁচনি অংশগ্রহণকাৰী বেংক/ডাকঘৰত সঞ্চয় বেংক একাউণ্ট থকা ১৮ৰ পৰা ৭০ বছৰৰ বয়সৰ ব্যক্তিসকলৰ বাবে খোলা। (খ) বিমাধাৰকৰ দুর্ঘটনাজনিত মৃত্যুৰ ঘটনাত মনোনীত ব্যক্তিয়ে ২ লাখ লাভ কৰে। (গ) দুয়োটা চকুৰ দৃষ্টি সম্পূর্ণভাৱে হেৰুৱা, দুয়োটা হাত বা ভৰিৰ ব্যৱহাৰ সম্পূর্ণভাৱে হেৰুওৱা, অথবা এটা চকুৰ দৃষ্টি আৰু এটা হাত বা ভৰিৰ ব্যৱহাৰ সম্পূর্ণভাৱে হেৰুৱাৰ ঘটনাত ২ লাখ প্রদান কৰা হয়। এটা চকুৰ দৃষ্টি বা এটা হাত/ভৰিৰ ব্যৱহাৰ সম্পূর্ণভাৱে হেৰুৱাৰ ঘটনাত ১ লাখ প্রদান কৰা হয়। (ঘ) এই আঁচনিৰ বার্ষিক প্রিমিয়াম অতি কম- ২০, যাৰ ফলত জনসাধাৰণৰ এক বৃহৎ অংশৰ বাবে আঁচনি সহজলভ্য হয়। প্রিমিয়াম স্বয়ংক্রিয়ভাৱে বেংক/ডাকঘৰৰ একাউণ্টৰ

পৰা কটোৱা হয়, যাৰ ফলত নবীকৰণ সহজ হয়। (ঙ) আঁচনিখনে দাবী নিষ্পত্তিৰ প্ৰক্ৰিয়া সহজ কৰি উপকৃত লোকৰ বাবে ঝামেলাহীন দাবী নিশ্চিত কৰে। (চ) আঁচনিত নামভর্তি বেংক/ডাকঘৰ শাখাত গৈ, বিজনেছ কৰেছপণ্ডেন্ট (BC)-ৰ জৰিয়তে, বা কিছুমান ক্ষেত্ৰত ইণ্টাৰনেট বেংকিংৰ জৰিয়তে কৰিব পাৰি। কিছুমান বেংকে নিজৰ ইণ্টাৰনেট বেংকিং প্লাটফৰ্মৰ জৰিয়তে অনলাইন নামভর্তিৰ সুবিধাও দিয়ে।

PMSBY-এ অনাকাঙ্খিত দুর্ঘটনাৰ বিপৰীতে দুর্বল জনগোষ্ঠীৰ বাবে সুৰক্ষাৰ জাল প্ৰদান কৰিবলৈ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। এই আঁচনিয়ে পৰিয়ালসমূহে মৃত্যু বা অক্ষমতাৰ সময়ত মুখামুখি হোৱা আর্থিক চাপ হ্ৰাস কৰিবলৈ সহায় কৰিছে। ২০২৫ চনৰ ২৩ এপ্ৰিললৈকে এই আঁচনিত ৫১.০৬ কোটিতকৈ অধিক নামভর্তি হৈছিল আৰু প্ৰায় ৩,১২১.০২ কোটিৰ দাবী নিষ্পত্তি কৰা হৈছিল (PIB অনুসৰি)। আঁচনিৰ সুলভতা আৰু সহজ নামভর্তিৰ ব্যৱস্থাই বিমাৰ প্ৰৰেশ বিস্তৃত কৰিছে আৰু দেশজুৰি আর্থিক অন্তর্ভুক্তি অধিক শক্তিশালী কৰিছে।

এল. ই-শ্ৰম পোৰ্টেল

শ্ৰম আৰু নিয়োগ মন্ত্ৰালয়ে ২০২১ চনৰ আগষ্টত আৰম্ভ কৰা ই-শ্ৰম পোৰ্টেলৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰততত অসংগঠিত কর্মীৰ ৰাষ্ট্ৰীয় ডাটাবেছ (NDEW) গঠন কৰা। এই কেন্দ্ৰীভূত, আধাৰ-প্ৰমাণিত প্লাটফর্মত অসংগঠিত কর্মীসকলক নিবন্ধিত কৰা হয়, তেওঁলোকক এটা ইউনিভার্ছেল একাউণ্ট নম্বৰ (UAN) প্ৰদান কৰা হয় আৰু চৰকাৰী সামাজিক সুৰক্ষা আৰু কল্যাণ আঁচনিৰ সৈতে সংযোগ কৰা হয়।

ই-শ্ৰম পোৰ্টেলৰ মুখ্য লক্ষ্যসমূহ হ'ল—

- অসংগঠিত কর্মীৰ এক পূর্ণাংগ ডাটাবেছ গঠন কৰা।
- সামাজিক সুৰক্ষা সেৱালৈ প্ৰৰেশ উন্নত কৰা।
- বিভিন্ন কল্যাণ আঁচনি একত্ৰিত কৰা।
- প্ৰব্ৰজন কর্মী আৰু নির্মাণ কর্মীৰ বাবে সুবিধাৰ প'ৰ্টেবিলিটি নিশ্চিত কৰা।
- ৰাষ্ট্ৰীয় কর্মজীৱন সেৱা শ্চত্ত্বট্ৰগ্ন-ৰ দৰে পোৰ্টেলৰ সৈতে সংযোগ কৰি চাকৰি মিলোৱা আৰু দক্ষতা বিকাশত সহায় কৰা।
- ই-শ্ৰম "One-Stop-Solution"-এ আঁচনিৰ প্ৰৰেশ অধিক একত্ৰিত কৰে।

নিবন্ধিত কর্মীসকলে PMSBY-ৰ অধীনত দুর্ঘটনা বিমাৰ সুৰক্ষা লাভ কৰে আৰু এই ডাটাবেছ চৰকাৰে সংকটকালত সহায় প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰে।

যোগ্যতা ঃ

- ১৬ৰ পৰা ৫৯ বছৰৰ বয়সৰ ভাৰতীয় নাগৰিক যিসকল অসংগঠিত কর্মী।
- EPFO বা ESIC-ৰ সদস্য নহয়।

নামভর্তি প্ৰক্ৰিয়া ঃ

- চৰকাৰী ৱেবছাইটৰ জৰিয়তে অনলাইন।
- কমন চার্ভিচ চেণ্টাৰ (CSC)-ৰ জৰিয়তে।

২০২৫ চনৰ মার্চলৈকে ৩০.৬৮ কোটিতকৈ অধিক অসংগঠিত কর্মী নিবন্ধিত হৈছে, যাৰ মাজত মহিলাৰ সংখ্যা বেছি। পোর্টেলটো ২২টা ভাষাত উপলব্ধ আৰু মোবাইল এপৰ জৰিয়তো প্ৰৱেশযোগ্য।

ই-শ্ৰম পোর্টেল অসংগঠিত খণ্ডৰ বাবে সুবিধা প্ৰদান আৰু ক্ষমতায়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সঁজুলি হিচাপে স্থান লাভ কৰিছে। এইটো ভাৰতৰ অর্থনীতিত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰা অসংগঠিত কর্মশক্তিক আনুষ্ঠানিকভাৱে স্বীকৃতি দিয়াৰ দিশে এক উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ।

✓ ১১.৬ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি ভাৰতৰ গ্ৰাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত কেইবাটাও মুখ্য ক্ষেত্ৰ আলোচনা কৰিছোঁ।

- প্ৰথমে আমি গ্ৰাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ ধাৰণা বুজিছিলোঁ, আৰু এইবোৰ কেনেকৈ জীৱনমান উন্নত কৰে আৰু গ্ৰামাঞ্চলৰ দুর্বল জনগোষ্ঠীক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰে সেয়া পর্যালোচনা কৰিছিলোঁ।
- আমি গ্ৰাম্য কল্যাণৰ মুখ্য দিশসমূহ পর্যালোচনা কৰিছিলোঁ— যেনে পৰিকাঠামোলৈ প্ৰৱেশ, জীৱিকা সুযোগ, শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা, আর্থিক অন্তর্ভুক্তি, মহিলাৰ ক্ষমতায়ন আৰু অংশগ্ৰহণমূলক শাসন।
- আমি সামাজিক সুৰক্ষাৰ ধাৰণাও বুজিছিলোঁ, য'ত সামাজিক বিমা, সামাজিক সহায় আৰু ৰাজহুৱা সেৱাৰ দৰে ৰূপ অন্তর্ভুক্ত। এইবোৰ বৃদ্ধাৱস্থা, অসুখ, বেকাৰত্ব আৰু দাৰিদ্ৰ্যৰ দৰে বিপদৰ পৰা গ্ৰাম্য সমাজক সুৰক্ষিত কৰে।
- এই অধ্যায়টিত আমি MGNREGA, PMAY-G, DDU-GKY, NRLM, জল জীৱন মিশন আৰু PMGSY-ৰ দৰে মুখ্য গ্ৰাম্য কল্যাণ নীতি আৰু আঁচনিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিলোঁ। সামাজিক সুৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত NSAP, PMJDY, অটল পেনচন যোজনা, PMJJBY, PMSBY আৰু ই-শ্ৰম পোর্টেলৰ দৰে আঁচনিৰ বিষয়ে আলোচনা হৈছিল।

সংক্ষেপে, আমি ভাৰতৰ গ্ৰাম্য কল্যাণ আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ ধাৰণাগত আৰু প্ৰায়োগিক ক্ষেত্ৰসমূহ পর্যালোচনা কৰিছিলোঁ। আমি ইয়াৰ গুৰুত্ব, গঠনমূলক অংশ আৰু MGNREGA, PMAY-G, APY আদি আঁচনি কেনেকৈ কার্যকৰী হয় সেয়া বুজিছিলোঁ। আমি পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠান (PRIs), সামাজিক ন্যায় আৰু ডিজিটেল অন্তর্ভুক্তিৰ গুৰুত্বও উপলব্ধি কৰিছিলোঁ। চেলেঞ্জ থাকিলেও, এই আঁচনিসমূহে ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়ন আৰু নাগৰিক সুৰক্ষাৰ মূৰভাগ গঠন কৰিছে।

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

1. Chambers, R. (1997). Whose reality counts? Putting the first last. Intermediate Technology Publications.

2. Dreze, J., & Sen, A. (2013). An uncertain glory: India and its contradictions. Penguin Books.
3. International Labour Organization. (2020). Extending social security to informal workers in India. ILO. https://www.ilo.org
4. Ministry of Rural Development, Government of India. (2023). Annual report 2022–23. https://rural.nic.in
5. NITI Aayog. (2022). Evaluation of centrally sponsored schemes. Government of India. https://niti.gov.in
6. Pension Fund Regulatory and Development Authority. (2024). Report on Atal Pension Yojana. https://www.pfrda.org.in
7. Press Information Bureau. (2024). Fact sheets on financial inclusion and insurance schemes. https://pib.gov.in
8. Sharma, A. N. (2016). Social protection in India: Policies and experiences. Indian Journal of Labour Economics, 59(1), 1–14.
9. Sundaram, K. P. M. & Dutt, R. (2020). Indian economy. S. Chand Publishing.
10. World Bank. (2019). Social protection for the poor and poorest: Concepts, policies and politics. World Bank Publications.

১১.৮ অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্রাম্য কল্যাণৰ লক্ষ্য হৈছে বাসগৃহ, পথ আৰু কর্মসংস্থাপনৰ দৰে উন্নয়নমূলক উদ্যোগৰ জৰিয়তে জীৱন পৰিস্থিতি উন্নত কৰা, যেতিয়া সামাজিক সুৰক্ষাই অসুখ, বেকাৰত্ব বা বৃদ্ধাৱস্থাৰ দৰে দুর্দশাৰ সময়ত আর্থিক বা সুৰক্ষামূলক সহায় প্রদান কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ জনসংখ্যাৰ বৃহৎ অংশ গ্রামাঞ্চলত বাস কৰে, য'ত দাৰিদ্র্য, সীমিত সেৱা আৰু সামাজিক বঞ্চনাৰ বাবে লক্ষ্যভিত্তিক উন্নয়ন আৰু সুৰক্ষা প্রয়োজন হয় যাতে অন্তর্ভুক্তিমূলক বৃদ্ধি নিশ্চিত হয়।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সামাজিক বিমা হৈছে অৱদানমূলক, য'ত কর্মী আৰু নিয়োগকর্তাই এক তহলত অৱদান দিয়ে (যেনে EPF)। সামাজিক সহায় হৈছে অৱদানবিহীন আৰু চৰকাৰীভাৱে পৃষ্ঠপোষকতা কৰা, যেনে দুর্বল লোকৰ বাবে বৃদ্ধ ভাতা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কাৰণ অধিকাংশ গ্রাম্য কর্মী অসংগঠিত খণ্ডত থাকে, য'ত স্থিৰ চাকৰি বা সুবিধা নাই, সেইবাবে সামাজিক সুৰক্ষাই অসুখ, বৃদ্ধাৱস্থা বা চাকৰি হেৰুৱাৰ সময়ত তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্রদান কৰে।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ PMAY-G-এ গ্রাম্য পৰিয়ালক শৌচাগাৰ, বিদ্যুৎ আৰু এলপিজি-সহ পক্কা ঘৰ নির্মাণৰ বাবে আর্থিক সহায় প্রদান কৰে। উপকৃত লোকক SECC ২০১১ৰ তথ্যৰ আধাৰত চিনাক্ত কৰা হয় আৰু ধন তেওঁলোকৰ বেংক একাউণ্টত কিস্তি অনুসৰি প্রত্যক্ষভাৱে স্থানান্তৰ কৰা হয়।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ DDU-GKY-এ উদ্যোগৰ প্রয়োজন অনুসৰি দক্ষতা প্রশিক্ষণ প্রদান কৰে আৰু ১৫-৩৫ বছৰৰ দুর্বল পৰিয়ালৰ গ্রাম্য যুৱকক চাকৰি প্রদানত সহায় কৰে। এই আঁচনিয়ে কর্মসংস্থাপন ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে আৰু চাকৰি লাভৰ পিছত সহায় প্রদান কৰে।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ NSAP-এ BPL পৰিয়ালৰ বৃদ্ধ, বিধবা আৰু অক্ষম ব্যক্তিক আর্থিক সহায় প্রদান কৰে। এই আঁচনিয়ে দুর্বল গোটৰ বাবে আয় সুৰক্ষাৰ এক মৌলিক স্তৰ নিশ্চিত কৰে।

১১.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) **চমু প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

১। ভাৰতীয় প্রসংগত গ্রাম্য কল্যাণৰ সংজ্ঞা

২। PMAY-G আঁচনিৰ লক্ষ্যসমূহ

৩। NRLM-এ মহিলাৰ ক্ষমতায়নত ভূমিকা

৪। ই-শ্রম পোর্টেলৰ কার্য

৫। MGNREGA-ৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্য

৬। অটল পেনচন যোজনাৰ দুটা বৈশিষ্ট্য

৭। PMJDY-ৰ উদ্দেশ্য

৮। অৱদানমূলক আৰু অৱদানবিহীন আঁচনিৰ পার্থক্য

খ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

১। গ্রাম্য কর্মসংস্থাপনত MGNREGA-ৰ ভূমিকা সমালোচনামূলকভাৱে পর্যালোচনা কৰক

২। গ্রাম্য সংযোগ আৰু বৃদ্ধিত PMGSY-ৰ গুৰুত্ব বিশ্লেষণ কৰক

৩। সামাজিক সুৰক্ষা আঁচনিয়ে ভাৰতৰ অসংগঠিত কর্মীক কেনেকৈ সহায় কৰে বুজাই কওঁক

৪। গ্রাম্য কল্যাণ আঁচনি কার্যকৰী কৰাত চেলেঞ্জসমূহ আলোচনা কৰক

৫। গ্রাম্য সামাজিক সুৰক্ষা আঁচনিৰ প্রৰেশ উন্নত কৰিবলৈ নীতি সংস্কাৰৰ প্রস্তাৱ দিয়ক

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ১২ ঃ গ্রাম্য নিয়োগ আৰু দৰিদ্রতা: পদ্ধতি আৰু কার্যসূচী

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ গ্রাম্য নিযুক্তি আৰু দৰিদ্রতা
১২.৪ গ্রাম্য নিয়োগ আৰু দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণৰ দৃষ্টিভংগী
১২.৫ নিযুক্তি সৃষ্টি আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ বাবে পূর্বৰ কার্যসূচীসমূহ
১২.৬ কর্মসংস্থাপন আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ বাবে শেহতীয়া কার্যসূচী
১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলো
১২.৮ অধিক জানিবলৈ
১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গ্রাম্য দৰিদ্রতা আৰু কর্মহীনতাৰ বিষয়ে বুজিব পাৰিব।
- মূল গ্রাম্য নিয়োগ আঁচনিসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- কেনেকৈ কর্মসংস্থাপনৰ দ্বাৰা দৰিদ্রতা হ্রাস কৰা হয় সেই বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- পুৰণি আৰু নতুন উন্নয়নমূলক আঁচনিসমূহৰ তুলনা কৰিব পাৰিব।
- এছ. এইচ. জি. (SHG) আৰু পি. আৰ. আই. (PRI)ৰ ভূমিকা মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

সৰল শব্দত ক'বলৈ গ'লে গ্রাম্য অঞ্চল হৈছে এনে এক অঞ্চল য'ত জনসংখ্যাৰ বেছিভাগেই কৃষিভূমিৰ সৈতে জড়িত হয়। জাতিৰ পিতা মহাত্মা গান্ধীয়ে কোৱা মতে ভাৰতৰ আত্মা গাঁৱত বাস কৰে আৰু গ্রাম্য লোকৰ আর্থ-সামাজিক অৱস্থা উন্নত কৰাৰ বাবে প্রয়োজনীয়তাক আৰোপ কৰিছিল। গ্রাম্য অঞ্চলসমূহে এখন ৰাষ্ট্র হিচাপে ভাৰতক উন্নয়নৰ দিশে লৈ যাব পাৰে। অৱশ্যে গ্রাম্য অঞ্চলসমূহে উন্নয়নমূলক প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে যিবোৰ দেশৰ সামগ্রিক বিকাশৰ বাবে সমাধান কৰিব লাগিব।

স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা ভাৰত চৰকাৰে অর্থনৈতিক সুযোগ বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰে বিভিন্ন আঁচনি আৰু কার্যসূচীৰ জৰিয়তে বিশেষকৈ দৰিদ্রতা আৰু আয়ৰ বৈষম্য দূৰ কৰিবলৈ গ্রাম্য উন্নয়নক অগ্রাধিকাৰ দিছে। গ্রাম্য উন্নয়নৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে গ্রাম্য সম্প্রদায়ৰ আর্থ-সামাজিক অৱস্থা উন্নত কৰা আৰু তেওঁলোকৰ সামগ্রিক জীৱনৰ মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰা। দৰিদ্রতাৰ এক প্রধান অন্তর্নিহিত

কাৰক হৈছে যিয়ে আন বহুতো প্ৰত্যাহ্বানৰ সৃষ্টি কৰে। সেয়েহে দৰিদ্ৰতাৰ চক্ৰ ভংগ কৰাটো অত্যাৱশ্যকীয় আৰু আটাইতকৈ ফলপ্ৰসূ সমাধানবোৰৰ ভিতৰত এটা হ'ল সকলোৰে বাবে নিযুক্তিৰ সুযোগ নিশ্চিত কৰা, যি বহনক্ষম উন্নয়ন আৰু দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলৰ পথ হিচাপে কাম কৰিব পাৰে।

১২.৩ গ্ৰাম্য নিয়োগ কৰ্মসস্থান আৰু দৰিদ্ৰতা

দৰিদ্ৰতা হৈছে এনে এক অৱস্থা য'ত ব্যক্তি বা সম্প্ৰদায়ৰ আনকি জীৱনৰ প্ৰাথমিক প্ৰয়োজনীয় বস্তু যেনে খাদ্য, কাপোৰ আৰু আশ্ৰয় পূৰণ কৰিবলৈ বিত্তীয় সম্পদৰ অভাৱ হয়। দৰিদ্ৰতাক দুটা প্ৰকাৰত শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি— সম্পূৰ্ণ দৰিদ্ৰতা— য'ত মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰা নহয় আৰু আপেক্ষিক দৰিদ্ৰতা, যি ব্যক্তি বা গোটৰ অৰ্থনৈতিক স্থিতিক বিস্তৃত সমাজৰ সৈতে তুলনা কৰে। কৰ্মহীনতা, এনে এক পৰিস্থিতি য'ত কাম কৰিবলৈ ইচ্ছুক ব্যক্তিসকলে চাকৰি বিচাৰি নাপায়, ই দৰিদ্ৰতাৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগৰ অভাৱে দৰিদ্ৰতাক স্থায়ী কৰি ৰাখিব পাৰে, আনহাতে দৰিদ্ৰতাই নিজেই শিক্ষা আৰু সম্পদৰ প্ৰৱেশাধিকাৰ সীমিত কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত নিবনুৱা সমস্যা বৃদ্ধি পায়। দৰিদ্ৰতা দূৰ কৰিবলৈ উপাৰ্জন লাভৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰাৰ প্ৰয়োজন, যিয়ে নিযুক্তি আৰু দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলৰ মাজৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্কৰ কথা বুজায়।

গ্ৰাম্য নিযুক্তি আৰু দৰিদ্ৰতাৰ মাজত এক বিপৰীত সম্পৰ্ক আছে— নিযুক্তিৰ সুযোগ বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে দৰিদ্ৰতাৰ স্তৰ হ্ৰাস পায় আৰু নিযুক্তি হ্ৰাস হোৱাৰ লগে লগে দৰিদ্ৰতা বৃদ্ধি পায়। সেয়েহে, দৰিদ্ৰতা কাৰ্যকৰীভাৱে হ্ৰাস কৰিবলৈ, নিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি আৰু সকলোৰে বাবে নিয়োগযোগ্যতা বৃদ্ধিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া আৱশ্যক।

ভাৰতীয় পৰিপ্ৰেক্ষিতত, স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলকৰণৰ নীতি-নিৰ্ধাৰণ এক কেন্দ্ৰীয় কেন্দ্ৰবিন্দু হৈ আহিছে। বছৰ বছৰ ধৰি বিভিন্ন এই সমস্যাৰ সমাধানৰ বাবে উন্নয়নমূলক পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

দৰিদ্ৰতাৰ পৰিমাপসমূহ

স্বাধীনতাৰ পিছৰ যুগত দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলকৰণৰ বাবে দুটা মুখ্য ব্যৱস্থা বিবেচনা কৰা হৈছিল— সমতাবাদী ব্যৱস্থা আৰু উন্নতিমূলক পদক্ষেপ। প্ৰথম অৱস্থাত নীতি নিৰ্ধাৰকসকলে সম্পদৰ সমান বিতৰণৰ সৈতে এক সমাজবাদী সমাজ গঢ়ি তোলাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ভূমি সৰ্বোচ্চ সীমা আইনৰ জৰিয়তে ভূমিহীনসকলক ভূমি পুনৰ বিতৰণ কৰাৰ লক্ষ্যৰে ভূমি সংস্কাৰ এই কৌশলৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ আছিল। অৱশ্যে, এই সংস্কাৰসমূহৰ ৰূপায়ণ বহুলাংশে নিষ্ক্ৰিয় আছিল, যাৰ ফলত দৰিদ্ৰতা হ্ৰাসৰ ওপৰত সীমিত প্ৰভাৱ পৰিছিল। সমতাবাদী ব্যৱস্থাসমূহ অনুমোদনৰ পৰা আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে, গুৰুত্ব উন্নতিমূলক পদক্ষেপসমূহলৈ স্থানান্তৰিত হৈছিল, য'ত চৰকাৰে ৰাজসাহায্য আৰু ঋণ আঁচনিৰ জৰিয়তে দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ উপাৰ্জন বৃদ্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এই ব্যৱস্থাসমূহৰ লক্ষ্য আছিল দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ অৰ্থনৈতিক

কল্যাণক প্রত্যক্ষভাৱে উন্নত কৰি দৰিদ্রতা দূৰ কৰা।

ৰাজ্য উন্নয়ন বিভাগ

ভাৰতত, বিশেষকৈ গ্রাম্য অঞ্চলত দৰিদ্রতাত অৰিহণা যোগোৱা এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হৈছে নিবনুৱা সমস্যা। নিয়োগ সৃষ্টি কৰাটো অত্যাৱশ্যকীয় কিয়নো ই দৰিদ্র পৰিয়ালৰ বাবে উপার্জনৰ স্তৰ বৃদ্ধি বা বজাই ৰখাত সহায় কৰে, দৰিদ্রতা হ্রাস কৰে, আৰু গ্রাম্য-চহৰীয়া প্রব্রজন নিয়ন্ত্রণ কৰে।

ভাৰত চৰকাৰে চাহিদা অনুসৰি মজুৰি নিযুক্তিৰ সুযোগ প্রদান কৰি দৰিদ্রতা নির্মূলৰ লক্ষ্যৰে বিভিন্ন দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণ কার্যসূচী ৰূপায়ণ কৰিছে। এনে কার্যসূচীসমূহ প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে গ্রামোন্নয়ন বিভাগে ৰূপায়ণ কৰে।

১৯৭৪ চনৰ অক্টোবৰ মাহত খাদ্য আৰু কৃষি মন্ত্রালয়ৰ অংশ হিচাপে গ্রামোন্নয়ন বিভাগ অস্তিত্বলৈ আহিছিল। ১৯৭৯ চনৰ পৰা ১৯৯৫ চনলৈকে মন্ত্রালয়টো বিভিন্ন নামলৈ উন্নীত হৈছে আৰু কিছু সময়ৰ বাবে সম্পর্কিত মন্ত্রালয়সমূহৰ সৈতে একত্রিত হৈছে। ১৯৯৫ চনৰ মার্চ মাহত এই মন্ত্রালয়ে গ্রাম্য এলেকা আৰু নিযুক্তি মন্ত্রালয় হিচাপে অস্তিত্ব লাভ কৰে আৰু ইয়াৰ লগত সংগতি ৰাখি গ্রাম্য নিযুক্তি আৰু দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণ, গ্রাম্য উন্নয়ন আৰু অৱশিষ্ট ভূমি উন্নয়ন বিভাগ নামৰ তিনিটা বিভাগ আছে। পিছলৈ ১৯৯৯ চনত ইয়াক গ্রামোন্নয়ন মন্ত্রালয় হিচাপে পুনৰ নামকৰণ কৰা হয় আৰু দেশত দৰিদ্রতা নির্মূলৰ লক্ষ্যৰে আঁচনি আৰু কার্যসূচী ৰূপায়ণ কৰা হয়।

আৰম্ভণিৰে পৰা এই বিভাগে গ্রাম্য উন্নয়নৰ অনুঘটক হিচাপে কাম কৰি আহিছে। দৰিদ্রতা নির্মূল, নিযুক্তি সৃষ্টি, আন্তঃগাঁথনি উন্নয়ন আৰু সামাজিক সুৰক্ষাৰ লক্ষ্যৰে বিস্তৃত পৰিসৰৰ কার্যসূচী ৰূপায়ণৰ জৰিয়তে গ্রাম্য অঞ্চলত পৰিৱর্তন প্রভাৱিত কৰি আহিছে। এই বিভাগৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে গ্রাম্য দৰিদ্রতা দূৰ কৰা আৰু গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ বাবে বিশেষকৈ দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলৰ লোকসকলৰ বাবে উন্নত মানদণ্ডৰ জীৱন নিশ্চিত কৰা।

১২.৪ গ্রাম্য নিযুক্তি আৰু দৰিদ্রতা নির্মূলন ব্যৱস্থা

সামগ্রিক উন্নয়ন আৰু ন্যায়সংগত সম্পদ বিতৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি গ্রাম্য নিযুক্তি প্রদান আৰু দৰিদ্রতা দূৰ কৰিবলৈ কেইবাটাও কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে—

সমন্বিত ৰাজ্য উন্নয়ন

ভাৰত চৰকাৰে ১৯৭৮ চনত সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন কার্যসূচী (আই.আৰ.ডি.পি.) আৰম্ভ কৰিছিল আৰু ১৯৮০ চনত কার্যকৰী কৰি ১৯৯৯ চনলৈকে অব্যাহত ৰাখিছিল। তাৰ পিছত, আই. আৰ. ডি. পি.-ক আন ৫টা আঁচনিৰ সৈতে স্বর্ণজয়ন্তী গ্রাম স্বৰোজগাৰ যোজনা হিচাপে পুনৰ ব্রেণ্ড কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ আত্ম-নিযুক্তি।

এই কার্যসূচীৰ উদ্দেশ্য হৈছে গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলক অধিক উপার্জনৰ সুযোগ প্রদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক অৱস্থা উন্নত কৰা। এই দৃষ্টিভংগীয়ে কৃষি, উদ্যোগ, শিক্ষা

আৰু স্বাস্থ্যৰ দৰে বিভিন্ন খণ্ডক একত্রিত কৰি ব্যাপক গ্রাম্য উন্নয়ন নিশ্চিত কৰে।

মূল কৌশলবোৰৰ ভিতৰত আছে—

- **কৃষি উন্নয়ন ঃ** উন্নত বীজ, সাৰ আৰু জলসিঞ্চন ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে কৃষি উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰা।
- **বৈচিত্র্য ঃ** কৃষিৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা হ্রাস কৰিবলৈ ঘৰুৱা উদ্যোগ আৰু সেৱাৰ দৰে অ-কৃষি কার্যকলাপৰ প্রচাৰ কৰা।

আই. আৰ. ডি. পি. জিলা গ্রাম্য উন্নয়ন সংস্থা (ডি. আৰ. ডি. এ) আৰু খণ্ড পর্যায়ৰ সংস্থাৰ জৰিয়তে ৰূপায়ণ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লগত জড়িত কেইবাটাও অংশীদাৰ কার্যসূচী আছে। তাৰে কেইটামান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- গ্রাম্য অঞ্চলত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন (DWCRA)
- গংগা কল্যাণ যোজনা (GKY)
- মিলিয়ন ৱেলছ আঁচনি (MWS)
- গ্রাম্য কাৰিকৰসকলক উন্নত সঁজুলিৰ যোগান (SITRA)
- গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক আত্ম-নিযুক্তিৰ বাবে প্রশিক্ষণ (TRYSEM)

অৱশ্যে এই অংশীদাৰ কার্যসূচীবোৰ পৃথক কার্যসূচী হিচাপে ৰূপায়ণ কৰা হৈছিল আৰু সেইবোৰ আই. আৰ. ডি. পি.-ৰ মূল উদ্দেশ্য প্রাপ্ত কৰাত ব্যর্থ হৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, আই. আৰ. ডি. পি. অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মাত্র ৩% লোকেহে ট্রাইচেমৰ অধীনত প্রশিক্ষণ লাভ কৰিছিল।

ভূমি সংস্কাৰ

ভূমি সংস্কাৰ হৈছে গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ কৌশল, যাৰ লক্ষ্য হৈছে ভূমিৰ মালিকানা পুনৰ গঠন কৰা আৰু ন্যায়সংগত বিতৰণ নিশ্চিত কৰা। ই গ্রাম্য জনসংখ্যা, বিশেষকৈ ক্ষুদ্র কৃষক, ভূমিহীন শ্রমিক আৰু প্রান্তিক সম্প্রদায়ৰ আর্থ-সামাজিক অৱস্থা উন্নত কৰাত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কৃষি আয়ৰ মুখ্য উৎস হোৱা গ্রাম্য অঞ্চলসমূহত দৰিদ্রতা নির্মূল আৰু নিযুক্তিৰ সুযোগ প্রমাণৰ বাবে ভূমিৰ ন্যায়সংগত বিতৰণ প্রয়োজনীয়। ভূমি সংস্কাৰে কম সংখ্যক লোকৰ হাতত ভূমি সংহত হোৱাত বাধা দিছিল আৰু ক্ষুদ্র কৃষকসকলক উৎপাদনশীল ভূমিৰ অধিকাৰী হোৱাৰ সুযোগ দিছিল। ভূমি সংস্কাৰৰ লক্ষ্য হৈছে ভূমিহীন আৰু ক্ষুদ্র কৃষকসকলক ভূমি পুনৰ বিতৰণ কৰি ভূমি সম্পদত অধিক ন্যায়সংগত প্রৱেশাধিকাৰ নিশ্চিত কৰা।

ইয়াৰ ভিতৰত আছে—

- **জমিদাৰীৰ বিলোপ ঃ** ৰাজ্য আৰু কৃষকসকলৰ মাজত মধ্যস্থতাকাৰী আঁতৰ কৰা আৰু কৃষকৰ দ্বাৰা ভূমিৰ প্রত্যক্ষ মালিকানা নিশ্চিত কৰা।
- **ভাৰাধাৰী সংস্কাৰ ঃ** শোষণ প্রতিৰোধ কৰিবলৈ ভাৰাধাৰী কৃষকসকলৰ বাবে কার্যকালৰ নিৰাপত্তা প্রদান আৰু ভাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰা।

- **ভূমিৰ সীমা ঃ** ভূমিৰ মালিকানাৰ ওপৰত সর্বাধিক সীমা আৰোপ কৰা আৰু ভূমিহীন কৃষকসকলৰ মাজত অতিৰিক্ত ভূমি পুনৰ বিতৰণ কৰা।
- **ভূমি একত্রীকৰণ ঃ** কৃষি দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে ভূমিৰ বিভাজন হ্রাস কৰা।

ভূমি সংস্কাৰ হৈছে গ্রাম্য উন্নয়ন, অর্থনৈতিক বৈষম্য দূৰ কৰা, কৃষি উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰা আৰু সামাজিক ন্যায় নিশ্চিত কৰাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতি। ভূমি সংস্কাৰৰ ফলপ্রসূ ৰূপায়ণেই বহনক্ষম গ্রাম্য বিকাশ আৰু ৰাষ্ট্রীয় অর্থনৈতিক উন্নয়নত গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাব পাৰে।

মাইক্র ফাইনেন্স আৰু আত্ম-সহায়ক গোট (SHGs)

ক্ষুদ্র বিত্তীয় আৰু আত্মসহায়ক গোটসমূহ (SHG) গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে শক্তিশালী সঁজুলি হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে, বিশেষকৈ প্রান্তিককৰণৰ ক্ষেত্রত। সম্প্রদায়, বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি বৃদ্ধি, আৰু অর্থনৈতিক আত্মনির্ভৰশীলতা বৃদ্ধি কৰা। এই ব্যৱস্থাসমূহে পৰম্পৰাগত বেংকিং সুবিধাৰ অভাৱ থকা ব্যক্তিসকলক ঋণ, সঞ্চয় আৰু বীমাসহ ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ বিত্তীয় সেৱা প্রদান কৰি কাম কৰে।

ক্ষুদ্র বিত্তীয় প্রতিষ্ঠানসমূহে (MFI) গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলক ক্ষুদ্র ঋণ প্রদান কৰে, যাৰ ফলত তেওঁলোকে ক্ষুদ্র ব্যৱসায় আৰম্ভ বা সম্প্রসাৰণ কৰিব পাৰে। গ্রাম্য অঞ্চলত বিত্তীয় ব্যৱধান দূৰ কৰাত ই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে—

- গ্রাম্য উদ্যোগীসকলক, বিশেষকৈ মহিলাসকলক বন্ধকবিহীন ঋণ প্রদান কৰা।
- কৃষি, ক্ষুদ্র ব্যৱসায় আৰু হস্তশিল্পৰ দৰে উপার্জন সৃষ্টিকাৰী কার্যকলাপক উৎসাহিত কৰা।
- স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা আৰু মৌলিক সা-সুবিধাৰ সুবিধা উন্নত কৰি জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰা।
- আত্ম-নিযুক্তিৰ প্রসাৰ আৰু শোষণমূলক মহাজনৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা হ্রাস কৰা।

আত্মসহায়ক গোট, ১০-২০ জন ব্যক্তিৰ (বেছিভাগেই মহিলা) সৰু গোটবোৰে সামূহিক সঞ্চয় আৰু ঋণ গোট হিচাপে কাম কৰে। গ্রাম্য উন্নয়নত ইয়াৰ প্রভাৱৰ ভিতৰত আছে—

- **বিত্তীয় সবলীকৰণ ঃ** আত্মসহায়ক গোটৰ সদস্যসকলে তেওঁলোকৰ সঞ্চয় একত্রিত কৰে আৰু উপার্জন সৃষ্টিকাৰী কার্যকলাপৰ বাবে ক্ষুদ্র ঋণ লাভ কৰে।
- **সামাজিক মূলধন বিকাশ ঃ** এইবোৰে সামূহিক ভাৱনা, সামূহিক সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু নেতৃত্বৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে।
- **মহিলা সবলীকৰণ ঃ** আত্মসহায়ক গোটসমূহে ঘৰুৱা সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু অর্থনৈতিক কার্যকলাপত মহিলাৰ অংশগ্রহণ বৃদ্ধি কৰে।
- **দৰিদ্রতা নির্মূল ঃ** উদ্যোগশীলতা আৰু স্ব-নিযুক্তিৰ সুবিধা প্রদান কৰি আত্মসহায়ক গোটসমূহে গ্রাম্য দৰিদ্রতা হ্রাস কৰাত অৰিহণা যোগায়।

ক্ষুদ্র বিত্তীয় আৰু আত্মসহায়ক গোটসমূহে গ্রাম্য অঞ্চলত অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিৱর্তনৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ সঁজুলি হিচাপে কাম কৰে। চৰকাৰী নীতি, বিত্তীয় প্রতিষ্ঠান আৰু

বেচৰকাৰী সংগঠনসমূহৰ পৰা পর্যাপ্ত সমর্থনত তেওঁলোকে বহনক্ষম গ্রাম্য উন্নয়ন প্রাপ্ত কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আগবঢ়াব পাৰে।

ভাৰতত পাঁচ বছৰীয়া পৰিকল্পনা

স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা ভাৰতৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাসমূহে দেশৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিৱেশ গঢ়াত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। ১৯৫১ চনত আৰম্ভ কৰা এই পৰিকল্পনাসমূহৰ লক্ষ্য আছিল কৃষি, উদ্যোগ, আন্তঃগাঁথনি আৰু গ্রাম্য উন্নয়নৰ দৰে মূল খণ্ডসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি প্রণালীবদ্ধ আৰু কৌশলগত উন্নয়ন। অর্থনৈতিক পৰিকল্পনাৰ নীতিত নিহিত হৈ, তেওঁলোকে দৰিদ্রতা, নিবনুৱা আৰু আঞ্চলিক বৈষম্য দূৰ কৰাত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। বছৰ বছৰ ধৰি, পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাবোৰ উদীয়মান প্রত্যাহ্বানৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ বিকশিত হৈছিল, ৰাজ্য-নেতৃত্বাধীন বিকাশৰ আৰ্হিৰ পৰা বজাৰ-চালিত সংস্কাৰলৈ স্থানান্তৰিত হৈছিল। যদিও পৰিকল্পনা আয়োগক নীতি আয়োগৰ দ্বাৰা সলনি কৰি ২০১৭ চনত পৰিকল্পনা যুগ আনুষ্ঠানিকভাৱে সমাপ্ত হৈছিল, এই পৰিকল্পনাসমূহৰ উত্তৰাধিকাৰে ভাৰতৰ উন্নয়নমূলক নীতিসমূহক, বিশেষকৈ গ্রাম্য উন্নয়ন, নিযুক্তি সৃষ্টি আৰু সামগ্রিক বিকাশত প্রভাৱিত কৰি আহিছে।

ভাৰতৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাসমূহে গ্রাম্য নিযুক্তি আৰু দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণৰ ক্ষেত্রত দেশৰ দৃষ্টিভংগী গঢ়াত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। প্রতিটো পৰিকল্পনাই চৰকাৰে গ্রহণ কৰা পৰিৱর্তিত অগ্রাধিকাৰ আৰু কৌশলসমূহ প্রতিফলিত কৰেঃ

- প্রথম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৫১-৫৬) জলসিঞ্চন প্রকল্প আৰু ভূমি সংস্কাৰৰ জৰিয়তে কৃষি উৎপাদন আৰু গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া।
- দ্বিতীয় পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত (১৯৫৬-৬১) ঔদ্যোগিকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ উপৰিও সন্তুলিত বিকাশৰ বাবে গ্রাম্য উন্নয়ন কার্যসূচীসমূহৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰা হৈছিল।
- পঞ্চম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত (১৯৭৪-৭৯) সমন্বিত গ্রাম্য উন্নয়ন কার্যসূচী (আই.আৰ.ডি.পি)ৰ দৰে কার্যসূচীৰ প্রৱর্তনৰ সৈতে সংহত গ্রাম্য উন্নয়নৰ দিশত এক গুৰুত্বপূর্ণ পৰিৱর্তন চিহ্নিত কৰা হৈছিল।
- অষ্টম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৯২-৯৭)ৰ লক্ষ্য হৈছে নিযুক্তি সৃষ্টি কার্যসূচীৰ জৰিয়তে দৰিদ্রতা হ্রাস কৰা আৰু লগতে গ্রাম্য অঞ্চলত শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্য সেৱাৰ সুবিধা বৃদ্ধি কৰা।
- একাদশ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত (২০০৭-১২) অন্তর্ভুক্তিমূলক বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ লগতে নির্দিষ্ট লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰা হৈছে যাতে প্রান্তিক শ্রেণীসমূহৰ বাবে নিযুক্তিৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰিব পাৰি।

অবস্থাৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: নিম্নলিখিত কোনটো সমন্বিত গ্রাম্য উন্নয়ন কার্যসূচী (আই.আৰ.ডি.পি)ৰ মূল উদ্দেশ্য

আছিল ?

ক) খাদ্যশস্যৰ বিনামূলীয়া বিতৰণ

খ) গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক চৰকাৰী চাকৰি প্রদান কৰা

গ) গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ মাজত আত্ম-নিযুক্তিৰ প্রচাৰ কৰা

ঘ) গ্রাম্য অঞ্চলত ঘাইপথ নির্মাণ কৰা

প্রশ্ন ২: আই.আৰ.ডি.পি.-ৰ অধীনত ট্রাইছেমৰ মূল লক্ষ্য আছিল—

ক) মহিলাসকলক ঘৰুৱা কামৰ বাবে প্রশিক্ষণ

খ) কৃষকসকলক ঋণ প্রদান কৰা

গ) গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক আত্ম-নিযুক্তিৰ বাবে প্রশিক্ষণ দিয়া

ঘ) শিল্পীসকলক চৰকাৰী অনুদান প্রদান কৰা

প্রশ্ন ৩: আই.আৰ.ডি.পি.ৰ দৰে প্রাৰম্ভিক গ্রাম্য নিযুক্তি আঁচনিসমূহৰ সীমিত সফলতাৰ এটা প্রধান কাৰণ আছিল—

ক) অত্যধিক বিদেশী পুঁজি

খ) নগৰীয়া শ্রমিকৰ ওপৰত অত্যাধিক নির্ভৰশীলতা

গ) ৰূপায়ণ আৰু নিৰীক্ষণৰ অভাৱ

ঘ) ব্যক্তিগত কোম্পানীসমূহৰ উচ্চ অংশগ্রহণ

প্রশ্ন ৪: ভাৰতত ভূমি সংস্কাৰৰ লক্ষ্য আছিল মূলতঃ

ক) নগৰীয়া প্রব্রজনৰ প্রচাৰ কৰা

খ) ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ প্রচাৰ কৰা

গ) অতিৰিক্ত ভূমি ভূমিহীনসকলক বিতৰণ কৰা।

ঘ) কৃষিজাত সামগ্রীৰ ৰপ্তানি বৃদ্ধি কৰা

১২.৫ কর্মসংস্থাপন বৃদ্ধি আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ বাবে প্রাৰম্ভিক আঁচনি

১। ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিযুক্তি কার্যসূচী (NREP): ১৯৮০-৮৯

২। গ্রাম্য ভূমিহীন নিয়োগ নিশ্চয়তা কার্যসূচী (RLEGP): ১৯৮৩-৮৯

৩। জৱাহৰলাল ৰোজগাৰ যোজনা (JRY): ১৯৮৯-৯৯

৪। নিয়োগ নিশ্চয়তা আঁচনি (EAS): ১৯৯৩-৯৯

৫। জৱাহৰ গ্রাম সমৃদ্ধি যোজনা (JGSY): ১৯৯৯-২০০২

৬। সম্পূর্ণ গ্রামীণ ৰোজগাৰ যোজনা (SGRY): ছেপ্টেম্বৰ ২০০১-মার্চ ২০০৮

৭। কামৰ বাবে ৰাষ্ট্রীয় খাদ্য কার্যসূচী (NFFWP): ২০০৪ চনৰ ১৪ নৱেম্বৰত মুকলি কৰা হৈছিল

ওপৰোক্ত আঁচনিসমূহৰ বহুতো প্রত্যাহ্বান আছে। কিছুমান উল্লেখযোগ্য প্রত্যাহ্বান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

দুর্বল ৰূপায়ণ আৰু স্খলন ঃ দুর্নীতি, অব্যৱস্থাপনা, আৰু পুঁজিৰ অপব্যৱহাৰৰ ফলত অদক্ষতাৰ সৃষ্টি হৈছিল আৰু লক্ষ্য কৰা হিতাধিকাৰীসকলৰ ওচৰলৈ লাভালাভ যোৱাত বাধা পাইছিল।

দুর্বল নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন ঃ কার্যসূচীসমূহৰ ফলপ্রসূতা অনুসৰণ কৰিবলৈ কোনো শক্তিশালী ব্যৱস্থা নাছিল, যাৰ ফলত অদক্ষতা আৰু পুঁজিৰ অপব্যৱহাৰ হৈছিল।

অস্থায়ী নিয়োগ, কোনো বহনক্ষম প্রভাৱ নাই ঃ দক্ষতা বিকাশ বা দীর্ঘম্যাদী উপার্জন সৃষ্টিৰ সুযোগৰ সৈতে সংযোগ নকৰাকৈ হ্রস্বম্যাদী মজুৰি নিযুক্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল।

পর্যাপ্ত পুঁজিৰ অভাৱ ঃ বৃহৎ পৰিসৰত নিশ্চিত নিয়োগ প্রদান কৰিবলৈ আবণ্টিত বিত্তীয় সম্পদসমূহ পর্যাপ্ত নাছিল।

নিষ্ক্রিয় লক্ষ্য ঃ আঁচনিখনৰ লক্ষ্য আছিল গ্রাম্য কর্মহীনসকলক নিযুক্তি প্রদান কৰা, কিন্তু দুর্বল হিতাধিকাৰীৰ চিনাক্তকৰণৰ বাবে, বহুতো যোগ্য ব্যক্তি বাদ পৰিছিল, আনহাতে আন যিসকল যোগ্য নাছিল তেওঁলোকে লাভান্বিত হৈছিল।

অন্যান্য আঁচনিৰ সৈতে অতিৰিক্ত ঃ বহুতো গ্রাম্য নিযুক্তি আৰু আন্তঃগাঁথনি আঁচনি একেলগে চলি আছে, যাৰ ফলত গুৰুত্বপূর্ণ উন্নতি নোহোৱাকৈ প্রচেষ্টাৰ প্রতিলিপি হয়।

১২.৬ কর্মসংস্থাপন আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ বাবে শেহতীয়া আঁচনিসমূহ

শেহতীয়া বছৰবোৰত, ভাৰতে গ্রাম্য নিযুক্তিৰ উন্নতি আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ লক্ষ্যৰে বিভিন্ন কার্যসূচী ৰূপায়ণ কৰিছে—

১। মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিযুক্তি গেৰাণ্টি আইন (MGNREGA)
২। ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য জীৱিকা মিছন (NRLM)
৩। দীনদয়াল উপাধ্যায় গ্রামীণ কৌশল্যা যোজনা (DDUGKY)
৪। প্রধানমন্ত্রী আৱাস যোজনা-গ্রামীণ (PMAY-G)
৫। প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (PMGSY)
৬। ৰাষ্ট্রীয় সামাজিক সাহায্য কার্যসূচী (NSAP)

MGNREGA

২০০৫ চনত ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিযুক্তি গেৰাণ্টি আইন ঘোষণা কৰা হৈছিল যিটো মূলতঃ গ্রাম্য ভাৰতত বাস কৰা আটাইতকৈ দুর্বল লোকসকলৰ বাবে এক সামাজিক সুৰক্ষা আঁচনি। ই লিংগ, জাতি আৰু ধর্ম নির্বিশেষে দৰিদ্র লোকসকলৰ বাবে জীৱিকাৰ নিৰাপত্তা প্রদান কৰাৰ লগতে দীর্ঘস্থায়ী সম্পদ সৃষ্টি, উন্নত জল সুৰক্ষা, মাটি সংৰক্ষণ আৰু উচ্চ উৎপাদনশীলতা প্রদান কৰে। এই আঁচনিখনত অধিকাৰ ভিত্তিক আইন প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে সুবিধাবঞ্চিত, বিশেষকৈ মহিলা, এছচি আৰু এছটিৰ সবলীকৰণৰ অপৰিসীম সম্ভাৱনা আছে।

পূর্বে এই আঁচনিখন ত্বত্মড্রগুট্ট নামেৰে জনাজাত আছিল, আইনৰ এক সংশোধনী অনুসৰি, 'মহাত্মা গান্ধী' শব্দবোৰ ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিযুক্তি গেৰাণ্টি আইনৰ পূর্বে লগোৱা হৈছিল। শতাংশত

নগৰীয়া জনসংখ্যা থকা জিলাসমূহৰ বাহিৰে এই আইনখনে সমগ্র দেশক সামৰি লয়। MGNREGA হৈছে মজুৰী নিয়োগ কার্যসূচীৰ ইতিহাসত এনে ধৰণৰ প্রথমটো আঁচনি যি এক আইন হিচাপে কাম কৰে। মহাত্মা গান্ধী NREGA-ৰ ব্যৱস্থাসমূহ মানি চলাটো মহাত্মা গান্ধী NREGA-ৰ অধীনত এক অপৰাধ হিচাপে গণ্য কৰা হ'ব, যাৰ ফলত আইনখনৰ ২৫ নং ধাৰাৰ ব্যৱস্থাসমূহ আকর্ষিত হ'ব। মহাত্মা গান্ধী NREGA-য়ে এই আইনৰ কেইবাটাও ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে চাকৰি বিচৰা লোকসকলক কেইবাটাও আইনী অধিকাৰ প্রদান কৰে। যদিও এই আইনত বছৰত প্রতিটো গ্রাম্য পৰিয়ালে কমেও এশ দিন কাম কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে, ই হৈছে অধিকাৰ আৰু অধিকাৰৰ শক্তিশালী আইনী পৰিকাঠামো যি প্রতি বছৰে এশ দিনৰ কাম সম্ভৰ কৰি তুলিবলৈ একত্রিত হয়।

MGNREGA-ৰ মূল উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল ঃ

ক) আই. চাহিদা অনুসৰি অদক্ষ হাতেৰে কাম কৰাৰ ব্যৱস্থা

খ) এটা বছৰত প্রতিটো পৰিয়ালৰ বাবে ১০০ দিনলৈকে

গ) উৎপাদনশীল সম্পদ সৃষ্টি কৰক

ঘ) গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ জীৱিকা সম্পদৰ ভেটি শক্তিশালী কৰা

ঙ) সক্রিয় সামাজিক অন্তর্ভুক্তি।

চ) দুর্বলৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ক।

ছ) তৃণমূল পর্যায়ৰ গণতান্ত্রিক প্রতিষ্ঠান শক্তিশালী কৰা

মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিযুক্তি গেৰাণ্টি আইনৰ অধীনত শ্রমিকৰ অধিকাৰ

শ্রমিকসকলে লাভ কৰিব পৰা কিছুমান অধিকাৰ আছে।

ক) সকলো শ্রমিকই অধিসূচিত দৰমহাৰ হাৰ লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।

খ) পুৰুষ আৰু মহিলাক সমান দৰমহা দিব লাগে।

গ) দৰমহা এসপ্তাহৰ ভিতৰত বা সর্বাধিক পোন্ধৰ দিনৰ ভিতৰত পৰিশোধ কৰিব লাগে।

ঘ) দৰমহা আপোনাৰ বেংকঙ্গডাকঘৰৰ একাউণ্টত জমা কৰা হ ক্টব।

ঙ) যদি আপুনি কর্মস্থলীৰ পৰা ৫ কিলোমিটাৰতকৈ অধিক দূৰত্বত বাস কৰে, তেন্তে আপুনি ভ্রমণ আৰু জীৱিকা ভাতা (নূন্যতম মজুৰিৰ ১০%) লাভ কৰিব পাৰে।

চ) কর্মক্ষেত্রৰ ছায়াত, প্রতিটো কর্মক্ষেত্রত খোৱা পানী আৰু প্রাথমিক চিকিৎসা উপলব্ধ হ'ব লাগে।

ছ) যদি ছয়বছৰৰ তলৰ পাঁচতকৈ অধিক শিশু উপস্থিত থাকে, তেন্তে কর্মক্ষেত্রত শিশুৰ যত্নৰ সুবিধাও প্রদান কৰিব লাগে।

জ) আহত শ্রমিকসকলৰ বিনামূলীয়া চিকিৎসা

ঝ) যদি কোনো আঁচনিৰ অধীনত নিয়োজিত কোনো ব্যক্তিৰ মৃত্যু হয় বা তেওঁ স্থায়ীভাৱে অক্ষম হয়, তেন্তে মৃতক বা অক্ষমতাৰ আইনী উত্তৰাধিকাৰীসকলে ক্ষতিপূৰণ হিচাপে

২৫,০০০ টকা লাভ কৰিব।

MGNREGA-য়ে গ্রাম্য পৰিয়ালসমূহক, বিশেষকৈ দুর্বল কৃষি ঋতুৰ সময়ত, মজুৰি নিযুক্তি প্রদান কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। পথ নির্মাণৰ পৰা আৰম্ভ কৰি পানী সংৰক্ষণ আৰু অৰণ্যকৰণলৈকে এম জি এন আৰ ই জি এ প্রকল্পসমূহ চিনাক্ত আৰু ৰূপায়ণত স্থানীয় স্ব-চৰকাৰে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। গ্রামোন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ এক প্রতিবেদন অনুসৰি, MGNREGA-ৰ ফলত অসমত গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনিৰ ক্ষেত্রত উল্লেখযোগ্য উন্নতি দেখা গৈছে।

অৱশ্যে আঁচনিখনে প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়, যেনে দৰমহা পৰিশোধত পলম, প্রকল্পসমূহৰ অপর্যাপ্ত মানদণ্ড নিয়ন্ত্রণ, আৰু ভূমিৰ ম্যাদ সম্পর্কীয় সমস্যা, যি কেতিয়াবা ত্তণ্ডত্ত্বত্মড্রণ্ডট্ট-ৰ ফলপ্রসূ ৰূপায়ণত বাধা দিয়ে।

DAY-NRLM

দীনদয়াল অন্ত্যোদয় যোজনা-ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য জীৱিকা মিছন (DAY-NRLM) হৈছে দৰিদ্র লোকসকল, বিশেষকৈ মহিলাসকলৰ বাবে শক্তিশালী প্রতিষ্ঠান গঢ়ি তোলাৰ জৰিয়তে দৰিদ্রতা হ্রাসৰ প্রচাৰৰ বাবে আৰু এই প্রতিষ্ঠানসমূহক বিভিন্ন বিত্তীয় সেৱা আৰু জীৱিকা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম কৰাৰ বাবে গ্রামোন্নয়ন মন্ত্রালয় (MoRD)ৰ মুখ্য কার্যসূচী।

ডি.এ.ৱাই.-এন.আৰ.এল.এম.-এ এক চাহিদা-চালিত দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰে, যাৰ ফলত ৰাজ্যসমূহে তেওঁলোকৰ নিজৰ ৰাজ্য-নির্দিষ্ট দৰিদ্রতা হ্রাসৰ কার্য্য পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰিবলৈ সক্ষম হয়। ৰাজ্যিক গ্রাম্য জীৱিকা অভিযান বা অংশীদাৰ প্রতিষ্ঠান বা বেচৰকাৰী সংগঠনৰ জৰিয়তে ডি.এ.ৱাই-এন.আৰ.এল.এম.-ৰ সকলো উপাদান ৰূপায়ণ কৰা ব্লক আৰু জিলাসমূহ।

এন.আৰ.এল.এম.-ৰ লক্ষ্য হৈছে দৰিদ্র পৰিয়ালক লাভজনক আত্ম-নিযুক্তি আৰু দক্ষ মজুৰি নিযুক্তিৰ সুযোগ প্রদান কৰি দৰিদ্রতা হ্রাস কৰা, যাৰ ফলত দৰিদ্র লোকসকলক আত্মসহায়ক গোটত সংগঠিত কৰি শক্তিশালী তৃণমূল গঢ়ি তোলাৰ জৰিয়তে বহনক্ষম ভিত্তিত তেওঁলোকৰ জীৱিকাৰ ক্ষেত্রত প্রশংসনীয় উন্নতি সাধন কৰা হয়।

ডে-এন.আৰ.এল.এম.-এ চাৰিটা মূল উপাদানত বিনিয়োগৰ জৰিয়তে ইয়াৰ উদ্দেশ্য প্রাপ্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। চাৰিটা উপাদান হ'ল—

ক) **সামাজিক একত্রীকৰণ ঃ** গ্রাম্য দৰিদ্র মহিলাসকলৰ স্ব-পৰিচালিত আৰু আর্থিকভাৱে বহনক্ষম সামূহিক প্রতিষ্ঠানসমূহক শক্তিশালী কৰা।

খ) **বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি ঃ** বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি হৈছে বিত্তীয় সেৱাসমূহৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰাৰ প্রক্রিয়া আৰু দুর্বল শ্রেণী আৰু নিম্ন আয় গোটৰ দৰে দুর্বল গোটৰ বাবে প্রয়োজনীয় সময়ত আৰু পর্যাপ্ত ঋণ সুলভ মূল্যত প্রদান কৰা।

গ) **বহনক্ষম জীৱিকা ঃ** প্রতিজন আত্মসহায়ক গোটৰ সদস্যই ব্যক্তিগতভাৱে বা গোট অনুসৰি উপার্জন সৃষ্টিকাৰী কার্যকলাপত জড়িত হ ক্তৰ লাগে। কম সময়ৰ বাবে জীৱিকা বহনক্ষম

হোৱা উচিত।

ঘ) **সামাজিক অন্তর্ভুক্তি ঃ** সামাজিক বিকাশ আৰু সমন্বয়ৰ জৰিয়তে অধিকাৰৰ প্ৰৱেশাধিকাৰ।

দীনদয়াল উপাধ্যায়া গ্রামীণ কৌশাল্য যোজনা ডিডিইউ-জিকেৰাই)

দীনদয়াল উপাধ্যায় গ্রামীণ কৌশল্যা যোজনা (ডিডিইউ-জিকেৰাই) হৈছে ভাৰত চৰকাৰৰ গ্রামোন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ এক মুখ্য কার্যসূচী, যাৰ লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক দক্ষতা প্রশিক্ষণ প্রদান কৰি তেওঁলোকৰ নিয়োগযোগ্যতা বৃদ্ধি কৰা। ই ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য জীৱিকা মিছন (এন.আৰ.এল.এম)ৰ অংশ আৰু গ্রাম্য অঞ্চলৰ দৰিদ্র পৰিয়ালৰ যুৱক-যুৱতীসকলৰ বাবে মজুৰি নিযুক্তিৰ সুযোগ বৃদ্ধিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

ডিডিইউ-জিকেৰাই প্রকল্পসমূহ ব্যক্তিগত সংস্থা বা নাগৰিক সমাজ সংগঠনৰ অংশীদাৰিত্বত ৰূপায়ণ কৰা হয় যাক প্রকল্প ৰূপায়ণকাৰী সংস্থা বুলি জনা যায়। কিছুমান কাৰিকৰী মাপকাঠিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি চৰকাৰে বাছনি কৰা এনে প্রকল্প ৰূপায়ণকাৰী সংস্থাসমূহে দক্ষতা প্রশিক্ষণ প্রদান কৰে। পাঠ্যক্রমৰ ম্যাদ আৰু পাঠ্যক্রম আদি ৰাষ্ট্রীয় দক্ষতা বিকাশ নিগমৰ ছেক্টৰ স্কিল কাউন্সিল (এছএছচি)ৰ দ্বাৰা নির্ধাৰণ কৰা হয়।

ডিডিইউ-জিকেৰাইয়ে গ্রাম্য অঞ্চলৰ নিবনুৱা যুৱক-যুৱতীসকলক সুযোগ প্রদান কৰে নিয়োগযোগ্য দক্ষতা থকা দৰিদ্র পৰিয়ালবোৰে তেওঁলোকক মাহিলী মজুৰিৰ সৈতে নিযুক্তি সুৰক্ষিত কৰিবলৈ সক্ষম কৰে। ডিডিইউ-জিকেৰাই গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলক সহায় কৰাৰ বাবে ইয়াৰ আদেশ অনুসৰণ কৰে।

প্রশিক্ষার্থীসকল দৰিদ্র গ্রাম্য পৰিয়ালৰ এল প্রশিক্ষকে বিনামূলীয়াকৈ দক্ষতা আৰু নিযুক্তি সেৱা লাভ কৰিব পাৰে এল প্রশিক্ষকে প্রশিক্ষণৰ সময়ত পৰিবহণঙ্গথকা আৰু খাদ্যৰ বাবে বিত্তীয় সহায় প্রদান কৰা হয় এল প্রশিক্ষকে নিযুক্তিৰ পিছত সমর্থন, পৰামর্শৰ সুবিধা আৰু ট্রেকিং লাভ কৰে এল প্রশিক্ষকে বিভিন্ন বাণিজ্য লাভ কৰিব পাৰে যাৰ বাবে আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ প্রয়োজন নাইশ্র দীনদয়াল উপাধ্যায় গ্রামীণ কৌশল্যা যোজনা (ডিডিইউ-জিকেৰাই) গ্রাম্য উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ অধীনত এক গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ, দৰিদ্র পৰিয়ালৰ গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক বিনামূলীয়া দক্ষতা প্রশিক্ষণ প্রদান কৰি দৰিদ্রতা হ্রাস আৰু নিযুক্তি সৃষ্টিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। বিভিন্ন সংস্থাৰ সৈতে অংশীদাৰিত্বৰ জৰিয়তে ৰূপায়ণ কৰা, ই যুৱক-যুৱতীসকলক নিয়োগযোগ্য দক্ষতাৰে সজ্জিত কৰে, প্রশিক্ষণৰ সময়ত তেওঁলোকক বিত্তীয় সহায়ৰে সহায় কৰে আৰু চাকৰি নিযুক্তি আৰু নিযুক্তিৰ পিছত সমর্থনৰ সুবিধা প্রদান কৰে। নিয়োগযোগ্যতা বৃদ্ধি আৰু মজুৰি নিযুক্তিৰ প্রচাৰৰ জৰিয়তে, ডিডিইউ-জিকেৰাইয়ে গ্রাম্য পৰিয়ালসমূহৰ জীৱিকা উন্নত কৰাত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

প্রধান মন্ত্রী আৱাস যোজনা (জি)

দেশত ৰাজহুৱা গৃহ নির্মাণ কার্যসূচী স্বাধীনতাৰ লগে লগে শৰণার্থীসকলৰ পুনর্বাসনৰ

সৈতে আৰম্ভ হৈছিল আৰু তেতিয়াৰ পৰা ই দৰিদ্রতা নির্মূলৰ সঁজুলি হিচাপে চৰকাৰৰ এক মুখ্য কেন্দ্রবিন্দু হৈ আহিছে। গ্রাম্য গৃহ নির্মাণ কার্যসূচী, এক স্বতন্ত্র কার্যসূচী হিচাপে, ১৯৯৬ চনৰ জানুৱাৰী মাহত ইন্দিৰা আৱাস যোজনা (আইএৱাই)ৰ সৈতে আৰম্ভ হৈছিল। যদিও আই.এ.ৱাই. (IAY)এ গ্রাম্য অঞ্চলৰ গৃহ নির্মাণৰ প্রয়োজনীয়তাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখিছিল, তথাপিও ২০১৪ চনত ভাৰতৰ কম্পট্রলাৰ এণ্ড অডিটাৰ জেনেৰেল (চি.এ.জি.)-ৰ দ্বাৰা সমৰ্তী মূল্যায়ন আৰু প্রদর্শন অডিটৰ সময়ত কিছুমান ব্যৱধান চিনাক্ত কৰা হৈছিল। আবাসনৰ অভাৱৰ মূল্যায়ন নকৰা, হিতাধিকাৰী বাছনিৰ ক্ষেত্রত স্বচ্ছতাৰ অভাৱ, ঘৰৰ নিম্ন মানদণ্ড আৰু কাৰিকৰী নিৰীক্ষণৰ অভাৱ, একত্রীকৰণৰ অভাৱ, হিতাধিকাৰীসকলে লাভ নকৰা ঋণ আৰু নিৰীক্ষণৰ বাবে দুর্বল ব্যৱস্থাৰ দৰে এই ব্যৱধানবোৰে কার্যসূচীৰ প্রভাৱ আৰু ফলাফল সীমিত কৰি তুলিছিল। চৰকাৰে ২০২৪ চনৰ ভিতৰত 'সকলোৰে বাবে গৃহ' প্রদান কৰিবলৈ প্রতিশ্রুতিবদ্ধ। চৰকাৰৰ প্রতিশ্রুতি পূৰণ কৰিবলৈ আৰু গ্রাম্য আৱাসৰ ব্যৱধান দূৰ কৰিবলৈ, প্রধানমন্ত্রী আৱাস যোজনা-গ্রামীণ (পিএমএৱাই-জি) ৰ এপ্রিল ২০১৬-ত কার্যকৰী কৰা হৈছিল।

পিএমএৱাই-জি-ৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল হিতাধিকাৰীসকলৰ নিৰপেক্ষ আৰু স্বচ্ছ বাছনি। যিসকলৰ সঁচাকৈয়ে ইয়াৰ প্রয়োজন আছে তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ সহায় নিশ্চিত কৰিবলৈ, ২০১১ চনৰ সামাজিক অর্থনৈতিক আৰু জাতি লোকপিয়ল (এছইচিচি)ৰ পৰা আৱাসগৃহৰ অভাৱৰ তথ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হিতাধিকাৰীসকলক বাছনি কৰা হয় আৰু এই তালিকাখন গ্রাম সভাৰ দ্বাৰা পৰীক্ষা কৰা হয়।

উদ্দেশ্য ঃ

কাঁচা (অস্থায়ী) ঘৰত বাস কৰা বা গৃহহীন সকলো গ্রাম্য পৰিয়ালক পাকা (স্থায়ী) ঘৰ প্রদান কৰা।

- লাভকাৰীয়ে অন্যান্য আঁচনিৰ সুবিধা লাভ কৰে যেনে এল। গৃহ নির্মাণৰ সুবিধাধাৰীসকলে অদক্ষ শ্রমিকৰ বাবে এমজিএনআৰইজি এ-ৰ অধীনত ৯০-৯৫ দিনৰ দৰমহা নিযুক্তি লাভ কৰিব পাৰে। এই সহায় তেওঁলোকক নিজৰ ঘৰ নির্মাণৰ সময়ত উপার্জন কৰাত সহায় কৰিবলৈ প্রদান কৰা হয়, সেয়েহে তেওঁলোকে নির্মাণৰ সময়ছোৱাত কামৰ বাবে নির্মাণ স্থান এৰিব নালাগে।
- এই আঁচনিৰ অধীনত প্রতিজন পিএমএৱাই-জি লাভার্থীক এটা বিনামূলীয়া এলপিজি সংযোগ প্রদান কৰা হয়, যি পৰিষ্কাৰ বন্ধন ইন্ধনৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰে।
- প্রতিজন লাভকাৰীয়ে শৌচাগাৰ নির্মাণ, গ্রাম্য অঞ্চলত পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা আৰু উন্নত অনাময় ব্যৱস্থাৰ প্রচাৰৰ বাবে ১২,০০০ টকাৰ বিত্তীয় সাহায্য লাভ কৰে।

প্রধান মন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (পিএমজিএছৱাই)

গ্রাম্য পথ সংযোগ যিকোনো অঞ্চলৰ আর্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ

উপাদান কিয়নো ই অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক সেৱাৰ উপলব্ধতা বৃদ্ধি কৰে আৰু ইয়াৰ ফলত কৃষি আয় আৰু নিযুক্তিৰ সুযোগ বৃদ্ধি কৰে আৰু বহনক্ষম দৰিদ্রতা হ্রাস নিশ্চিত কৰাৰ এক মূল উপাদান।

চৰকাৰে ২০০০ চনৰ ২৫ ডিচেম্বৰত প্রধানমন্ত্রী গ্রাম চড়ক যোজনা আৰম্ভ কৰিছিল যাতে যোগ্য সংযোগহীন বসতিসমূহলৈ সকলো বতৰৰ সুবিধা প্রদান কৰিব পাৰি। প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (পিএমজিএছৱাই) হৈছে ১০০% কেন্দ্রীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰ আঁচনি।

পিএমজিএছৱাইৰ প্রাথমিক উদ্দেশ্য হৈছে সমতল অঞ্চলত ৫০০ আৰু তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা গ্রাম্য অঞ্চলৰ যোগ্য সংযোগহীন বাসস্থানসমূহলৈ সর্ব-বতৰীয়া পথ (প্রয়োজনীয় কালভার্ট আৰু ক্রছ-ড্রেনেজ গাঁথনিৰ সৈতে, যি গোটেই বছৰজুৰি চলি থাকে)ৰ জৰিয়তে সংযোগ প্রদান কৰা।

ইয়াত জিলা গ্রাম্য পথ পৰিকল্পনা আৰু মূল নেটৱর্ক প্রস্তুত কৰি সংযোগৰ বাবে প্রয়োজনীয় পথ চিনাক্ত কৰা আৰু গ্রাম্য বজাৰ, শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্য সুবিধাৰ দৰে গুৰুত্বপূর্ণ সুবিধাসমূহৰ সৈতে সংযোগক অগ্রাধিকাৰ দিয়াৰ সৈতে বিকেন্দ্রীকৃত আৰু প্রমাণ-আধাৰিত পৰিকল্পনা অন্তর্ভুক্ত থাকে। নির্মাণ কৰা পথসমূহ পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহেও পৰিচালনা কৰিব লাগিব।

পিএমজিএছৱাইয়ে সকলো বতৰৰ সংযোগ প্রদান কৰে, সামগ্রী আৰু বাহনৰ সহজ চলাচলৰ সুবিধা প্রদান কৰে আৰু জীৱিকাৰ নতুন সুযোগৰ সৈতে গ্রাম্য আয় বৃদ্ধি কৰে। পিএমজিএছৱাইৰ একাধিক পর্যায় আছে, যাৰ ভিতৰত আছে পিএমজিএসৱাই-III আৰু পিএমজিএসৱাই-IV, য'ত পিছৰটোৱে সমভূমিত ৫০০+, উত্তৰ-পূৱ আৰু পাহাৰীয়া ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলত ২৫০+, আৰু এলডব্লিউ (LWE) ই প্রভাৱিত জিলাত ১০০+ জনসংখ্যাৰ সৈতে যোগ্য সংযোগহীন বাসস্থানসমূহক সংযোগ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

ৰাষ্ট্রীয় সামাজিক সহায় আঁচনি (এন.এছ.এ.পি.)

১৯৯৫ চনত ভাৰত চৰকাৰৰ এম.অ আৰ.ডি. (MoRD)ৰ কেন্দ্রীয় পৃষ্ঠপোষকতা আঁচনি হিচাপে ৰাষ্ট্রীয় সামাজিক সাহায্য কার্যসূচী আৰম্ভ কৰা হৈছিল। ই ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৪১নং অনুচ্ছেদৰ নির্দেশাত্মক নীতিসমূহৰ পূৰণৰ দিশত এক গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপক প্রতিনিধিত্ব কৰে। ৪১নং অনুচ্ছেদে ৰাজ্যখনক ইয়াৰ নাগৰিকসকলক কর্মহীনতা, বৃদ্ধ বয়স, ৰোগ, অক্ষমতা আদিৰ ক্ষেত্রত ইয়াৰ অর্থনৈতিক ক্ষমতা আৰু বিকাশৰ সীমাৰ ভিতৰত ৰাজহুৱা সহায় প্রদান কৰিবলৈ নির্দেশ দিয়ে।

বর্তমান এন.এছ.এ.পি.-ত পাঁচটা আঁচনি আছে

ক) ইন্দিৰা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় বৃদ্ধ বয়সৰ পেন্সন আঁচনি (IGNOAPS)

খ) ইন্দিৰা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় বিধৱা পেন্সন আঁচনি (২০০৯ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল)

গ) ইন্দিৰা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় অক্ষমতা পেন্সন আঁচনি (২০০৯ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল)

ঘ) ৰাষ্ট্রীয় পৰিয়াল লাভ আঁচনি (এনএফবিএছ) আৰু

ঙ) অন্নপূর্ণা (২০০০ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল)

ভাৰতত গ্রাম্য দৰিদ্রতা আৰু কর্মহীনতাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ এক বহুমাত্রিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রয়োজন যি অর্থনৈতিক সবলীকৰণ, সামাজিক অন্তর্ভুক্তি আৰু আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নক একত্রিত কৰে। কেইবা দশক ধৰি, ভাৰত চৰকাৰে ভূমি সংস্কাৰ আৰু আত্ম-নিযুক্তি আঁচনিৰ পৰা আৰম্ভ কৰি দক্ষতা বিকাশ আৰু সামাজিক সুৰক্ষা কার্যসূচীলৈকে বিভিন্ন কৌশল ৰূপায়ণ কৰিছে। এম.জি.এন.আৰ.ই.জি.এ., ডি.এ.ৰাই.-এন.আৰ.এল.এম., ডি.ডি.ইউ.-জি.কে.ৰাই., আৰু পি.এম.এ.ৰাই.-জি.ৰ দৰে উদ্যোগসমূহে বহুনক্ষম আৰু সামগ্রিক গ্রাম্য উন্নয়নৰ দিশত এক পৰিৱর্তন প্রদর্শন কৰে, যি কেৱল আয় সৃষ্টিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ উপৰিও গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ জীৱনৰ মানদণ্ড বৃদ্ধিৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠান আৰু আত্মসহায়ক গোটৰ দৰে সম্প্রদায়ভিত্তিক আর্হিৰ অংশগ্রহণে উন্নয়নৰ প্রচেষ্টাসমূহ অংশগ্রহণমূলক আৰু স্থানীয়ভাৱে আধাৰিত হোৱাটো নিশ্চিত কৰে। ৰূপায়ণত কিছুমান প্রত্যাহ্বানৰ স্বত্বেও, এই কার্যসূচীসমূহে সামূহিকভাৱে নিযুক্তি সৃষ্টি, বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি আৰু মৌলিক সেৱাসমূহৰ প্রৱেশাধিকাৰৰ জৰিয়তে দৰিদ্রতাৰ চক্র ভংগ কৰাৰ এক ব্যাপক প্রচেষ্টাক প্রতিফলিত কৰে। ধাৰাবাহিক নীতি উদ্ভাৱন, ফলপ্রসূ নিৰীক্ষণ আৰু আঁচনিসমূহৰ একত্রীকৰণ স্থিতিস্থাপক গ্রাম্য সম্প্রদায় গঢ়ি তোলা আৰু দীর্ঘম্যাদী দৰিদ্রতা হ্রাসৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গুৰুত্বপূর্ণ হ'ব।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

সঁচা বা মিছা উল্লেখ কৰক

প্রশ্ন ৫ঃ এম.জি.এন.আৰ.ই.জি.এ.-য়ে প্রতি বছৰে প্রতিখন গ্রাম্য পৰিয়ালৰ বাবে ২০০ দিনৰ দৰমহা নিযুক্তিৰ নিশ্চয়তা প্রদান কৰে। .....

.....

প্রশ্ন ৭: পিএমএৱাই-জি-ৰ লক্ষ্য হৈছে নগৰীয়া বস্তি বাসিন্দাসকলক অস্থায়ী আশ্রয় প্রদান কৰা।

.....

প্রশ্ন ৮: ডিডিইউ-জিকেৰাই আঁচনিখনে দৰিদ্র পৰিয়ালৰ গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলৰ বাবে বিনামূলীয়া দক্ষতা প্রশিক্ষণ আৰু চাকৰি নিযুক্তি প্রদান কৰে। ... .

প্রশ্ন ৯ঃ দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণত গ্রামোন্নয়ন বিভাগে কোনো ভূমিকা পালন নকৰে। ...

.....

✓ ১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলো

- গ্রাম্য দৰিদ্রতাৰ অর্থ হৈছে গাওঁৰ লোকসকলৰ খাদ্য, আৱাস আৰু কাপোৰৰ দৰে মৌলিক প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ পর্যাপ্ত ধন নাই।
- গ্রাম্য অঞ্চলত ব্যাপক দৰিদ্রতাৰ আঁৰৰ মুখ্য কাৰণ হৈছে বেকাৰত্ব আৰু কম দৰমহা দিয়া চাকৰি।
- কর্মসংস্থাপনৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰাটো গ্রাম্য দৰিদ্রতা হ্রাস কৰাৰ অন্যতম ফলপ্রসূ উপায়। স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা ভাৰত চৰকাৰে গ্রাম্য জীৱিকাৰ উন্নতিৰ বাবে বিভিন্ন আঁচনি আৰম্ভ কৰিছে।
- ভূমিহীনসকলক ভূমি প্রদান কৰিবলৈ আৰু মালিকানাৰ ক্ষেত্রত অসমতা হ্রাস কৰিবলৈ ভূমি সংস্কাৰ প্রৱর্তন কৰা হৈছিল।
- আই. আৰ. ডি. পি. আৰু ট্রাইছেমৰ দৰে পূর্বৰ কার্যসূচীসমূহৰ লক্ষ্য আছিল গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ মাজত স্ব-নিযুক্তি আৰু দক্ষতা প্রশিক্ষণৰ প্রসাৰ।
- এম. জি. এন. আৰ. ই. জি. এ. আঁচনিখনে কামৰ দাবী কৰা প্রতিখন গ্রাম্য পৰিয়ালক ১০০ দিনৰ মজুৰি নিযুক্তিৰ নিশ্চয়তা প্রদান কৰে।
- ডি. এ. ৱাই. -এন. আৰ. এল. এম. আঁচনিখনে বিশেষকৈ গ্রাম্য মহিলাসকলৰ সবলীকৰণৰ বাবে আত্মসহায়ক গোট গঠন আৰু সমর্থনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- ডিডিইউ-জিকেৱাইয়ে বিনামূলীয়া দক্ষতা প্রশিক্ষণ প্রদান কৰে আৰু গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক বিভিন্ন খণ্ডত মজুৰি নিযুক্তি বিচাৰি উলিওৱাত সহায় কৰে।
- পিএমএৱাই-জি-ৰ লক্ষ্য হৈছে দৰিদ্র অৱস্থাত বাস কৰা গ্রাম্য পৰিয়ালক মৌলিক সুবিধাৰ সৈতে স্থায়ী ঘৰ প্রদান কৰা।
- কিছুমান প্রত্যাহ্বান সত্বেও, এই কার্যসূচীসমূহে গ্রাম্য ভাৰতত বহনক্ষম উন্নয়নৰ প্রসাৰ আৰু দৰিদ্রতা হ্রাস কৰাত সহায় কৰে।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

1) AMC_2024-25-English.pdf
2) https://nrlm.gov.in
3) https://nsap.nic.in/
4) https://pwdroads.assam.gov.in
5) Ministry of Rural Development. (n.d.). DDUGKY guidelines (English). Government of India. https://rural.gov.in/sites/default/files/DDUGKY_Guidelines_English_1.pdf

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ) গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ মাজত স্ব-নিযুক্তিৰ প্রচাৰ

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ) গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক আত্ম-নিযুক্তিৰ বাবে প্রশিক্ষণ দিয়া।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ) কার্য্যকৰীকৰণ আৰু নিৰীক্ষণৰ অভাৱ

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ) উদ্বৃত্ত ভূমি ভূমিহীনলৈ বিতৰণ কৰা।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মিছা

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মিছা

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য

৯নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মিছা

১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ আই.আৰ.ডি.পি.ৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ ডি.ডি.ইউ.জিকেৰাইৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখক।

ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা গ্রাম্য দৰিদ্রতা আৰু নিবনুৱা সমস্যা সমাধানৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে গ্রহণ কৰা প্রধান পদক্ষেপসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিযুক্তি গেৰাণ্টি আইন (এম জি এন আৰ ই জি)ৰ উদ্দেশ্য আৰু মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰা। গ্রাম্য উন্নয়নত ই কেনেদৰে অৰিহণা যোগাইছে?

প্রশ্ন ৩ঃ গ্রাম্য মহিলাসকলৰ সবলীকৰণ আৰু দৰিদ্রতা হ্রাসৰ ক্ষেত্রত আত্মসহায়ক গোট (এছ.এইচ.জি) আৰু মাইক্র'ফাইনেন্সৰ ভূমিকাৰ মূল্যায়ন কৰা।

প্রশ্ন ৪ঃ আই.আৰ.ডি.পি. আৰু জে.আৰ.ৰাই.-ৰ দৰে পূর্বৰ নিযুক্তি সৃষ্টি কার্যসূচীসমূহৰ সৈতে ডে-এন.আৰ.এল.এম. আৰু ডি.ডি.ইউ-জিকে.ৰাই.-ৰ দৰে শেহতীয়া কার্যসূচীসমূহৰ তুলনা আৰু তুলনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ঃ ভাৰতত গ্রাম্য নিযুক্তি আঁচনিসমূহ ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত মূল প্রত্যাহ্বানসমূহ কি কি? এই প্রত্যাহ্বানসমূহ অতিক্রম কৰাৰ বাবে ব্যৱস্থাৰ পৰামর্শ দিয়ক।

প্রশ্ন ৬ঃ গ্রাম্য নিযুক্তি আৰু দৰিদ্রতা নির্মূল কার্যসূচী ৰূপায়ণত পঞ্চায়তী ৰাজ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ ভূমিকা পৰীক্ষা কৰা।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ১৩ ঃ গ্রাম্য মৌলিক সেৱা আৰু গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনি

অধ্যায়ৰ গঠন

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ গ্রাম্য মৌলিক সেৱাসমূহ
১৩.৩.১ বাসগৃহ
১৩.৩.২ খোৱা পানী
১৩.৩.৩ গ্রাম্য সেৱা হিচাপে অনাময় ব্যৱস্থা
১৩.৩.৪ গ্রাম্য বিদ্যুতীকৰণ
১৩.৪ গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনি
১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৬ অধিক জানিবলৈ
১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্নসমূহ

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গ্রাম্য মৌলিক সেৱা আৰু আন্তঃগাঁথনিৰ গুৰুত্ব জানিব পাৰিব
- ভাৰতৰ গ্রাম্য জনসাধাৰণক মৌলিক সেৱা আৰু আন্তঃগাঁথনিগত সুবিধা প্রদানৰ দিশত নির্দেশিত বিভিন্ন চৰকাৰী কার্যসূচী বুজিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

'ভাৰত কলিকতা আৰু বোম্বাই নহয়; ভাৰত ইয়াৰ সাত লাখ গাঁৱত বাস কৰে' ঃ এইটো ভাৰতীয় জাতিৰ পিতা মহাত্মা গান্ধীৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত উক্তিৰ ভিতৰত এটা, যিয়ে ভাৰতৰ আত্মা ইয়াৰ গাঁওসমূহত বাস কৰে বুলি গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ভাৰত মূলতঃ এখন গ্রাম্য কৃষিভিত্তিক দেশ য'ত ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ দুই তৃতীয়াংশ আৰু ইয়াৰ ৭০ শতাংশ কর্মশক্তি গাঁৱত বাস কৰে আৰু সক্রিয়ভাৱে কৃষিভিত্তিক কার্যকলাপৰ সৈতে জড়িত হৈ আছে। গ্রাম্য অর্থনীতিয়ে দেশৰ ৰাষ্ট্রীয় আয়ৰ ৪৬ শতাংশ গঠন কৰে। নগৰীকৰণ বৃদ্ধি হোৱা স্বত্বেও ২০৫০ চনৰ ভিতৰত ভাৰতৰ জনসংখ্যাৰ আধাতকৈও অধিক লোক গ্রাম্য হ'ব বুলি অনুমান কৰা হৈছে। সেয়েহে, ভাৰতৰ বিকাশৰ কাহিনী ইয়াৰ গ্রাম্য খণ্ডৰ বিকাশ আৰু সংশ্লিষ্ট গ্রাম্য অর্থনীতিৰ ওপৰত যথেষ্ট নির্ভৰ কৰে।

গ্রাম্য উন্নয়নৰ বিষয়টো বহুমুখী। এইটো এনে এক প্রক্রিয়া য'ত গ্রাম্য ভাৰতীয়সকলৰ

জীৱনৰ মানদণ্ড আৰু আর্থিক কল্যাণ বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰে কর্মভিত্তিক সংস্কাৰৰ লগতে গ্রাম্য জনসাধাৰণক আৱাসৰ সুবিধা, অনাময় ব্যৱস্থা, বিদ্যুতীকৰণ, পথ নির্মাণ, স্বাস্থ্য সেৱা আৰু শৈক্ষিক সেৱা আদিৰ দৰে পর্য্যাপ্ত মৌলিক আন্তঃগাঁথনি আৰু মানৰ সেৱা প্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।

মহাত্মা গান্ধীয়ে গ্রামীন স্বৰাজৰ ধাৰণাটোৰ জৰিয়তে নতুন ভাৰত গঢ়ি তোলাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ লগতে প্রতিখন ভাৰতীয় গাঁওক ক্ষুদ্র কুটিৰ উদ্যোগৰ উন্নয়নক প্রসাৰিত কৰি, বহনক্ষম কৃষি পদ্ধতি গ্রহণ কৰি, গ্রাম্য জনগোষ্ঠীসমূহক সম্প্রদায় উন্নয়ন কার্যসূচীত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰিবলৈ সৱলীকৰণ আৰু মানৰ জীৱনৰ মর্যাদা নিশ্চিত কৰিবলৈ মৌলিক সেৱা প্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। স্বাধীন ভাৰত চৰকাৰেও ১৯৫২ চনৰ পৰা কিছুমান সম্প্রদায় উন্নয়ন কার্যসূচী গ্রহণৰ জৰিয়তে গ্রাম্য অঞ্চলৰ পুনর্গঠন আৰু দৰিদ্রতা, অর্থনৈতিক বৈষম্য, মৌলিক আন্তঃগাঁথনিগত সুবিধাৰ অনুপস্থিতি আদি কিছুমান গুৰুতৰ আর্থ-সামাজিক সমস্যা সমাধান কৰাত যথেষ্ট গুৰুত্ব দিছে।

ভাৰতত গ্রাম্য উন্নয়নৰ প্রয়োজনীয়তা তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহৰ পৰা বুজিব পাৰিঃ

১। সংস্কৃতি, সমাজ, অর্থনীতি, প্রযুক্তি আৰু স্বাস্থ্যৰ ক্ষেত্রত গ্রাম্য অঞ্চলক সামগ্রিকভাৱে বিকশিত কৰা।

২। গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড বিকশিত কৰা।

৩। গ্রাম্য যুৱক-যুৱতী, শিশু আৰু মহিলাৰ বিকাশ সাধন কৰা।

৪। মনোবিজ্ঞান, দক্ষতা, জ্ঞান, মনোভাৱ আৰু অন্যান্য সামর্থ্যৰ ক্ষেত্রত গ্রাম্য অঞ্চলৰ মানৱ সম্পদৰ বিকাশ আৰু সবলীকৰণ।

৫। গ্রাম্য অঞ্চলৰ আন্তঃগাঁথনিৰ সুবিধা বিকশিত কৰা।

৬। গ্রাম্য জনসাধাৰণক খোৱাপানী, শিক্ষা, পৰিবহণ, বিদ্যুৎ আৰু যোগাযোগৰ ক্ষেত্রত নূন্যতম সুবিধা প্রদান কৰা।

৭। পঞ্চায়ত, সমবায়, ডাক, বেংকিং আদিৰ দৰে গ্রাম্য প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশ সাধন কৰা

৮। গ্রাম্য অঞ্চলৰ শিল্পীসকল, কৃষক আৰু কৃষিৰ অদক্ষ শ্রমিক, ক্ষুদ্র আৰু বৃহৎ গ্রাম্য উদ্যোগীসকলক তেওঁলোকৰ অর্থনীতি উন্নত কৰিবলৈ আর্থিক সহায় প্রদান কৰা।

৯। হস্তশিল্প, ক্ষুদ্র উদ্যোগ, গ্রাম্য উদ্যোগ, গ্রাম্য শিল্প, কুটিৰ উদ্যোগ আৰু গ্রাম্য খণ্ডত অন্যান্য সম্পর্কিত অর্থনৈতিক কার্যকলাপৰ বিকাশৰ জৰিয়তে গ্রাম্য উদ্যোগসমূহৰ বিকাশ সাধন কৰা।

১০। কৃষি, পশুপালন আৰু অন্যান্য কৃষি সম্পর্কীয় ক্ষেত্রৰ বিকাশ সাধন কৰা।

১১। খেতি নোহোৱা ভূমি পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ, জলসিঞ্চনৰ সুবিধা প্রদান কৰা আৰু কৃষকসকলক উন্নত বীজ, সাৰ, শস্য খেতিৰ প্রথাৰ পেকেজ আৰু মাটি সংৰক্ষণ পদ্ধতি গ্রহণ কৰিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰা।

১২. গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ বাবে মনোৰঞ্জন আৰু বিনোদনমূলক সুবিধা বিকশিত কৰা।

১৩. গ্রাম্য অঞ্চলৰ নেতৃত্বৰ মানদণ্ড বিকশিত কৰা।

১৪. গ্রাম্য বিপণন সুবিধা উন্নত কৰা।

১৩.৩ গ্রাম্য মৌলিক সেৱাসমূহ

গ্রাম্য মৌলিক সেৱাৰ উন্নতি হৈছে গ্রাম্য উন্নয়ন বৃদ্ধিৰ এক প্রাথমিক গুৰুত্ব কাৰণ এই সেৱাসমূহ অবিহনে মৌলিক মানৱ অধিকাৰ উলংঘনৰ বাবে সহজ হৈ থাকে। কেন্দ্রীয় চৰকাৰে প্রদান কৰা কিছুমান মৌলিক গ্রাম্য সেৱাৰ ভিতৰত আছে আৱাস, খোৱাপানী, অনাময় ব্যৱস্থা আৰু বিদ্যুতায়ন। এতিয়া আমি প্রতিটো সেৱা পৃথক পৃথকভাৱে চাও আহক:

১৩.৩.১ আৱাসগৃহ

আৱাসগৃহ হৈছে এক মৌলিক মানৱ অধিকাৰ আৰু প্রয়োজনীয়তা। সেয়েহে এখন দেশৰ উন্নয়নৰ বাবে আৱাস বা আৱাসৰ সুবিধাৰ ব্যৱস্থা অতি গুৰুত্বপূর্ণ। গ্রাম্য সম্প্রদায়ৰ স্বাস্থ্য, কল্যাণ আৰু অর্থনৈতিক সমৃদ্ধিৰ বাবে পর্যাপ্ত আৰু সুলভ আৱাসগৃহ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। মৌলিক আশ্রয় প্রদানৰ উপৰিও গৃহ নির্মাণৰ সুবিধাৰ ব্যৱস্থাই সামাজিক আচৰণক প্রভাৱিত কৰে আৰু সামগ্রিক জীৱনৰ মানদণ্ডত অৱিহণা যোগায়। সেয়েহে, ভাৰত চৰকাৰৰ লক্ষ্য আছিল গ্রাম্য দৰিদ্র আৰু বঞ্চিতসকলৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দি প্রতিটো পৰিয়ালৰ বাবে বাসস্থানৰ ব্যৱস্থা কৰা। এই ক্ষেত্রত গ্রাম্য গৃহ নির্মাণ কার্যসূচী যেনে ইন্দিৰা আৱাস যোজনা (আই.এ.ৱাই.) সমগ্র আৱাস যোজনা, প্রধানমন্ত্রী গ্রামোদয় যোজনা (পি.এম.জি.ৱাই.) আদিৰ প্রৱর্তন কৰাটোৱেই আছিল মুখ্য পদক্ষেপ। আহক আমি এই কার্যসূচীসমূহৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰো—

ক) **ইন্দিৰা আৱাস যোজনা (আইএৱাই) ঃ** ১৯৮৫ চনত জৱাহৰ ৰোজগাৰ যোজনাৰ অংশ হিচাপে এই কার্যসূচী আৰম্ভ কৰা হৈছিল যদিও পিছত ১৯৯৬ চনত গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলৰ বাবে এক স্বতন্ত্র গৃহ নির্মাণ কার্যসূচী হিচাপে প্রৱর্তন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলৰ গ্রাম্য পৰিয়ালসমূহৰ এছচি/এছটি (অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, বন্ধকী শ্রমিক, প্রতিৰক্ষা কর্মীৰ পৰৱর্তী আত্মীয়ৰ বিধৱা, প্রাক্তন সেনা জোৱান আৰু অর্ধসামৰিক বাহিনীৰ অৱসৰপ্রাপ্ত সদস্য আৰু আন গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলক নতুন আৱাসগৃহ নির্মাণৰ বাবে অনুদান প্রদান কৰি সহায় কৰা আৰু বর্তমানৰ অসেৱাযোগ্য কেঁচা ঘৰৰ উন্নয়ন কৰা। ইয়াৰ উদ্দেশ্যসমূহৰ ভিতৰত আছে গ্রাম্য ভাৰতত আৱাসৰ অভাৱ দূৰ কৰা আৰু গ্রাম্য দৰিদ্র লোকসকলক তেওঁলোকৰ স্বতন্ত্র আৰু স্থায়ী বাসস্থান লাভ কৰাত সহায় কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা। এই কার্যসূচী কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ মাজত ৭৫:২৫ পুঁজিৰ অংশীদাৰী হিচাপে ৰূপায়ণ কৰা হয়। ২০১৬ চনত এই আঁচনিখনৰ নাম সলনি কৰি প্রধানমন্ত্রী আৱাস যোজনা ৰখা হয়।

এই আঁচনিৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা সুবিধাসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১. গ্রাম্য অঞ্চলত দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলত বাস কৰা পৰিয়ালসমূহক ঘৰ নির্মাণৰ বাবে বিত্তীয় সাহায্য।

২. এই আঁচনিখনে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণী যেনে অনুসূচীত জাতিঙ্গজনজাতি আৰু মুক্ত বন্ধনক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে।

৩. আঁচনিখনৰ অধীনত হিতাধিকাৰীসকলক ঋণৰ সুবিধাও প্রদান কৰা হৈছিল।

খ) **সমগ্র আৱাস যোজনা ঃ** এই কার্যসূচী ১৯৯৯ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে মানুহৰ জীৱনৰ মানদণ্ড উন্নত কৰা আৰু গ্রাম্য অঞ্চলত সামগ্রিক বাসস্থান প্রদান কৰা। এই যোজনাৰ জৰিয়তে জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণৰ জৰিয়তে প্রযুক্তিৰ হস্তান্তৰ, মানৱ সম্পদ উন্নয়ন আৰু বাসস্থান উন্নয়নৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰি বর্তমানৰ গ্রাম্য গৃহ নির্মাণ, অনাময় ব্যৱস্থা আৰু পানী যোগান আঁচনিসমূহৰ সমন্বয় সাধন কৰাৰ চেষ্টা কৰা হৈছে।

গ) **প্রধানমন্ত্রী গ্রামোদয় যোজনা ঃ** গ্রামীণ আৱাস ঃ ২০১৬ চনত বহনক্ষম উন্নয়ন বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰে সমাজ কল্যাণ আঁচনিৰ অংশ হিচাপে এই কার্যসূচী আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এই কার্যসূচীৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে গ্রাম্য অঞ্চলৰ সকলোৰে বাবে বিশেষকৈ পকা ঘৰৰ বাবে উপযুক্ত আৱাস বা আশ্রয় প্রদান কৰা। এই কার্যসূচীৰ লক্ষ্য হৈছে দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলত বাস কৰা গ্রাম্য দৰিদ্র আৰু গৃহহীনসকলৰ বাবে ঘৰৰ অভাৱ হ্রাস কৰা। আৰু ঘৰ নির্মাণৰ লক্ষ্য হৈছে স্থানীয় সামগ্রী, স্থানীয় ডিজাইন আৰু প্রশিক্ষিত ৰাজমিস্ত্রীক জড়িত কৰি কৰা।

১৩.৩.২ খোৱা পানী

মানুহৰ মৌলিক প্রয়োজনীয়তাসমূহৰ ভিতৰত এটা হ'ল সকলোৰে বাবে বিশুদ্ধ আৰু খোৱা পানীৰ উপলব্ধতা। আৰু চৰকাৰে গ্রাম্য অঞ্চলত পানীৰ অভাৱ বা খোৱা পানীৰ উপলব্ধতা হ্রাস কৰাৰ বাবে এই সন্দর্ভত বহুতো আঁচনি হাতত লৈছে যেনে—

ক) **ত্বৰান্বিত গ্রাম্য পানী যোগান কার্যসূচী (এ.আৰ.ডব্লিউ.এছ.পি) ঃ** ১৯৭২-৭৩ চনত ভাৰত চৰকাৰে ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলসমূহক খোৱাপানী যোগানৰ পৰিসৰৰ গতি ত্বৰান্বিত কৰাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক প্রৱর্তন কৰিছিল। গ্রাম্য পানী যোগান খণ্ডত বৈজ্ঞানিক আৰু কাৰিকৰী ইনপুটৰ সর্বাধিক প্রৱাহ নিশ্চিত কৰিবলৈ কার্য্যকলাপ উন্নত কৰিবলৈ, চলি থকা কার্যসূচীসমূহৰ ব্যয় কার্যকৰীতা আৰু নিৰাপদ খোৱাপানীৰ পর্যাপ্ত যোগান নিশ্চিত কৰিবলৈ, সমগ্র কার্যসূচীটোক এক মিছন দৃষ্টিভংগী দিয়া হৈছিল। খোৱা পানী আৰু আনুষংগিক পানী ব্যৱস্থাপনাৰ প্রযুক্তি মিছন ১৯৮৬ চনত আৰম্ভ কৰা হৈছিল। ইয়াক ৰাষ্ট্রীয় খোৱাপানী অভিযান (এনডিডব্লিউএম) বুলিও কোৱা হৈছিল।

খ) **ৰাজীৱ গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় খোৱাপানী অভিযান (আৰ জি এন ডি এম) ঃ** ই হৈছে সম্পূর্ণৰূপে কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পুঁজিৰে চলোৱা এক কার্যসূচী যাৰ লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য অঞ্চলত খোৱাপানীৰ উপলব্ধতাৰ ক্ষেত্রত স্থায়িত্ব অনা। এই কার্যসূচীত গ্রাম্য অঞ্চলত খোৱাপানীৰ প্রয়োজনীয়তাৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণত সক্রিয় সম্প্রদায়ৰ অংশগ্রহণৰ পৰিকল্পনা কৰা হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও ভূগর্ভস্থ পানীৰ সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰা আৰু বহনক্ষম পানী ব্যৱস্থাপনা নীতি গ্রহণৰ লগতে সম্ভাব্য পুনৰ ভর্তি অঞ্চল চিনাক্ত কৰাৰ পদক্ষেপ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।

গ) **জল জীৱন অভিযান ঃ** গ্রাম্য অঞ্চলত ২০২৪ চনত চনৰ ভিতৰত প্রতিটো ঘৰলৈ খোৱা পানী যোগান ধৰাৰ লক্ষ্যৰে ২০১৯ চনৰ ১৫ আগষ্টত এই অভিযান আৰম্ভ কৰা হৈছিল। ই হৈছে খোৱা পানীৰ বহনক্ষম ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত সম্প্রদায়ৰ অংশগ্রহণক উৎসাহিত কৰা আৰু বহনক্ষমতা বৃদ্ধিৰ বাবে ইয়াৰ সংৰক্ষণৰ উপায়সমূহ গ্রহণ কৰাৰ লক্ষ্যৰে লোৱা এক পদ্ধতি। ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে নির্ভৰযোগ্য খোৱাপানীৰ উৎস বৃদ্ধিৰ লগতে প্রতিখন গ্রাম্য ঘৰলৈ নলৰ পানীৰ সংযোগ প্রদান কৰা। এই অভিযানৰ মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

- প্রতিটো পৰিয়াললৈ কাৰঞ্জয্যকৰী ঘৰুৱা টেপ সংযোগ (এফ.এইচ.টি.চি) প্রদান কৰা।
- গুণগত মানৰ প্রভাৱিত অঞ্চল, খৰাং-প্রৱণ গাঁও আৰু মৰুভূমি অঞ্চল, সংসদ আদর্শ গ্রাম যোজনা (এছ.এ.জি.ৰাই) গাঁও আদিত এফ.এইচ.টি.চি.-ৰ ব্যৱস্থাক অগ্রাধিকাৰ দিয়া।
- বিদ্যালয়, অঙ্গনৱাড়ী কেন্দ্র, জিপি ভৱন, স্বাস্থ্য কেন্দ্র, সুস্থতা কেন্দ্র আৰু সামূহিক ভৱনসমূহত এফএইচটিচি প্রদান কৰা।
- টেপ সংযোগৰ কার্য্যকলাপ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ।
- নগদ ধন, প্রকাৰ আৰুঙ্গবা শ্রম, আৰু স্বেচ্ছাসেৱী শ্রম (শ্রমদান)ৰ অৱদানৰ জৰিয়তে স্থানীয় সম্প্রদায়ৰ মাজত স্বেচ্ছাসেৱী মালিকানাৰ প্রচাৰ আৰু নিশ্চিত কৰা।
- খণ্ডটোত মানৱ সম্পদৰ সবলীকৰণ আৰু বিকাশ কৰা যেনে নির্মাণ, প্লাম্বিং বৈদ্যুতিক, পানীৰ মানদণ্ড ব্যৱস্থাপনা, পানী শোধন, জলগ্রহণ, সুৰক্ষা, অ'এণ্ডএম আদিৰ চুটি আৰু দীর্ঘম্যাদী যত্ন লোৱা
- সুৰক্ষিত খোৱা পানীৰ বিভিন্ন দিশ আৰু গুৰুত্বৰ ওপৰত সজাগতা অনা আৰু অংশীদাৰসকলক এনে ধৰণে জড়িত কৰা যি দর্শকৰ ব্যৱসায় কৰি তোলে

১৩.৩.৩ গ্রাম্য সেৱা হিচাপে অনাময় ব্যৱস্থা

পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ অর্থ হৈছে জনসাধাৰণৰ স্বাস্থ্যৰ সৈতে সম্পর্কিত পৰিস্থিতি, বিশেষকৈ বিশুদ্ধ খোৱা পানীৰ ব্যৱস্থা আৰু কঠিন আৰু তৰল উভয় আৱর্জনা সামগ্রীৰ পর্যাপ্ত নিষ্পত্তি। অনাময় ব্যৱস্থাৰ বিষয়টোত পানীজনিত ৰোগ নিয়ন্ত্রণ আৰু ঘৰুৱা আৰু ব্যক্তিগত পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা বজাই ৰখাও অন্তর্ভুক্ত। গ্রাম্য ভাৰতত অনাময় ব্যৱস্থা দীর্ঘদিন ধৰি এক

গুৰুত্বপূর্ণ জনস্বাস্থ্য আৰু উন্নয়নৰ প্রত্যাহ্বান হৈ আহিছে কিয়নো বহু গ্রাম্য সম্প্রদায়ে এতিয়াও মুকলি শৌচ কৰে, যি বহু বছৰ পুৰণি পৰম্পৰা বা পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা সম্পর্কে ভুল ধাৰণাৰ দ্বাৰা চালিত। ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক শৌচাগাৰৰ অভাৱ আৰু সামূহিক আৰু ব্যক্তিগত পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা বজাই ৰখাত অনাময় ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে সজাগতাৰ অভাৱৰ লগতে গ্রাম্য অঞ্চলত পর্যাপ্ত আৱর্জনা নিষ্কাশন ব্যৱস্থাৰ অভাৱ আছে। এই প্রত্যাহ্বানসমূহ হ্রাস কৰিবলৈ ভাৰত চৰকাৰে এই ক্ষেত্রত কিছুমান প্রয়োজনীয় পদক্ষেপ গ্রহণ কৰিছে যেনে—

ক) **কেন্দ্রীয় গ্রাম্য অনাময় কার্যসূচী ঃ** ১৯৮৬ চনত কেন্দ্রীয় চৰকাৰে গ্রহণ কৰা এইটো প্রথমটো গ্রাম্য অনাময় কার্যসূচী আছিল যিটো মুখ্যতঃ অনাময় সুবিধা নির্মাণৰ বাবে গ্রাম্য অঞ্চলৰ লোকসকলক ৰাজসাহায্য প্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি যোগান চালিত আছিল। অৱশ্যে, ১৯৯৬-৯৭ চনত চৰকাৰে কৰা এক অধ্যয়নে দেখুৱাইছিল যে কেৱল নির্মাণৰ বাবে ৰাজসাহায্য প্রদান কৰাতকৈ সামগ্রিকভাৱে অনাময়ৰ বিষয়ে সজাগতা বৃদ্ধি কৰাটো অধিক গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। এই বুজা-বুজিটোৱে কার্যসূচীটোত প্রথম পৰিৱর্তন চিহ্নিত কৰিছিল আৰু ইয়াৰ পুনর্গঠনলৈ লৈ গৈছিল।

খ) **সম্পূর্ণ অনাময় অভিযান (টিএছচি) ঃ** ১৯৯৯ চনত কেন্দ্রীয় গ্রাম্য অনাময় কার্যসূচী পুনৰ গঠন কৰা হৈছিল আৰু ইয়াক সম্পূর্ণ অনাময় অভিযান বুলি নামকৰণ কৰা হৈছিল। সম্পূর্ণ অনাময় অভিযান ব্যৱহাৰিক পৰিৱর্তনৰ প্রচাৰ কৰি আৰু ঘৰুৱা শৌচাগাৰ নির্মাণক উৎসাহিত কৰি গ্রাম্য অঞ্চলত অনাময় ব্যৱস্থা উন্নত কৰাৰ লক্ষ্যৰে ভাৰতৰ এক সম্প্রদায়-নেতৃত্বাধীন, জনসাধাৰণ-কেন্দ্রিক কার্যসূচী। ই মুকলি শৌচ নির্মূল, মানুহৰ মলমূত্রৰ সুৰক্ষিত নিষ্পত্তি, আৰু উন্নত পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা অনুশীলনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। টিএছচিয়ে তথ্য, শিক্ষা আৰু যোগাযোগ (আইইচি)ক সম্প্রদায়সমূহক অনুপ্রাণিত কৰাৰ মূল কৌশল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে আৰু ব্যক্তিগত ঘৰুৱা শৌচাগাৰ, বিদ্যালয়ৰ শৌচাগাৰ, অঙ্গনৱাৰী শৌচাগাৰ আৰু সামূহিক অনাময় কমপ্লেক্সৰ বাবে বিত্তীয় সহায় প্রদান কৰে। এই অভিযানৰ উদ্দেশ্য হৈছে অনাময় ব্যৱস্থাক সম্পূর্ণৰূপে জনসাধাৰণ কেন্দ্রিক ধাৰণা আৰু দৃষ্টিভংগী হিচাপে গঢ়ি তোলা য'ত জনসাধাৰণে গ্রাম্য স্বাস্থ্য আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ প্রচাৰ আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে অনাময় ব্যৱস্থাক বহনক্ষম কৰি তোলাৰ প্রয়োজনীয়তা বুজি পায়। ইয়াত দায়িত্ব হৈছে গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ বাবে স্বাস্থ্যকৰ শৌচাগাৰ স্থাপনৰ ব্যয়বহুল পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া যিটো স্থানীয়ভাৱে ইয়াক গ্রাম্য ব্যৱহাৰকাৰী অনুকূল কৰি তুলিবলৈ ডিজাইন কৰা হৈছে।

গ) **স্বচ্ছ ভাৰত অভিযান ঃ** স্বচ্ছ ভাৰত অভিযান বা স্বচ্ছ ভাৰত মিছন হৈছে মহাত্মা গান্ধীৰ স্বচ্ছ ভাৰতৰ দৃষ্টিভংগীক এক কার্য্যকৰী বাস্তৱলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিবলৈ ২০১৪ চনৰ ২ অক্টোবৰত কেন্দ্রীয় চৰকাৰে আৰম্ভ কৰা এক জনপ্রিয় সমসাময়িক অনাময় অভিযান। এই অভিযানটো ভাৰতত সার্বজনীন অনাময় পৰিসীমা প্রাপ্ত কৰা, পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা উন্নত কৰা আৰু মুকলি শৌচ নির্মূল কৰাৰ দিশত প্রচেষ্টা ত্বৰান্বিত কৰাৰ বাবে এতিয়ালৈকে

চলোৱা আটাইতকৈ ডাঙৰ অভিযানসমূহৰ ভিতৰত এটা। এই অভিযানত ব্যক্তিগত ঘৰুৱা শৌচাগাৰ নির্মাণ, সামূহিক আৰু ৰাজহুৱা শৌচাগাৰ নির্মাণ, কঠিন আৰু তৰল আৱর্জনা ব্যৱস্থাপনা আদিৰ দৰে উপাদানসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই অভিযানৰ লক্ষ্য হৈছে কঠিন আৱর্জনাৰ বৈজ্ঞানিক ব্যৱস্থাপনা, মুকলি শৌচ নির্মূল কৰা আৰু সম্পূর্ণ গ্রাম্য পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা নিশ্চিত কৰিবলৈ কঠিন আৰু তৰল আৱর্জনা ব্যৱস্থাপনাৰ নিষ্পত্তি। তদুপৰি, এই অভিযানে গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰিবলৈ আৰু গ্রাম্য অঞ্চলত অস্বাস্থ্যকৰ অনাময় ব্যৱস্থা আৰু আৱর্জনা নিষ্কাশন সুবিধাৰ ফলত ৰোগ বিয়পোৱাৰ সম্ভাৱনা হ্রাস কৰিবলৈ বিচাৰিছে। ইয়াৰ মূলমন্ত্র "Swacchata he Sewa" অর্থাৎ পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা হৈছে সেৱা এই অভিযানে চেলিব্রিটি আৰু ছ ক্টচিয়েল মিডিয়াৰ জৰিয়তে সাধাৰণ জনসাধাৰণক মুকলি শৌচৰ ফলত হোৱা মানৱ মর্যাদা উলংঘন, কঠিন আৰু তৰল আৱর্জনাৰ অনুপযুক্ত নিষ্পত্তিৰ ফলত হোৱা ৰোগ বৃদ্ধিৰ লগতে নাগৰিকসকলক স্বাস্থঞ্জযকৰ জীৱন-যাপনৰ বিকল্পসমূহ গ্রহণ কৰিবলৈ সক্ষম কৰাৰ বিষয়ে সংবেদনশীল কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি আছে।

এই অভিযানটো আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কার্যসূচীসমূহৰ ভিতৰত এটা যেন লাগে কিয়নো ই পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা অভিযানৰ বিভিন্ন স্তৰত অংশগ্রহণ কৰিবলৈ আৰু এই অভিযানক এক গণ আন্দোলনলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিবলৈ বৃহৎ সংখ্যক লোকক একত্রিত কৰিছে। আৰম্ভ হোৱাৰ পিছৰে পৰা ২০২১ চনৰ জুলাই মাহলৈকে গ্রাম্য অঞ্চলত অভিলেখ সংখ্যক ১০৭১.৫ লাখ শৌচালয় নির্মাণ কৰা হৈছে, যাৰ ফলত ঘৰুৱা পর্যায়ত শৌচালয়ৰ উপলব্ধতাৰ ক্ষেত্রত ৬১.২৪% বৃদ্ধি পাইছে। পূর্বনির্ধাৰিত সময়ছোৱাত মুঠ ৭১১ খন জিলাক শৌচমুক্ত ঘোষণা কৰা হৈছে আৰু ৬ লাখৰো অধিক গাঁও মুকলি শৌচমুক্ত গোটৰ তালিকাত অন্তর্ভুক্ত হৈছে।

১৩.৩.৪ গ্রাম্য বিদ্যুতীকৰণ

গ্রাম্য বিদ্যুতায়নক গ্রাম্য অর্থনীতিৰ মেৰুদণ্ড বুলি গণ্য কৰা হয়। ভাৰতৰ বিদ্যুৎ উৎপাদন ক্ষমতা বিশ্বৰ পঞ্চম সর্ববৃহৎ। ভাৰত হৈছে বিদ্যুতৰ ষষ্ঠ সর্ববৃহৎ উপভোক্তা আৰু বিশ্ব শক্তিৰ ৩.৪ শতাংশৰ অৱদানকাৰী। ভাৰতৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে বিদ্যুতায়ন আৰু বিদ্যুৎ সেৱাৰ সম্প্রসাৰণ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। দেশৰ বিশেষকৈ গ্রাম্য অঞ্চলসমূহৰ শক্তিৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে প্রথম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অধীনত ১৯৫১ চনৰ পৰাই গ্রাম্য বিদ্যুতায়নক এক উন্নয়ন লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হৈছিল। গ্রাম্য বিদ্যুতায়ন হৈছে গ্রাম্য আৰু দূৰৱর্তী অঞ্চললৈ বৈদ্যুতিক শক্তি অনাৰ প্রক্রিয়া। বিদ্যুৎ কেৱল পোহৰৰ ঘৰুৱা উদ্দেশ্যৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা নহয়, কিন্তু ই বহুতো কৃষি কার্য্যকলাপৰ যান্ত্রিকীকৰণৰ অনুমতি দিয়ে, যেনে শস্য চপোৱা, গাখীৰ খীৰোৱা আৰু সঞ্চয়ৰ বাবে শস্য উত্তোলন কৰা। শ্রমিকৰ অভাৱৰ সন্মুখীন হোৱা অঞ্চলসমূহত, ই হ্রাস হোৱা খৰচত অধিক উৎপাদনশীলতাৰ অনুমতি দিয়ে। বিদ্যুতৰ চাহিদা পূৰণ কৰিবলৈ কেন্দ্রীয় চৰকাৰে সময়ে সময়ে গ্রাম্য অঞ্চলসমূহৰ বাবে কেইবাটাও বিদ্যুতায়ন

কার্যসূচী আৰম্ভ কৰিছে যেনে—

ক) **ৰাজীৱ গান্ধী গ্রামীণ বিদ্যুতিকৰণ যোজনা (আৰজিজিভিৰাই) ঃ**

আৰজিজিভিৰাই ভাৰত চৰকাৰে ২০০৫ চনৰ এপ্রিলত গ্রাম্য অঞ্চলত নির্ভৰযোগ্য বিদ্যুৎ যোগানৰ প্রসাৰৰ বাবে পর্যাপ্ত বৈদ্যুতিক আন্তঃগাঁথনি সৃষ্টিৰ লগতে সকলো গ্রাম্য পৰিয়ালক বিদ্যুৎ প্রদানৰ বাবে এক ব্যাপক আঁচনি হিচাপে আৰম্ভ কৰিছিল। এই আঁচনিখনৰ ভিতৰত আছিল বিদ্যুতায়িত নোহোৱা সকলো গাঁওৰ বিদ্যুতায়ন আৰু বিপিএল পৰিয়ালৰ বাবে বিনামূলীয়া সংযোগ। আঁচনিখনে মুঠ প্রকল্প ব্যয়ৰ ৯০ শতাংশ ৰাজসাহায্য প্রদান কৰিছিল আৰু বাকী ১০ শতাংশ প্রকল্প ব্যয় গ্রাম্য বিদ্যুতায়ন নিগম (আৰইচি)ৰ দ্বাৰা ঋণ হিচাপে প্রদান কৰা হৈছিল। এই আঁচনিৰ জৰিয়তে কেন্দ্রীয় চৰকাৰে কেৱল গ্রাম্য ভাৰতৰ শক্তিৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাই নহয়, বিদ্যুৎৰ ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ বাবে শিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু নিযুক্তিৰ সুযোগৰ ওপৰতো ইতিবাচক প্রভাৱ পেলাব বিচাৰিছিল। আঁচনিখনৰ মুখ্য সাফল্য আছিল যে ১ লাখ গাঁও আৰু ১.৭৫ কোটি বিপিএল পৰিয়ালৰ লক্ষ্যৰ বিপৰীতে, চৰকাৰে ১.০৪ লাখ গাঁৱলৈ বিদ্যুৎ প্রদান কৰিছে আৰু ১.৯৫ কোটি বিপিএল পৰিয়ালক বিনামূলীয়া সংযোগ প্রদান কৰিছে।

খ) **দীনদয়াল উপাধ্যায় গ্রাম জ্যোতি যোজনা ঃ**

ভাৰত চৰকাৰৰ শক্তি মন্ত্রালয়ে ২০১৫ চনত চনত আৰম্ভ কৰা আৰু ভাৰতত অখণ্ড মানৱতাবাদ আৰু গ্রাম্য উন্নয়নৰ প্রতিষ্ঠিত প্রবক্তা পণ্ডিত দীনদয়াল উপাধ্যায়ৰ নামেৰে নামকৰণ কৰা এই আঁচনিখন ভাৰত চৰকাৰৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ যাৰ লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য বিদ্যুৎ আন্তঃগাঁথনি শক্তিশালী কৰা আৰু সার্বজনীন বিদ্যুতায়ন প্রাপ্ত কৰা। ইয়াৰ মুখ্য কেন্দ্রীয় অঞ্চলসমূহ পৃথক হৈ আছে। দুয়োটাতে যোগান উন্নত কৰিবলৈ কৃষি আৰু অনা-কৃষি লোডৰ বাবে ফিডাৰ, নির্ভৰযোগ্য বিদ্যুৎ যোগান নিশ্চিত কৰিবলৈ উপ-সংবহন আৰু বিতৰণ নেটৱর্ক বৃদ্ধি কৰা, বিদ্যুতায়িত নোহোৱা গাঁও আৰু পৰিয়ালৰ বিদ্যুতায়ন আৰু ইনপুট পইণ্ট, ফিডাৰ আৰু বিতৰণ ট্রান্সফর্মাৰকে ধৰি সকলো স্তৰত মিটাৰ স্থাপন কৰা যাতে দায়বদ্ধতা উন্নত হয় আৰু বিদ্যুৎৰ লোকচান হ্রাস হয়। এই আঁচনিখনে ৰাজীৱ গান্ধী গ্রামীণ বিদ্যুতিকৰণ যোজনা সলনি কৰিছিল আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে ২০২৪ চনলৈকে ভাৰতে ২.৮ কোটি গ্রাম্য পৰিয়াললৈ সক্ষম হৈছিল আৰু গ্রাম্য ভাৰতত কৃষি উৎপাদন আৰু সামাজিক সুৰক্ষা উন্নত কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

গ) **প্রধানমন্ত্রী সহজ বিজলী হৰ ঘৰ যোজনা (সৌভাগ্য) ঃ**

প্রধানমন্ত্রী সহজ বিজলী হৰ ঘৰ যোজনা অধিক জনপ্রিয়ভাৱে সৌভাগ্য যোজনা নামেৰে জনাজাত ২০১৭ চনত ভাৰতৰ প্রতিটো ঘৰ, বিশেষকৈ গ্রাম্য আৰু দূৰৱর্তী অঞ্চলৰ বিদ্যুতৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰাৰ উদ্দেশ্যৰে আৰম্ভ কৰা হৈছিল। যদিও আৰজিজিভিৰাই আৰু ডিডিইউজিজেৰাইৰ দৰে পূর্বৰ আঁচনিসমূহে গাঁওসমূহৰ বিদ্যুতায়ন আৰু আন্তঃগাঁথনি নির্মাণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল, সৌভাগ্যই ব্যক্তিগত পৰিয়ালক লক্ষ্য কৰি চূড়ান্ত পদক্ষেপ লৈছিল, যাৰ ভিতৰত লজিষ্টিক, বিত্তীয় বা ভৌগোলিক প্রত্যাহ্বানৰ বাবে বাদ পৰা পৰিয়ালবোৰো

আছিল। আঁচনিখনৰ সুবিধাসমূহ হ'ল— গ্রাম্য অঞ্চলত জীৱনৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিবলৈ ২৪×৭ বিদ্যুতৰ উপলব্ধতা, কেৰাচিন লেম্পৰ ব্যৱহাৰ হ্রাস কৰা আৰু উন্নত আর্থ-সামাজিক আৰু অন্যান্য গ্রাম্য কার্যকলাপৰ প্রচাৰ কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ গ্রাম্য উন্নয়ন বুলিলে কি বুজা?

.....

প্রশ্ন ২ ঃ দুটা গ্রাম্য মৌলিক সেৱা লিখা

.....

১৩.৪ গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনি

আন্তঃগাঁথনি এখন ৰাষ্ট্রৰ উন্নয়নৰ এক অত্যাৱশ্যকীয় স্তম্ভ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ই মানৱ জীৱিকা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে সংযোগ বৃদ্ধিৰ বাবেও এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। গ্রাম্য অর্থনীতি আৰু উন্নয়ন বৃদ্ধিৰ বাবে পথ, দূৰসংযোগ নেটৱর্ক আৰু বজাৰ নির্মাণ কিছুমান প্রয়োজনীয় আন্তঃগাঁথনিমূলক প্রয়োজনীয়তা। এবাৰ চাওঁ আহক।

ক) **গ্রাম্য পথ ঃ**

গ্রাম্য পথ নির্মাণৰ ফলত গ্রাম্য অঞ্চলসমূহত বহুমুখী সুবিধাৰ সৃষ্টি হয়। পথ পৰিবহণ হৈছে ভৌগোলিক অঞ্চলৰ দূৰত্ব পূৰণ কৰা আৰু জনসাধাৱণৰ মাজত যোগাযোগ বৃদ্ধি কৰাৰ এক ফলপ্রসূ মাধ্যম। পথ সংযোগে গ্রাম্য অর্থনীতিক উদ্দীপিত কৰে আৰু ইয়াৰ প্রভাৱ গ্রাম্য সমাজৰ সমগ্র অর্থনৈতিক গাঁথনিলৈ সংক্রমিত হয়। উপযুক্ত পথ নির্মাণৰ জৰিয়তে গ্রাম্য জনসাধাৱণে পর্যাপ্ত চিকিৎসা, শিক্ষা, উন্নত নিযুক্তি আৰু ব্যৱসায়িক সুযোগৰ দৰে বিভিন্ন সামাজিক সুৰক্ষা ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব পাৰে। ই চাকৰি আৰু উন্নত জীৱনৰ সুযোগৰ সন্ধানত নগৰ অঞ্চললৈ গ্রাম্য প্রব্রজনৰ প্রভাৱো হ্রাস কৰে। পথ যোগাযোগৰ সৈতে সম্পর্কিত কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ ফ্লেগশ্বিপ কার্যসূচীসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম হৈছে গ্রাম্য অঞ্চলত সঠিক পথ নির্মাণৰ বাবে প্রধানমন্ত্রী গ্রাম পথ যোজনা (পিএমজিএছৱাই)ৰ শুভাৰম্ভ কৰা যাৰ ফলত দেশৰ শেষৰ আৰু আটাইতকৈ দূৰৱর্তী গাওঁবোৰকো সংযোগ কৰা হয়।

খ) **প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (পিএমজিএছৱাই)**

এই কার্যসূচী ২০০০ চনত গ্রামোন্নয়ন মন্ত্রালয়, চৰকাৰৰ অধীনত আৰম্ভ হৈছিল। ভাৰত চৰকাৰৰ লক্ষ্য হৈছে দুর্বল সংযোগৰ বাবে দৰিদ্রতা দূৰ কৰিবলৈ সকলো গাঁৱলৈ আনকি সংযোগ নোহোৱা গাঁৱলৈ সকলো বতৰৰ পথ প্রদান কৰা। ইয়াৰ প্রাথমিক উদ্দেশ্যসমূহ হৈছে উন্নত প্রৱেশাধিকাৰৰ জৰিয়তে অর্থনৈতিক সুযোগ বৃদ্ধি কৰা, গ্রাম্য অঞ্চলত উন্নত সামাজিক সেৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা আৰু অর্থনৈতিক উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ বাবে গ্রাম্য অর্থনীতিক নগৰ বজাৰৰ সৈতে একত্রিত কৰা। এই কার্যসূচীৰ অধীনত নির্মাণ কৰা পথবোৰ সকলো বতৰ অনুকূল মানদণ্ডৰ

পথ নির্মাণৰ লক্ষ্যৰে ভৌগোলিক তথ্য প্রণালী (জি.আই.এছ) প্রযুক্তি প্রণোদিত পথ মেপিং আদিৰ দৰে উন্নত প্রযুক্তিৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰৰ সৈতে কেন্দ্রীয়ভাৱে পুঁজি প্রদান কৰা হয়।

এই কার্যসূচীৰ মুখ্য সাফল্যসমূহ হ'ল ১.৮ লাখ জনবসতিক সামৰি ৭ লাখ কিলোমিটাৰ গ্রাম্য পথ নির্মাণ, উন্নত বিদ্যালয়ৰ নামভর্তি বৃদ্ধি, আধুনিক স্বাস্থ্যসেৱা সুবিধাৰ প্ররেশাধিকাৰ আৰু গ্রাম্য আয় বৃদ্ধি।

গ) **গ্রাম্য দূৰসংযোগ ঃ**

দূৰসংযোগ হৈছে আধুনিক উন্নয়নৰ এক আধাৰশিলা, যাৰ ফলত যোগাযোগ, বাণিজ্য, শিক্ষা আৰু শাসনৰ সুবিধা হয়। ভাৰততত, ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ ৬৫%তকৈ অধিক লোক গ্রাম্য অঞ্চলত বাস কৰা এখন দেশত, দূৰসংযোগ সেৱাৰ ন্যায়সংগত প্ররেশাধিকাৰ অত্যাৱশ্যকীয় কিয়নো ই চৰকাৰী আঁচনি, কৃষি উন্নয়ন, বাতৰি আদি সম্পর্কীয় বিভিন্ন তথ্যৰ প্ররেশাধিকাৰৰ দৰে বিভিন্ন সুযোগ প্রদান কৰে, ডিজিটেল সাক্ষৰতাই অনলাইন শিক্ষা, টেলিমেডিচিন সুবিধা প্রাপ্ত কৰাৰ লগতে মোবাইল বেংকিং আৰম্ভ কৰাৰ সৈতে বেংকিং সুবিধা নিজৰ আঙুলিৰ মূৰলৈ আনি বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি বৃদ্ধি কৰাৰ পথ মুকলি কৰে। ডিজিটেল ইণ্ডিয়া কার্যসূচী আৰু ইণ্টাৰনেট বিপ্লৱে গ্রাম্য অঞ্চলত যোগাযোগ আৰু সংযোগ সম্প্রসাৰণত সহায় কৰিছে, চৰকাৰী মালিকানাধীন বিএছএনএল আৰু এয়াৰটেল, জিও আদিৰ দৰে ব্যক্তিগত প্রতিষ্ঠানসমূহে গ্রাম্য জনসাধাৰণক ৪জি আৰু ৫জি ইণ্টাৰনেট সুবিধা প্রদান কৰি গ্রাম্য আৰু নগৰ ভাৰতৰ মাজত থকা ডিজিটেল বিভাজন অতিক্রম কৰাত সহায় কৰিছে।

ঘ) **গ্রাম্য বিপণন ঃ**

ভাৰতত গ্রাম্য বিপণনে গ্রাম্য জনসাধাৰণক সামগ্রী আৰু সেৱাৰ প্রচাৰ আৰু বিক্রীৰ সৈতে জড়িত কৌশল আৰু কার্যকলাপসমূহক বুজায়, যি দেশৰ বজাৰৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংশ গঠন কৰে। ই অর্থনৈতিক বিকাশ, নগৰ-গ্রাম্য বিভাজন দূৰ কৰা আৰু গ্রাম্য গ্রাহকসকলৰ নির্দিষ্ট প্রয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূর্ণ। গ্রাম্য বিপণনৰ লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য গ্রাহকসকলক নতুন সামগ্রী আৰু সেৱাৰ প্রতি অধিক সজাগতা আৰু অভিগম্যতা প্রদান কৰি তেওঁলোকৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰা। গ্রাম্য বিপণন কেৱল গ্রাম্য অঞ্চললৈ বিক্রী কৰাৰ বিষয়ে নহয়; ইয়াত গ্রাম্য অঞ্চলৰ পৰা নগৰ কেন্দ্রলৈ সামগ্রী আৰু সম্পদৰ প্ররাহও জড়িত হৈ থাকে। সেয়েহে, 4A's অর্থাৎ উপলব্ধতা, ব্যয়সাধ্যতা, গ্রহণযোগ্যতা আৰু সজাগতাক মূল বিপণন কৌশল হিচাপে গ্রহণ কৰি গ্রাম্য বিপণনক দুমুখীয়া প্রক্রিয়া হিচাপে গঢ়ি তোলা অর্থাৎ গ্রাম্য গ্রাহকৰ ভিত্তি সম্প্রসাৰণ কৰাৰ লগতে গ্রাম্য বজাৰক নগৰীয়া সমকক্ষৰ সৈতে সংযোগ কৰি সামগ্রিকভাৱে দেশৰ বাণিজ্যিক লেনদেন কার্য্যকলাপ বৃদ্ধি কৰা আৰু এজন স্মার্ট আৰু সচেতন গ্রাহক সৃষ্টি কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩: পিএমজিএছৱাইৰ সম্পূর্ণ ৰূপটো লিখক।

প্রশ্ন ৪: ইন্দিৰা আৱাস যোজনাৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা সুবিধাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাষ্ট্র হিচাপে ভাৰতৰ প্রগতি প্রধানকৈ গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ উত্থান আৰু সবলীকৰণৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।
- সামগ্রিক গ্রাম্য পৰিৱেশত ইতিবাচক পৰিৱর্তন প্রাপ্ত কৰাৰ এই উদ্দেশ্যৰ পৰিমাপ কৰাটো অতি গুৰুত্বপূর্ণ য'ত কেৱল আন্তঃগাঁথনিমূলক উন্নয়নই নহয়, গ্রাম্য জনসাধাৰণক প্রাথমিক তথা আধুনিক সেৱা প্রদান কৰাৰ লগতে তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ যুগ যুগৰ সীমাবদ্ধতা অতিক্রম কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে সচেতন হক্সবলৈ সক্ষম কৰাৰ ক্ষেত্রতো উদ্ভাৱন জড়িত।
- বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্যসূচীৰ প্রৱর্তনৰ জৰিয়তে সাধাৰণতে গ্রাম্য জনসংখ্যা আৰু বিশেষকৈ গ্রাম্য অঞ্চলসমূহক নতুন ৰূপ দিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি এখন নতুন আৰু আধুনিক ভাৰত সৃষ্টিৰ দিশত চৰকাৰৰ প্রচেষ্টা হৈছে গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া ভাৰতৰ মাজত সেতু নির্মাণ আৰু তাত থকা বিভাজন হ্রাস কৰাৰ দিশত এক উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

১। দেশাই, ভি. (২০২৪) ভাৰতত গ্রাম্য উন্নয়ন (২য় সংস্কৰণ) হিমালয় পাবলিশ্বিং হাউচ।

২। মহাদেৱ, এম. (২০২৪) ভাৰতত গ্রাম্য সামাজিক আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নঃ এক অন্তর্ভুক্তিমূলক দৃষ্টিভংগী। এমৰেল্ড প্রকাশন।

৩। ঘোষ, এম. (২০১৭) গ্রাম্য ভাৰতত আন্তঃগাঁথনি আৰু উন্নয়ন মার্জিনঃ দ্য জার্ণেল অৰ এপ্লাইড ইকনমিক ৰিচার্চ, ১১ (৩) ২৪৬-২৬৪।

৪। গান্ধী, ভি. (২০১৮) এক গ্রাম্য ইস্তাহাৰঃ নিজৰ গাঁওসমূহৰ জৰিয়তে ভাৰতৰ ভৰিষ্যত উপলব্ধি কৰা। ৰুপা প্রকাশন।

১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্রাম্য উন্নয়ন হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া য'ত গ্রাম্য ভাৰতীয়সকলৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড আৰু আর্থিক কল্যাণ বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰে কর্মভিত্তিক সংস্কাৰ সাধনৰ লগতে গ্রাম্য জনসাধাৰণক আৱাসৰ সুবিধা, অনাময় ব্যৱস্থা, বিদ্যুতায়ন, পথ নির্মাণ, স্বাস্থ্য সেৱা আৰু শৈক্ষিক সেৱা আদিৰ দৰে পর্য্যাপ্ত মৌলিক আন্তঃগাঁথনি আৰু মানৱ সেৱা প্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিৰাপদ খোৱাপানী আৰু আৱাসৰ সুবিধাৰ ব্যৱস্থা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সদাক যোজনা

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কেন্দ্রীয় চৰকাৰে আৰম্ভ কৰা ইন্দিৰা আৱাস যোজনা নামৰ গ্রাম্য গৃহ নির্মাণ সেৱাই গ্রাম্য লোকসকলক নিম্নলিখিত সুবিধাসমূহ প্রদান কৰেঃ

১। গ্রাম্য অঞ্চলত দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলত বাস কৰা পৰিয়ালসমূহক ঘৰ নির্মাণৰ বাবে বিত্তীয় সাহায্য।

২। এই আঁচনিখনে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণী যেনে অনুসূচীত জাতি/জনজাতি আৰু মুক্ত কৰা বন্ধকী শ্রমিকসকলক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে।

৩। আঁচনিখনৰ অধীনত হিতাধিকাৰীসকলক ঋণৰ সুবিধাও প্রদান কৰা হৈছিল।

? ১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) **চমু প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ প্রায় ১৫০টা শব্দত দিয়ক)

প্রশ্ন ১: প্রধানমন্ত্রী গ্রাম সড়ক যোজনা (পিএমজিএছৱাই)ৰ উদ্দেশ্য কি?

প্রশ্ন ২: 'গ্রাম্য বিদ্যুতায়ন' শব্দটোৰ অর্থ কি?

প্রশ্ন ৩: গ্রাম্য ভাৰতত খোৱাপানীৰ উপলব্ধতা উন্নত কৰাৰ বাবে চৰকাৰে গ্রহণ কৰা প্রধান পদক্ষেপসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

খ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন ১: গ্রাম্য অর্থনীতিৰ বিকাশত গ্রাম্য আন্তঃগাঁথনিৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২: গ্রাম্য ভাৰতত স্বচ্ছ ভাৰত অভিযানৰ বৈশিষ্ট্য আৰু সাফল্যসমূহ বর্ণনা কৰা।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ১৪ ঃ খাদ্য সুৰক্ষা আৰু ৰাজহুৱা বিতৰণ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ খাদ্য সুৰক্ষাৰ ধাৰণা

১৪.৩.১ খাদ্য সুৰক্ষাৰ মাত্রা

১৪.৪ ভাৰতত খাদ্য সুৰক্ষাৰ গুৰুত্ব

১৪.৫ ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (PDS)

১৪.৬ খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণ— এক বিশ্বব্যাপী চিন্তা।

১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

১৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- উদ্দেশ্য।
- খাদ্য সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো বুজি পাব।
- খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্রত ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (পিডিএছ)ৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।
- দুর্বল জনসংখ্যাৰ ওপৰত খাদ্য সুৰক্ষা পদক্ষেপৰ প্রভাৱৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয়

খাদ্য সুৰক্ষা এক মৌলিক মানৰ অধিকাৰ, যি ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ কল্যাণ আৰু মর্যাদাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয়। বিশ্বব্যাপী খাদ্য উৎপাদনত উল্লেখযোগ্য অগ্রগতি হোৱা সত্ত্বেও, বিশ্বৰ লাখ লাখ মানুহ এতিয়াও খাদ্য অনিৰাপত্তাৰ সন্মুখীন হৈ আছে, সক্রিয় আৰু স্বাস্থ্যকৰ জীৱন যাপন কৰিবলৈ পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰাত সংগ্রাম কৰি আছে। প্রাচীন কালৰ পৰা আধুনিক সমসাময়িক বিশ্বলৈকে, খাদ্য সুৰক্ষা বিশ্বৰ প্রত্যেকৰে বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল আৰু এই ডিজিটেলাইজড বিশ্বৰ লগে লগে ইয়াৰ গুৰুত্ব অধিক মুখ্য হৈ পৰিছে। খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ প্রত্যাহ্বান জটিল, বহুমুখী আৰু জলবায়ু পৰিৱর্তন, জনসংখ্যা বৃদ্ধি, দৰিদ্রতা আৰু অপর্যাপ্ত বিতৰণ প্রণালীকে ধৰি বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত।

খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাত খাদ্য বিতৰণে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। প্রয়োজন

হোৱা লোকসকলৰ বাবে প্ৰয়োজনৰ সময়ত খাদ্য উপলব্ধ হোৱাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ ফলপ্ৰসূ বিতৰণ ব্যৱস্থা অত্যাৱশ্যকীয়। অৱশ্যে, খাদ্য বিতৰণ ব্যৱস্থা প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ, সংঘাত আৰু অৰ্থনৈতিক আঘাতকে ধৰি বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা ব্যাহত হ'ব পাৰে, যাৰ ফলত খাদ্য নিৰাপত্তাহীনতা বৃদ্ধি পায়। খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণৰ সৈতে সম্পৰ্কিত প্ৰত্যাহ্বান আৰু সুযোগসমূহ অন্বেষণ কৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰয়োজন আছে আৰু বিশ্ব খাদ্য সুৰক্ষাৰ বৰ্তমান অৱস্থা, খাদ্য বিতৰণক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ, আৰু খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণ উন্নত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা কৌশলসমূহ পৰীক্ষা কৰাৰ প্ৰয়োজন আছে। খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণৰ জটিলতাবোৰ বুজি পাই, সমগ্ৰ মানুহে এক অধিক ন্যায়সংগত আৰু বহনক্ষম খাদ্য ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰাৰ দিশত কাম কৰিব পাৰে যি নিশ্চিত কৰে যে সকলোৰে পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ উপলব্ধতা আছে। খাদ্য সুৰক্ষাৰ চেষ্টা কেৱল খাদ্যৰ উপলব্ধতাৰ বিষয় নহয়, খাদ্য সুলভ, সুলভ আৰু পুষ্টিকৰ হোৱাটো নিশ্চিত কৰাৰ বিষয়েও। এই অধ্যায়টোৰ লক্ষ্য হৈছে খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণৰ সৈতে জড়িত গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়সমূহৰ অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰা, আৰু এই গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশ্বিক প্ৰত্যাহ্বানৰ সম্ভাব্য সমাধান অন্বেষণ কৰা।

১৪.৩ খাদ্য সুৰক্ষাৰ ধাৰণা

খাদ্য সুৰক্ষাৰ সংজ্ঞা ঃ

১৯৯৬ চনৰ বিশ্ব খাদ্য সম্মিলনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি, খাদ্য সুৰক্ষাক সংজ্ঞায়িত কৰা হয় যেতিয়া সকলো মানুহে, সকলো সময়তে, সক্ৰিয় আৰু স্বাস্থ্যকৰ জীৱনৰ বাবে তেওঁলোকৰ খাদ্যৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু খাদ্যৰ অগ্ৰাধিকাৰ পূৰণ কৰা পৰ্যাপ্ত নিৰাপদ আৰু পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ শাৰীৰিক আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰৱেশাধিকাৰ লাভ কৰে। ই এক মৌলিক মানৱ অধিকাৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। গতিকে খাদ্য সুৰক্ষাৰ অৰ্থ হৈছে সক্ৰিয় আৰু স্বাস্থ্যকৰ জীৱন যাপনৰ বাবে পৰ্যাপ্ত নিৰাপদ, পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰা। ইয়াৰ ভিতৰত আছে—

১। খাদ্যৰ পৰ্যাপ্ততা
২। খাদ্যৰ উপলব্ধতা (শাৰীৰিক আৰু অৰ্থনৈতিক)
৩। ব্যৱহাৰ (সঠিক পুষ্টি আৰু সুৰক্ষা)
৪। স্থিৰতা শ্চসময়ৰ লগে লগে স্থিৰ প্ৰৱেশাধিকাৰগ্ন

সৰল ভাষাত, খাদ্য সুৰক্ষা হৈছে আমাৰ খাদ্যৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা খাদ্যৰ নিৰ্ভৰযোগ্য প্ৰৱেশাধিকাৰৰ বিষয়ে।

১৪.৩.১ খাদ্য সুৰক্ষাৰ মাত্ৰা

খাদ্য সুৰক্ষা হৈছে এক বহুমুখী ধাৰণা যিয়ে চাৰিটা মূল দিশ সামৰি লৈছে— উপলব্ধতা, প্ৰৱেশাধিকাৰ, ব্যৱহাৰ আৰু স্থিৰতা। ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ে যাতে পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ নিৰ্ভৰযোগ্য

যোগান লাভ কৰে সেয়া নিশ্চিত কৰাত প্ৰতিটো দিশেই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

১। পৰ্যাপ্ততা

সকলোৰে বাবে পৰ্যাপ্ত খাদ্য উপলব্ধ হোৱা (এফ.এ.অ', ২০০৮) কল্পনা কৰক যে এখন কৃষকৰ বজাৰ সতেজ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰে ভৰি পৰিছে। সেয়েহে, খাদ্যৰ উপলব্ধতাই এটা নিৰ্দিষ্ট অঞ্চল বা সমাজত খাদ্যৰ শাৰীৰিক উপস্থিতিক বুজায়। এই মাত্ৰা কৃষি উৎপাদন, খাদ্য আমদানি আৰু খাদ্য সংৰক্ষণৰ দৰে কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। যেতিয়া খাদ্য উপলব্ধ হয়, ব্যক্তি আৰু পৰিয়ালে ইয়াক নিজে খেতি কৰি বা বজাৰৰ পৰা ক্ৰয় কৰি লাভ কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, সতেজ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰে ভৰি থকা স্থানীয় কৃষকৰ বজাৰে এটা সম্প্ৰদায়ৰ খাদ্যৰ উপলব্ধতাত অৱিহণা যোগাব পাৰে।

২ উপলব্ধতা

খাদ্য উৎপাদন কৰি বা ক্ৰয় কৰি খাদ্য আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা (সেন, ১৯৮১) এটা পৰিয়ালে সুলভ মূল্যৰ বিষয়ে চিন্তা নকৰাকৈ গেলামালৰ সামগ্ৰীৰ বাবে বজাৰ কৰাৰ কথা কল্পনা কৰক। সেয়েহে, খাদ্যৰ প্ৰৱেশাধিকাৰে ব্যক্তি আৰু পৰিয়ালৰ খাদ্য প্ৰাপ্ত কৰাৰ ক্ষমতাক বুজায়, হয় ইয়াক খেতি কৰি বা ক্ৰয় কৰি। এই মাত্ৰা আয়, মূল্য, আৰু সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক স্থিতিৰ দৰে কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। যেতিয়া ব্যক্তিসকলৰ খাদ্যৰ প্ৰৱেশাধিকাৰ থাকে, তেওঁলোকে ইয়াক কিনিব পাৰে, আৰু ই তেওঁলোকৰ সামৰ্থ্যৰ ভিতৰত থাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে, স্থিৰ উপাৰ্জন থকা এটা পৰিয়ালে স্থানীয় বজাৰৰ পৰা পুষ্টিকৰ খাদ্য ক্ৰয় কৰিব পাৰে, যাতে তেওঁলোকৰ খাদ্যৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত হয়।

৩। ব্যৱহাৰ

সুস্থ জীৱনৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় পুষ্টি আৰু শক্তি লাভ কৰা (এফ.এ.অ', ২০০৮) এগৰাকী মাতৃয়ে নিজৰ পৰিয়ালৰ বাবে সন্তুলিত আহাৰ ৰন্ধাৰ কথা চিন্তা কৰক। সেয়েহে, খাদ্যৰ ব্যৱহাৰে স্বাস্থ্যকৰ আৰু সক্ৰিয় জীৱন বজাই ৰাখিবলৈ খাদ্যত থকা পুষ্টি শোষণ আৰু ব্যৱহাৰ কৰাৰ ব্যক্তিৰ ক্ষমতাক বুজায়। এই মাত্ৰা খাদ্য সুৰক্ষা, পুষ্টি জ্ঞান আৰু স্বাস্থ্যসেৱাৰ দৰে কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। যেতিয়া ব্যক্তিয়ে খাদ্যক কাৰ্যকৰীভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে সুস্বাস্থ্য, শক্তি আৰু উৎপাদনশীলতা বজাই ৰাখিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, সন্তুলিত পুষ্টিৰ গুৰুত্ব বুজি পোৱা এগৰাকী মাতৃয়ে নিজৰ পৰিয়ালৰ বাবে স্বাস্থ্যকৰ খাদ্য প্ৰস্তুত কৰিব পাৰে, যাতে তেওঁলোকে খাদ্যৰ ফলপ্ৰসূ ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰিব পাৰে।

৪। স্থিৰতা

আঘাত বা সংকটৰ বিষয়ে চিন্তা নকৰাকৈ সময়ৰ লগে লগে খাদ্যৰ ধাৰাবাহিক প্ৰৱেশাধিকাৰ থকা (এফ.এ.অ', ২০০৮) কঠিন সময়তও নিৰ্ভৰযোগ্য খাদ্য যোগান থকা এটা সম্প্ৰদায়ৰ কথা কল্পনা কৰক। সেয়েহে, খাদ্যৰ স্থিৰতাই সময়ৰ লগে লগে খাদ্যৰ উপলব্ধতাৰ স্থিৰতাক বুজায়। এই মাত্ৰাটো জলবায়ু পৰিৱৰ্তন, সংঘাত আৰু অৰ্থনৈতিক আঘাতৰ দৰে কাৰকৰ

দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। যেতিয়া খাদ্য স্থিৰ হয়, ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ে সংকট বা অনিশ্চয়তাৰ সময়তও একেৰাহে খাদ্য যোগানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, সু-বিকশিত খাদ্য সংৰক্ষণ ব্যৱস্থা থকা এটা সম্প্ৰদায়ে প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ সময়ত এক স্থিৰ খাদ্য যোগান বজাই ৰাখিব পাৰে।

ইয়াৰ উপৰিও, খাদ্য সুৰক্ষাৰ চাৰিটা দিশ-উপলব্ধতা, প্ৰৱেশাধিকাৰ, ব্যৱহাৰ আৰু স্থিৰতা-আন্তঃসংযুক্ত আৰু ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ বাবে পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ নিৰ্ভৰযোগ্য যোগান সুনিশ্চিত কৰাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয়।

১৪.৪ ভাৰতত খাদ্য সুৰক্ষাৰ গুৰুত্ব

ভাৰতত খাদ্য সুৰক্ষা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়, য'ত জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশই পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰিবলৈ সংগ্ৰাম কৰে। ভাৰতৰ উন্নয়নৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাটো অত্যাৱশ্যকীয়, কিয়নো ই ইয়াৰ নাগৰিকৰ কল্যাণ আৰু জীৱিকাৰ ওপৰত প্ৰত্যক্ষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায়। ভাৰতৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ তাৰ কেইটামান মূল কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

অপুষ্টি আৰু ক্ষুধা হ্ৰাস কৰা

১। **উচ্চ অপুষ্টিৰ হাৰ ঃ** ভাৰতে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অপুষ্টি প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে, য'ত শিশু আৰু মহিলাৰ মাজত উচ্চ হাৰত বৃদ্ধি, অপচয় আৰু মাইক্ৰ' নিউট্ৰিয়েণ্টৰ অভাৱ আছে। খাদ্য সুৰক্ষাই এই সমস্যাবোৰৰ সমাধানত সহায় কৰিব পাৰে।

২। **ক্ষুধা আৰু দৰিদ্ৰতা ঃ** খাদ্য নিৰাপত্তাহীনতাই ক্ষুধা আৰু দৰিদ্ৰতা বৃদ্ধি কৰে, যাৰ ফলত বঞ্চনাৰ এক দুষ্ট চক্ৰৰ সৃষ্টি হয়। খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাটোৱে এই চক্ৰটো ভাঙাত সহায় কৰিব পাৰে।

স্বাস্থ্য আৰু উৎপাদনশীলতা উন্নত কৰা

১। **উন্নত স্বাস্থ্যৰ ফলাফল ঃ** খাদ্য সুৰক্ষাই উন্নত পুষ্টি, অপুষ্টি হ্ৰাস আৰু স্বাস্থ্যৰ ফলাফল উন্নত কৰিব পাৰে। এক সু-পুষ্টিকৰ জনসংখ্যা অধিক উৎপাদনশীল আৰু ই অৰ্থনৈতিক বিকাশত অৱিহণা যোগায়।

২। **উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি ঃ** যেতিয়া মানুহে পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোক স্বাস্থ্যকৰ, উদ্যমী আৰু উৎপাদনশীল হোৱাৰ সম্ভাৱনা অধিক হয়, যাৰ ফলত অৰ্থনৈতিক উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি পায়।

অৰ্থনৈতিক বিকাশ আৰু বিকাশত সহায় কৰা

১। **অৰ্থনৈতিক লাভ ঃ** খাদ্য সুৰক্ষাই স্বাস্থ্যসেৱাৰ ব্যয় হ্ৰাস কৰি, উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰি আৰু মানৱ মূলধন উন্নত কৰি অৰ্থনৈতিক বিকাশত অৱিহণা যোগাব পাৰে।

২। **দৰিদ্ৰতা হ্ৰাস কৰা ঃ** খাদ্য সুৰক্ষাই দৰিদ্ৰতা হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰিব পাৰে, কিয়নো ব্যক্তি আৰু পৰিয়ালে তেওঁলোকৰ উপাৰ্জনৰ এক বৃহৎ অংশ অন্যান্য অত্যাৱশ্যকীয়

প্ৰয়োজনীয়তাত আবণ্টন কৰিব পাৰে।

সামাজিক সুস্থিৰতা বৃদ্ধি

১। **সামাজিক অস্থিৰতা ঃ** খাদ্য নিৰাপত্তাহীনতাই সামাজিক অস্থিৰতা, প্ৰতিবাদ আৰু সংঘাতৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰিলে সামাজিক সুস্থিৰতা বজাই ৰখাত আৰু সামাজিক অস্থিৰতাৰ আশংকা হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

২। **মানৱ মৰ্যাদা ঃ** খাদ্য সুৰক্ষা মানৱ মৰ্যাদাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয়, কিয়নো ই ব্যক্তিসকলক স্বাস্থ্যকৰ আৰু পূৰ্ণ জীৱন যাপন কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

১৪.৫ ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (PDS)

ভাৰতত, য'ত জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশই ক্ষুধা আৰু অপুষ্টি সম্পৰ্কীয় প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়, খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাটো সৰ্বাধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (পি.ডি.এছ) দৰিদ্ৰ লোকসকলক ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্য প্ৰদানৰ বাবে চৰকাৰৰ প্ৰচেষ্টাত এক আধাৰশিলা হৈ আহিছে। সেয়েহে, পিডিএছ হৈছে জনসাধাৰণক ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্য আৰু অনা-খাদ্য সামগ্ৰী বিতৰণ কৰিবলৈ প্ৰতিষ্ঠা কৰা দোকানসমূহৰ এক চৰকাৰী পৃষ্ঠপোষকতাৰ শৃংখল।

পিডিএছ-ৰ লক্ষ্য হ'ল ঃ

১। দুৰ্বল লোকসকলৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰা

২। দৰিদ্ৰতা আৰু ভোক হ্ৰাস কৰা

৩। খাদ্য সামগ্ৰীৰ মূল্য স্থিৰ কৰক

গঠন আৰু কাৰ্য্য

১। ক্ৰয়ঃ ভাৰতীয় খাদ্য নিগমে (এফ.চি.আই) কৃষকসকলৰ পৰা নূন্যতম সমৰ্থন মূল্যত (এম.এছ.পি) খাদ্যশস্য ক্ৰয় কৰে।

২। সংৰক্ষণ ঃ সংগ্ৰহ কৰা শস্যসমূহ চৰকাৰী গুদামঘৰত সংৰক্ষণ কৰা হয়।

৩। পৰিবহণ ঃ খাদ্যশস্য বিভিন্ন ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চললৈ পৰিবহণ কৰা হয়।

৪। বিতৰণ ঃ ন্যায্য মূল্যৰ দোকানসমূহে (এফ.পি.এছ) যোগ্য পৰিয়ালসমূহলৈ শস্য বিতৰণ কৰে।

ভাৰতৰ খাদ্য সুৰক্ষা আৰু দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলকৰণৰ প্ৰচেষ্টাক সমৰ্থন কৰাত পি.ডি.এছ-এ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

পি.ডি.এছৰ পৰিসৰ

ৰাষ্ট্ৰীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (NFSA) ২০১৩-ৰ অধীনত, পিডিএছ-এ প্ৰায় ৭৫% গ্ৰাম্য জনসংখ্যা আৰু ৫০% নগৰীয়া জনসংখ্যাক সামৰি লয়, প্ৰতি মাহে ৰাজসাহায্য মূল্যত প্ৰতিজন ব্যক্তিক ৫ কেজি খাদ্যশস্য প্ৰদান কৰে।

ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (পিডিএছ)ৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহ

ভাৰতত ৰাজহুৱা বিতৰণ প্ৰণালীয়ে (পিডিএছ) বহুতো প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে যিয়ে

দুৰ্বল জনসংখ্যাৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাত ইয়াৰ কার্যকৰীতাত বাধা দিয়ে। এই প্ৰত্যাহ্বানসমূহক বিস্তৃতভাৱে কাৰঞ্জ্যকৰী বিষয় আৰু গাঁথনিগত বিষয়সমূহত শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি।

কার্য্যকৰী সমস্যাবোৰ

১। **লিক আৰু ডাইভাৰছন**

খাদ্যশস্যৰ স্খলন আৰু বিপথগামী কৰাটো পিডিএছ-ত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বান। দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ বাবে নির্ধাৰিত খাদ্যশস্যৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ অপব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু ক'লা বজাৰত বিক্ৰী কৰা হয়, যাৰ ফলত নির্ধাৰিত হিতাধিকাৰীসকলক তেওঁলোকৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত কেৱল চৰকাৰৰ বিত্তীয় ক্ষতি হোৱাই নহয়, খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত পিডিএছৰ ফলপ্ৰসূতাও হ্ৰাস পায়।

২। **দুর্নীতি**

পিডিএছ-ত দুর্নীতি হৈছে আন এক ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বান। ক্ৰয়, সংৰক্ষণ, পৰিবহণ আৰু বিতৰণকে ধৰি বিভিন্ন স্তৰত হোৱা দুর্নীতিৰ ফলত অদক্ষতা আৰু সম্পদৰ অপব্যৱহাৰ হয়। ইয়াৰ ফলত খাদ্যশস্য ইচ্ছাকৃত লাভালাভকাৰীসকলৰ ওচৰলৈ নাযায়, যাৰ ফলত খাদ্য নিৰাপত্তাহীনতাৰ সমস্যা আৰু অধিক বৃদ্ধি পায়।

৩। **ভুল লক্ষ্য নির্ধাৰণ**

হিতাধিকাৰীসকলক সঠিকভাৱে লক্ষ্য নকৰাটো পিডিএছৰ ক্ষেত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বান। দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলৰ (বিপিএল) পৰিয়ালসমূহক চিনাক্ত কৰাত ত্ৰুটিৰ ফলত বহিষ্কাৰ আৰু অন্তর্ভুক্তিৰ ত্ৰুটি হয়, য'ত কিছুমান যোগ্য পৰিয়ালক সুবিধাৰ পৰা বাদ দিয়া হয়, আনহাতে কিছুমান অযোগ্য পৰিয়ালক অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত খাদ্যশস্য বিতৰণৰ ক্ষেত্ৰত কেৱল অদক্ষতাই নহয় বৰঞ্চ আটাইতকৈ দুর্বল লোকসকলৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত পিডিএছ-ৰ ফলপ্ৰসূতাও হ্ৰাস পায়।

৪। **সংৰক্ষণ আৰু পৰিবহণ**

খাদ্যশস্যৰ সংৰক্ষণ আৰু পৰিবহণৰ বাবে পর্যাপ্ত আন্তঃগাঁথনিৰ অভাৱ হৈছে পিডিএছৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বান। দুর্বল সংৰক্ষণ সুবিধাই খাদ্যশস্য নষ্ট আৰু অপচয় কৰে, আনহাতে অপর্যাপ্ত পৰিবহণ আন্তঃগাঁথনিৰ ফলত খাদ্যশস্য বিতৰণত বিলম্ব আৰু অদক্ষতা হয়। ইয়াৰ ফলত কেৱল বিত্তীয় লোকচান হোৱাই নহয়, খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত পিডিএছৰ কার্য্যকৰীতাও হ্ৰাস পায়।

গঠনগত সমস্যা

১। **ঘেঁহু আৰু চাউলৰ ওপৰত অত্যাধিক গুৰুত্ব**

পিডিএছ-এ পৰম্পৰাগতভাৱে হিতাধিকাৰীসকলক ঘেঁহু আৰু চাউল প্ৰদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। অৱশ্যে, এই মূল সামগ্ৰীবোৰৰ ওপৰত অত্যাধিক গুৰুত্ব দিয়াৰ ফলত জনসংখ্যাৰ পুষ্টিকৰ প্ৰয়োজনীয়তাক অৱহেলা কৰা হয়। খাদ্য সুৰক্ষা আৰু পুষ্টিকৰ সুস্থতা

নিশ্চিত কৰাত মাহজাতীয় শস্য, ফলমূল আৰু শাক-পাচলিৰ দৰে অন্যান্য অত্যাৱশ্যকীয় পুষ্টিকৰ উপাদান অন্তর্ভুক্ত কৰা অধিক বৈচিত্রপূর্ণ খাদ্যৰ ব্যৱস্থা অধিক ফলপ্রসূ হ'ব।

২। **পৰিৱেশজনিত সমস্যা**

ঘেঁহু আৰু ধানৰ নিবিড় খেতিৰ পৰিৱেশগত প্রভাৱ আছে। জলসিঞ্চন, সাৰ আৰু কীটনাশকৰ বাবে ভূগর্ভস্থ পানীৰ ব্যৱহাৰৰ ফলত মাটিৰ অৱক্ষয়, জল প্রদূষণ আৰু জৈৱ বৈচিত্র্যৰ ক্ষতি হৈছে। তদুপৰি, এই শস্যবোৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ ফলত স্থানীয় পৰিস্থিতিৰ বাবে অধিক উপযুক্ত পৰম্পৰাগত শস্যৰ পৰা আঁতৰি গৈ পৰিৱেশৰ অৱক্ষয় অধিক বৃদ্ধি পাইছে।

পিডিএছ-এ সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহ জটিল আৰু দ্ব্যর্থহীন। এই প্রত্যাহ্বানসমূহৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ এক ব্যাপক দৃষ্টিভংগীৰ প্রয়োজন যাৰ ভিতৰত আছে কার্য্যকৰী দক্ষতা উন্নত কৰা, দুর্নীতি হ্রাস কৰা আৰু বহনক্ষম কৃষি পদ্ধতিৰ প্রচাৰ কৰা। পিডিএছ শক্তিশালী কৰি আৰু দুর্বল জনসংখ্যাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ প্রতি ইয়াক অধিক দায়বদ্ধ কৰি, ভাৰতে ইয়াৰ সকলো নাগৰিকৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা আৰু পুষ্টিকৰ সুস্থতা নিশ্চিত কৰিব পাৰে।

সংস্কাৰ আৰু আৰম্ভণি

ক) **ৰাষ্ট্রীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (NFSA) ২০১৩**

ৰাষ্ট্রীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (এনএফএছএ) ২০১৩ হৈছে ভাৰতৰ এক যুগান্তকাৰী আইন যাৰ লক্ষ্য হৈছে নাগৰিকসকলক, বিশেষকৈ সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীসমূহক খাদ্য সুৰক্ষা প্রদান কৰা। এই আইনখনে গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ প্রায় ৭৫% আৰু নগৰীয়া জনসংখ্যাৰ ৫০%ৰ বাবে ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্যৰ ব্যৱস্থা বাধ্যতামূলক কৰিছে।

এন.এফ.এছ.এ, ২০১৩-ৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ

১। পৰিসৰ ঃ এই আইনখনে জনসংখ্যাৰ এক বৃহৎ অংশক সামৰি লৈছে, যাৰ ভিতৰত আছে অগ্রাধিকাৰমূলক পৰিয়াল আৰু অন্ত্যোদয় পৰিয়াল।

২। অধিকাৰ ঃ যোগ্য পৰিয়ালসমূহে ৰাজসাহায্য মূল্যত প্রতি মাহে প্রতিজন ব্যক্তিৰ বাবে ৫ কিলোগ্রাম খাদ্যশস্য লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।

৩। ৰাজসাহায্য মূল্য ঃ আইনত খাদ্যশস্যৰ ৰাজসাহায্য মূল্য নির্ধাৰণ কৰা হৈছে, যি হৈছে ৫০ টকা। প্রতি কিলোগ্রাম চাউলৰ বাবে্ ৩ টকা। প্রতি কিলোগ্রাম ঘেঁহুৰ বাবে ২ টকা আৰু প্রতি কিলোগ্রাম ঘেঁহুৰ বাবে ৫০ টকা। মোটা শস্যৰ বাবে প্রতি কিলোগ্রামত ১ টকা।

এন.এফ.এছ.এ, NFSA ২০১৩-ৰ উদ্দেশ্যসমূহ

১। খাদ্য সুৰক্ষা ঃ সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীসমূহক খাদ্য সুৰক্ষা প্রদান কৰা।

২। পুষ্টিগত সহায় ঃ গর্ভৱতী মহিলা, দুগ্ধপান কৰোৱা মাতৃ আৰু শিশুক পুষ্টিগত সহায় প্রদান কৰা।

৩ স্বার্থ সুৰক্ষা ঃ সমাজৰ আটাইতকৈ দুর্বল শ্রেণীৰ স্বার্থ সুৰক্ষিত কৰা।

এন.এফ.এছ.এ, ২০১৩-ৰ প্রভাৱ

ক) ২০১৩ চনৰ এন.এফ.এছ.এ.-য়ে ভাৰতৰ লাখ লাখ লোকক খাদ্য সুৰক্ষা প্ৰদান কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। এক অধ্যয়ন অনুসৰি, এই আইনৰ ফলত সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ মাজত ক্ষুধা আৰু অপুষ্টি উল্লেখযোগ্যভাৱে হ্ৰাস পাইছে (খেৰা, ২০১৪) আন এটা অধ্যয়নত আইনখনৰ ফলপ্ৰসূ ৰূপায়ণৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে যাতে লাভালাভসমূহ অভিপ্ৰায় কৰা লাভালাভকাৰীসকলৰ ওচৰলৈ যায় (মুৰালিধৰণ, ২০১৫)

খ) প্ৰধানমন্ত্ৰী গৰীব কল্যাণ অন্ন যোজনা (PMJKAY) প্ৰধানমন্ত্ৰী গৰীব কল্যাণ অন্ন যোজনা (পিএমজিকেএৱাই) হৈছে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীসমূহক অতিৰিক্ত খাদ্যশস্য প্ৰদানৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা এক মুখ্য আঁচনি। এই আঁচনিৰ লক্ষ্য হৈছে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰা আৰু দৰিদ্ৰ আৰু প্ৰান্তিক লোকসকলৰ মাজত দৰিদ্ৰতা দূৰ কৰা।

পিএমজিকেএৱাইৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ

১। বিনামূলীয়া খাদ্যশস্য ঃ এই আঁচনিখনে ৰাষ্ট্ৰীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (এনএফএছএ)ৰ হিতাধিকাৰীসকলক প্ৰতি মাহে প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ বাবে ৫ কিলোগ্ৰাম বিনামূলীয়া খাদ্যশস্য প্ৰদান কৰে।

২। লক্ষ্যযুক্ত লাভালাভকাৰী ঃ এই আঁচনিখনে এনএফএছএৰ অধীনত অগ্ৰাধিকাৰ পৰিয়াল আৰু অন্ত্যোদয় পৰিয়ালক সামৰি লোৱা প্ৰায় ৮০ কোটি লাভালাভকাৰীক লক্ষ্য কৰিছে।

৩। সময়সীমা ঃ এপ্ৰিল ২০২০-ত আৰম্ভ হোৱাৰ পৰা এই আঁচনিখন একাধিকবাৰ সম্প্ৰসাৰিত কৰা হৈছে, শেহতীয়া সম্প্ৰসাৰণৰ লক্ষ্য হৈছে দুৰ্বল লোকসকলক সমৰ্থন অব্যাহত ৰখা।

পিএমজিকেএৱাইৰ উদ্দেশ্যসমূহ

১। খাদ্য সুৰক্ষা ঃ সংকটৰ সময়ত সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীসমূহক খাদ্য সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা।

২। দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূল ঃ দৰিদ্ৰ আৰু প্ৰান্তিক লোকসকলৰ মাজত দৰিদ্ৰতা আৰু ক্ষুধা দূৰ কৰা।

৩। সংকটৰ সময়ত সহায় ঃ ক'ভিড-১৯ মহামাৰী আৰু অন্যান্য সংকটৰ সময়ত দুৰ্বল লোকসকলক সহায় আগবঢ়োৱা।

পিএমজিকেএৱাইৰ প্ৰভাৱ

পিএমজিকেএৱাইয়ে ভাৰতৰ লাখ লাখ লোকক খাদ্য সুৰক্ষা প্ৰদান কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। এক প্ৰতিবেদন অনুসৰি, এই আঁচনিখনে খাদ্য সুৰক্ষা আৰু দৰিদ্ৰতাৰ ওপৰত মহামাৰীৰ প্ৰভাৱ হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰিছে (ড্ৰেজ, ২০২০) আন এটা অধ্যয়নত খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰা আৰু দুৰ্বল লোকসকলক সমৰ্থন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত পিএমজিকেএৱাই-ৰ দৰে আঁচনিসমূহৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে (খেৰা, ২০২০)

প্ৰত্যক্ষ লাভ হস্তান্তৰ (ডিবিটি) DBT

প্ৰত্যক্ষ লাভ হস্তান্তৰ (ডিবিটি) হৈছে ভাৰতৰ খাদ্য সুৰক্ষা পৰিৱেশত এক গেম-চেঞ্জাৰ। ৰাজসাহায্য পোনপটীয়াকৈ হিতাধিকাৰীৰ বেংক একাউণ্টলৈ হস্তান্তৰ কৰি ডিবিটি-ৰ লক্ষ্য হৈছে চুৰি আঁতৰ কৰা, দুৰ্নীতি হ্ৰাস কৰা, আৰু লাভালাভ উদ্দেশ্যপ্ৰাপ্ত গ্ৰহণকাৰীসকলৰ ওচৰলৈ

যোৱাটো নিশ্চিত কৰা। খাদ্য সুৰক্ষাত

ডিবিটিৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ

নগদ ধনৰ হস্তান্তৰ ঃ ডিবিটি-ত নগদ ধনৰ ৰাজসাহায্য পোনপটীয়াকৈ হিতাধিকাৰীসকলৰ বেংক একাউণ্টলৈ হস্তান্তৰ কৰা হয়, যাৰ ফলত তেওঁলোকে খাদ্য আৰু অন্যান্য অত্যাৱশ্যকীয় সামগ্রী ক্রয় কৰিব পাৰে।

লক্ষ্যযুক্ত লাভালাভকাৰী ঃ ডিবিটি-য়ে দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলৰ লোকসকল, গর্ভৱতী মহিলা, দুগ্ধপান কৰোৱা মাতৃ আৰু শিশুসহ দুর্বল জনগোষ্ঠীক লক্ষ্য কৰে।

স্বচ্ছতা বৃদ্ধি ঃ ডিবিটি-য়ে লেনদেনৰ এক স্পষ্ট পথ প্রদান কৰি, দুর্নীতি আৰু চুৰি হ্রাস কৰি স্বচ্ছতা বৃদ্ধি কৰে।

খাদ্য সুৰক্ষাত ডিবিটিৰ উপকাৰিতা ঃ

উন্নত দক্ষতাঃ ডিবিটিয়ে ৰাজসাহায্য সময়মতে প্রদান কৰাটো নিশ্চিত কৰে, বিলম্ব হ্রাস কৰে আৰু খাদ্য সুৰক্ষা কার্যসূচীৰ ফলপ্রসূতা বৃদ্ধি কৰে।

দুর্নীতি হ্রাস কৰা ঃ মধ্যস্থতাকাৰী আঁতৰ কৰি ডিবিটিয়ে দুর্নীতি হ্রাস কৰে আৰু লাভালাভ উদ্দেশ্যপ্রাপ্ত গ্রহণকাৰীসকলৰ ওচৰলৈ যোৱাটো নিশ্চিত কৰে।

বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি বৃদ্ধি ঃ ডিবিটিয়ে আনুষ্ঠানিক বেংকিং ব্যৱস্থালৈ অধিক লোকক আনি বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তিৰ প্রসাৰ ঘটায়।

খাদ্য সুৰক্ষাত ডিবিটিৰ উদাহৰণ ঃ

নিক্ষয় পোষণ যোজনা ঃ পুষ্টিগত সহায়ৰ বাবে যক্ষ্মা ৰোগীসকলক প্রতি মাহে ৫০০ টকা প্রদান কৰা এক ডিবিটি কার্যসূচী।

এক ৰাষ্ট্র, এক ৰেচন কার্ড (ONORC)

ONORC হৈছে এক পৰিৱর্তনশীল পদক্ষেপ যিয়ে সমগ্র ভাৰতত প্রব্রজিত শ্রমিক আৰু তেওঁলোকৰ পৰিয়ালৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰে। দেশজোৰা যিকোনো ন্যায্য মূল্যৰ দোকান (এফপিএছ)ৰ পৰা ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্য লাভ কৰিবলৈ হিতাধিকাৰীসকলক অনুমতি প্রদান কৰি, ONORC একাধিক ৰেচন কার্ডৰ প্রয়োজনীয়তা আঁতৰ কৰে আৰু খাদ্য বিতৰণ সুচল কৰে।

মূল উপকাৰসমূহ ঃ

বহনযোগ্যতা ঃ ৰেচন কার্ড সমগ্র দেশতে বহনযোগ্য, যাৰ ফলত প্রব্রজনকাৰীসকলে যিকোনো ঠাইতে খাদ্যশস্য লাভ কৰিব পাৰে।

সুগম্যতা বৃদ্ধি ঃ ONORC-য়ে সুনিশ্চিত কৰে যে হিতাধিকাৰীসকলে আন ৰাজ্য বা চহৰলৈ যোৱাৰ পাছতো খাদ্যশস্য লাভ কৰিব পাৰে।

হ্রাস হোৱা স্খলন ঃ এই আঁচনিখনে প্রযুক্তি আৰু বায়োমেট্রিক প্রমাণীকৰণৰ জৰিয়তে ৰাজহুৱা বিতৰণ প্রণালীত দুর্নীতি আৰু স্খলন হ্রাস কৰে।

খাদ্য সুৰক্ষাত প্রভাৱ ঃ

উন্নত খাদ্য প্ৰৱেশাধিকাৰ ঃ ONORC-য়ে প্ৰব্ৰজনকাৰী শ্ৰমিক আৰু তেওঁলোকৰ পৰিয়ালৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা বৃদ্ধি কৰে, যিসকলে প্ৰায়ে নতুন স্থানত ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্য লাভ কৰাত প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়।

সুবিন্যস্ত বিতৰণ ঃ এই আঁচনিখনে খাদ্যশস্যৰ দক্ষ আৰু স্বচ্ছ বিতৰণক উৎসাহিত কৰে, প্ৰশাসনিক বাধা হ্ৰাস কৰে আৰু সময়মতে লাভালাভ নিশ্চিত কৰে।

বহনযোগ্যতা, অভিগম্যতা আৰু স্বচ্ছতাৰ প্ৰচাৰৰ জৰিয়তে, ONORC-য়ে ভাৰতৰ প্ৰব্ৰজনকাৰী জনসংখ্যাৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

গোচৰ অধ্যয়ন ঃ

তামিলনাড়ু ঃ তামিলনাড়ুৰ পি.ডি.এছ.ক দেশৰ ভিতৰতে অন্যতম দক্ষ বুলি গণ্য কৰা হয়। ৰাজ্যখনে পিডিএছৰ ফলপ্ৰসূতা নিশ্চিত কৰিবলৈ বিকেন্দ্ৰীকৃত ক্ৰয়, স্বচ্ছ বিতৰণ আৰু নিয়মীয়া নিৰীক্ষণৰ দৰে ব্যৱস্থা ৰূপায়ণ কৰিছে।

ছত্তীশগড় ঃ ছত্তীশগড়ে পিডিএছ শক্তিশালী কৰিবলৈ আৰু ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰিবলৈ বিকেন্দ্ৰীকৃত ক্ৰয় আৰু সম্প্ৰদায়ভিত্তিক নিৰীক্ষণৰ দৰে উদ্ভাৱনীমূলক পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিছে।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: খাদ্য সুৰক্ষাৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২: ৰাষ্ট্ৰীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (NFSA) ২০১৩ৰ মূল উদ্দেশ্য কি?

প্ৰশ্ন ৩: এক ৰাষ্ট্ৰ, এক ৰেচন কার্ড (ONORC) আঁচনিৰ মূল লাভ কি? উদাহৰণৰ জৰিয়তে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪: ভাৰতৰ ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (Public Distribution System - PDS) য়ে খাদ্য সুৰক্ষাত কেনেকৈ অৰিহণা যোগায়? উদাহৰণৰ সৈতে বুজাই দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫: ভাৰতত ত্বড্ডত্র ৰ সন্মুখত থকা মূল প্ৰত্যাহ্বানসমূহ কি কি আৰু সেইবোৰ কেনেকৈ সমাধান কৰিব পাৰি?

প্ৰশ্ন ৬: প্ৰত্যক্ষ লাভ স্থানান্তৰ (Direct Benefit Transfer - DBT)ৰ দ্বাৰা খাদ্য সুৰক্ষা কেনেকৈ উন্নত হয়, আৰু ইয়াৰ সুবিধাসমূহ কি কি?

১৪.৬ খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণ: এক বৈশ্বিক উদ্বেগ

খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণ কেৱল উন্নয়নশীল দেশকেই নহয়, সমগ্ৰ বিশ্বকে প্ৰভাৱিত কৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় হৈ পৰিছে। সকলোৰে পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰাটো এক মৌলিক মানৰ অধিকাৰ, তথাপিও বিশ্বজুৰি লাখ লাখ লোকে খাদ্য টেবুলত ৰাখিবলৈ সংগ্ৰাম কৰে। খাদ্য সুৰক্ষাৰ জটিলতা কেৱল উপলব্ধতাৰ বাহিৰেও; ই প্ৰৱেশাধিকাৰ, ব্যৱহাৰ আৰু স্থিৰতাৰ বিষয়েও।

বিশ্বই খাদ্য উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট অগ্ৰগতি লাভ কৰিছে, কিন্তু প্ৰত্যাহ্বানটো হৈছে খাদ্য আটাইতকৈ বেছি প্ৰয়োজন হোৱা লোকসকলৰ ওচৰলৈ যোৱাটো নিশ্চিত কৰা। দৰিদ্ৰতা, সংঘাত আৰু জলবায়ু পৰিৱৰ্তন খাদ্য সুৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান বাধা। বিশ্বৰ বহু ঠাইত, মানুহে কম আহাৰ গ্ৰহণ কৰি জীয়াই থাকিবলৈ বাধ্য হয়, যাৰ ফলত পুষ্টিহীনতা আৰু আনুষংগিক স্বাস্থ্য সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়।

খাদ্য নিৰাপত্তাহীনতাৰ প্ৰভাৱ সুদূৰপ্ৰসাৰী। ই কেৱল ব্যক্তিকেই নহয়, সম্প্ৰদায় আৰু সমগ্ৰ ৰাষ্ট্ৰকো প্ৰভাৱিত কৰে। অপুষ্টিৰ ফলত বৃদ্ধি ব্যাহত হ'ব পাৰে, উৎপাদনশীলতা হ্ৰাস হ'ব পাৰে আৰু মৃত্যুৰ হাৰ বৃদ্ধি পাব পাৰে। তদুপৰি খাদ্য নিৰাপত্তাহীনতাই সামাজিক অস্থিৰতা, প্ৰব্ৰজন আৰু সংঘাতৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণৰ প্ৰত্যাহ্বানৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ এক বহুমুখী দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ ভিতৰত আছে বহনক্ষম কৃষিক্ষেত্ৰত বিনিয়োগ, আন্তঃগাঁথনি উন্নত কৰা আৰু ফলপ্ৰসূ বিতৰণ ব্যৱস্থা ৰূপায়ণ। সকলোৱে যাতে পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে চৰকাৰ, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংস্থা আৰু নাগৰিক সমাজে একেলগে কাম কৰিব লাগিব। খাদ্য বিতৰণ বৃদ্ধিৰ বাবে প্ৰযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ হৈছে এক আশাব্যঞ্জক পদ্ধতি। ডিজিটেল প্লেটফৰ্ম, মোবাইল এপ, আৰু তথ্য বিশ্লেষণে খাদ্যৰ যোগান অনুসৰণ কৰাত, প্ৰয়োজনৰ ক্ষেত্ৰসমূহ চিনাক্ত কৰাত আৰু বিতৰণ সুচল কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও প্ৰত্যক্ষ লাভ হস্তান্তৰ আৰু নগদ-আধাৰিত কাৰ্যসূচীৰ দৰে উদ্যোগসমূহে মানুহক তেওঁলোকৰ খাদ্যৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা খাদ্য ক্ৰয় কৰিবলৈ শক্তিশালী কৰিব পাৰে।

অৱশেষত খাদ্য সুৰক্ষা আৰু বিতৰণ নিশ্চিত কৰিবলৈ সমতা, ন্যায় আৰু মানৱ মৰ্যাদাৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতাৰ প্ৰয়োজন। ই হৈছে খাদ্যক এক মৌলিক মানৱ অধিকাৰ বুলি স্বীকাৰ কৰা আৰু এনে এখন পৃথিৱীৰ বাবে কাম কৰা য'ত সকলোৱে পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰিব পাৰে। একেলগে কাম কৰি আমি এক অধিক খাদ্য-সুৰক্ষিত বিশ্ব গঢ়ি তুলিব পাৰো, য'ত সকলোৱে উন্নতি কৰিব পাৰে। খাদ্য সুৰক্ষাৰ ভৱিষ্যত আমাৰ সামূহিক পদক্ষেপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। আহক এনে এখন পৃথিৱী সৃষ্টি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰো য'ত খাদ্য কেৱল এক বিশেষত্ব নহয়, কিন্তু সকলোৱে উপভোগ কৰিব পৰা এক অধিকাৰ। এনে কৰিলে আমি সকলোৱে বাবে অধিক ন্যায়সংগত, ন্যায়সংগত আৰু বহনক্ষম খাদ্য ব্যৱস্থা গঢ়ি তুলিব পাৰিম।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৭: বিশ্বব্যাপী খাদ্য সুৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান বাধাসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ৮: প্ৰযুক্তিয়ে খাদ্য বিতৰণ আৰু সুৰক্ষা কেনেকৈ উন্নত কৰিব পাৰে?

১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- খাদ্য সুৰক্ষা হৈছে এক মৌলিক মানৱ অধিকাৰ যিয়ে সকলো মানুহৰ পর্যাপ্ত, নিৰাপদ আৰু পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ শাৰীৰিক আৰু অর্থনৈতিক উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰে।
- ভাৰতত উন্নয়নৰ বাবে খাদ্য সুৰক্ষা অতি গুৰুত্বপূর্ণ, কিয়নো ই নাগৰিকৰ কল্যাণ আৰু জীৱিকাৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়।
- ৰাজহুৱা বিতৰণ প্রণালীয়ে (পিডিএছ) দুর্বল লোকসকলক ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্য প্রদান কৰে, কিন্তু লিক, দুর্নীতি আৰু লক্ষ্যবস্তুৰ সমস্যাৰ দৰে প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়।
- ৰাষ্ট্রীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (এনএফএছএ) ২০১৩, প্রত্যক্ষ লাভ হস্তান্তৰ (ডিবিটি) আৰু এক ৰাষ্ট্র, এক ৰেচন কার্ড (ওএনঅ আৰচি)ৰ দৰে সংস্কাৰৰ লক্ষ্য হৈছে পিডিএছৰ কার্যকৰীতা উন্নত কৰা।
- বিশ্বব্যাপী, খাদ্য সুৰক্ষা দৰিদ্রতা, সংঘাত আৰু জলবায়ু পৰিৱর্তনৰ দ্বাৰা ভাবুকিৰ সন্মুখীন হৈছে।
- প্রযুক্তিয়ে ডিজিটেল প্লেটফর্ম আৰু তথ্য বিশ্লেষণৰ জৰিয়তে খাদ্য বিতৰণ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।
- খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰিবলৈ চৰকাৰ, সংস্থা আৰু নাগৰিক সমাজক জড়িত কৰি এক বহুমুখী দৃষ্টিভংগীৰ প্রয়োজন। একেলগে কাম কৰি আমি এক অধিক খাদ্য-সুৰক্ষিত বিশ্ব গঢ়ি তুলিব পাৰো য'ত সকলোৱে পুষ্টিকৰ খাদ্য লাভ কৰিব পাৰে আৰু এক সক্রিয়, স্বাস্থ্যকৰ জীৱন যাপন কৰিব পাৰে। খাদ্য সুৰক্ষা পদক্ষেপসমূহৰ ফলপ্রসূ ৰূপায়ণৰ ফলত পুষ্টিহীনতা, ক্ষুধা আৰু দৰিদ্রতা হ্রাস হ'ব পাৰে আৰু অৱশেষত এক অধিক ন্যায়সংগত আৰু বহনক্ষম খাদ্য ব্যৱস্থাত অৰিহণা যোগাব পাৰে।

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

1) FAO (2008). An Introduction to the Basic Concepts of Food Security.
2) Sen, A. (1981). Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation.
3) Khera, R. (2014). Impact of National Food Security Act on Food Security in India. Economic and Political Weekly, 49(11), 38-45.
4) Muralidharan, K. (2015). Implementing the National Food Security Act: Challenges and Opportunities. Journal of Social and Economic Development, 17(1), 1-15.
5) Drèze, J. (2020). COVID-19 and India's Food Security. The IndiaForum.

১৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৯৬ চনৰ বিশ্ব খাদ্য সম্মিলনৰ আধাৰত, খাদ্য সুৰক্ষাক সংজ্ঞায়িত কৰা হয় যেতিয়া সকলো মানুহে, সকলো সময়তে, সক্রিয় আৰু স্বাস্থ্যকৰ জীৱনৰ বাবে তেওঁলোকৰ খাদ্যৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু খাদ্যৰ অগ্রাধিকাৰ পূৰণ কৰা পর্যাপ্ত নিৰাপদ আৰু পুষ্টিকৰ খাদ্যৰ বাবে শাৰীৰিক আৰু অর্থনৈতিক প্ররেশাধিকাৰ লাভ কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্রীয় খাদ্য সুৰক্ষা আইন (NFSA) ২০১৩ ৰ প্রাথমিক উদ্দেশ্য হৈছে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীসমূহক খাদ্য সুৰক্ষা প্রদান কৰা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই প্রব্রজিত শ্রমিকসকলক দেশৰ যিকোনো ন্যায্য মূল্যৰ দোকানৰ পৰা ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্য লাভ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পিডিএছ-এ দুর্বল লোকসকলক ৰাজসাহায্যযুক্ত খাদ্যশস্য প্রদান কৰি ভাৰতত খাদ্য সুৰক্ষাত অৱিহণা যোগায়, যাৰ ফলত অত্যাৱশ্যকীয় পুষ্টিৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে এন.এফ.এছ.এ.-ৰ অধীনত ৰাজসাহায্য মূল্যত ঘেঁহু আৰু চাউল বিতৰণ কৰা হয়।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পি.ডি.এছ.-এ খাদ্যশস্যৰ লিক আৰু ডাইভার্ছন, দুর্নীতি, ভুল লক্ষ্য আৰু অপর্যাপ্ত সংৰক্ষণ আৰু পৰিবহণ আন্তঃগাঁথনিৰ দৰে প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়। এই প্রত্যাহ্বানসমূহ ডিজিটাইজেচন, সম্প্রদায়ভিত্তিক নিৰীক্ষণ আৰু সংৰক্ষণ আৰু পৰিবহণ আন্তঃগাঁথনি উন্নত কৰাৰ দৰে ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে সমাধান কৰিব পাৰি।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডিবিটিয়ে ৰাজসাহায্য প্রত্যক্ষভাৱে হিতাধিকাৰীৰ বেংক একাউণ্টলৈ হস্তান্তৰ কৰি, মধ্যস্থতাকাৰী আঁতৰ কৰি আৰু চুৰি হ্রাস কৰি খাদ্য সুৰক্ষা উন্নত কৰে। ইয়াৰ সুবিধাসমূহৰ ভিতৰত আছে উন্নত দক্ষতা, দুর্নীতি হ্রাস আৰু বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি বৃদ্ধি।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, সংঘাত আৰু জলবায়ু পৰিৱর্তন খাদ্য সুৰক্ষাৰ প্রধান বাধা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রযুক্তিয়ে ডিজিটেল প্লেটফর্ম, মোবাইল এপ, আৰু তথ্য বিশ্লেষণৰ জৰিয়তে খাদ্য যোগান অনুসৰণ কৰিবলৈ, প্রয়োজনৰ ক্ষেত্রসমূহ চিনাক্ত কৰিবলৈ আৰু বিতৰণ সুচল কৰি তুলিবলৈ খাদ্য বিতৰণ আৰু নিৰাপত্তা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও, প্রত্যক্ষ লাভ হস্তান্তৰ আৰু নগদ-আধাৰিত কার্যসূচীৰ দৰে উদ্যোগসমূহে মানুহক তেওঁলোকৰ খাদ্যৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা খাদ্য ক্রয় কৰিবলৈ শক্তিশালী কৰিব পাৰে।

১৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) **চমু প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১: পিডিএছ-এ ভাৰতৰ দৰিদ্র লোকসকলৰ খাদ্য সুৰক্ষাত কেনেদৰে প্রভাৱ পেলায়?

প্রশ্ন ২: ডিবিটি-য়ে কেনেকৈ ভাৰতত খাদ্য সুৰক্ষা উন্নত কৰে?

খ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন ১: খাদ্য বিতৰণ বৃদ্ধিত প্রযুক্তিৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰক।

প্রশ্ন ২: ভাৰতৰ খাদ্য সুৰক্ষাত জলবায়ু পৰিৱর্তনৰ প্রভাৱসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ৩: খাদ্য সুৰক্ষাৰ ওপৰত এনএফএছএ আৰু পিএমজিকেএৱাইৰ প্রভাৱৰ তুলনা কৰক।

ঃঃঃঃ

অধ্যায় ১৫ ঃ ই-প্রশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ ই-প্রশাসনৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

১৫.৪ ই-প্রশাসনৰ বিৱর্তন আৰু বিকাশ

১৫.৫ ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন নীতি

১৫.৬ ডিজিটেল ইণ্ডিয়া

১৫.৭ ই-প্রশাসনৰ সুবিধাসমূহ

১৫.৮ ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ প্রত্যাহ্বানসমূহ

১৫.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলো

১৫.১০ অধিক জানিবলৈ

১৫.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৫.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি—

- ই-প্রশাসনৰ অর্থ আৰু ধাৰণাসমূহ বিশদভাৱে বুজি পাব।
- ভাৰতীয় পৰিপ্রেক্ষিতত ই-প্রশাসনৰ সুবিধাসমূহৰ এক সামগ্রিক ধাৰণা লাভ কৰিব।
- ভাৰত চৰকাৰে গ্রহণ কৰা ই-প্রশাসন সম্পর্কীয় পদক্ষেপসমূহ আৰু এই ক্ষেত্রত বিদ্যমান প্রত্যাহ্বানসমূহ বুজি পাব।

১৫.২ পৰিচয়

প্রশাসন ব্যৱস্থাৰ বিস্তৃত পৰিসৰত ই-প্রশাসন (E-Governance)-এ এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (Information and Communication Technology–ICT)-ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে ই-প্রশাসনে চৰকাৰী প্রশাসনিক কার্যকলাপ অধিক ফলপ্রসূ আৰু দক্ষভাৱে পৰিচালনা কৰাত সহায় কৰে। বহু পণ্ডিতৰ মতে, ই-প্রশাসনে প্রশাসন ব্যৱস্থাক 'SMART' প্রশাসনৰ দিশলৈ আগবঢ়াই নিয়ে। ইয়াত Simple (সৰল), Moral (নৈতিক), Accountable (জবাবদিহিমূলক), Responsive (প্রতিক্রিয়াশীল) আৰু Transparent (স্বচ্ছ) প্রশাসন ব্যৱস্থাৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।

ই-প্রশাসনৰ মূল লক্ষ্য হৈছে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তিৰ সঠিক ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰী নিয়ম-নীতি আৰু প্রক্রিয়াসমূহ সৰল কৰি নাগৰিকসকলৰ বাবে এক সহজ, সুবিধাজনক আৰু ব্যৱহাৰকাৰী-বান্ধৱ (User-friendly) প্রশাসন ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলা। ইয়াৰ ফলত বিভিন্ন

চৰকাৰী সংস্থাৰ কার্যদক্ষতা বৃদ্ধি পায় আৰু ৰাজহুৱা সেৱাৰ সৈতে জড়িত বিষয়াসকলৰ জবাবদিহিতা নিশ্চিত কৰিবলৈ উপযুক্ত ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলাত সহায় হয়।

চৰকাৰী প্রক্রিয়াসমূহ সৰল আৰু দ্রুত কৰি তোলাৰ ফলত ই-প্রশাসনে প্রশাসন ব্যৱস্থাক অধিক প্রতিক্রিয়াশীল কৰি তোলে। আনহাতে, তথ্যসমূহ জনসাধাৰণৰ বাবে সহজলভ্য কৰি তোলাৰ জৰিয়তে প্রশাসন ব্যৱস্থাত স্বচ্ছতা প্রতিষ্ঠা হয়। ফলস্বৰূপে, ই-প্রশাসনে এনে এক নতুন প্রশাসন ব্যৱস্থাৰ সূচনা কৰিছে, যি সৰলতা, নৈতিকতা, জবাবদিহিতা, প্রতিক্রিয়াশীলতা আৰু স্বচ্ছতাৰ নীতিসমূহৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

এই অধ্যায়ত ই-প্রশাসনৰ অর্থ, সংজ্ঞা, বিৱর্তন, বিকাশ আৰু গুৰুত্ব সম্পর্কে আলোচনা কৰা হ'ব। লগতে ই-প্রশাসনৰ সুবিধাসমূহ, ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন আঁচনি (National e-Governance Plan)-ৰ গুৰুত্ব আৰু ভাৰতীয় পৰিপ্রেক্ষিতত ইয়াৰ সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন প্রত্যাহ্বানসমূহো বিশদভাৰে আলোচনা কৰা হ'ব।

১৫.৩ ই-প্রশাসনৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

ই-প্রশাসন (E-Governance) বুলিলে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (Information and Communication Technology–ICT)-ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰী সেৱা আগবঢ়োৱা, তথ্যৰ আদান-প্রদান, লেনদেন সম্পন্ন কৰা, পূর্বৰ সেৱাসমূহৰ সমন্বয় সাধন কৰা আৰু তথ্যভিত্তিক পর্টেলসমূহ গঢ়ি তোলাৰ প্রক্রিয়াক বুজায়। ইয়াত 'e'-য়ে 'Electronic' (ইলেক্ট্রনিক) বুজায়।

ইউৰোপ পৰিষদ (The Council of Europe)-ৰ মতে, ই-প্রশাসনে ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষ আৰু নাগৰিক সমাজৰ মাজৰ সম্পর্কক সামৰি লয়। ইয়াৰ লগতে গণতান্ত্রিক প্রক্রিয়াৰ প্রতিটো স্তৰত ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষৰ কার্যসম্পাদনত ইলেক্ট্রনিক প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰকো ই-প্রশাসনৰ অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। তদুপৰি, ইলেক্ট্রনিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে ৰাজহুৱা সেৱা প্রদান কৰাও ই-প্রশাসনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ।

ই-প্রশাসনৰ ধাৰণাটো প্রণয়ন আৰু বাস্তৱায়নৰ ক্ষেত্রত অগ্রণী দেশসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই ই-প্রশাসনক এইদৰে সংজ্ঞায়িত কৰিছে—

"চৰকাৰে ৱেব-ভিত্তিক ইণ্টাৰনেট এপ্লিকেশ্যন আৰু অন্যান্য তথ্য প্রযুক্তিৰ লগতে এই প্রযুক্তিসমূহ কার্যকৰী কৰা প্রক্রিয়াৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে—

ক) জনসাধাৰণ, অন্যান্য সংস্থা আৰু চৰকাৰৰ বিভিন্ন প্রতিষ্ঠানলৈ চৰকাৰী তথ্য আৰু সেৱাৰ প্রৱেশাধিকাৰ আৰু সেৱা প্রদানৰ মান উন্নত কৰা; অথবা

খ) চৰকাৰৰ কার্যপদ্ধতিত এনে উন্নতি সাধন কৰা, যিয়ে কার্যকাৰিতা, দক্ষতা, সেৱাৰ মানদণ্ড বা সামগ্রিক ৰূপান্তৰ সাধন কৰিব পাৰে।"

(U.S. Congress, 2002)

অর্থনৈতিক সহযোগিতা আৰু উন্নয়ন সংস্থা (Organisation for Economic Cooperation and Development–OECD) (2003)-এ ই-প্রশাসনক এইদৰে সংজ্ঞায়িত কৰিছে—

"উত্তম চৰকাৰ গঢ়ি তোলাৰ লক্ষ্যৰে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি (ICT), বিশেষকৈ ইণ্টাৰনেট, এক সঁজুলি হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাকে ই-প্রশাসন বোলা হয়।"

ইউৰোপীয় সংঘ (European Union)-এ ই-প্রশাসনৰ সংজ্ঞা এইদৰে আগবঢ়াইছে—

"ৰাজহুৱা প্রশাসনত তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰৰ লগতে সাংগঠনিক পৰিৱৰ্তন আৰু নতুন দক্ষতাৰ সমন্বয় ঘটাই ৰাজহুৱা সেৱা আৰু গণতান্ত্রিক প্রক্রিয়াৰ উন্নতি সাধন কৰাকে ই-প্রশাসন বোলা হয়।" (EU, 2004)

দাস (Das, 2022)-ৰ মতে—

"ই-প্রশাসন হৈছে তথ্য প্রযুক্তি (IT)-ৰ নেতৃত্বত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ পুনৰসংগঠন, য'ত নতুন প্রযুক্তিগত বাস্তৱতাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত জ্ঞান, ক্ষমতা আৰু উদ্দেশ্যৰ পুনর্বিতৰণ ঘটে। সহজভাৱে ক'বলৈ গ'লে, ই-প্রশাসন বা ডিজিটেল প্রশাসন বুলিলে এনে এক প্রশাসনিক প্রক্রিয়াক বুজায়, য'ত তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তিয়ে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এই প্রযুক্তিৰ ভূমিকা প্রশাসনিক সেৱা প্রদান আৰু সেই সেৱাৰ মানদণ্ড উন্নত কৰাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি, জনসাধাৰণে সেই সেৱাসমূহ কেনেদৰে লাভ কৰে আৰু প্রশাসনিক কার্যত কেনেদৰে অংশগ্রহণ কৰে, সেই সকলো ক্ষেত্রলৈকে বিস্তৃত। আন কথাত, ই-প্রশাসন বুলিলে চৰকাৰী সংস্থাসমূহে তথ্য প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে নাগৰিক, ব্যৱসায়িক প্রতিষ্ঠান আৰু চৰকাৰৰ অন্যান্য সংস্থাৰ সৈতে থকা সম্পর্কসমূহ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ ক্ষমতাক বুজায়।"

এই প্রসংগত 'প্রশাসন' (Government) আৰু 'শাসন' (Governance)-ৰ মাজৰ পার্থক্য বুজাটো গুৰুত্বপূর্ণ। ৰাইলি (Riley, 2004)-ৰ মতে—

"চৰকাৰৰ (Government) মুখ্য দায়িত্ব হৈছে সমাজক জনস্বার্থ সাধনৰ দিশত পৰিচালিত কৰা। আনহাতে, শাসন (Governance) হৈছে চৰকাৰ আৰু ইয়াৰ বহল ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু প্রশাসনিক পৰিৱেশৰ মাজত বিদ্যমান সম্পর্কসমূহ বর্ণনা কৰাৰ এক পদ্ধতি।"

তালিকা ১ : চৰকাৰ (Government) আৰু শাসন (Governance)-ৰ মাজৰ তুলনা

চৰকাৰ (Government)	**শাসন (Governance)**
সিদ্ধান্ত (Decisions)	প্রক্রিয়া (Processes)
নিয়ম (Rules)	লক্ষ্য/কার্যসম্পাদন (Goals/Performance)
ৰূপায়ণ (Implementation)	সমন্বয় (Coordination)
ফলাফল (Outputs)	পৰিণাম (Outcomes)
ই-চৰকাৰ (e-Government)	ই-প্রশাসন (e-Governance)
ইলেক্ট্রনিক সেৱা প্রদান (Electronic Service Delivery)	ইলেক্ট্রনিক পৰামর্শ (Electronic Consultation)
ইলেক্ট্রনিক কর্মপ্রবাহ (Electronic Workflow)	ইলেক্ট্রনিক নিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থা (Electronic Controllership)

ইলেক্ট্রনিক ভোটদান (Electronic Voting)	ইলেক্ট্রনিক অংশগ্রহণ (Electronic Engagement)
ইলেক্ট্রনিক উৎপাদনশীলতা (Electronic Productivity)	নেটৱর্কভিত্তিক সামাজিক পথনির্দেশনা (Networked Societal Guidance)

উৎস: Riley (2004)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: ই-প্রশাসনৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

প্রশ্ন ২: শাসন (Governance) আৰু চৰকাৰ (Government)-ৰ মাজৰ এটা পার্থক্য লিখক।

.....

১৫.৪ ই-প্রশাসনৰ বিৱর্তন আৰু বিকাশ

ই-চৰকাৰ (e-Government) শব্দটোৰ উদ্ভৱ ১৯৯০-ৰ দশকৰ শেষৰ ফালে হৈছিল। ১৯৭০-ৰ দশকৰ আশে-পাশে সূচনা হোৱা তথ্য প্রযুক্তি (Information Technology–IT) বিপ্লৱৰ ফলস্বৰূপে এই ধাৰণাটোৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ ঘটিছে বুলি ধৰা হয়। বহু গৱেষকৰ মতে, ই-কমার্চ (E-commerce)-ৰ সফলতাৰ পিছতেই ৰাজহুৱা খণ্ডত ইয়াৰ সমপর্যায়ৰ ধাৰণা প্রকাশ কৰিবলৈ ই-প্রশাসন (E-Governance) শব্দটোৰ প্রচলন আৰম্ভ হয়।

শাসন ব্যৱস্থাত তথ্য প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ, বিশেষকৈ কার্যালয় স্বয়ংক্রিয়কৰণ (Office Automation)-ৰ ক্ষেত্রত তথ্য প্রযুক্তিৰ ভূমিকা সম্পর্কে Kraemer et al. (1978) আৰু Danziger and Andersen (2002)-ৰ দৰে বহু গৱেষকে আলোচনা কৰিছে। সেই সময়ছোৱাত তথ্য প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ মূলতঃ চৰকাৰৰ আভ্যন্তৰীণ কার্যকলাপৰ মাজতেই সীমাবদ্ধ আছিল। কিন্তু বর্তমান ই-প্রশাসনৰ ধাৰণাই সাংগঠনিক পৰিৱর্তন, চৰকাৰৰ ভূমিকা আৰু নাগৰিকমুখী সেৱা প্রদানৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই ই-প্রশাসনৰ ধাৰণাক বাস্তৱায়নৰ ক্ষেত্রত প্রথম উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ গ্রহণ কৰিছিল। তদানীন্তন উপ-ৰাষ্ট্রপতিয়ে National Performance Review-ৰ নেতৃত্ব দিছিল, য'ত ফেডাৰেল পর্যায়ৰ সেৱাসমূহত ই-প্রশাসনৰ ভূমিকা মূল্যায়ন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উপৰিও, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত অনুষ্ঠিত বিভিন্ন সম্মিলন আৰু আলোচনা সভাই ই-প্রশাসনৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ প্রয়োগক অধিক বিকশিত কৰাত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰে।

ভাৰতৰ পৰিপ্রেক্ষিতত, ১৯৯৫ চনত দেশত ইণ্টাৰনেটৰ সূচনাৰ লগে লগে ই-প্রশাসনৰ যাত্রা আৰম্ভ হয় (Das, 2022)। ভাৰত চৰকাৰে দেশৰ বিপুল জনসংখ্যা আৰু বৈচিত্র্যপূর্ণ সামাজিক বাস্তৱতাক লক্ষ্য কৰি ই-প্রশাসনক শাসন ব্যৱস্থাৰ উন্নয়নৰ এক ফলপ্রসূ মাধ্যম হিচাপে

স্বীকৃতি দিয়ে। চৰকাৰে ই-প্রশাসনক শাসন ব্যৱস্থাৰ ৰূপান্তৰ ঘটোৱা আৰু নাগৰিকসকললৈ উন্নতমানৰ সেৱা আগবঢ়োৱাৰ বাবে এক কৌশলগত (Strategic) সঁজুলি হিচাপে বিবেচনা কৰিছে।

তালিকা ২ : ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ বিৱর্তনৰ কালানুক্রম

বছৰ	**বিৱৰণ**
১৫ আগষ্ট, ১৯৯৫	ভাৰতত ইণ্টাৰনেট সেৱাৰ সূচনা
১৯৯৮	ভাৰত চৰকাৰৰ তথ্য প্রযুক্তি বিভাগৰ উদ্যোগত ই-প্রকিউৰমেণ্ট (e-Procurement), ৰাজ্যব্যাপী এলেকা নেটৱর্ক (Statewide Area Network), কমন ছার্ভিচ চেণ্টাৰ (Common Service Centres) আৰু ৰাজ্য তথ্য কেন্দ্র (State Data Centre)-ৰ সূচনা
মে', ১৯৯৮	ৰাষ্ট্রীয় তথ্য প্রযুক্তি আৰু ছফ্‌টৱেৰ উন্নয়ন টাস্কফ'র্চ (National Task Force on Information Technology and Software Development) গঠন
১৮ মে', ২০০৬	ভাৰত চৰকাৰে ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (National e-Governance Plan–NeGP) অনুমোদন কৰে
২০০৭	ব্রডবেণ্ড সেৱাৰ সূচনা
২০১০	3G সেৱাৰ সূচনা
২০১৫	সীমিত পর্যায়ত সমগ্র ভাৰতত 4G সেৱাৰ প্রৱর্তন; ডিজিটেল ইণ্ডিয়া কার্যসূচীয়ে ই-প্রশাসনক অধিক গতি প্রদান কৰে
২০১৬	স্মার্ট চিটি (Smart Cities) ধাৰণাৰ ঘোষণা

ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কেইবাটাও উল্লেখযোগ্য মাইলৰ খুঁটি আছে। প্রথমতে, তথ্য প্রযুক্তিৰ বিকাশৰ ফলত দেশত ৰাজহুৱা প্রশাসন (Public Administration) ধাৰণাই ক্রমে ৰাজহুৱা পৰিচালনা (Public Management)-ৰ ৰূপ লাভ কৰে। বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন চৰকাৰে ভাৰতৰ তথ্য প্রযুক্তি খণ্ডৰ বিকাশত উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছে।

উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাজীৱ গান্ধীক ১৯৮০-ৰ দশকত দূৰসংযোগ ব্যৱস্থাৰ (Telecommunication) বিকাশৰ বাবে কৃতিত্ব দিয়া হয়। পি. ভি. নৰসিংহ ৰাও আৰু ড° মনমোহন সিঙক উদাৰীকৰণ (Liberalisation) নীতি প্রৱর্তনৰ বাবে স্মৰণ কৰা হয়। আনহাতে, ২০০০-ৰ দশকৰ আৰম্ভণিতে তথ্য প্রযুক্তি বিপ্লৱ ত্বৰান্বিত কৰাৰ ক্ষেত্রত প্রমোদ মহাজন আৰু তদানীন্তন প্রধানমন্ত্রী অটল বিহাৰী বাজপেয়ী-ৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

তথ্য প্রযুক্তি আইন (IT Act) প্রণয়নৰ জৰিয়তে ভাৰতে ৰাষ্ট্রীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় পর্যায়ত ই-প্রশাসনৰ আনুষ্ঠানিক যাত্রা আৰম্ভ কৰে। দশম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা ২০০২-২০০৭-এ (সংযোগ স্থাপন (Connectivity) আৰু (কম্পিউটাৰীকৰণ (Computerisation)-ক ইয়াৰ

মুখ্য লক্ষ্য হিচাপে নির্ধাৰণ কৰিছিল। চৰকাৰে নিজৰ অন্ততঃ চপ্ত শতাংশ সেৱা ইলেক্ট্রনিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে প্রদান কৰাৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰিছিল। যদিও এই লক্ষ্য সম্পূর্ণৰূপে বাস্তৱায়িত হোৱা নাছিল, তথাপিও এই ক্ষেত্রত উল্লেখযোগ্য অগ্রগতি সাধন হৈছিল।

ৰাষ্ট্রীয় তথ্য প্রযুক্তি টাস্কফ'র্চ (National Task Force on IT)-এ যোগাযোগ আৰু তথ্য প্রযুক্তি মন্ত্রালয় (Ministry of Communications and Information Technology) গঠনৰ পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল। সেই অনুসৰি ১৯৯৯ চনত এই মন্ত্রালয় গঠন কৰা হয়। তথ্য প্রযুক্তি সম্পর্কীয় চৰকাৰী নীতি ৰূপায়ণ আৰু তথ্য প্রযুক্তি খণ্ডৰ বিকাশ ত্বৰান্বিত কৰাই আছিল ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য। ইয়াৰ পিছৰ বছৰত এই মন্ত্রালয়ৰ অধীনত দিল্লীত ইলেক্ট্রনিক্চ নিকেতন (Electronics Niketan) নামৰ ই-প্রশাসন কেন্দ্র স্থাপন কৰা হয়।

২০০৫ চনৰ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন (Right to Information Act, 2005)-এও ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ বিকাশত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। ১৮৮৯ চনৰ Official Secrets Act-ৰ অজুহাতত দীর্ঘদিন ধৰি চৰকাৰী তথ্য জনসাধাৰণৰ পৰা গোপন কৰি ৰখা হৈছিল। কিন্তু ভাৰতীয় সংসদে ১৫ জুন, ২০০৫ তাৰিখে গৃহীত কৰা তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, 2005 (RTI Act, 2005)-এ যিকোনো নাগৰিকে চৰকাৰী কার্যালয়ৰ পৰা বিচৰা তথ্য লাভ কৰাৰ আইনী অধিকাৰ নিশ্চিত কৰিছে। এই আইন অনুসৰি চৰকাৰী নথি-পত্রৰ কম্পিউটাৰীকৰণ আৰু চৰকাৰী কার্যালয়সমূহে তথ্য প্রকাশ কৰাটোও বাধ্যতামূলক কৰা হৈছে।

ভাৰত চৰকাৰে ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (National e-Governance Plan–NeGP) অনুমোদন কৰাটো ই-প্রশাসনৰ ইতিহাসত এক যুগান্তকাৰী পদক্ষেপ আছিল। এই পৰিকল্পনাই দেশত ই-প্রশাসনৰ দীর্ঘম্যাদী বিকাশত নতুন গতি প্রদান কৰে। এই পৰিকল্পনা ৰূপায়ণৰ বাবে পৰিকল্পনা আয়োগে (Planning Commission) ৬,০০০ মিলিয়ন টকা আবণ্টন দিয়ে আৰু বিশ্ব বেংকে (World Bank) ৫০০ মিলিয়ন আমেৰিকান ডলাৰৰ আর্থিক সহায় আগবঢ়ায়। ২০০৬-২০০৭ চনত এই পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰা হয়।

এই পৰিকল্পনাৰ অংশ হিচাপে বর্তমান কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক পর্যায়ৰ সকলো মন্ত্রালয় তথা বিভিন্ন চৰকাৰী বিভাগৰ ৰাষ্ট্রীয় তথ্যবিজ্ঞান কেন্দ্র (National Informatics Centre–NIC)-ৰ ৱেবছাইটত নিজস্ব ৱেবপেজ আছে। এই ৱেবপেজসমূহত সংশ্লিষ্ট বিভাগৰ উদ্দেশ্য, কার্যাৱলী, দায়িত্ব, নীতি, কার্যসূচী আৰু গুৰুত্বপূর্ণ সিদ্ধান্তসমূহৰ তথ্য সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে।

ভাৰতত ই-প্রশাসন আৰু তথ্য-যোগাযোগ প্রযুক্তি (ICT) সম্পর্কীয় পদক্ষেপসমূহৰ অভিজ্ঞতাই দেখুৱাইছে যে এই ব্যৱস্থাই চৰকাৰী সেৱাসমূহৰ সহজলভ্যতা বৃদ্ধি কৰিছে, ব্যয় হ্রাস কৰিছে, দুর্নীতি কমোৱাত সহায় কৰিছে আৰু পূর্বতে সেৱাৰ সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত লোকসকলৰ ওচৰলৈও চৰকাৰী সেৱা পৌঁছাইছে। পৰীক্ষামূলক এই পর্যায়ত ই-প্রশাসনৰ বিভিন্ন উদ্যোগে সমাজৰ লাখ লাখ লোকক উপকৃত কৰিছে।

তথ্য আৰু চৰকাৰী সেৱাসমূহত সহজ প্ররেশাধিকাৰে অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক উন্নয়নৰ

নতুন সুযোগ সৃষ্টি কৰিছে। ইয়াৰ লগতে নীতি নির্ধাৰণ আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ আৰু যোগাযোগ বৃদ্ধি কৰাৰ উপৰিও সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীসমূহক সবলীকৰণত সহায় কৰিছে। ফলস্বৰূপে, জনসাধাৰণৰ মাজত মালিকানাবোধ (Sense of Ownership) বৃদ্ধি পাইছে আৰু সামাজিক মূলধন (Social Capital) গঢ়ি উঠিছে, যিয়ে স্থানীয় উন্নয়নক অধিক শক্তিশালী কৰি তুলিছে।

১৫.৫ ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন নীতি

ভাৰতত ই-প্ৰশাসন সম্পৰ্কীয় কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ বিভিন্ন পদক্ষেপৰ মূল ভিত্তি হৈছেনাগৰিক-কেন্দ্ৰিকতা (Citizen-centricity), সেৱামুখী দৃষ্টিভংগী (Service Orientation) আৰু স্বচ্ছতা (Transparency)।

ৰাষ্ট্ৰীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় পৰ্যায়ত চৰকাৰৰ বিভিন্ন বিভাগত ই-প্ৰশাসনৰ ৰূপায়ণ দ্ৰুততৰ কৰিবলৈ এক সমন্বিত (Holistic) কাৰ্যসূচী গ্ৰহণৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰা হৈছিল, যি এক অভিন্ন কৌশল (Common Strategy)-ৰ আধাৰত পৰিচালিত হ'ব। এই উদ্দেশ্য আগত ৰাখিয়েই ২০০৬ চনৰ ১৮ মে' তাৰিখে ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন পৰিকল্পনা (National e-Governance Plan–NeGP) অনুমোদন কৰা হয়।

এই পৰিকল্পনা ইলেক্ট্ৰনিক্চ আৰু তথ্য প্ৰযুক্তি বিভাগ (Department of Electronics and Information Technology–DEITY) আৰু প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আৰু ৰাজহুৱা অভিযোগ বিভাগ (Department of Administrative Reforms and Public Grievances–DARPG)-এ যৌথভাৱে প্ৰস্তুত কৰিছিল।

ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন পৰিকল্পনাৰ দৃষ্টিভংগী (Vision Statement) হ'ল—

"সাধাৰণ নাগৰিকৰ মৌলিক প্ৰয়োজন পূৰণৰ লক্ষ্যৰে, সাধাৰণ সেৱা প্ৰদান কেন্দ্ৰসমূহৰ (Common Service Delivery Outlets) জৰিয়তে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ এলেকাত সকলো চৰকাৰী সেৱা সহজলভ্য কৰি তোলা আৰু যুক্তিসংগত ব্যয়ত দক্ষ, স্বচ্ছ আৰু নির্ভৰযোগ্য সেৱা নিশ্চিত কৰা।"

ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন পৰিকল্পনা (NeGP)-ৰ দৃষ্টিভংগী তলৰ নীতিসমূহৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল—

১. কেন্দ্ৰীভূত পৰিকল্পনা আৰু বিকেন্দ্ৰীভূত ৰূপায়ণ (Centralised Planning – Decentralised Implementation)।
২. কাৰ্যপ্ৰক্ৰিয়াৰ পুনৰ্গঠন (Business Process Re-engineering–BPR), পূৰ্বনির্ধাৰিত সেৱাৰ মানদণ্ড আৰু নির্দিষ্ট সেৱাসমূহৰ চিনাক্তকৰণ।
৩. সাধাৰণ নাগৰিকৰ দুৱাৰমুখতে চৰকাৰী সেৱা প্ৰদান (Services to the Common Man at the Doorstep)।

৪. উমৈহতীয়া সহায়ক আন্তঃগাঁথনি (Common Support Infrastructure) গঢ়ি তোলা।

৫. ৰাজহুৱা-ব্যক্তিগত অংশীদাৰিত্ব (Public–Private Partnership–PPP)-ক উৎসাহিত কৰা।

৬. ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত কাৰ্যসূচীভিত্তিক দৃষ্টিভংগী (Programme Approach) গ্ৰহণ কৰা।

৭. ইলেক্ট্ৰনিক্চ আৰু তথ্য প্ৰযুক্তি বিভাগ (DEITY)-ক সমন্বয়কাৰী তথা সহায়ক সংস্থা (Facilitator) হিচাপে নিযুক্ত কৰা।

৮. মিছন মোড প্ৰকল্পসমূহৰ (Mission Mode Projects) মালিকানা আৰু দায়িত্ব সংশ্লিষ্ট মন্ত্ৰালয়সমূহক প্ৰদান কৰা।

মিছন মোড প্ৰকল্পসমূহ (Mission Mode Projects)

মিছন মোড প্ৰকল্প (Mission Mode Projects–MMPs) হৈছে ই-প্ৰশাসনৰ নিৰ্দিষ্ট কোনো এটা ক্ষেত্ৰক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি তোলা বিশেষ কাৰ্যসূচী। উদাহৰণস্বৰূপে, বেংকিং, বাণিজ্যিক কৰ (Commercial Taxes), ভূমি অভিলেখ (Land Records) আদি ক্ষেত্ৰত মিছন মোড প্ৰকল্প গ্ৰহণ কৰা হয়। 'মিছন মোড' শব্দটোৱে বুজায় যে এনে প্ৰকল্পসমূহৰ সুস্পষ্ট উদ্দেশ্য, নিৰ্ধাৰিত দিশ-নিৰ্দেশনা, ৰূপায়ণৰ সময়সীমা, লাভ কৰিবলগীয়া মাইলৰ খুঁটি (Milestones) আৰু পৰিমাপযোগ্য ফলাফল (Measurable Outcomes) থাকে।

মিছন মোড প্ৰকল্প (MMP)-ৰ বিভিন্ন উপাদানসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

সক্ষমতা বিকাশ (Capacity Building)

এই কাৰ্যসূচীৰ অধীনত ৰাজ্য ই-প্ৰশাসন মিছন দল (State e-Governance Mission Team–SeMT) গঠন কৰা, বিশেষায়িত প্ৰশিক্ষণ (Specialised Training) প্ৰদান কৰা, SeMT-ৰ সদস্য আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলৰ বাবে দিশনিৰ্দেশনামূলক (Orientation) কাৰ্যসূচী আয়োজন কৰা, লগতে এক কেন্দ্ৰীয় সক্ষমতা বিকাশ ব্যৱস্থাপনা কোষ (Capacity Building Management Cell) স্থাপন কৰা আদি ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হয়।

সজাগতা আৰু যোগাযোগ (Awareness and Communication)

এই উপাদানৰ জৰিয়তে অংশীদাৰসকল, বিশেষকৈ নাগৰিক সমাজ আৰু সাধাৰণ নাগৰিকক ই-প্ৰশাসন সম্পৰ্কীয় বিভিন্ন সেৱা আৰু সেই সেৱাসমূহ লাভ কৰিব পৰা কেন্দ্ৰসমূহৰ বিষয়ে সজাগ আৰু অৱগত কৰা হয়।

প্ৰভাৱ আৰু ফলাফল মূল্যায়ন (Impact and Outcomes)

ইলেক্ট্ৰনিক্চ আৰু তথ্য প্ৰযুক্তি বিভাগ (DEITY)-এ ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলসমূহত ই-সাজুতা মূল্যায়ন (e-Readiness Assessment) সম্পন্ন কৰি মিছন মোড প্ৰকল্পসমূহৰ প্ৰভাৱ আৰু ফলাফল মূল্যায়ন কৰে।

বৰ্তমান ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন পৰিকল্পনা (NeGP)-ৰ অধীনত মুঠ ৪৪টা মিছন মোড প্ৰকল্প

আছে। ইয়াৰ ভিতৰত ১৭টা কেন্দ্রীয় মিছন মোড প্রকল্প (Central MMPs), ১৬টা ৰাজ্যিক মিছন মোড প্রকল্প (State MMPs) আৰু ৰৰটা সংহত মিছন মোড প্রকল্প (Integrated MMPs) অন্তর্ভুক্ত।

ইলেক্ট্রনিক্চ আৰু তথ্য প্রযুক্তি মন্ত্রালয় (Ministry of Electronics and Information Technology–MeitY)-এ ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (NeGP) ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত এক সমন্বয়কাৰী (Facilitator) আৰু অনুঘটক (Catalyst) হিচাপে কাম কৰে। এই মন্ত্রালয়ে বিভিন্ন কেন্দ্রীয় মন্ত্রালয়, বিভাগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক প্রযুক্তিগত সহায় (Technical Assistance) আগবঢ়ায়।

তালিকা ৩ : ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (NeGP)-ৰ অধীনস্থ মিছন মোড প্রকল্পসমূহ

কেন্দ্রীয় মিছন মোড প্রকল্প (Central MMPs)	ৰাজ্যিক মিছন মোড প্রকল্প (State MMPs)	সংহত মিছন মোড প্রকল্প (Integrated MMPs)
বেংকিং (Banking)	কৃষি 2.0 (Agriculture 2.0)	কমন ছার্ভিচ চেণ্টাৰ (CSC)
কেন্দ্রীয় আবকাৰী শুল্ক আৰু শুল্ক (Central Excise and Customs)	বাণিজ্যিক কৰ (Commercial Taxes)	ই-বিজ (e-Biz)
আয়কৰ (Income Tax)	ই-জিলা (e-District)	ই-আদালত (e-Courts)
বীমা (Insurance)	নিয়োগ বিনিময় (Employment Exchange)	ই-প্রকিউৰমেণ্ট (e-Procurement)
MCA-21	ভূমি অভিলেখ (NLRMP)	ই-ব্যৱসায়ৰ বাবে ইলেক্ট্রনিক ডাটা আদান-প্রদান শচড্রড্ডচ for e-Trade)
পাছপৰ্ট (Passport)	পৌৰসভা (Municipalities)	ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন সেৱা প্রদান গেটৱে (National e-Governance Service Delivery Gateway)
প্রব্রজন, ভিছা, বিদেশী পঞ্জীয়ন আৰু অনুসৰণ ব্যৱস্থা (Immigration, Visa, Foreigners Registration & Tracking)	ই-পঞ্চায়ত (e-Panchayat)	ইণ্ডিয়া পৰ্টেল (India Portal)
পেঞ্চন (Pension)	আৰক্ষী (CCTNS)	বিত্তীয় অন্তর্ভুক্তি (Financial Inclusion)
ই-অফিচ (e-Office)	পৰিবহণ (Transport)	পথ আৰু ৰাজপথ তথ্য
ডাক বিভাগ (Posts)	কোষাগাৰ (Treasuries)	
ইউনিক আইডেণ্টিফিকেচন (UID)	ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা (PDS)	
	শিক্ষা (Education)	
	স্বাস্থ্য (Health)	
	ই-বিধান (e-Vidhaan)	

কেন্দ্রীয় সশস্ত্র অর্ধসামৰিক বাহিনী (Central Armed Para-Military Forces)	গ্রাম্য উন্নয়ন (Rural Development)	ব্যৱস্থা (Roads and Highways Information System)
ই-সংসদ (e-Sansad)	মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন (Women & Child Development)	সামাজিক সুবিধা (Social Benefit)
ই-ভাষা (e-Bhasha)	নগৰ শাসন (Urban Governance)	ৰাষ্ট্ৰীয় জি.আই.এছ. (National GIS)
তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তিৰ জৰিয়তে শিক্ষা বিষয়ক ৰাষ্ট্ৰীয় অভিযান (NMEICT)		-
প্রব্রজন, ভিছা, বিদেশী পঞ্জীয়ন আৰু অনুসৰণ ব্যৱস্থা (IVFRT)		-

উৎস: Das (2022)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩: তথ্য প্রযুক্তি আইন (IT Act) কেতিয়া গৃহীত হৈছিল?

.....

প্রশ্ন ৪: কোনটো বিভাগে ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (National e-Governance Plan) প্রস্তুত কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন ৫: মিছন মোড প্রকল্প (MMPs) বুলিলে আপুনি কি বুজে?

.....

১৫.৬ ডিজিটেল ইণ্ডিয়া

ভাৰতক এখন ডিজিটেলভাৱে সবল সমাজ (Digitally Empowered Society) আৰু জ্ঞানভিত্তিক অর্থনীতি (Knowledge-based Economy) হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ লক্ষ্যৰে ২০১৫ চনত ডিজিটেল ইণ্ডিয়া (Digital India) কার্যসূচী আৰম্ভ কৰা হয়। এই কার্যসূচীৰ মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

ক) প্রতিজন নাগৰিকৰ বাবে মৌলিক সুবিধা হিচাপে ডিজিটেল আন্তঃগাঁথনি (Digital Infrastructure)

এই কার্যসূচীৰ জৰিয়তে প্রতিজন নাগৰিকৰ বাবে উচ্চগতিৰ ইণ্টাৰনেট সেৱা (High-speed Internet) এক মৌলিক সুবিধা হিচাপে উপলব্ধ কৰাৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰা হয়। লগতে

প্রতিজন নাগৰিকৰ বাবে একক, আজীৱন বৈধ, অনলাইন আৰু প্রমাণীকৰণযোগ্য (Authenticatable) ডিজিটেল পৰিচয় (Digital Identity) নিশ্চিত কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰিও, নাগৰিকসকলে কমন ছার্ভিচ চেণ্টাৰ (Common Service Centres)-ৰ সেৱাসমূহ সহজে লাভ কৰিব আৰু চাইবাৰ পৰিসৰ (Cyberspace) সকলো নাগৰিকৰ বাবে নিৰাপদ আৰু সুৰক্ষিত কৰি তোলাৰ লক্ষ্যও গ্রহণ কৰা হয়।

খ) চাহিদা অনুসৰি শাসন আৰু সেৱা (Governance and Services on Demand)

ডিজিটেল ইণ্ডিয়াৰ অধীনত বিভিন্ন চৰকাৰী বিভাগৰ সেৱাসমূহৰ মাজত নিৰৱচ্ছিন্ন সমন্বয় (Seamless Integration) গঢ়ি তোলা হৈছে। ইয়াৰ লগতে ইলেক্ট্রনিক আৰু নগদবিহীন (Cashless) বিত্তীয় লেনদেনক উৎসাহিত কৰাটোও এই কার্যসূচীৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উদ্দেশ্য।

গ) নাগৰিকৰ ডিজিটেল সবলীকৰণ (Digital Empowerment of Citizens)

ডিজিটেল ইণ্ডিয়াই সার্বজনীন ডিজিটেল সাক্ষৰতা (Universal Digital Literacy) বৃদ্ধিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু সকলো নাগৰিকৰ বাবে ডিজিটেল সম্পদসমূহ সহজলভ্য কৰাৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰে। ইয়াৰ ফলত নাগৰিকসকলে চৰকাৰী নথি-পত্র বা প্রমাণপত্র শাৰীৰিকভাৱে দাখিল কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা ক্রমাৎ হ্রাস পায়।

ডিজিটেল ইণ্ডিয়াৰ অন্তর্গত কেইটামান উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ

ঘ) কমন ছার্ভিচ চেণ্টাৰ (Common Service Centres–CSCs)

গ্রামাঞ্চলত গাঁও পর্যায়ৰ উদ্যোগী (Village Level Entrepreneurs–VLEs)-ৰ জৰিয়তে ডিজিটেল মাধ্যমত চৰকাৰী আৰু ব্যৱসায়িক সেৱা আগবঢ়োৱা হয়।

ঙ) ইউনিফাইড মোবাইল এপ্লিকেচন ফৰ নিউ-এজ গভর্ণেন্স (UMANG)

এই মোবাইল এপ্লিকেচনৰ জৰিয়তে নাগৰিকসকলে বিভিন্ন চৰকাৰী সেৱা মোবাইল ফোনৰ মাধ্যমে লাভ কৰিব পাৰে।

চ) ই-জিলা মিছন মোড প্রকল্প (e-District Mission Mode Project–MMP)

এই প্রকল্পই নাগৰিকসকলক বিভিন্ন ই-সেৱা প্রদান কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত জন্ম, জাতি, মৃত্যু, আয় আৰু বাসিন্দাৰ প্রমাণপত্র; বৃদ্ধ, বিধৱা আৰু প্রতিবন্ধী পেঞ্চন; নির্বাচন সম্পর্কীয় সেৱা; গ্রাহক আদালত; ৰাজহ আদালত; ভূমি অভিলেখ; বাণিজ্যিক কৰ, কৃষি, শ্রম, নিয়োগ, প্রশিক্ষণ আৰু দক্ষতা বিকাশ আদি বিভিন্ন বিভাগৰ সেৱা অন্তর্ভুক্ত।

ছ) ডিজিলকাৰ (DigiLocker)

ডিজিলকাৰে চৰকাৰী নথি-পত্রসমূহ কাগজবিহীন (Paperless) ৰূপত সংৰক্ষণ আৰু ব্যৱহাৰৰ সুবিধা প্রদান কৰে।

জ) ইউনিফাইড পেমেণ্টছ ইণ্টাৰফেচ (Unified Payments Interface–UPI)

দেশৰ অন্যতম আগশাৰীৰ ডিজিটেল পৰিশোধ ব্যৱস্থা হিচাপে UPI-এ দেশৰ প্রায় ৩৩০টা বেংকক একত্রিত কৰিছে।

ঝ) কো-উইন (CO-WIN)

ক'ভিড-১৯ টীকাকৰণ কাৰ্যসূচীৰ বাবে পঞ্জীয়ন, সাক্ষাতৰ সময় নিৰ্ধাৰণ আৰু টীকাকৰণৰ প্ৰমাণপত্ৰ পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্যে CO-WIN প্লেটফৰ্ম ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

ঞ) মাই গভ (MyGov)

MyGov হৈছে এক নাগৰিক অংশগ্ৰহণভিত্তিক অনলাইন প্লেটফৰ্ম, যাৰ জৰিয়তে অংশগ্ৰহণমূলক শাসন (Participatory Governance) শক্তিশালী কৰা হয়।

চ) ৰাষ্ট্ৰীয় কৃষি বজাৰ (National Agriculture Market–e-NAM)

e-NAM-এ অনলাইন, স্বচ্ছ আৰু প্ৰতিযোগিতামূলক নিবিদা (Competitive Bidding) ব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰি কৃষকসকলক তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ ন্যায্য মূল্য লাভ কৰাত সহায় কৰিছে।

ছ) এম-কিষাণ পৰ্টেল (M-KISAN Portal)

এই পৰ্টেলৰ জৰিয়তে পঞ্জীয়নভুক্ত কৃষকসকললৈ এছ.এম.এছ. (SMS)-ৰ মাধ্যমে বিভিন্ন শস্য সম্পৰ্কীয় পৰামৰ্শ আৰু তথ্য প্ৰেৰণ কৰা হয়।

জ) মৃত্তিকা স্বাস্থ্য কার্ড (Soil Health Card)

এই কার্ডৰ জৰিয়তে মাটিৰ গুণাগুণ সম্পৰ্কীয় তথ্য প্ৰদান কৰি কৃষকসকলক বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে কৃষিকার্য সম্পাদনত সহায় কৰা হয়।

১৫.৭ ই-প্ৰশাসনৰ সুবিধাসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা স্পষ্ট যে, ভাৰতৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত ই-প্ৰশাসন অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ। গ্ৰাম্য ভাৰতত বিভিন্ন আৰ্থ-সামাজিক পটভূমিৰ লোকসকলে নানা ধৰণৰ সমস্যা আৰু প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়। এনে পৰিস্থিতিত তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি (ICT)-ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে ই-প্ৰশাসনে শাসন ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন দিশ সম্পৰ্কীয় সময়োপযোগী আৰু নিৰ্ভৰযোগ্য তথ্য নাগৰিকসকললৈ আগবঢ়ায়। ফলস্বৰূপে, গ্ৰাম্য জনসাধাৰণে তথ্য আৰু গুণগতমানসম্পন্ন চৰকাৰী সেৱাসমূহ সহজে লাভ কৰাৰ সুবিধা পায়।

শাসন ব্যৱস্থাৰ জটিল প্ৰক্ৰিয়া আৰু গাঁথনি সৰলীকৰণৰ জৰিয়তে ই-প্ৰশাসনে বিভিন্ন চৰকাৰী সংস্থাৰ কাৰ্যক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে। ইয়াৰ ফলত অধিক দায়বদ্ধ আৰু উত্তৰদায়ী চৰকাৰী ব্যৱস্থা গঢ়ি উঠে। যোগাযোগ প্ৰযুক্তিৰ দ্ৰুত বিকাশ আৰু শাসন ব্যৱস্থাত ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ ফলত নাগৰিকসকলে ঘৰতে বহিয়েই বহু চৰকাৰী সেৱা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। ইণ্টাৰনেটৰ ব্যাপক প্ৰসাৰ আৰু মোবাইল যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ বিস্তাৰে ৰাজহুৱা সেৱা অধিক দ্ৰুত আৰু দক্ষতাৰে প্ৰদান কৰাত সহায় কৰিছে। ইয়াৰ ফলত গ্ৰামাঞ্চলৰ অন্তিমজন ব্যক্তিলৈও চৰকাৰী সেৱা আৰু শাসনৰ সুবিধা বিস্তৃত হৈছে।

তালিকা ৪ : ই-প্রশাসনৰ আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক লাভালাভ

আভ্যন্তৰীণ লাভালাভ	**বাহ্যিক লাভালাভ**
একে কামৰ পুনৰাবৃত্তি হ্রাস	সেৱা প্রদানৰ গতি বৃদ্ধি
লেনদেন ব্যয় হ্রাস অধিক	কার্যকাৰিতা
আমোলাতান্ত্রিক প্রক্রিয়া সৰলীকৰণ	সেৱা ব্যৱহাৰত অধিক নমনীয়তা
অধিক কার্যক্ষমতা	সেৱা প্রদানত নতুনত্ব
উন্নত সমন্বয় আৰু যোগাযোগ	জনসাধাৰণৰ অধিক অংশগ্রহণ
স্বচ্ছতা বৃদ্ধি	নাগৰিকৰ সবলীকৰণ
বিভিন্ন সংস্থাৰ মাজত তথ্য বিনিময়	নাগৰিকৰ অংশগ্রহণ

চৰকাৰী সেৱা প্রদান আৰু ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ সৈতে চৰকাৰৰ সম্পর্ক উন্নত কৰাৰ লগতে ই-প্রশাসনে তথ্যৰ সহজলভ্যতাৰ জৰিয়তে নাগৰিকসকলক অধিক সবল কৰি তোলে। ই-প্রশাসনক অধিক দক্ষ চৰকাৰী পৰিচালনা ব্যৱস্থা হিচাপেও গণ্য কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত ৰাজহুৱা প্রশাসনত দুর্নীতি যথেষ্ট পৰিমাণে হ্রাস পাইছে। শাসন ব্যৱস্থাত স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতা বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত চৰকাৰৰ প্রতি জনসাধাৰণৰ আস্থা আৰু গ্রহণযোগ্যতাও বৃদ্ধি পাইছে। ই-প্রশাসনে কাগজ-পত্রৰ ব্যৱহাৰ আৰু অতিৰিক্ত আমোলাতান্ত্রিক জটিলতা (Red-tapism) হ্রাস কৰি চৰকাৰৰ বিভিন্ন স্তৰৰ মাজত অধিক ফলপ্রসূ পৰিকল্পনা আৰু সমন্বয় স্থাপন কৰাত সহায় কৰিছে।

ই-প্রশাসনৰ লাভালাভসমূহ

ক) ই-প্রশাসনে চৰকাৰী সেৱা প্রদানৰ গুণগত মান আৰু কার্যক্ষমতা উন্নত কৰিছে।

খ) ইয়াৰ ফলত চৰকাৰ আৰু ব্যৱসায়-বাণিজ্য তথা উদ্যোগ খণ্ডৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্ক অধিক সুদৃঢ় হৈছে।

গ) তথ্যৰ সহজলভ্যতা বৃদ্ধিৰ ফলত নাগৰিকসকল অধিক সচেতন আৰু ক্ষমতাশালী হৈছে।

ঘ) শাসন ব্যৱস্থাৰ পৰিচালনা অধিক দক্ষ আৰু ফলপ্রসূ হৈ পৰিছে।

ঙ) প্রশাসনত দুর্নীতি হ্রাস পাইছে আৰু স্বচ্ছতা উল্লেখযোগ্যভাৱে বৃদ্ধি পাইছে।

চ) ই-প্রশাসনে চৰকাৰী ব্যয় হ্রাস কৰাৰ লগতে চৰকাৰী ৰাজহ বৃদ্ধিতো সহায় কৰিছে।

ছ) অধিক স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতাৰ ফলত চৰকাৰৰ প্রতি জনসাধাৰণৰ বিশ্বাস আৰু গ্রহণযোগ্যতা বৃদ্ধি পাইছে।

জ) চৰকাৰী সাংগঠনিক গাঁথনি অধিক সৰল আৰু কম স্তৰবিশিষ্ট (Hierarchical) হৈ পৰিছে।

ঝ) সমগ্র প্রশাসনিক প্রক্রিয়াক আধুনিক আৰু অধিক কার্যক্ষম ৰূপত পুনর্গঠন কৰা হৈছে।

চ) ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষ আৰু নাগৰিক সমাজৰ মাজত সম্পর্ক অধিক সুদৃঢ় আৰু সহযোগিতামূলক হৈ উঠিছে।

১৫.৮ ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ প্রত্যাহ্বানসমূহ

দেশজুৰি ই-প্রশাসন ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন বাধা আৰু প্রত্যাহ্বান লক্ষ্য কৰা যায়। আন্তঃগাঁথনিগত (Infrastructural) দিশৰ পৰা চালে, দেশৰ বহু দূৰৱৰ্তী অঞ্চলত এতিয়াও বিদ্যুৎ আৰু ইণ্টাৰনেটৰ দৰে মৌলিক সুবিধাৰ অভাৱ আছে। অৱশ্যে, এই সমস্যা দূৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে চৰকাৰে ভাৰতনেট (BharatNet) আৰু সৌভাগ্য (Saubhagya) আদি কার্যসূচী ৰূপায়ণ কৰিছে।

ই-প্রশাসন কার্যসূচীসমূহ সফলভাৱে ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত অন্যতম ডাঙৰ বাধা হৈছে ইয়াৰ অধিক ব্যয়। ই-প্রশাসন সম্পর্কীয় প্রকল্পসমূহ বাস্তৱায়ন কৰিবলৈ বৃহৎ পৰিমাণৰ ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ প্রয়োজন হয়।

ইয়াৰ উপৰিও, লিংগ, বাসস্থান আৰু আর্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ ভিত্তিত দেশত এক উল্লেখযোগ্য ডিজিটেল বৈষম্য (Digital Divide) পৰিলক্ষিত হয়। এই বৈষম্যৰ ফলত ভাৰতৰ বহু নাগৰিকে ই-প্রশাসনৰ সুবিধা আৰু সেৱাসমূহ সমানে লাভ কৰিব নোৱাৰে।

আনহাতে, ব্যক্তিগত তথ্য ফাদিল (Data Leak) আৰু চাইবাৰ সুৰক্ষাজনিত ঘটনাসমূহেও ই-প্রশাসনৰ ওপৰত সাধাৰণ জনসাধাৰণৰ আস্থা কিছু পৰিমাণে হ্রাস কৰিছে। সেয়েহে, ই-প্রশাসন অধিক নিৰাপদ, বিশ্বাসযোগ্য আৰু সকলোৰে বাবে সহজলভ্য কৰি তোলাটো বর্তমান সময়ৰ এক অন্যতম প্রধান প্রত্যাহ্বান।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬: ডিজিটেল ইণ্ডিয়া কার্যসূচীৰ উদ্দেশ্যসমূহ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৭: ই-প্রশাসনৰ কেইটামান লাভালাভ উল্লেখ কৰক।

১৫.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- ই-প্রশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (ICT)-ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰী নিয়ম-নীতি আৰু প্রক্রিয়াসমূহ সৰল কৰি নাগৰিকসকলৰ বাবে এক সহজ, সুবিধাজনক আৰু ব্যৱহাৰকাৰী-অনুকূল শাসন ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলা।
- ই-প্রশাসন বুলিলে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (ICT)-ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰী সেৱা প্রদান, তথ্য আদান-প্রদান, লেনদেন সম্পাদন, পূর্বৰ সেৱাসমূহৰ সমন্বয় আৰু তথ্য পর্টেলসমূহ পৰিচালনা কৰাক বুজায়। ইয়াত 'e'-য়ে 'Electronic' (ইলেক্ট্রনিক)ক বুজায়।
- ই-গভর্ণমেণ্ট (e-Government) শব্দটোৰ উদ্ভৱ ১৯৯০-ৰ দশকৰ শেষভাগত হৈছিল। ১৯৭০-ৰ দশকৰ তথ্য প্রযুক্তি (IT) বিপ্লৱৰক এই ধাৰণাৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশৰ মূল কাৰণ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। বহু গৱেষকৰ মতে, ই-কমার্চৰ সফলতাৰ পিছতেই ইয়াৰ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ সমতুল্য ধাৰণা হিচাপে ই-প্রশাসন (e-Governance) শব্দটোৰ প্রচলন হয়।

- ই-প্রশাসনৰ ধাৰণাক আগুৱাই নিয়াত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰই প্ৰথম পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিছিল। তেতিয়াৰ উপ-ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে National Performance Review-ৰ নেতৃত্ব দি কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰী সেৱাত ই-গভৰ্ণমেণ্টৰ ভূমিকা মূল্যায়ন কৰিছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত অনুষ্ঠিত বিভিন্ন সন্মিলনেও ই-প্ৰশাসনৰ ধাৰণা আৰু বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।
- ভাৰত চৰকাৰে ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন পৰিকল্পনা (National e-Governance Plan–NeGP) অনুমোদন কৰাটো ই-প্ৰশাসনৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত এক যুগান্তকাৰী পদক্ষেপ আছিল। এই পৰিকল্পনাই দেশত ই-প্ৰশাসনৰ দীৰ্ঘম্যাদী বিকাশত বিশেষ গতি প্ৰদান কৰিছিল।
- NeGP-ৰ মূল দৃষ্টিভংগীসমূহ আছিল— (ক) কেন্দ্ৰীভূত পৰিকল্পনা আৰু বিকেন্দ্ৰীভূত ৰূপায়ণ, (খ) ব্যৱসায়িক প্ৰক্ৰিয়াৰ পুনৰ্গঠন (BPR) আৰু পূৰ্বনিৰ্ধাৰিত সেৱাৰ মানদণ্ড, (গ) সাধাৰণ নাগৰিকৰ দুৱাৰমুখত চৰকাৰী সেৱা আগবঢ়োৱা, (ঘ) উমৈহতীয়া সহায়ক আন্তঃগাঁথনি সৃষ্টি, (ঙ) ৰাজহুৱা-ব্যক্তিগত অংশীদাৰিত্ব (PPP), (চ) কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য পৰ্যায়ত কাৰ্যসূচীভিত্তিক পদ্ধতি, (ছ) ইলেক্ট্ৰনিক্চ আৰু তথ্য প্ৰযুক্তি বিভাগ (DEITY)-ৰ সমন্বয়কাৰীৰ ভূমিকা, আৰু (ছ) সংশ্লিষ্ট মন্ত্ৰালয়সমূহৰ দ্বাৰা মিছন মোড প্ৰকল্পসমূহৰ মালিকীস্বত্ব।
- মিছন মোড প্ৰকল্প (Mission Mode Projects–MMPs)-সমূহে ই-প্ৰশাসনৰ কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰ— যেনে বেংকিং, বাণিজ্যিক কৰ, ভূমি অভিলেখ আদিক কেন্দ্ৰ কৰি কাম কৰে। এই প্ৰকল্পসমূহৰ সুস্পষ্ট উদ্দেশ্য, নিৰ্ধাৰিত সময়সীমা, কাৰ্যকৰী দিশ-নিৰ্দেশনা, মাইলৰ খুঁটি আৰু পৰিমাপযোগ্য ফলাফল থাকে।
- ভাৰতক এক ডিজিটেলভাৰে সবল সমাজ আৰু জ্ঞানভিত্তিক অৰ্থনীতি হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে চঞ্চৰপ্ত চনত ডিজিটেল ইণ্ডিয়া কাৰ্যসূচী আৰম্ভ কৰা হয়।
- ই-প্ৰশাসনে চৰকাৰী সেৱা প্ৰদানৰ গতি আৰু কাৰ্যক্ষমতা বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে চৰকাৰ আৰু ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ মাজৰ সম্পৰ্ক উন্নত কৰিছে। তথ্যৰ সহজলভ্যতাৰ জৰিয়তে নাগৰিকসকল অধিক সবল হৈছে। ইয়াৰ ফলত শাসন ব্যৱস্থা অধিক দক্ষ হৈছে, দুৰ্নীতি হ্ৰাস পাইছে, স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতা বৃদ্ধি পাইছে। কাগজ-পত্ৰৰ ব্যৱহাৰ আৰু অতিৰিক্ত আমোলাতান্ত্ৰিক জটিলতা (Red-tapism) কমি গৈছে, যাৰ ফলত চৰকাৰৰ বিভিন্ন স্তৰৰ মাজত পৰিকল্পনা আৰু সমন্বয় অধিক ফলপ্ৰসূ হৈছে।

১৫.১০ অধিক জানিবলৈ

1) Prabhu, C. S. R. (2013). E-governance: Concepts and case studies. PHI Learning.

2) Devaiah, N. G., & Keerthiraj. (2021). E-governance in India: Challenges and strategies. OrangeBooks Publication.

১৫.১১ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই-প্ৰশাসন বুলিলে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি (ICT)-ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰী সেৱা প্ৰদান, তথ্য আদান-প্ৰদান, লেনদেন সম্পাদন, পূৰ্বৰ সেৱাসমূহৰ সমন্বয় আৰু তথ্য পৰ্টেলসমূহ পৰিচালনা কৰাক বুজায়। ইয়াত 'e'-য়ে 'Electronic' (ইলেক্ট্ৰনিক)-ক বুজায়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ চৰকাৰ (Government)-ৰ মুখ্য দায়িত্ব হৈছে জনস্বাৰ্থ সাধন কৰা। আনহাতে, শাসন (Governance) বুলিলে চৰকাৰ আৰু ইয়াৰ বহল ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু প্ৰশাসনিক পৰিৱেশৰ মাজৰ সম্পৰ্ক আৰু পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াক বুজায়।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ২০০১ চনত।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইলেক্ট্ৰনিকচ্ আৰু তথ্য প্ৰযুক্তি বিভাগ (Department of Electronics and Information Technology–DEITY)।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মিছন মোড প্ৰকল্প (Mission Mode Projects–MMPs)-সমূহে ই-প্ৰশাসনৰ কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰ, যেনে বেংকিং, বাণিজ্যিক কৰ, ভূমি অভিলেখ আদি বিষয়ত কেন্দ্ৰীভূতভাৱে কাম কৰে। 'মিছন মোড' শব্দটোৱে বুজায় যে এনে প্ৰকল্পসমূহৰ সুস্পষ্ট উদ্দেশ্য, নিৰ্ধাৰিত দিশ-নিৰ্দেশনা, ৰূপায়ণৰ সময়সীমা, লাভ কৰিবলগীয়া মাইলৰ খুঁটি (Milestones) আৰু পৰিমাপযোগ্য ফলাফল (Measurable Outcomes) থাকে।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডিজিটেল ইণ্ডিয়া কাৰ্যসূচীৰ উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

ক) প্ৰতিজন নাগৰিকৰ বাবে মৌলিক সুবিধা হিচাপে ডিজিটেল আন্তঃগাঁথনি (Digital Infrastructure)

এই কাৰ্যসূচীৰ জৰিয়তে উচ্চগতিৰ ইণ্টাৰনেটক প্ৰতিজন নাগৰিকৰ বাবে এক মৌলিক সুবিধা হিচাপে গঢ়ি তোলা, প্ৰতিজন নাগৰিকৰ বাবে একক, আজীৱন বৈধ, অনলাইন আৰু প্ৰমাণীকৰণযোগ্য ডিজিটেল পৰিচয় নিশ্চিত কৰা, কমন ছাৰ্ভিচ চেণ্টাৰৰ সেৱা সহজলভ্য কৰা আৰু চাইবাৰ পৰিসৰ অধিক নিৰাপদ কৰি তোলাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে।

খ) চাহিদা অনুসৰি শাসন আৰু সেৱা (Governance and Services on Demand)

এই কাৰ্যসূচীৰ অধীনত বিভিন্ন চৰকাৰী বিভাগৰ সেৱাসমূহৰ মাজত নিৰৱচ্ছিন্ন সমন্বয় গঢ়ি তোলা হৈছে। লগতে ইলেক্ট্ৰনিক আৰু নগদবিহীন বিত্তীয় লেনদেনক উৎসাহিত কৰাটোও ইয়াৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য।

গ) নাগৰিকৰ ডিজিটেল সবলীকৰণ (Digital Empowerment of Citizens)

ডিজিটেল ইণ্ডিয়াৰ লক্ষ্য হৈছে সাৰ্বজনীন ডিজিটেল সাক্ষৰতা বৃদ্ধি কৰা আৰু সকলো নাগৰিকৰ বাবে ডিজিটেল সম্পদসমূহ সহজলভ্য কৰা। ইয়াৰ ফলত চৰকাৰী নথি-পত্ৰ বা প্ৰমাণপত্ৰ শাৰীৰিকভাৱে দাখিল কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা হ্ৰাস পায়।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ই-প্রশাসনৰ লাভালাভসমূহ হ'ল—

ক) চৰকাৰী সেৱা প্রদানৰ গতি আৰু কার্যক্ষমতা বৃদ্ধি পাইছে।

খ) চৰকাৰ আৰু ব্যৱসায়-বাণিজ্য তথা উদ্যোগ খণ্ডৰ মাজৰ সম্পর্ক উন্নত হৈছে।

১৫.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) **অতি চমু প্রশ্ন**

প্রশ্ন ১: ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ সূচনা কোন চনত হৈছিল?

প্রশ্ন ২: ই-প্রশাসনৰ সৈতে জড়িত যিকোনো এটা অর্থনৈতিক প্রত্যাহ্বান উল্লেখ কৰক।

খ) **চমু প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ প্রায় ১৫০ শব্দত লিখা)

প্রশ্ন ১: ই-প্রশাসনৰ প্রত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

প্রশ্ন ২: ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ বিকাশৰ কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ মাইলৰ খুঁটি (Milestones) চমুকৈ আলোচনা কৰা।

গ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন ১: ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (National e-Governance Plan–NeGP) সম্পর্কে আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ২: ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ সম্পর্কে বিশদভাৱে আলোচনা কৰা।

ঃঃঃঃ